

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRK HALK İNANIŞ VE UYGULAMALARINDA
EL SEMBOLÜ

Hatice Aycan AYDOĞAN
2502130388

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ

İstanbul-2019

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRK HALK İNANIŞ VE UYGULAMALARINDA
EL SEMBOLÜ

Hatice Aycan AYDOĞAN
2502130388

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ

İstanbul- 2019

ÖZ

TÜRK HALK İNANIŞ VE UYGULAMALARINDA

EL SEMBOLÜ

HATİCE AYCAN AYDOĞAN

İnsanoğlunun yaşamsal faaliyetlerini sürdürürken kullandığı en işlevsel uzuvlarından biri olan el; yapma, çekme, tutma, kavrama gibi hareketlerde rol oynamakla birlikte tarih öncesi çağlardan itibaren farklı toplumlara ait dinlik-büyülük inanış ve uygulamalarda sembolik anlam ve işlevleriyle yer almıştır.

Gerek Türk- İslâm kültüründe gerek diğer dünya din ve kültürlerinde elin sembolik anlam ve işlevlerinin tespit edilmesinin amaçlandığı tez çalışmasında öncelikle sembolün tanımı yapılarak sembolün çok anlamlılığı, evrenselliği, tarihselliği, işlevselliği gibi konularda açıklamalarda bulunulmuş elin anatomik yapısı, biyolojik, iletişimsel ve sosyolojik işlevleri ortaya konulmuştur. Tarih öncesi çağlarda mağara duvarlarında ve kaya üzerlerinde görülen el izlerinden başlayarak tek tanrılı dinlerde, tasavvuf geleneğinde ve dinsel-büyüsel inanış ve uygulamalarda elin sembolik anlam ve işlevlerinin görsel ve sözel veriler aracılığıyla ortaya konulması amaçlanmıştır. Kutsal kitaplarda tanrının yaratma, bahşetme, koruma işlevleriyle yer alan el, Türk- İslâm kültüründe Hz. Fatma, Hızır, veli, derviş, evliya gibi kutsal şahsiyetlerin elleri şeklinde inanış ve uygulamalarda yer almaktadır. Sembolik bir anlama sahip olan el, aynı zamanda belirli inanış ve uygulamaların mekânı olarak da kullanılmaktadır. Kına ve dövme geleneği, geleceğe yönelik tahminler ve karakter analizi amacıyla gerçekleştirilen el falı bu amaçla ele alınan başlıca konular olmuştur.

Hazırlanan tez, kaynak taramasına ve kaynaklara dayalı verilerin analiz edilmesine yönelik betimleyici bir çalışma olup tezin odağında yer alan el sembolünün üzerinde taşıdığı anlamlar ve sahip olduğu işlevler; toplumun değerleri, sosyal yapısı, dinsel yaşantısının analiz edilmesi adına önemli bir bilgi birikimi sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: El, Sembol, Pençe-i Âl-i Abâ, Sağ El, Fatma Ana Eli, El Almak-El Vermek.

ABSTRACT

THE HAND SYMBOL IN TURKISH FOLK BELIEFS AND PRACTICES

HATİCE AYCAN AYDOĞAN

The most functional bodily limb used by human beings in carrying out their vital activities is the hand; it has taken place from the prehistoric times, in the religious-magical practices of different societies with its symbolic meanings and functions, in addition to its functions such as making, pulling, holding, and grasping

The aim of this thesis is to explore the symbolic meanings and functions of the hand in Turkish-Islamic culture and in other religions and cultures of the world. First, the symbol is defined and its multiple meanings, universality, historicity, and functionality are explained. Its anatomical and biological structure and communicative and sociological functions are introduced. This thesis aims to reveal the symbolic meanings and functions of the hand starting from the traces of hands found on cave walls and on rocks to the monotheistic religions, mysticism and religious-magical beliefs and practices through visual and verbal data from the pre-historic times. The hand, which has the functions of God's creation, blessing, and protection in holy books, becomes the hands of sacred people such as Prophet Fatma, Khidr, Veli, Dervish, Evliya in beliefs and practices of the Turkish-Islamic culture. The hand, which has a symbolic meaning, is also used as a space for certain beliefs and practices. Henna and tattoo traditions, fortune telling by the palm to predict the future and to offer a character analysis are among the topics discussed.

The thesis is a descriptive study aimed at analysing the sources and the data based on these resources. The meanings and functions of the hand symbol, which is the focus of the thesis, provides an important knowledge to analyse values, social structure and religious life of society.

Keywords: Hand, Symbol, Pençe-i Al-i Aba, Right Hand, Hand of Mother Fatma, Taking and Giving a Hand.

ÖN SÖZ

Semboller, üzerinde taşıdıkları anlamlar ve yerine getirdikleri işlevlerle toplumun değer yargıları, inanç sistemi, iletişimi ve kültürel yapısı hakkında bilgi verirler. Bu şekilde toplumsal bir mahiyeti bulunan semboller insanlığın kolektif hafızasında yer alan temel anlamlarıyla da tarih öncesi çağlardan itibaren varlıklarını sürdürmektedirler. İster yerel ve millî ister evrensel olsun tüm semboller, üzerlerinde taşıdıkları anlamları ve etraflarında gelişen kültürel birikimi gelecek nesillere aktarmada rol oynamaktadır. Buna bağlı olarak hazırlanan tez çalışmasının amacı, insanoğlunun yaşamını sürdürmesinde etkin bir şekilde kullandığı ellerinin tarih öncesi çağlardan itibaren dinlik- büyüklük inancı ve uygulamalarda hangi anlamları ve işlevleri ile sembolik bir unsur olarak yer aldığını tespit etmektir.

Tez çalışmasının Giriş bölümünde el sembolünün incelenmesine yönelik kavramsal çerçeve ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kısımda sembolün çok anlamlılığı, evrenselliği, işlevleri, tarihselliği/güncelliği, mit-ritüel-sembol ilişkisi elin sembolik olarak incelenmesi amacıyla ele alınan başlıca konulardır. Birinci bölümde insan bedeni ve insan bedeni sembolizmi konusu irdelendikten sonra elin anatomik yapısı ve biyolojik, iletişimsel ve sosyolojik işlevleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde öncelikle tarih öncesi çağlarda el izleri, dünya üzerindeki örneklerinden yola çıkılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra tek tanrılı dinlerde ele atfedilen kutsallığın örnekleri olarak kutsal kitaplardaki ayetler ve Musevilik, Hristiyanlık, İslâmiyet'te elin sembolik anlam ve işlevleri ile yer aldığı başlıca inanış ve uygulamalar incelenmiştir. Bu bölümde son olarak Türk- İslâm Tasavvuf geleneğinde elin sembolik anlam ve işlevlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde öncelikle elin kutsallık boyutu, farklı din ve inanç sistemlerindeki inanış ve uygulamalardan örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kısımda, ellerin temizliği ile ilgili tutumdan, sağ elin sahip olduğu üstünlük ve ayrıcalıktan ve sol elin kutsal dışılıkla ilişkisinden bahsedilerek somut ve görsel el sembollerinin kutsallık boyutu, özellikleri, farklı inanış ve uygulamalarda sahip olduğu anlam ve işlevleri detaylıca irdelenmiştir. Elin sembolik anlam ve işlevleri

ile yer aldığı dinlik- büyüklük inanış ve uygulamaların incelendiği ilerleyen kısımda ise şifa, bereketi arttırma, nazardan korunma amaçlı inanış ve uygulamalarda, dua ve beddualarda elin anlam ve işlevleri incelenmiştir. El ile ilgili yüzük, asâ gibi unsurların anlam ve işlevleri örnek verilerden yola çıkılarak betimlenmeye çalışılmış, Elin tek başına kutsallığa sahip olmasının dışında aynı zamanda kutsallığın mekânı olarak da görev yaptığı kına, dövme gibi geleneksel uygulamalardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezin son bölümü içerisinde Türk-İslâm kültüründe kutsal bir şahsiyet kabul edilen Hızır'ın bereket, şifa ile ilişkili ellerinin merkezde yer aldığı başlıca inanış ve uygulamalar incelenmiştir. Fatma Ana'nın kutsallık atfedilen ellerinin sembolik anlam ve işlevlerinin örnek inanış ve uygulamalardan yola çıkılarak tespit edilmeye çalışıldığı aynı bölümde bereket, şifa, nazardan korunma ile ilgili inanış ve uygulamalar ele alınmıştır. Son olarak, evrensel bir uygulama olan el falı uygulaması ile ilgili örnek inanış ve uygulamalar irdelenmiştir.

Yoğun bir çalışma süreci ile hazırlanan bu çalışmada pek çok kişinin emeği, desteği bulunmaktadır. Tez çalışmasının her bir satırını büyük bir dikkat ve özenle okuyarak tez yazım sürecini daha verimli ve etkili geçirmemi sağlayan danışmanım Prof. Dr. Abdulkadir Emeksiz'e, tez bölümlerinin tespit edilmesinde yol gösteren, çalışmanın en kritik noktalarında devreye girerek tezin gidişatını belirleyen ve tez yazım sürecinin manevî destekçilerinden biri kabul ettiğim hocam Prof. Dr. Aynur Naz Koçak'a, desteğini ve yönlendirmesini doktora tez yazım sürecinde dahi devam ettiren yüksek lisans tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Aça'ya çok teşekkür ediyorum. Son olarak, tez yazım sürecinde manevî desteklerini hissettiğim, her zaman beni yüreklendirerek başarı yolunda ilerlememi sağlayan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul, 2019

Hatice Aycan AYDOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
GÖRSELLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İNSAN BEDENİ SEMBOLİZMİ VE EL

1.1. İnsan Bedeni Sembolizmi	32
1.2. El.....	43
1.2.1. Elin Anatomik Yapısı.....	43
1.2.2. Elin İşlevleri.....	47
1.2.2.1. Elin Vücut Organı Olarak İşlevleri	47
1.2.2.2. Elin İletişimsel ve Sosyolojik İşlevleri	48

İKİNCİ BÖLÜM DİN VE İNANÇ SİSTEMLERİNDE EL SEMBOLÜ

2.1. Tarih Öncesi Çağlar İçinde El Sembolü	56
2.2. Tek Tanrılı Dinlerde El Sembolü	74
2.2.1. Musevilikte El Sembolü.....	77
2.2.2. Hristiyanlıkta El Sembolü	83
2.2.3. İslâmiyette El Sembolü	91
2.2.3.1. Kur'ân-ı Kerîm'de El Sembolü.....	91
2.2.3.2. Türk- İslâm Tasavvuf Geleneğinde El Sembolü.....	95
2.2.3.2.1. Pençe-i Âl-i Abâ	95
2.2.3.2.2. Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Kutsal Şahsiyetlerin Eli.....	113
2.2.3.2.3 El almak- El Vermek Geleneği.....	116
2.2.3.2.4. Tasavvuf İle İlgili Anlatılarda El Sembolü	119
2.2.3.2.5. Tasavvuf İle İlgili İnanış ve Uygulamalarda El.....	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNSEL- BÜYÜSEL İNANIŞ ve UYGULAMALARDA EL SEMBOLÜ

3.1. Elin Kutsallık Boyutu	131
3.1.1. El Temizliği.....	131
3.1.2. Sağ ve Sol Ellerin Kutsallığı Meselesi.....	132
3.1.3. Kutsal El Sembolünün Somut ve Görsel Gösterimi.....	137
3.1.3.1. Kutsal El Sembolüne Verilen Adlar ve Kutsal El Sembolünün Özellikleri.....	138
3.1.3.2. Kutsal El Sembolü ve Beş Sembolü.....	142
3.1.3.3. Kutsal El Sembolünün Başlıca İşlevleri.....	143
3.1.3.4. Türk Kültüründe Kutsal El Sembolü Örnekleri.....	144
3.1.3.5. Kutsal El Sembolü İçerisinde Yer Alan Diğer Semboller.....	148
3.2. El ile İlgili İnanış ve Uygulamalar	152
3.2.1. Şifa ile İlgili İnanış ve Uygulamalarda El Sembolü.....	153
3.2.2. Bereketi Arttırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalarda El Sembolü.....	161
3.2.3. Dua ve Beddualarda El.....	164
3.2.4. Nazardan Korunmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalarda El Sembolü.....	166
3.2.5. Kına ve Dövme Geleneğinde El.....	169
3.2.6. El İle İlgili Sembolik Aletler.....	173
3.2.6.1. Asâ, Kılıç, Tahta Kılıç vd.	173
3.2.6.2. Yüzük Sembolü	176
3.2.7. Parmakla İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	180
3.2.8. Tırnak ile İlgili İnanış ve Uygulamalar	182
3.2.9. Kollarla İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	185
3.2.10. Rüyada El Sembolü	185
3.3. Hızır Eli	187
3.3.1. Hızır'ın Kutsal Şahsiyeti	187
3.3.2. Hızır'ın Kutsal Eli	188
3.4. Fatma Ana Eli Sembolü.....	191
3.4.1. Türk Kültürü'nde Hz. Fatma	192
3.4.2. Bereketle İlgili İnanış ve Uygulamalarda Fatma Ana Eli	193
3.4.3. Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalarda Fatma Ana Eli.....	196
3.4.4. Şifa ile İlgili İnanış ve Uygulamalarda Fatma Ana Eli	197

3.4.5. Kutsal Bir El Sembolü Olarak Fatma Ana Eli	200
3.5. Geleceğe Yönelik Tahminlerde ve Karakter Analizinde El.....	202
3.5.1. El Falı	202
3.5.2. Kıyafetnâmelerde El ve Karakter İlişkisi	204
3.5.3. Halk İnanışlarında El ve Karakter İlişkisi	206
SONUÇ.....	211
KAYNAKÇA	220
ÖZGEÇMİŞ.....	259

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1: Leonardo Da Vinci, “Vitruvian Man” adlı çizimi, 15.yy.	39
Görsel 2: “İnsanla Temsil Edilen Evren” İnsan-ı Kâmil.....	41
Görsel 3: Motor Homunculus.....	45
Görsel 4: Parmak parmak üstüne atmak jesti.	51
Görsel 5: Mano Cornuta adlı jest.	51
Görsel 6: Demokrat Parti Afişi, “Yeter! Söz Milletindir!”	53
Görsel 7: El negatifi örneği, Pech Merle Mağarası, Fransa.	59
Görsel 8: El negatifi, Eller Mağarası, Cueva de Las Manos, Arjantin.	60
Görsel 9: El negatifi örneği, Chauvet Mağarası, Fransa.	60
Görsel 10: Atların çevresinde dört el negatifi, Pech Merle Mağarası, Fransa.	61
Görsel 11: El negatifi, Sulawesi Adası, Endonezya.....	61
Görsel 12: Sarmal desenli el, Three Rivers Mağarası, Amerika Birleşik Devletleri.	67
Görsel 13: El negatifi, El Castillo Mağarası, İspanya.....	69
Görsel 14: Kırmızı el izleri, Çatalhöyük.	71
Görsel 15: Çatalhöyük, sembolik motifli duvar boyaları.....	71
Görsel 16: Üç boğa başı altında yer alan eller, Çatalhöyük	72
Görsel 17: Kırmızı el izleri (Detay), Çatalhöyük.	72
Görsel 18: Çatalhöyük’e ait bir pano (Orjinalinden çizim).....	73
Görsel 19: El şeklinde kil mühürler, Çatalhöyük.....	73
Görsel 20: Akhenaton, Nefertiti ve çocukları/ Güneş-Tanrı Aton’un Elleri.....	75
Görsel 21: Akhenaton, Nefertiti ve çocukları/ Güneş-Tanrı Aton’un Elleri.....	76
Görsel 22: Mano Pantea. 6. yüzyıl’a ait Bizans stili mozaik. Yeni Aziz Apollinare Bazilikası/ İtalya.....	88
Görsel 23: Mano Poderosa.	88
Görsel 24: Michelangelo, “Adem’in Yaratılışı” freski, Sistina Şapeli, İtalya.	89
Görsel 25: Barbaros Hayrettin Paşa’nın sancağı, 16. yy. İstanbul Deniz Müzesi...98	
Görsel 26: 76. Orta sancağı.	99
Görsel 27: 1895 tarihli, Osmanlı 72. Alay’a ait sancak, Mevlana Müzesi.	100
Görsel 28: Pençe-i âl-i abâ sembolü, 17. Yeniçeri Bölüğü’ne ait bir mezar taşı. .102	
Görsel 29: Üzerine pençe resmi bulunan hilve örneği.	103
Görsel 30: Pençe-i âl-i abâ, Kalender Paşa/ Falname.	104

Görsel 31: Vefkli Yelek, 19. yüzyılın başı, patiska.	106
Görsel 32: Pençe-i âl-i abâ sembolü yer alan şifa taşı örneği.	109
Görsel 33: El biçiminde bir tılsım mühür, Pençe-i âl-i abâ.	111
Görsel 34: Pençe-i âl-i abâ. Mühür şeklinde ters olarak kazılmış muska kalıpları.	111
Görsel 35: Tarikat Cihazları. Pençe-i âl-i abâ şeklinde prinçten muska kalıbı nazarlık.	111
Görsel 36: Pençe-i âl-i abâ. Dekoratif Objeler.....	112
Görsel 37: Pençe-i âl-i abâ resmi. Sivas Suşehri’nde bulunan Ehl-i Beyt ile ilgili tarihî belge.....	113
Görsel 38: Hameş eli, Yahudi örneği, Kudüs.....	138
Görsel 39: Kartaca koruyucu tanrıçası Tanit.....	141
Görsel 40: Tanit adak taşı M.Ö. 4.yy.?	141
Görsel 41: Diyarbakır Kalesi Dağ Kapısı, “El” Detayı.....	144
Görsel 42: M.1881 tarihli mezar taşının başucu şahidesinin arka yüzünde yer alan el motifi.	145
Görsel 43: M. 1897 tarihli mezar taşı başucu şahidesinin arka yüzünde yer alan el motifi.	145
Görsel 44: M.1911 tarihli mezar taşının başucu şahidesinin arka yüzünde yer alan el motifi.	146
Görsel 45: Eli Belinde sembolü	147
Görsel 46: Dhyana Mudra	165
Görsel 47: Dövme geleneğine ait örnekler.....	172
Görsel 48: Fatma Ana Eli Otu.	196
Görsel 49: Fatma’nın Eli	201

KISALTMALAR LİSTESİ

- A.b.** : Aynı bildiri
A.e. : Aynı eser
a.g.b. : Adı geçen bildiri
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen madde/ Adı geçen makale
A.m. : Aynı madde/ aynı makale
A.y. : Aynı yer
b.a. : Eserin bütününe atıf
bk. /Bk. : Bakınız
bs. : Basım
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
H.z. : Hazreti
İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi
M. : Milâdî
M.Ö. : Milattan Önce
M.S. : Milattan Sonra
No. : Numara
S. : Sayı

- s.** : Sayfa
- t.y.** : Basım tarihi yok
- T.C.** : Türkiye Cumhuriyeti
- TDV** :Türkiye Diyânet Vakfı
- y.y.** : Yayın yeri yok
- Yay. Haz.** : Yayına Hazırlayan
- yy.** : Yüzyıl
- vb.** : ve benzeri
- vd.** : ve diğerleri/ ve diğeri

GİRİŞ

İnsan bedeni fiziksel bir varlık olmanın yanı sıra aynı zamanda kültürel, sosyolojik, sanatsal, dinsel ve siyasî bir unsurdur. Beden, tek başına sembolik bir anlama sahip olduğu gibi el, göz, kalp gibi bedene ait unsurlar da sembolik anlam ve işlevlere sahiptir. Bedene ait unsurların sembolik anlam ve işlevleriyle en fazla görüldüğü alan ise din ve inanç sistemleri içerisinde yer alan dinlik-büyülük inanış ve uygulamalardır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hazırladığımız tezin amacı; bedene ait bir unsur olan elin evrensel bir sembol olarak dinlik- büyüklük inanış ve uygulamalarda ne şekilde yer aldığını, Türk kültürüne ait inanış ve uygulamalarda el sembolüne hangi anlamların atfedildiğini ve el sembolünün hangi işlevlere sahip olduğunu tespit etmektir.

Leslie White tarafından “*Kültür, maddî öğelerin, davranışların, düşünce ve duyguların, simgelerden oluşan, simgelere dayalı bir örgütlenmesidir*”¹ şeklinde yapılan kültür tanımına göre diğer pek çok sembol gibi el sembolü de kültürel birikimin oluşmasında, kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir role sahiptir. Buna göre tez çalışmasının diğer bir amacı da ele atfedilen anlam ve işlevlerden yola çıkarak el sembolü etrafında oluşan kültürel birikimi ortaya koymaktır.

Araştırmanın Konusu

Antropoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Edebiyat, Dinler Tarihi, İletişim gibi pek çok alanda karşılaşılan el sembolü tezde belirli açılardan ele alınmıştır.

Tarih öncesi çağlardan itibaren neredeyse dünyanın her yerinde sembolik olarak kullanılan el unsurunun insanların müşterek bilinçaltında yer alan belirli sembolik anlamlarını korumaya devam ettiği, farklı dinlere ve inanç sistemlerine ait inanış ve uygulamaların incelenmesi ile tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak ele

¹ Leslie White, **The Science of Culture**, New York, Grove Press Inc., 1949, s. 363’ten aktaran: Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s. 100.

alınan tezin konusunu güç, korunma, şifa, bereket, doğurganlık ile ilişkili olduğu tespit edilen el sembolünün Türk kültüründeki evrensel ve millî anlamları ve yerine getirmiş olduğu işlevler oluşturmaktadır. Ellerin kutsallık boyutuna bağlı olarak sağ elin sahip olduğu seçkinlik, üstünlük ve bu kabul ile ilgili inanış ve uygulamalar, somut ve görsel bir sembol olarak el sembolünün Türk-İslâm kültüründe Pençe-i âl-i abâ, Fatma Ana eli vd. adlar altında sahip olduğu anlamlar ve işlevler, semavî dinlere ait kutsal kitaplarda, inanış ve uygulamalarda elin kutsallık durumu, Tanrı'nın eli olgusu, Türk-İslâm Tasavvuf geleneğinde kutsal kabul edilen şahsiyetlerin ellerinin kutsallığı, el almak-el vermek geleneği ve birtakım dinsel-büyüsel inanış ve uygulamalarda el sembolü örnek inanış ve uygulamalardan yola çıkılarak incelenmiştir.

Sembolün çok anlamlılığı, evrenselliği; varoluşsal, toplumsal, siyasî, dinî işlevleri; tarihselliği, güncelliği; mit ve ritüelle olan ilişkisi el sembolünün gerek farklı zamanlarda gerek farklı coğrafyalarda sahip olduğu anlam ve işlevlerinin tespit edilerek irdelenmesinde zemin görevi görmüştür. Beden Folkloru alanı ise tezde yer alan verilerin incelenme ve değerlendirilmesi adına bilimsel çerçeveyi oluşturmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı

İnsan bedeninin işlevsel uzuvlarından biri olan elin sembolik olarak yer aldığı dinlik- büyüklük inanış ve uygulamaların kökeni tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır. Dünya üzerinde insanın bulunduğu her yerde elin sembolik anlam ve işlevleriyle yer alabilmesi durumuna bağlı olarak tezin malzemesini sınırlı sayıda örnek inanış ve uygulama oluşturmaktadır. Türk-İslâm kültüründe, elin sembolik anlam ve işlevlerini tespit etmek amacıyla örnek inanış ve uygulamalar tezde incelenmiş olmakla birlikte içerisinde elin sembolik anlam ve işlevlerini barındıran farklı din, kültür ve inanç sistemleri de inceleme konusu yapılmıştır. Tezin malzemesini oluşturan el sembolü ile ilgili inanış ve uygulamalar üzerindeki etkileri, onlarla aralarındaki farklar veya benzerlikler farklı din, kültür ve inanç sistemleri içerisindeki el sembolünün de araştırma konusu yapılmasını gerekli kılmıştır. Tarih öncesi çağlara ait el izleri; Yahudilik, Hristiyanlık gibi semavî dinlere ait kutsal kitaplar, semavî dinlere ait inanış ve uygulamalar tezde bu

bağlamda ele alınmıştır. Bu doğrultuda, el sembolüne bağlı olarak Türk- İslâm kültür hayatının millî ve evrensel tarafları hakkında bilgi edinmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Teknikleri

Hazırlanan tez çalışması, yazılı kaynak taramasına ve kaynaklara dayalı verilerin analiz edilmesine yönelik betimleyici bir çalışmadır. Öncelikle alanla ilgili yerli ve yabancı yazılı kaynaklar taranmış ve elde edilen veriler, belirli alanlara göre sınıflandırılmıştır.

İnsan bedeninin ve bedensel uzuvlarının sembolik olarak incelenmesinde ve sınıflandırılmasında daha önce gerçekleştirilmiş olan çalışmaların yöntemi tekrar edilmiştir. Hazırlanan tezin kavramsal çerçevesini oluşturan sembol ile ilgili teorik bilgiler, el sembolü ile ilgili verilerin analiz edilmesinde ve yorumlanmasında esas alınmıştır.

Dinler ve inanç sistemleri incelendiğinde el sembolünün sadece sözel bir unsur olarak yer almadığı aynı zamanda görsel bir unsur olarak inanış ve uygulamalarda yer aldığı görülmüştür. Beden diline ait jestlerde, dualarda, mudralarda ellerin durumu, dinî ve sanatsal ürünlerde ellerin konumu, somut ve görsel bir unsur olarak tarih öncesi çağlardan beri bilinen el sembolü hazırlanan tez çalışmasında görsel verilerin kullanılmasını da gerekli kılmıştır.

Kaynak taramasına dayalı gerçekleştirilen tez çalışmasında çok sayıda yerli ve yabancı kaynak, içerisinde el sembolü ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak bilgi barındırması dolayısıyla incelenmiştir. Aşağıda, elin sembolik olarak yer aldığı inanış ve uygulamalara yer veren başlıca yerli ve yabancı çalışmalar (ansiklopedi maddeleri, sözlük, müstakil kitaplar, kitap bölümleri, akademik tez çalışmaları, makaleler, bildiriler) üzerinde bir inceleme yer almaktadır:

El Sembolü İle İlgili Yabancı Kaynaklar

Ethel J. Alpenfels, “The Anthropology and Social Significance of the Human Hand”, **Artificial Limbs**, 1955, C. 2, No:2, s. 4-21.

Elin antropolojik yönünün incelendiği bu çalışmada üzerinde yapılan ölçümlere bağlı olarak el, farklı açılardan ele alınmıştır. Elin zaman içerisinde

geçirmiş olduğu evrim, insanoğlunun elinin atalarının ellerinden farkı, insan eli ile diğer canlıların elleri arasındaki farklardan bahsedildikten sonra başparmağın anatomik özellikleri ve işlevi, sağ elin ve sol elin kutsallık boyutu belirli din ve inanç sistemlerindeki inanış ve ritüellerden hareketle incelenmiştir. Daha sonra elin vücutla ilgili işlevleri, resim, heykel gibi sanatlarda ne şekilde ele alındığı ve son olarak içerisinde el geçen veya köken olarak ele dayanan kelimelerin elin sahip olduğu anlamlarla arasındaki anlam ilişkisi ortaya konulmuştur.

Lewis Dayton Burdick, **The Hand: A Survey of Facts, Legends, and Beliefs Pertaining to Manual Ceremonies, Covenants and Symbols**, USA, Purdue University Press, 2002, Oxford, N.Y., The Irving Company, 1905.

El ile ilgili monografik bir çalışma olan bu eserde elin kutsallık boyutu ile yer aldığı farklı din ve inanç sistemlerine ait inanışlar, kutsal kitaplardan alıntılar, mitoloji, efsane gibi edebî türler incelenmiştir. Jacob Grimm, Walter William Skeat, J. G. Frazer, E. B. Taylor, Henry Clay Trumball gibi araştırmacıların çalışmalarına dayalı olarak hazırlanan bu kapsamlı araştırmada elin beynin uygulayıcısı olduğundan, yukarı kaldırılmış ellerin antik medeniyetlerde ebedî ruhu simgelediğinden, ellerin en eski zamanlarda otoriteyi ve kimliği simgeleyen bir mühür olarak kullanıldığından, yüzüğün eski medeniyetlerde ve dinlerde ne şekilde kullanıldığından, dinî ritüellerde ve dinî düşüncede sağ elin ve sol elin sahip olduğu anlamlardan, hukuk davalarında ellerin oynadığı rolden, dinî ritüellerden önce beden ve ruhun arınması amacıyla ellerin yıkanması ile ilgili farklı dinlere, inanç sistemlerine ait uygulamalardan, ant içme geleneklerinde ellerin konumundan, şifa ritüellerinde ellerin işlevinden ve el ile ilgili özdeyiş ve deyimlerden bahsedilmiştir. Antik Persler, Keltler, antik Mısırlılar, antik Yunanlılar, Asurlular, Babilliler, Vikingler gibi kadim milletlere ait inanışlar yanı sıra Hinduizm, Yahudilik, Hristiyanlık, İslâmiyet'e ait kutsal kitaplar ve farklı toplumlara ait mitolojiler, efsaneler elin kutsallık boyutu göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

J. E. Cirlot, "Hand" **A Dictionary of Symbols**, 2nd ed., (Orj. Diccionario De Simbolos Tradicionales), New York, Philosophical Library, 1971.

Mısır hiyeroglif sisteminde görüngü, hareket, bağış, ziraatçılık ile ilişkili olarak yer alan elin korunma, güç ve otorite anlamları; sağ ve sol elin kutsallık boyutu, elin beş sayısı ile olan ilişkisi ve elin beşli sisteme sahip diğer unsurlarla

(örneğin bir baş ve dört ekstremiteden oluşan insan bedeni, beş köşeli yıldız gibi) arasındaki ilişki ele alınmıştır.

J.A. MacCulloch, “Hand”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Vol. 6, Ed. James Hastings, John A. Selbic, Louis H.Gray, Edinburgh, T.T. Clark, New York, Charles Scribner’s Sons, 1980, s. 492- 499.

Elin sembolik anlamları ve önemi konusunda farklı din ve inanç sistemlerinden örnek inanışların ve uygulamaların ortaya konulduğu çalışmada öncelikle gerek çok tanrılı dinlerde gerek tek tanrılı dinlerde yer alan tanrı ve tanrıçaların güç ve otorite ile ilişkilendirilen ellerinden bahsedilmiştir. Daha sonra ise sağ ve sol elin kutsallık boyutundan, antik Hint metinlerinde elin parmaklarına atfedilen tanrılardan, korunma büyüsü ile ilişkili bir uygulama olarak el üzerinde gerçekleştirilen dövme ve takdis geleneklerinden, şifa ritüellerinde ellerin sembolik işlevinden, kötü güçlere karşı kullanılan en eski ve yaygın jest örneklerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın sonraki kısmında ise amulet olarak kullanılan el sembolü, farklı dua etme biçimlerinde ve yemin etme ritüellerinde ellerin durumu, Hinduizm ve Budizm’de yaygın bir şekilde kullanılan mudralar, ellerin temizlik ve kirliliği durumları ile ilgili bilgi ve yorumlar yer almaktadır.

Hans Biedermann, “Hand”, **Dictionary of Symbolism: Cultural Icons and The Meanings Behind Them**, New York, Facts on File Publication, 1992, s. 163-164.

Paleolitik Dönem’e ait mağara duvarlarında görülen el izlerinin kurban ritüeli anısına yapılmış olabileceğine dikkat çekilen çalışmada Fatima Eli, büyüsel temas, mudra, elle takdis, tek tanrılı dinlerde el, sağ el, elin kirlilik ve temizlik boyutu, el ile ilgili İngilizcedeki deyimler, el ile ilgili jestler, Mason sembolizminde el, Rönesans armacılığında el ve el falcılığı başlıca incelenen konular olmuştur.

Jean Chevalier, Alain Gheerbrant: **A Dictionary of Symbols**, (Dictionnaire Des Symboles), London, Penguin Books, 1996.

“Hand” maddesi altında elin sembolik anlamlarından, Budizm’de yer alan mudralar ve anlamlarından, Kelt dünyasında, Kolomb öncesi Amerika’da yer alan el ile ilgili inanış ve uygulamalardan bahsedilmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde el sembolü ve Tanrı’nın eli olgusu irdelenmiştir.

Desmond Morris, **Koruyucu Tılsımlar: Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar**, Çev. M. Harmancı, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1999.

Yüzün üzerinde tarihî ve mitolojik tılsımı incelediği çalışmasında Morris, farklı ülkelerden bu tılsımlara atfedilen anlamları ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmanın “Beden parçaları: Anatomik Koruyucular” başlığı altında bedene ait göz, el, kalp, bacak, erkeklik organı gibi unsurlara bağlı semboller farklı ülkelerden ve toplumlardan örnekleriyle ve onlara atfedilen anlamlarıyla ayrıntılı olarak ele alınmıştır. “İncir işareti, V işareti, Aloha işareti, işaret parmağı, saklı başparmak, parmak parmak üstüne atmak, boynuzlu el, orta parmak, mutza, Fatma’nın Eli, Halka İşareti” gibi korunmaya yönelik el hareketleri ve tılsımları yer almaktadır.

Ahmed Achrafi, “Hand and Foot Symbolism: From Rock Art To The Qur’ân”, **Arabica**, 50 (4), s. 464-500, 2003.

İnsanlığın başlangıcından beri yaratıcılık ve maneviyata adanan el ve ayak sembolizminin dinî ve sanatsal formlarının Kuzey Afrika ve Arabistan’daki tarih öncesi çağlara ait örnekleri incelenmiştir. Kuzey Afrika ve Arabistan’daki mağara ve kaya sanatında görülen boyama, kazıma ve oyma yöntemleriyle oluşturulmuş el resimlerinin av büyüsü, Hieros Gamos, Şamanizm, bereket töreni ve daha başka amaçlarla yapıldığından bahsedilen çalışmada el sembolünün hangi adlar altında hangi anlamlara sahip olarak kullanıldığı ve elin beş sayısı ile olan ilgisi üzerinde durularak Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın yaratıcılığına, bereket vericiliğine ve lutfediciliğine gönderme yapan “Allah’ın eli” sembolik ifadesi örnek ayetlerle incelenmiştir.

Frederick M. Denny, “Hands”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., Vol. 6, New York, Thomson Gale, 2005, s. 3769-3771.

Elin bir vücut organı olarak işlevselliğinin bulunması yanı sıra sosyal, dinî, büyüsel amaçlı sembolik jestler ve görevler için kullanılmasına dikkat çekilen çalışmada tek tanrılı dinlerde ve Hint uygarlığı gibi çok tanrılı dinlerde tanrıların ellerinin güç ve bereket ile ilişkisinden bahsedilmiştir. Hristiyan ikonografide Hz. İsa’nın elinin sembolik anlamları farklı dinlere ait dua etme biçimleri, Hindu ve Budist inanç sistemlerinde görülen mudra örnekleri, takdis geleneği, sağ el ve yemin etme ritüelleri, tarih öncesi çağlardan itibaren kötü güçleri önlemek amacıyla

kullanılan el amuletleri, dövme geleneği, kına, süs ve güç, korunma amacıyla takılan yüzük ele alınan diğer konulardır.

El- Sayed el- Aswad: “Magic Bodily Members: Human Eye and Hand”, **Archetypes and Motifs in Folklore and Literature: A Handbook**, Ed. Jane Garry and Hasan El-Shamy, New York, M. E. Sharpe, 2005, s. 139-146.

El ile ilgili farklı din ve inanç sistemlerinde görülen örnek inanış ve uygulamalara yer verilmiştir. Hristiyanlık'ta Hz. İsa'nın şifa mucizelerinde yer alan el, İslâm coğrafyasında görülen, koruyucu güce sahip olduğuna inanılan Fatma Ana eli amuleti, sağ el ve sol ele atfedilen nitelikler, Budizm'e ait mudra örnekleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Dean R Snow, “Sexual Dimorphism in European Upper Paleolithic Cave Art”, **American Antiquity**, S. 78 (4), 2013, s. 746-761.

Paleolitik Çağ'a ait mağara duvarlarında yer alan el izlerinin kadınlara mı erkeklere mi ait olduğu konusunda öne sürülen farklı görüşleri değerlendiren Snow, İspanya ve Fransa'da yer alan Paleolitik mağara duvarlarında bulunan toplam otuz iki el izi üzerinde ölçüm yapmış ve parmak uzunlukları arasındaki farkın dijital ölçümünü esas alarak bu el izlerinin %75'inin kadınlara ait olduğunu tespit etmiştir.

Robert Hertz, “The Pre-eminence of The Right Hand: A Study in Religious Polarity”, Trans. by Rodney and Claudia Needham, **HAU: Journal of Ethnographic Theory**, 3(2), 2013, s. 335-357.

Robert Hertz'in 1960 yılında yayımlanan ve İngilizce'ye Rodney ve C. Needham tarafından çevrilen *Death and The Right Hand* adlı çalışmasının ikinci bölümünde, 89-160 sayfaları arasında yer alan makaledir.

Sağ ve sol kavramlarını ve bu kavramlara atfedilen belirli özellikleri analiz ettiği çalışmasında Hertz, evrensel sağ ve sol ikiliğinin bir izdüşümü olarak insan vücudunun sağ ve sol taraflarına ait evrensel bakış açısından bahsetmiştir. Kökleri ilkel düşüncede yer alan bu ikiliğin en önemli örneklerinden biri olarak sağ el ve sol elin kutsallık boyutunu irdelemiş, sağ elin sahip olduğu üstünlükten, ayrıcalıktan ve kutsallıktan ve evrensel ikiliğin aydınlık, temizlik, yükseklik, gökyüzü, gündüz, iyilik tarafıyla ilişkili olmasından; sol ele atfedilen dindışılıktan, sol elin evrensel ikiliğin karanlık, kirlilik, alçaklık, yeryüzü, gece, kötülük ve günah ile ilişkili olmasından bahsetmiştir.

Nanon Gardin, Robert Olorenshaw, Jean Gardin, Olivier Klein, **Larousse Semboller Sözlüğü**, Ed. Ömer Faruk Harman, İsmail Taşpınar, Çev. Beyza Akşit, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.

Elin sembolik anlam ve işlevlerinin kapsamlı bir şekilde anlatıldığı el maddesinde, öncelikle insan hayatında oynadığı rolden, deyimlerde hangi anlamlarıyla yer aldığından, iletişim aracı olarak farklı şekillerde hangi anlamları temsil ederek kullanıldığından bahsedilmiştir. Kutsal kitaplardan alıntılarla “Tanrı’nın Eli” olgusu ve özellikle “Sağ eli” konu edildikten sonra güçlerini Tanrı’dan aldıklarına inanılan Avrupa krallarının adaletin elini temsil ettiklerinden bahsedilir. Antik Mısır’da, Yahudilik’te, Hristiyanlık’ta ellerin şifa verme işlevinin bulunduğu örnek inanış ve uygulamalar, takdiste ve duada ellerin farklı pozisyonları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak, Batı’da kullanılan el ile ilgili deyimlere yer verilmiştir.

El Sembolü İle İlgili Yerli Kaynaklar

Müjgân Üçer, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’”, **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı**, 1975, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976, s. 147-156.

En eski devirlerden itibaren toprak/ yeryüzü ve kadın ilişkisinden ortaya çıkmış olan ve farklı toplumlar tarafından farklı adlar altında kutsanan “Toprak Ana”nın bir uzantısı olarak Anadolu’da bereket, doğurganlık, uğur, şifa ve korunma istemiyle pek çok inanış ve uygulamada yer alan Fatma Ana, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Fadime Ana ile ilgili inanış ve uygulamalar içerisinde yaygın bir şekilde görülen bir sembol olan Fatma Ana elinin sağaltma işlemlerinde, doğumla ilgili uygulamalarda, evin bereketinin sağlanmasında ve benzeri inanış ve uygulamalarda ne şekilde ve hangi işlevleriyle yer aldığından bahsedilmiş ve bu inanış ve uygulamaların sürekliliğe sahip olduğuna dikkat çekilmiştir.

Müjgân Üçer, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’ (II)”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, S. 1, 1981, s. 113-120.

Müjgan Üçer, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’” çalışmasına ek olarak bu çalışmada Fadime Ana ve Fadime Ana eli ile ilgili inanış ve uygulamalara ilavelerde bulunmuş, çalışmanın devamında Fadime Ana’nın edebî metinlerde ne şekilde yer aldığından bahsetmiştir. Anadolu’da bereket istemiyle ocaklara Fatma

Ana'ya atfen el izlerinin sürülmesi, sağaltım uygulamalarında "Fadime Ana'nın Eli" ibaresinin kullanımı, mutfak işlerinde bereket istemiyle "El benim elim değil, Fadime Ana'nın eli" denilmesi gibi örnek inanış ve uygulamalara yer verilmiştir.

Hikmet Tanyu, "Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile ilgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982, s. 479-495.

Tanyu, çalışmasında öncelikle Hz. Fatma'nın kişiliği ile ilgili bilgilere yer verdikten sonra sırasıyla doğum sancısını önlemek için, şifa uygulamalarında hastayı sağaltmak için, nazardan korunmak için, ev işlerinde uğur ve bereketi sağlamak için başvurulmuş inanış ve uygulamalarda Fatma Ana'nın ve Fatma Ana elinin ne şekilde yer aldığından bahsetmiştir. Fatma Ana'nın eli konusunda geniş kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğunu belirten Tanyu, Anadolu yanı sıra Türkiye dışında yaşayan Türk toplulukları arasında görülen Fatma Ana ile ilgili inanış ve uygulamaları çalışmasında değerlendirmiştir. Son olarak, tarih boyunca elin sembolik anlam ve işlevinin görüldüğü el izlerinden, "el verme" olgusundan, parmaklara yüklenen anlamlardan ve elle sıvazlama yönteminden bahsetmiştir.

Ayşen Aldoğan, "Anadolu Kültüründe- Sanatlarında Sembolik El Motifi", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Nisan, 1988, s. 83-90.

Sanat tarihçisi Ayşen Aldoğan, çalışmasında Anadolu kültüründe ve sanatlarında sıklıkla yer alan el motifini en kapsamlı şekilde örnek inanış ve uygulamalardan yola çıkarak incelemiştir. Tarih öncesi çağlardan itibaren görülen el motifi ile ilgili örneklerle yer verdikten sonra Pençe-i âl-i abâ, Fatma Ana eli, el almak konularını ele almış; el sanatlarında, dokuma sanatında, yazmacılıkta, işleme sanatında ve diğer geleneklerde yer alan el motiflerini ayrıntılı olarak incelemiştir.

Muhammet Arslan, "İğdır- Karakoyunlu'da El Motifli Mezar Taşları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, Erzurum, 2009, s. 209- 232.

Anadolu'da yer alan tarihî mezar taşlarının çeşitli biçimsel özelliklere sahip olduğu ve üzerlerinde çeşitli bezeme unsurlarının yer aldığı görülmektedir. Buna bağlı olarak, çalışmada İğdır'a ait Karakoyunlu ilçesinde yer alan mezar taşları üzerlerinde bulunan el motifi görsel veriler eşliğinde incelenmiştir.

Selçuk Kürşad Koca, “Türk Kültüründe Sembollerin Dili”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Bilimi Bilim Dalı, Sakarya, 2012.

Beden folkloru kapsamında el ve elin etrafında gelişen inanış ve uygulamalardan örnekler yer almaktadır. Elin iletişimde oynadığı rolden, selamlaşma, el sıkışma ve belirli anlamlara sahip çeşitli el hareketlerinden bahsedilmiştir. “El öpme” geleneği; doğum, evlilik, ölüm gibi geçiş törenlerinde el etrafında gelişen inanış ve uygulamalar, sağaltma pratiklerinde, el falında, deyim ve atasözlerinde el sembolüne ait örnek inanış ve uygulamalar irdelenen diğer konulardır.

Çağıl Sezin Özdemir, “Resim Sanatında El İmgesinin Farklı Anlam ve İfade Biçimleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Eskişehir, 2014.

Resim sanatındaki el imgesinin belirli anlam ve ifade biçimleri farklı dönem, anlayış ve akımlara bağlı olarak incelenmiştir. Elin duruş ve hareketleri kavramsal başlıklar altında toplanarak resim sanatı tarihinden örneklerle incelenmiştir.

Mehmet Ali Bulut, **Elfabe: El ve Yüz Çizgilerinin Anlamı**, 6. bs., Ankara, Hayat Yayınları, 2017.

Kişinin ellerinin şekli ve rengi, parmaklarının yapısı, tırnaklarının durumu, el ayasındaki çizgiler aracılığıyla kişinin karakteri, eğilimleri, geleceği hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla en eski zamanlardan beri uygulanan el falı ile ilgili, kapsamlı bir çalışmadır.

Mehmet Aça, “Kültür ve Dayatma: Türk Kültüründe Sol El Tabusu”, International Conference: The West of The East, The East of The West Proceedings, Prague/ Czechia, 4-6 July, 2017, ISBN: 978-9944-0637-9-1, ss. 205-212.

Sol el ile ilgili kaçınma ve tabuların Musevilik, Hristiyanlık, İslâmiyet gibi semavî dinlerdeki “normaldışılık” ve “kirlilik” algılarından kaynaklandığının öne sürüldüğü çalışmada, kutsal ve kutsala dönük inanç ve ritüellere sahip tüm kültür ve dinler için de bu durumun geçerli olduğuna dikkat çekilmiştir. Sağ ve sol ile ilgili genel kabullerden yola çıkılarak sol el tabusunun inanç kökenleri, sağ ve solun

hangi anlamlar yüklendiği ve buna bağlı olarak sağ el ve sol elin hangi işlevlere sahip olduğu üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Araştırmanın kavramsal çerçevesi içerisinde öncelikle sembolün ne olduğu, sembolün hangi alanlarda hangi araçlarla kullanıldığı, işaret ile sembol arasındaki farklar, sembollerin sahip olduğu çok anlamlılık, sembollerin evrenselliği ve tarihselliği/ güncelliği, işlevleri hakkında ayrıntılı bilgi verildikten sonra mit-ritüel ve sembol ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Sembol: Tanımı ve Özellikleri

Tarih öncesi çağlardan beri insanlar birbirleriyle iletişimde bulunmak, duygu ve düşüncelerini karşısındakilerine veya kendilerinden sonra gelecek olan nesillere aktarmak için belirli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemlerin en eskisi ve en yaygını ise semboller yoluyla iletişim olup sembollere dayalı ifade tarzının tarihi, iletişim kurmak için en etkili araçlardan biri olan dilden bile daha eskiye gitmektedir. Dolayısıyla insanoğlunun hayatında bu kadar önemli olan sembolün tanımı, özellikleri, işlevleri, evrenselliği, tarihselliği ve güncelliği hakkında öne sürülen pek çok görüş bulunmaktadır. Dünya üzerinde yer alan farklı kültür, din ve inanç sistemlerinde yer alan el sembolizminin ayrıntılı olarak irdelenebilmesi açısından bu görüşler ve açıklamalar önem arz etmektedir.

Sembol kelimesinin kökeni, Eski Yunanca'da Sumbolon (Sum-ballein) kelimesine dayanmaktadır. IV. yüzyılda Eski Yunanca'dan Latince'ye "Symbolum" olarak geçmiştir. Sembol kelimesinin Fransızca karşılığı "Symbole," İngilizce karşılığı ise "Symbol" dır.²

Sembolün etimolojik bilgisine bağlı olarak Latif Tokat, "Sumbolon" kelimesinin hem somut bir obje için hem de yazılı metinler için kullanıldığını belirtir. Kelime somut bir obje için kullanıldığında şu anlamlara gelmektedir: a) İki ayrı insanın birbirlerini tanımak ve daha önce başlayan ilişkilerini ispatlamak için iki parçaya ayırarak sakladıkları objelerden her biri. b) Kendini tanıtmak veya kim olduğunu ispatlamak için kullanılan obje. c) Bir garanti ve güvence sağlayan her

² Latif Tokat, **Dinde Sembolizm**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 9.

şey. d) Atinalı yargıçların mahkemeye girerken yanlarına aldıkları rozet gibi bir işaret. Yazılı dokümanlar ile ilgili kullanıldığında ise sumbolon kelimesinin başlıca anlamları şunlardır: a) İki ülke arasında karşılıklı olarak vatandaşlarının güvenliğini garanti altına almak için yapılan anlaşma metni. b) İki insan arasındaki sözleşme. c) İki nüshası olan makbuz. d) İmparator tarafından verilmiş bir ferman. Sumbolon kelimesi ayrıca bir konuyla ilgili özet, temel ilkeler, kısaltmalar ve reçete anlamında da kullanılmıştır.³ Bu bilgilere göre sembol kelimesi, başlangıçta dinî olmayan ve belirli maddî unsurları ifade etmek için kullanılırken daha sonraki süreçte inançsal bir boyut kazanarak insanların idrak edemeyeceği şeyleri temsil ettiğine inanılan bir nesne, hareket, kişi, düşünce vb. unsurları ifade eden bir kavram hâline gelmiştir.

Sembolle ilgili kaynaklar incelendiğinde sembol kelimesinin yerine simge kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. Türk Dil Kurumu, 1998 tarihli Türkçe Sözlük'te "*Fr. Symbole Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, remiz, rumuz, timsâl, simge*"⁴ olarak tanımladığı sembol kelimesi için 2011 tarihli Türkçe Sözlük'te simge ibaresini kullanmış ve simge kelimesinin tanımını "*Duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, alem, remiz, rumuz, timsal, sembol*" şeklinde yapmıştır.⁵ Türkçedeki bu ikili kullanıma bağlı olarak sembol/ simge kelimesinin farklı alanlara ait araştırmacılar tarafından farklı tanımlandığı görülür. Örneğin, Orhan Hançerlioğlu Dünya İnançları Sözlüğü adlı çalışmasında sembol yerine kullandığı simgeyi "*yüce ve üstün olanın gücünü taşıdığına inanılan ve o sayılan her şey*" olarak belirtmiştir.⁶ Bedia Akarsu, simge kelimesinin tanımını "*Belli bir insan öbeğinin uzlaşım yoluyla kendisine bir anlam verdiği gösterge,*" "*Bir şeyi gösteren, bir anlamı, bir düşünceyi görünebilir kılan gösterge,*" ve "*Görülmez bir gerçekliği canlandıran imge ya da özdeksel nesne*" olarak yapmıştır.⁷ Ahmet Cevizci, Paradigma Felsefe Sözlüğü'nde

³ A.e., s. 10.

⁴ **Türkçe Sözlük**, C. II, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, s. 1937.

⁵ **Türkçe Sözlük**, Haz.Şükrü Halûk Akalın, 11. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 2114.

⁶ Orhan Hançerlioğlu, **Dünya İnançları Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, 2. bs. İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s. 462.

⁷ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, 6. bs. İstanbul, İnkılâp Kitabevi, t.y., s. 160.

sembol ve simgeyi ortak anlamından hareketle “Bir düşünce, fikir ya da nesnenin yerini tutan, bir kavramı veya bir düşünceyi belirten gözle görülür ve anlamı bilinir işaret” olarak tanımlamıştır.⁸ Belkıs Temren’e göre “Duyularla algılanamayan bir şeyi belirten somut şeylere veya işaretlere sembol ya da simge denilmektedir.”⁹ Aliye Çınar’a göre “Sembol, duyu dünyasına ait bir nesneyle bu nesneyi kesinlikle aşan insan ruhunun ve dolayısıyla aşkının temasa geçmesinin bir dışavurumudur.”¹⁰

Sembol ile simgenin aynı anlamı ifade etmesi konusunda araştırmacılar arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bazı araştırmacıların simgenin anlamının sembolden farklı olduğunu belirtmiş olmalarına rağmen sembol ve simge kelimelerinin farklı dillere ait aynı anlamı ifade eden iki kelime olarak tezde kullanılması gerekli görülmüştür.

Sembol ile ilgili tanımlarda sembol yerine farklı kelimelerin de kullanıldığı görülür. Örneğin, Rıza Kardeş’in “Remiz, alem, misâl, timsâl, alâmet mukabilinde kullanılan, duyu organlarıyla idrâki imkânsız herhangi bir şeyi (tabîî bir münasebet yoluyla) hatıra getiren veya belirten her türlü müşahhas şey yahut işarettir”¹¹ sembol tanımı ve Mustafa Namık Çankı’nın Büyük Felsefe Lügati’nde yapmış olduğu “Yunanca aslında kırılıp yaklaştırılan bir şeyin iki yarısıyle teşkil olunmuş teşhis alâmeti. Daha sonra herhangi alâmet, marka, mühür, rütbe ve makam işareti, parola”¹² sembol tanımında da görüldüğü üzere sembol kelimesi yerine remiz, alem, misâl, alâmet, marka, mühür, rütbe, parola vd. pek çok kelime kullanılmaktadır.

Sembol ile ilgili tanımlar incelendiğinde sembolün temsil ettiği anlamın insanın mantık ve idrak sınırlarını aşan, duyularla algılanamayan, görülmez, yüce ve üstün niteliklerinin olduğu; sembolün kendisinin ise maddî dünyaya ait,

⁸ Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2000, s. 840.

⁹ Belkıs Temren, **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 88.

¹⁰ Aliye Çınar, “Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel”, **Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri 25-26 Aralık 2004**, Bursa, Kurav Yayınları, 2006, s. 326.

¹¹ Rıza Kardeş, “Sembol”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 417.

¹² Mustafa Namık Çankı, **Büyük Felsefe Lügati**, III. Cilt, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1958, s. 277.

duyularla algılanabilir, görünebilir, somut ve temsil ettiği anlamın belirli bir seviyeye kadar anlaşılmasında aracı olduğu görülür.

Sembolün Kullanım Alanları ve Gereçleri

Sembol; Matematik, Mantık, Psikoloji, Felsefe, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Edebiyat, Dilbilimi, Mitoloji gibi farklı bilim dalları içerisinde yer alan bir unsurdur. Herhangi bir kelime, ses, renk, nesne, davranış, mekân, zaman dilimi, özel bir olay veya kişi sembol olabilir ve her alanın kendine özgü sembolleri vardır. Örneğin Matematik ve Müzik alanlarında bir ilişkiyi, niteliği, niceliği temsil eden işaret, figür ve kelimelerin; Psikoloji alanında duyguları, arzuları, bastırılmış düşünceleri, bilinçsizce kullanılan obje, kelime, ifade, çok daha karmaşık kurguların sembol olduğu görülür.¹³ Öte yandan eski uygarlıklara ait çizim, kabartma, fresk, heykel gibi eserlerin, mitoloji, masallar, inisiyatif ve kutsal metinlerde geçen sözcük ve kavramlar da sembol olma özelliklerine sahiptir. Okült ve ezoterik görüşe göre ise kendisine ait canlı, cansız tüm nesneleriyle doğa ilahî bir sembolizme sahiptir.¹⁴

Ernst Cassirer, üç ciltlik Sembolik Formlar Felsefesi adlı çalışmasında insanın yaşadığı ve bildiği dünyayı meydana getirmede dil, mitos, sanat, din, tarih ve bilim gibi farklı formların benzer işlevlere sahip olduğunu, bu formların temelini sembollerin oluşturduğunu ve bu Sembolik formların insanların kültür dünyasını dile getiren Sembolik sistemler olduğunu belirtir. Sembolik ifade, insanın tüm kültürel etkinliklerinin, mitos ve şiirin, dilin, sanatın, dinin ve bilimin ortak çıkış noktasıdır.¹⁵

Görüldüğü üzere, doğada bulunan canlı, cansız her şey, sembol olabilme potansiyeline sahiptir. Sembolün yukarıda belirtilen farklı tanımları incelendiğinde

¹³ Tokat. **a.g.e.**, s. 12.

¹⁴ Alparslan Salt, **Ansiklopedi Semboller: Neo-Spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında**, İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları, 2006, s. 288.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Ernst Cassirer, **Sembolik Formlar Felsefesi: Dil**, Çev. Milay Köktürk, C. 1, Ankara, Hece Yayınları, 2005; Ernst Cassirer, **Sembolik Formlar Felsefesi: Mitik Düşünme**, Çev. Milay Köktürk, C. 2, Ankara, Hece Yayınları, 2005; Ernst Cassirer, **Sembolik Formlar Felsefesi: Bilginin Fenomenolojisi**, Çev. Milay Köktürk, C. 3, Ankara, Hece Yayınları, 2005; Necla Arat, **Ernst Cassirer ve S.K. Langer'da Sembolik Form Olarak Sanat**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977.

herhangi bir şeyin sembol sayılabilmesi için insanların idrakini aşmak, mantık sınırlarını zorlamak, kendisinde yüce ve üstün olanın gücünü taşımak gibi özelliklerinin bulunması gerekmektedir.

Sembollerin Sınıflandırılması

Semboller, farklı açılardan kategorilere ayrılabilir. Nitelikleri bakımından sembolleri “Biçimsel semboller, renklerle ilgili semboller, sayısal semboller, doğadaki canlı sembolleri, doğadaki cansız nesnelerin sembolleri, kişi ve kişiliklerle ilgili semboller, olaylarla ilgili semboller” olmak üzere yedi kategoride sınıflandırmak mümkündür.¹⁶ Psikanalitik kuram temsilcilerinden Erich Fromm sembolün kendisi ile sembolize ettiği şey arasındaki ilişkiye göre sembolleri *Geleneksel Semboller*, *Raslantısal Semboller* ve *Evrensel Semboller* olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre *Geleneksel Semboller*'de, sembol ile sembolize ettiği şey arasındaki bağ, toplumsal bir anlaşmadan ileri gelir. Örneğin ülkelerin bayrakları ile ülkeler arasındaki ilişki toplumsal bir anlaşma ile kurulmuş olup zaman içerisinde ikisi arasında köklü ve değişmez bir ilişki oluşmuştur. *Raslantısal Semboller* ise sembol ile sembolize edilen şey arasındaki bağın kişisel bir ilişkilendirilme sonucu kurulmasıyla ortaya çıkar. Toplumsal bir anlaşma olmayıp kişiye özgü bir durum vardır. Örneğin bir kişinin belirli bir şehirde bulunduğu sırada üzücü bir olaya şahit olması ve bu olaydan sonra o şehrin adını her duyduğunda hüzünlenmesi o şehri sembolleştirdiği anlamına gelir. *Evrensel Semboller* ise sembol ile sembolize ettiği şey ile arasında sürekli ve raslantısal olmayan bir ilişkinin bulunduğu sembollerdir. Bu semboller, belirli bir kültür, toplum veya dine özgü olmayıp bütün insanlar için geçerli olan kolektif unsurlardır. Mitlerde, masallarda, sanat eserlerinde, rüyalarda görülen sembol dili evrenseldir ve insanlığın başlangıcından beri aynı kalmıştır.¹⁷ Örneğin yumurta sembolik olarak yeniden doğum, bereket ve zürriyetle ilişkilendirilir. Tarih öncesi çağlardan beri evrensel bir sembol olarak inanış ve uygulamalarda yer almıştır.

¹⁶ Salt, a.g.e., s. 289.

¹⁷ Erich Fromm, **Rüyalar Masallar Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)**, Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, 2. bs., İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1992, s. 28-34.

Sembol ile İşaret Arasındaki Farklar

Sembol ile aynı anlamı karşılamamalarına rağmen sembol kelimesi yerine kullanılan pek çok kelime bulunmaktadır. Sembolik Antropoloji ve Mitoloji alanları üzerine çalışmalarıyla tanınan Gilbert Durand, Sembolik İmgelem adlı eserinde imge, sembol, işaret, allegori, amblem, mesel, figür gibi kelimelerin pek çok yazar tarafından fark gözetilmeksizin birbirleri yerine kullanıldığından ve bunlar gibi düşselliğe ilişkin terimlerin kullanılmasında her zaman büyük bir karışıklığın hâkim olduğundan bahsetmektedir.¹⁸ “Remiz, Alem, Timsâl, İşâret, Alâmet, Temsîl, Misâl, Nişâne, Rumûzât, Kanunu İmân, Amblem, resim, şekil, ikon, marka” gibi ibarelerin sembol yerine kullanılması sık görülen bir durumdur.¹⁹

İncelenen kaynaklara bağlı olarak sembol kelimesi yerine en çok kullanılan kelimenin işaret olduğu söylenebilir. Türkçe Sözlük’te “*Anlam yükletilen şey, anlamlı iz, im; belirti, gösterge, alamet*”²⁰ olarak tanımlanan işaretin sembolle olan ortak özelliği her ikisinin de kendilerinin ötesinde başka bir şeyi ifade ediyor olmasıdır.

Sembol ile işaretin sahip olduğu ortak özelliğe rağmen aralarında çok fazla farklılıklar olduğu da görülmektedir. İşaretleri sembollerden ayıran temel fark, işaretlerin bir millet içerisindeki teamüle göre veya uluslararası teamüle göre kullanılıyor olmasıdır. Bu teamüllere göre belirli harf ve numaralar, belirli kelimeler, matematiksel işaretler kendilerinin ötesinde başka ses ve anlamlara işaret ederler. İşaretler, sembollerin aksine işaret ettikleri şeyin gerçekliğine katılmazlar. Yani işaretlerle gösterdikleri şeyler arasında sıkı ve güçlü bir bağ bulunmamaktadır. Örneğin, bir sembol olarak bayrağın temsil ettiği anlamla arasında güçlü bir ilişki bulunur ve bayrağa yapılan saldırı milletin itibarına, gücüne ve kutsala yapılan bir hakaret olarak görülür. Oysa bir trafik işareti olarak kırmızı ışığın arabaların durmasıyla hiçbir ilgisi yoktur ve bu ikisi uluslararası teamüle göre birbirleriyle ilişkilendirilmiştir.²¹ Durand’a göre mevcut ve doğrulanabilir bir gösterilene

¹⁸ Gilbert Durand, **Sembolik İmgelem**, Çev. Ayşe Meral, İstanbul, İnsan Yayınları, 1998, s. 7.

¹⁹ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar**, C. 5, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1978, s. 93.

²⁰ **Türkçe Sözlük**, 2011, s. 1222.

²¹ Paul Tillich, **İmanın Dinamikleri**, Çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000, s. 45-46.

göndermede bulunan işaretler, bir kelime, bir kısaltma, bir algoritma vb. olarak uzun kavramsal bir tanımın yerini ekonomik bir şekilde dolduran araçlar olup örneğin bir etiketin üzerinde yer alan bir kafatası ve iki kemik işareti, potasyum siyanürün ölüme yol açığının bir işaretidir.²²

İşaretler, tek başlarına anlamlara sahip olmayıp insanlar tarafından kendilerine atfedilen anlamlara ve yerine getirecekleri önceden belirlenmiş işlevlere sahipken sembollerde çok anlamlılık vardır ve bu anlamlar insanların tam olarak idrak edemeyecekleri kadar kapalı, muğlak ve karışıktır.²³

İşaret için üç unsur vardır. Bunlar: Özne, nesne ve işarettir. Sembolde ise dört unsur vardır: Özne, sembol, kavram veya düşünce, nesnedir.²⁴ Sembolün temsil ettiği kavram veya düşünce, işarete görülmemekle birlikte insan, belirli bir seviyeye kadar onu sembol sayesinde idrak edebilir. Semboller, ancak sembolize ettikleri şeyle aralarındaki derin ve karşılıklı referanslarına bağlı olarak anlaşılmalıdır. Aksi takdirde sembol dış dünyada karşılığı olmayan insan zihnine ait bir tutum olarak kalır.²⁵

Sembollerin Çok Anlamlılığı

Sembollerin en önemli özelliği çok anlamlılığa sahip olmalarıdır. Sembolün sembol olarak cisimleşmesi öncesindeki zemini belirsiz ve anlaşılması zordur.²⁶ Bu sebeple, sembolün anlamları mantık sınırları dışında kalır, insanlar tarafından tam olarak algılanamaz, idrak edilemez ve tek bir anlama indirgenemez.

Dinî sembollerini inceleyen Mircea Eliade, birçok dinde ortak kullanılan belirli dinî sembollerin en belirgin özelliğinin çok fazla anlamı kendisinde barındırması olduğunu belirtir:

“Dinî sembolün çok önemli bir alâmet-i fârikası onun multivalansı; ve onun doğrudan tecrübe bazındaki münasebetleri apaçık olmayan çok anlamlı

²² Durand, **a.g.e.**, s. 8.

²³ Carl G. Jung, **İnsan ve Semboller**, Çev. Hatice Mukaddes İlgün, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2016, s. 16.

²⁴ Susanne Langer, **Philosophy In A New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite and Art**, 3. bs., Cambridge, MA Harvard Uni. Press, 1974, s. 52.

²⁵ Galip Atasagun, **İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da) Dinî Semboller**, Konya, Sebat Ofset Matbaacılık, 2002, s. 17.

²⁶ Çınar, **a.g.b.**, s. 331.

şeyleri aynı zamanda ifade etme kabiliyetidir. Ay sembolü, mesela ayın safhaları, zaman içindeki gelişim, su, bitki gelişimi, dişilik prensibi, ölüm ve diriliş, insanî kader, dokuma vs. arasındaki ayrılmaz bütünlüğü aydınlatmaktadır...”²⁷

Kapalılık ve çok anlamlılık özelliklerine bağlı olarak sembollerin sahip olduğu anlamların herkes tarafından aynı şekilde idrak edilmesi imkânsızdır. İnsanlar arasında görülen kavrayış, anlayış, zihinsel yapı, idrak, şuur, sezîş özelliklerine, kültürel bağlam ve kişisel tecrübe farklılığına bağlı olarak kutsalla ilgili dinî sembollerin anlaşılma düzeyleri de farklılık gösterir. Buna göre her insan sembollerden farklı anlamlar çıkarır veya farklı şekillerde etkilenir.²⁸ Özellikle sembollerin yoğun olarak görüldüğü ezoterik tarikatlarda müritlerin sembollerin anlamlarını idrak etme düzeyleri tarikatta kat ettikleri yol ile ilişkilidir. Bu durum da bireyin çabasının sembollerin anlam derinliğini keşfetmede etkili olduğunun göstergesidir.²⁹ Ayrıca, kültürün eğitsel ortamının oluşturulmasının da sembellere ait mesajların çözümlenmesinde ve işlevlerinin tespit edilmesinde önemli bir payı bulunmaktadır.³⁰

Sembollerin çok anlamlılığı sadece bireysel bir idrak ve düşünüş farklılığının değil; aynı zamanda toplumlar, kültürler, dinler arasındaki farklılıklarının da bir sonucu olabilir. Buna göre belirli bir sembol, aynı anlam ve benzer işlevleriyle farklı topluluklarda kullanılabilir veya aynı sembol farklı toplumlarda, kültürlerde ve inanç sistemlerinde farklı anlam ve işlevlere sahip olabilir.

Mircea Eliade, dinlerdeki sembollerin araştırılmasına yönelik metodolojik düşüncelere yer verdiği çalışmasında sembolün yapısının çözülmesi ile hangi durumlara bağlı olarak bir sembolün aynı anlam ve işlevlerini farklı toplumlarda koruduğunun, temel anlamlarını belirli kültür ve inanç sistemlerinde korurken diğer kültür ve inanç sistemlerinde değiştirilmiş, unutulmuş olduğunun

²⁷ Mircea Eliade, “Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler”, **Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri**, Ed. Mehmet Aydın, Konya, Din Bilimleri Yayınları, 2003, s. 116.

²⁸ Turan Koç, **Din Dili**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 107; Salt, **a.g.e.**, s. 290.

²⁹ Necmettin Ersoy, **Semboller ve Yorumları**, 3. bs., İstanbul, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 2007, s. 11.

³⁰ Belkıs Temren, “Bektaşî Giyim Kuşamında Kutsal Simgelere Örnekler”, **Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi**, Malberg, 2, 2010, s. 33.

belirlenebileceğini öne sürmektedir. Ayrıca, sembolün tarihî durumlarını incelerken sembolün yapısının ortaya çıkarılmasıyla kültürlerin yapısı ve belirli bir kültürü diğer kültürlerden ayıran farklılıklar da ortaya çıkarılabilir.³¹

Sembollerin yapılarında pek çok anlam barındırmalarına bağlı olarak zıt anlamları da yüklenmiş oldukları görülür. Nihai hakikat ve tanrısallıkla ilgili dinî semboller incelendiğinde, sembollerin kendilerinde barındırdıkları kutupsal birlikteliği ve zıtlığı görmek mümkündür. Örneğin, dünyevî ve manifesto olmayan karanlık sembolü yılan ile güneş ışığının ve manifestonun sembolü olan kartalın birleşmesi kozmik birlik ve bütünlüğün ifadesidir ve sembolik bir ifade olarak mitolojiler ve ikonografide yer almaktadır.³²

Anlam farklılıklarının ortaya çıkması gibi anlamsal zıtlıkların oluşmasında da kültürel, dinsel, coğrafi vb. farklılıkların önemli bir role sahip olduğu görülür. Bir sembol, bir dinin ulûhiyet anlayışına göre uygun görülürken başka bir dinde uygun olmayan bir şeyi ifade ediyor olabilir.³³ Bu durum herhangi bir nesne, tasvir, ifade veya herhangi bir şey olan sembollerin işlevselliğe sahip olduğu toplum, çevre veya kültürel bağlamlarla sınırlı olduğunun bir göstergesidir.³⁴

Belirli bir sembolün zıt anlamlara sahip olmasının arka planında sembolün farklı toplumlar tarafından kullanılmakta olmasının bulunduğunu belirten Erich Fromm, su sembolünün anlamları içerisinde korku, felaket, kaos olduğu gibi sakinlik, süreklilik ve güven anlamlarının da bulunduğuna dikkat çeker.³⁵

Sonuç olarak semboller, çok anlamlılığa sahip olmakla beraber içlerinde farklı veya zıt anlamlar da barındırmaktadır ve belirli bir sembol siyaset, din gibi farklı alanlarda farklı işlevleri de yerine getirebilmektedir. Buna göre ele alınan belirli bir sembolün farklı kültür, din ve inanış sistemlerine ait anlam ve işlevleri incelendiğinde o sembolün aynı coğrafyada farklı anlam ve işlevlere sahip olabileceği, aynı anlam ve işlevlerinin ise farklı kültür, din ve inanış sistemlerinde sürdürülmekte olduğu tespit edilebilir.

³¹ Eliade, **a.g.m.**, s. 111- 112.

³² Eliade, **a.g.m.**, s. 118-119.

³³ Temel Yeşilyurt, "Teolojik Söylemde Sembolik Öğelerin Yeri", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 4, 1999, s. 55.

³⁴ Koç, **a.g.e.**, s. 92.

³⁵ Fromm, **a.g.e.**, s. 35-36.

Sembollerin Evrenselliği

Bir sembolün evrensel değeri, kendisinde evrensel ilkeleri, yasaları ve evrensel hakikatleri barındırmasıyla ilgilidir. Sembolün sahip olduğu evrensel ilke, yasa ve hakikatleri keşfeden kişi bu şekilde “doğa-üstü” denilen âlemi idrak edebilir.³⁶ Böylece kişi kendi özel durumundan çıkarak objektif dünyaya açılır ve sembolün muhtevasını deşifre ederek kendini ruha açmış ve nihaî olarak evrensel olana giriş yapmış olur.³⁷

Psikanalitik kuramın temsilcilerinden Sigmund Freud, Carl G. Jung, Erich Fromm, Otto Rank rüyaların yanı sıra mitler, masallar, halk hikâyeleri, efsaneleri incelemiş ve farklı kültürlere ait olmalarına karşın hepsinde bütün insanları ilgilendiren ortak yani evrensel niteliğe sahip semboller olduğunu keşfetmişlerdir. Özellikle Jung, evrensel sembollerin kaynağının tüm insanlarda bulunan “kolektif bilinçaltı” olduğunu belirterek bu kaynaktan çıkan belirli arketipler (Animus, Anima, Magna Mater, Persona, Gölge) üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Erich Fromm da insanlık tarihinde sembollerin dilden önce var olduğunu belirterek sembollerin evrenselliği üzerinde durmuştur.³⁸

El sembolü gibi pek çok sembolün tarih boyunca farklı kültür, din ve inanış sistemlerinde yer alması bu sembollerin evrensel olma özelliklerinin göstergesidir. Örneğin su, yumurta, güneş, ay, hayat ağacı, kurt gibi semboller tarih boyunca dünyanın farklı yerlerinde gelişen din, kültür ve inanış sistemlerinde görülen evrensel semboller arasında yer almaktadır.

Sembollerin İşlevleri

Sembollerin insanın varoluşsal, zihinsel, toplumsal, dinî, siyasî olmak üzere farklı alanlarda pek çok işlevi bulunmaktadır.

Sembollerin en temel işlevi, insanların idrak edemeyeceği ve tasavvur edemeyeceği hakikatleri insanların anlayabileceği kadar basit ve sade hâle

³⁶ Salt, **a.g.e.**, s. 288.

³⁷ Eliade, **a.g.m.**, s. 120-121.

³⁸ Özer Çetin, ”Sembolizmin Psikolojisi”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XI, S. 2, s. 91-96.

dönüştürmede bir köprü görevi görmeleridir.³⁹ Semboller, bu gerçeklikleri veya hakikatleri bir anda veya tedrici olarak açığa çıkarırlar.⁴⁰ Kendisi ile hakikatler arasında aracı olan semboller deşifre eden insan, kendi özel durumundan çıkarak evrensel ve nihaî olanın idrakine ulaşır.⁴¹ Bu şekilde dinlerde ve sanatlarda yer alan sembollerin temsil ettikleri hakikatleri açığa çıkaran insan, doğal sınırlarını aşar ve ideal bir dünyaya açılmış olur.⁴²

İnsanı bir “Homo Symbolicus” olarak tanımlayan ve bütün hareket tarzının semboller barındırdığını belirten Eliade’ye göre dinî semboller, sembolü deşifre ederek anlamlarına vakıf olan insanın da varoluşuna anlam katar.⁴³ Sembolün temsil ettiği anlamların idrak edilmesi aynı zamanda insanların yaşamını anlamlandırır, varlığını anlamlı hâle getirir.

Sembollerin insanın varoluşuyla ilgili diğer bir işlevi ise sembol üretmekte etkin olan insanın duygu, düşünce ve davranışları üzerinde etkili olmasıdır. Bu durum, insan ve semboller arasında karşılıklı etkileşim olduğunu gösterir.⁴⁴

İnsan zihniyle ilgili olarak da sembollerin işlevleri bulunmaktadır. Sembollerin insan ruhu yanı sıra insan zihniyle ilgili işlevlere sahip olduğunu belirten kişilerden biri de Analitik Psikoloji’nin kurucusu Carl G. Jung’tur. Jung’a göre, insan zihni çeşitli kavramları tanımlarken yetersiz kalabilir. Bu durumda semboller, insan zihninin bu kavramları ifade edebilmesine olanak sağlar.⁴⁵ Bireysel ve kolektif bilinçaltından kaynaklanan semboller, insan zihninin bilinçaltı tarafından kabul edilirse işlevlerini yerine getirebilir. Özellikle politik ve dinî semboller, içinden çıktığı grubun kolektif bilinçaltı tarafından yaratılır ve grup üyelerinin kolektif bilinçaltı tarafından kabul görmesine bağlı olarak özel işlevlerini yerine getirir.⁴⁶ Öte yandan dinler, sanatlar, efsaneler, masallar, folklor adetlerinde

³⁹ Salt, **a.g.e.**, s. 291.

⁴⁰ “Symbolism and Iconography, Religious”, **Encyclopedia Britannica, Macropedia: Knowledge in Depth**, C. 17, Chicago, Encyclopaedia Britannica, 1979, s. 901.

⁴¹ Eliade, **a.g.m.**, s. 120-121.

⁴² Çınar, **a.g.b.**, s. 325-326.

⁴³ Eliade, **a.g.m.**, s. 113-120.

⁴⁴ Çetin, **a.g.m.**, s. 88.

⁴⁵ Jung, **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁶ Tillich, **a.g.e.**, s. 46.

yer alan semboller, insanın bilinçaltına karşılık gelen büyük zihninden çıktığı gibi aynı zamanda insanın büyük zihninin harekete geçirilmesinde rol oynarlar.⁴⁷

Sembollerin insan zihniyle ilgili işlevlerinden bir diğeri de Otto Rank'ın öne sürmüş olduğu üzere sembol geliştirmenin insanın problem çözme ve yaratıcı düşünmesinde etkili olmasıdır.⁴⁸

Sembolün toplumsal işlevleri incelenecek olursa en önemli işlevlerinden birisinin toplumu meydana getiren bireyler arasında birlik ve beraberliği sağlayarak aralarındaki dayanışmayı arttırması olduğu görülür. Sembolün bu işlevinin kökeni tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır. Öyle ki insanlar arasında anlaşmayı, iletişimi sağlayan ve sembollerin kullanılmasından daha sonra ortaya çıktığı düşünülen dilin kendisi bile sembolik bir yapıya sahiptir.

Semboller, insanın sürekli kutsalla dayanışma içerisinde bulunmasını sağlar ve belirli bir topluluğa ait oldukları için kişi, sembol aracılığıyla kozmosla uzlaşırken bir yandan da sembolün işlevsel olarak kullanıldığı toplulukla uzlaşır.⁴⁹ Sembollerin insanları bir amaç doğrultusunda bir araya getirerek birlik ve beraberlik içerisinde bulunmalarını sağlama işlevine masonluk gibi topluluklar örnek gösterilebilir. Bu tarz topluluklarda sembollerin topluluğun içyapısı için önemli işlevlere sahip olduğu bilinmektedir.⁵⁰

Annemarie Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?” adlı çalışmasında aktardığı üzere, 29-31 Temmuz 1954'te Mayans Üniversitesinde toplanan Alman din bilginlerinin kongresinde konuşma yapan Prof. Dr. W. Hellpach, “*Muhtelif muhitlere ait olan sembolların ihtiva ettiği özel bir kuvvet ki, insanları, bu sembolün ifade ettiği tasavvuru gerçekleştirmeye teşvik eder*” diyerek sembolün içinde barındırdığı hakikatin o sembole sahip bireyler arasında gerçekleştirilmesi gereken bir amaca dönüştüğünü belirtmektedir. Örneğin bayrak, bir yandan üzerinde taşıdığı bir ülkü ve bir fikir ile insanları bir araya getirir ve birbirine bağlarken diğer yandan bir sembol olarak kendisine atfedilen aziz hatıralar

⁴⁷ İlhan Güngören, “Semboller ve Bilim”, **Mimar Sinan**, Yıl:4, S. 13, s. 102.

⁴⁸ Çetin, **a.g.m.**, s. 93.

⁴⁹ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, Çev. Lâle Aslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2003, s. 426-428.

⁵⁰ Ahmet Örs, “Semboller (Masonlukta)”, **Mimar Sinan**, S. 20, İstanbul, 1976, s. 60.

ve kıymetli duygularla daha derin bir kuvvet kazanmış hatta sihrî bir araç hâline gelmiştir.⁵¹

Sembol, toplumsal birlik ve beraberliği sağlama işlevinden başka toplumsal değişim ve dönüşümde de önemli bir işleve sahiptir.⁵² Semboller toplumsal anlaşma ve birliktelik, toplumsal dönüşüm ve ilerleme ile ilgili işlevlere bağlı olarak kültürel gelişim ve değişimde de rol sahibidirler. İnsanın temel etkinliğinin kavramlaştırma ve sembolleştirme olduğunu belirten ve insanı “Sembolik bir hayvan” (Symbolic Animal) olarak adlandıran Cassirer, insan kültürünün tüm gelişimini insanın özyapısal özellikleri arasında yer alan simgesel düşünme ve simgesel davranış özelliklerine dayandırır. “İnsanın Doğası İçin Bir İpucu: Simge (Sembol)” başlıklı çalışmasında belirttiği üzere insanın kültürel yaşam biçimlerinin tüm zenginlik ve çeşitliliğiyle kavranmasında insan aklı (Us) tek başına yeterli değildir ve insan bu sebeple “ussal hayvan” olarak değil “simgeleştiren hayvan” (Animal Symbolicum) olarak tanımlanmalıdır. Uygarlık yolunun açılmasının anahtarı da insanı diğer canlılardan ayıran bu özelliğidir.⁵³

Semboller, kültür gelişimi yanı sıra kültür aktarımında da işlevselliğe sahiptir. İnsanın simgeleştirme yeteneğine bağlı olarak oluşturduğu bilgi birikimine dayanan kültür, semboller aracılığıyla gelecek nesillere aktarılır. Kültürel ortamda üretilen semboller, simgelerin aktif olarak kullanıldığı kültüre mesajlar taşır. Sembollerin içerisinde barındırdıkları anlamlar, semboller aracılığıyla tüketen kültür tarafından anımsanır.⁵⁴

Herhangi bir olay, kişi, nesne, davranış; siyasî bir yapının belirli bir unsuru olarak üzerinde belirli anlamlar taşıyabilir ve o siyasî grubun ideolojisi doğrultusunda işlevini yerine getirebilir. Millî marşlar, bayraklar, belirli kıyafetler gibi eldeki parmakların farklı biçimlere sokulmasıyla oluşan el sembolleri de siyasî grupların değerlerini, amaç ve hedeflerini yansıtan siyasî unsurlar arasındadır.

Semboller, üzerinde taşıdığı anlama, işlevlerine, kullanıldığı bağlama göre dinî ve dinî olmayan sembol olarak ikiye ayrılır. Bu doğrultuda incelenen

⁵¹ Annemarie Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 3-4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s. 67.

⁵² Çınar, **a.g.b.**, s. 331.

⁵³ Ernst Cassirer, **İnsan Üstüne Bir Deneme**, Çev. Necla Arat, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980, s. 42-43.

⁵⁴ Temren, **a.g.m.**, s. 19-24.

semboller, genellikle üzerinde kutsalın gücünü taşıyan sembollerdir ve herhangi bir mekân, kişi, nesne, davranış, kavram, kişi, mekân vd. dinî anlam ve işleve sahip olması dolayısıyla dinî sembol olarak kullanılabilir.

Dinî sembolleri diğer sembollerden ayıran pek çok özellik bulunmaktadır. Bu özelliklerden biri, dinî sembolün ilâhî olanı temsil etmesidir. Tillich'in belirttiği üzere dinî sembollerin en önemli özelliği, nihâî kaygıya –Tanrı'ya gönderme yapmaları ve onu belli bir seviyeye kadar ifade etmeleridir.⁵⁵ Herhangi bir yöntemle iletilemeyen nihaî gerçekliğin modellerini ifade eden dinî semboller, dünyanın hemen fark edilmeyen taraflarını açığa vururlar. Nihâî olanı hâlihazırda olanla ilişkilendirerek günümüz hayatı üzerine ışık tutarlar.⁵⁶ Varoluş düzeninde en üstün sayılan realiteyle ilişkili olmaları dolayısıyla insanda sevgi, saygı uyandırır ve itaati hatırlatırlar.⁵⁷ Öte yandan din, mistisizm, metafizik gibi alanlarda karşılaşılan dinî semboller, bir bütünün parçası olmaları dolayısıyla onun anlaşılmasını sağlar ve varlığıyla bütünün bilgisini ifşâ ederler.⁵⁸

Mircea Eliade'ye göre dinî sembollerin en önemli özelliği, heterojen gerçeklerin bütünlük içerisinde oluşturduğu “sistem” sayesinde dünyanın bütüncül bir birlik içerisinde keşfedilmesine imkân vermeleridir. Örneğin, ay sembolü ile kozmolojik, antropolojik, spiritüel farklı alanlara ait varlıklar “zaman” kanununa ve “devirdaimli oluş” kanununa bağlı olarak benzer bir yapı oluştururlar. Bu yapıya göre bu varlıklar sürekli olarak ölümü ve tekrar doğumu yaşamaya mahkûmdurlar. Bir başka örnek de kozmogoni, mitoloji, giriş merasimleri, gece suretleri veya toprak altında yaşayan hayvanlarda görülen gece ve karanlık sembolüdür.⁵⁹

Tek tanrılı dinlere ait dinî kurumların aslî şekillerinin arkaik ve ilkel dinlerde yer aldığını belirten Eliade'ye göre, ilkel dinlerde yer alan sembollerin işlevlerinin ortaya çıkarılması ile dinlerin yapısı ve muhteviyatı hakkında da bilgi sahibi olunabilir.⁶⁰

⁵⁵ Tillich, **a.g.e.**, s. 48.

⁵⁶ John Ferguson, **An Illustrated Encyclopedia of Mysticism and The Mystery Religions**, London, Thames and Hudson, 1976, s. 184.

⁵⁷ Galip Atasağun, “Hristiyanlığın Tanıtımı, Yorumu ve Kurumsallaşmasında Sembollerin Yeri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 10, 2000, s. 183.

⁵⁸ Tokat, **a.g.e.**, s. 12.

⁵⁹ Eliade, **a.g.m.**, s. 117.

⁶⁰ **A.e.**, s. 105- 106.

Sembollerin çoğunlukla dinî fenomenler olduğunu belirten Eliade, güneş sembolü olarak tekeri, ayırt edilmemiş bütünlüğün sembolü olarak kozmogonik yumurtayı; çitonik, seksüel veya matem sembolü olarak yılanı dinî sembollere örnek olarak göstermiştir.⁶¹ İlkel veya tek tanrılı dinlerde, tasavvufî tarikatlarda belirli mekânlar, jestler, giysiler, nesneler, şahıslar, objeler dinî sembol olarak işlevlere sahiptir. Yahudîlik'te Davud kalkanı, yedi kollu şamdan, ağlama duvarı; Hristiyanlık'ta teslis, noel ağacı, vaftiz; İslâmiyet'te oruç, namaz, kible; Mevlevîlik'te kefeni sembolize eden tennure (beyaz kıyafet), mezar taşını ve tevhidi sembolize eden sikke (başlık), siyah hırka, post, ney, semâ; Bektaşî geleneğinde teslim taşı, tığbent, arakiye, taç, tennure, hırka, kemer, kanberkiye gibi yalnızca “meydanda” giyilen özel giysi ve takılar dinî sembollere örnek olarak gösterilebilir.⁶²

Dinî semboller, temsil ettiği anlamları üzerinde taşıdığı sürece işlevlerini yerine getirir ve itibara sahip olur. Belirli bir dinî sembolün üzerinde taşıdığı anlamlar yok sayılırsa sembolün sadece bir araç olduğu gerçeği unutulur ve sembolün anlamlarının unutulmasına bağlı olarak sembolün kendisi ön plana çıkar ve amacın unutulması, sadece kendisinin amaç durumuna gelmesiyle sembol putlaştırılmış olur.⁶³ Dinî sembollerle ilgili yaygın görülen bu durum el sembolü için de geçerlidir. El sembolünün üzerinde taşıdığı anlamlarla olan ilişkisinin ve işlevlerini ne düzeyde yerine getirdiğinin bu doğrultuda incelenmesi gerekmektedir.

Sembollerin Tarihselliği/ Güncelliği Meselesi

Belirli bir sembolün farklı zaman ve mekânlarda, aynı anlam ve işlevlerini sürdürmeye devam ettirmesine karşın başka bir sembolün anlamlarının zaman içerisinde değişmesi, unutulması veya yok olması mümkün olabilir. Bu durum, herhangi bir kişi, nesne, davranış, kavram vd. olan her sembol için geçerlidir. Bu durumda devrin koşullarının, tarihî ve coğrafi durumunun aydınlatılması sembolün anlam ve işlevlerinin saptanması için gereklidir.

⁶¹ Eliade, **a.g.m.**, s. 113-115.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bk. Belkıs Temren, “Bektaşî Giyim Kuşamında Kutsal Simgelere Örnekler,” **Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi**, Malberg, 2, 2010, s. 19-34.

⁶³ Temren, **a.g.m.**, s. 23-24.

Paul Tillich'e göre semboller de canlı varlıklar gibi ortamın koşullarına bağlı olarak doğar, büyür ve ölür. Sembollerin ölmesi onların başlangıçta ifade buldukları grupta artık karşılık bulamamaları yüzündendir. Örneğin taç sembolü, tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkmış olup dönemin koşullarının değişmesi sebebiyle sembolik anlam ve işlevini yitirmiştir.⁶⁴ Eliade de sembollerin zaman ve mekân boyutuna göre incelenmesi ve bu şekilde farklı kültür ve medeniyetlere ait farklı anlamlarının ortaya çıkarılması ile anlam değişikliği, anlam zenginleşmesi ve anlam kaybı durumlarının tespit edilebileceğinden bahsetmektedir. Buna göre, farklı kültürlere ait anlamların ortaya çıkarılmasıyla o kültürün yapısı, ruhu ve o kültürü diğer kültürlerden ayıran özellikleri de ortaya çıkarılabilir. Eliade, sembol ve sembollerin tarihselliğiyle ilgili örnekler verir. At ehlileştirilmesiyle birlikte bir ölüm sembolü olarak ortaya çıkmıştır. Ziraatin keşfedilmesiyle birlikte bel küreği de erkek tenasül uzvuyla (phallus) ilişkilendirilerek cinsel bir sembole dönüşmüştür.⁶⁵

Tarihî gelişmeler her sembol üzerinde değişiklik yaratmayabilir. Örneğin arkaik ve evrensel sembollerin yapısı tarihî ve coğrafi değişikliklerle kolay kolay değişmez. Evrensel semboller, yapısında temel anlamları her zaman taşıyan sembollerdir. Hazırlamış olduğumuz tez çalışmasında sembollerin tarihsellik ve güncelliği meselesine göre el sembolünün yapısındaki hangi temel anlamları koruduğu ve buna göre ne derece evrensel bir sembol olduğu ve farklı tarihî durumlara bağlı olarak temsil ettiği anlamlarda ve işlevlerinde hangi değişikliklerin görüldüğü tartışılacaktır.

Sembol- Mit- Ritüel İlişkisi

Sembolle aralarında sıkı bir ilişki olan iki unsur mit ve ritüel olup sembol-mit, sembol- ritüel ve sembol-mit-ritüel ilişkisi; sembollerin hangi bağlamda ve hangi amaçla kullanıldığı, hangi anlamları üzerinde taşıdığı konusunda ele alınması gereken hususlardır. Bu bilgilere dayanılarak tezin ilgili bölümlerinde kutsal el sembolünün somut bir unsur olarak ifade ettiği anlamlar, el sembolüne atfedilen

⁶⁴ Tillich, **a.g.e.**, s. 46.

⁶⁵ Eliade, **a.g.m.**, s. 111- 122.

mitolojik anlatılar, elin sembolik bir anlama ve işleve sahip olarak yer aldığı belirli ritüeller irdelenecektir. Bu şekilde el sembolünün farklı din ve kültürlerle özgü anlamlarının ve işlevlerinin ortaya konulması ve elin sembolik anlamlarının temel, değişmeyen ve evrensel taraflarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Sembol-Mit İlişkisi

Sembol ve insanoğlunun kutsal ile olan bağıni ortaya koyan mit⁶⁶ arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Kutsal bir öykünün anlatıldığı, olayların “başlangıç” denilen, masallara özgü en eski zamanlarda doğaüstü varlıklar tarafından gerçekleştirildiği anlatılar olan mitlerde evren, insan, insan davranışı veya kutsal olduğuna inanılan bir mekân, bir bitki gibi herhangi bir unsurun nasıl yaratıldığı, yaşama geçtiği anlatılır. Mitler, insanın bugünkü durumunu yani ölümlü, cinsiyetli, kültür sahibi olma gibi özelliklerini ne şekilde edindiğinin bir açıklamasıdır.⁶⁷

Fuzuli Bayat’ın ifade ettiği üzere, insan düşüncesinde var olan imgelerin sembollere dönüşmesi ve sözel şekilde icra edilen metinle birleşmesiyle mit denilen sözel anlatı formları oluşmuştur. Diğer taraftan insanın dünyayı algılaması, biçimlendirmesi ve sembolleştirmesi de mitler aracılığıyla gerçekleşmektedir.⁶⁸ İçerisinde sembolik anlam ve güce sahip tanrılar, kötü ruhlar, insanlar, bitkiler, hayvanlar ve nesneler yer alan mitler ile semboller, sözel bir anlatı formunda kaynaşmış bir şekilde bulunurlar. Dolayısıyla semboller ile mitleri birbirinden ayırt etmek zordur.⁶⁹ Mitlerde geçmişe ait sırlar, evrensel bilgiler sembolik bir dil ve üslûp ile anlatılmaktadır.⁷⁰ Mitolojide yer alan sembolik dil; gizli bilgi, imge,

⁶⁶ Sözel bir anlatı formu olan mitolojinin yaşayan, davranışa dayalı boyutunu ritüeller; görsel boyutunu ise maddî kültür abidelerinde yer alan tasvirler oluşturur. Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi**, 3. bs., Ankara, Ötüken Neşriyat, 2007, s. 16; Mitin ait olduğu toplumda pek çok işlevi bulunmaktadır. Mit, ilkel kültürlerde bir inanç ifadesi olarak o inancın şifrelerini taşımak, toplumun ahlaki değerlerini koruyup daha da sağlamlaştırmak, ritüellerin sürekliliğini sağlamak, inancın pratik kuralları için bir örnek oluşturmak gibi işlevlere sahiptir. Bronislaw Malinowski, **Büyük, Bilim ve Din**, Çev. Saadet Özkal, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2014, s. 105.

⁶⁷ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, Çev. Sema Rifat, 2. bs., İstanbul, Om Yayınevi, 2001, s. 15-16.

⁶⁸ Bayat, **a.g.e.**, s. 17.

⁶⁹ “Symbolism and Iconography, Religious”, **Encyclopedia Britannica, Macropedia: Knowledge in Depth**, C. 17, Chicago, Encyclopaedia Britannica, 1979, s. 902- 903.

⁷⁰ Fuzuli Bayat, **Mitolojiye Giriş**, 5. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 14.

işaretlerle birlikte mitolojik sistemin ana konusunu oluşturan makro-kozmos olan dünya ile mikro-kozmos olan insan arasındaki ilişkinin bir modeli olan “dünya modeli”ni anlatır.⁷¹

Sembol ve mit arasındaki ilişki, sembollerin kaynağının insan zihnine ait bilinçdışı olduğunu öne süren Psikanalitik kuram ve Analitik Psikoloji kuramı temsilcileri tarafından da çalışılmıştır. Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Erich Fromm gibi Psikanalitik kuram temsilcilerine göre rüyalar gibi mitler ve masallar da insanın bilinçdışından kaynaklanan sembollerin açığa çıktığı başlıca alanlardır.⁷²

Bilinçdışı kaynaklı ve ilkel dürtü ve arzularla ilişkili sembollerin, rüyaların yanı sıra folklorda, popüler mitlerde, söylencelerde, lengüistik deyimlerde, atasözlerinde ve güncel esprilerde yer aldığını öne süren Freud, sembollerini kadınsı ve erkeksi olarak ikiye ayırmıştır. Çomak, ağaç gövdesi, şemsiye, bıçak, kama, mızrak gibi sembollerini erkeklik ile ilgili semboller; kutu, sandık, dolap, fırın, oda gibi sembollerini de kadınla ilgili dişil semboller olarak sınıflandırmıştır.⁷³

Psikanalitik kuram temsilcisi ve Analitik Psikoloji’nin kurucusu olan Carl Gustav Jung da Sigmund Freud gibi bilinç ve bilinçdışı üzerine çalışmalar yapmıştır. Fakat Jung, bilinçdışını “bireysel bilinçdışı” ve “kolektif bilinçdışı” olarak ikiye ayırmış ve bireysel bilinçdışından daha fazla “*insan psişesinde insanlığın ortak psikolojik mirasını içeren ve ileten bir kısım*” olarak tanımladığı kolektif bilinçdışı üzerinde çalışmalarını gerçekleştirmiştir.⁷⁴ Jung’a göre kolektif bilinçdışı/ bilinçaltı kavramı din, dil, ırk ayrımı olmaksızın bütün insanların sahip olduğu, en eski zamanlardan kalan, atalarının deneyimlerini barındıran ve genetik miras yoluyla kendilerine miras kalan birikimi ifade etmektedir.

Kolektif bilinçdışının daha çok mitler, efsaneler, masallar ve rüyalarda yer alan semboller aracılığıyla ortaya çıktığını belirten Jung, çalışmalarının odağına sembolü yerleştirmiş ve yaptığı çalışmalar neticesinde “Arketip” kavramını geliştirmiştir. Anima, Animus, Persona, Gölge, Yaşlı Bilge Adam, Büyükanne arketipleri üzerinde çalışmalar yapan Jung, bu arketiplerin bireysel bilinçdışından

⁷¹ Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi**, s. 28-29.

⁷² Çetin, **a.g.m.**, s. 87.

⁷³ Sigmund Freud, **Düşlerin Yorumu II**, Çev. Emre Kapkın, 2. bs., İstanbul, Payel Yayıncılık, 1996, s.81-86.

⁷⁴ Jung, **a.g.e.**, s. 103.

değil kolektif bilinçdışından kaynaklandığını ve bütün insanlarda bulunması dolayısıyla evrensel nitelikte olduğunu öne sürmüştür.⁷⁵ Jung, “*Hemen hemen yeryüzünün her köşesindeki mitlerin parçalarını oluşturan kolektif nitelikteki şekiller ve imgeler ve aynı zamanda da bilinçdışı kökenli bireysel ürünler*” olarak tanımladığı arketiplerin sadece gelenekler ve göç yoluyla değil aynı zamanda soya çekim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarıldığını belirtir.⁷⁶

Jung’a göre bir kelime veya bir imaj; bilinçdışından kaynaklanmasına, üzerinde ilk bakışta görülenden daha fazla anlam barındırmasına ve insan idraki dışında kalması sebebiyle her zaman açıklanmayan bir tarafının bulunmasına bağlı olarak sembolik bir özelliğe sahip olur.⁷⁷ Jung, sembolleri doğal semboller ve kültürel semboller olmak üzere ikiye ayırmıştır. Psişenin bilinçdışı içeriklerinden çıkan ve temel arketipsel imgelerin varyasyonları olan sembolleri doğal semboller olarak tanımlamış ve bu sembollerin arkaik köklerinin en eski kayıtlara ve ilkel topluluklara ait imgelere ve düşüncelere kadar uzandığına dikkat çekmiştir. Bir zamanlar “ebedî gerçeği” ifade eden hatta birçok dinde hala kullanılmakta olan sembolleri ise kültürel semboller olarak adlandırmış ve bu sembollerin uygar toplumlar tarafından kabul edilen kolektif imgeler haline gelene kadar pek çok dönüşüm geçirmiş olmalarına karşın orijinal gizemlerini veya büyülerini hala korumakta olduklarını belirtmiştir.⁷⁸

Psikanalitik kuramcılar arasında yer alan Erich Fromm da çalışmalarında sembollerle ilgilenmiş ve sembollerin kaynağı olarak, geçmişin tecrübelerini barındıran bir depo kabul ettiği bilinçdışını göstermiştir. Fromm da Freud ve Jung gibi sembolik bir dile sahip olduğunu belirttiği mitler, masallar ve rüyaları incelemiş; rüyalar gibi mitlerin de içerik ve biçim bakımından birbirlerine benzediğini ve içlerinde geçmişe ait bilgiler ve özdeyişler barındırdıklarını belirtmiştir.⁷⁹

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Carl G. Jung, **Dört Arketip**, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, 5. bs., İstanbul, Metis Yayıncılık, 2015; Frieda Fordham, **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, Çev. Aslan Yalçın, 9. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2015.

⁷⁶ Carl Gustav Jung, **Psikoloji ve Din**, Çev. Raziye Karabey, Okyanus Yayıncılık, 1998. s. 57.

⁷⁷ Jung, **İnsan ve Sembolleri**, s. 16-17.

⁷⁸ **A.e.**, s. 89.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Fromm, **Rüyalar Masallar Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)**, b.a.

Sonuç olarak sembollerin kaynağının bilinçdışı olduğunu öne süren Psikanalitik kuram temsilcileri sembolle olan ilişkisi dolayısıyla mit, masal gibi anlatılarla ilgilenmişlerdir. Özellikle Carl G. Jung, folklorla, mitolojiyle ilgili sembolleri “kolektif bilinçdışı” olarak adlandırdığı kaynakla ilişkilendirmiş ve bu sembollerin evrensel ve arkaik olma özelliklerine dikkat çekmiştir.

Sembol-Ritüel İlişkisi

Sembolün ilişkili olduğu bir diğer unsur ise ritüeldir. Farklı toplumlara ait belirli ritüeller incelendiğinde sembollerin ritüel ile bütünleşik ve girift bir ilişkiye sahip olduğu görülür. Mitler, dinsel inançlar gibi semboller de dinin kavramsal boyutuyla ilişkili olmalarına rağmen dinin davranışsal boyutunda yer alan dinsel faaliyetleri yönlendirip onlara ilham verebilir.⁸⁰

Soyut bir kavram, somut bir nesne, belirli bir davranış olarak ritüellerde pek çok sembolün yer aldığı görülür. Belkıs Temren, ritüellerde yer alan simgeleri üç grupta sınıflandırmış ve her bir simge grubuna Bektaşî ritüellerinde yer alan simgelerden örnekler vermiştir. Bu sınıflandırmaya göre aşk; tevella-teberra; An-ı daîm; eline, diline, beline sahip olmak gibi kavramsal simgeler veya simgesel kalıplar, soyut simgeler; Bektaşilik’te görülen teslim taşı, taç, tığbent, hırka, tennure, post, taht-ı Muhammedî gibi elle tutulup gözle görülen nesneler, somut simgeler; peymançe durmak, semah, namaz, niyaz gibi simgeleşmiş davranış kalıpları ise davranış simgeleri arasında yer almaktadır.⁸¹

Ritüellerde yer alan her sembolün üzerinde taşıdığına inanılan anlamları bulunmaktadır. Semboller, bu sembolik anlamlarla birlikte ritüellerde işlevlerini yerine getirirler. Örneğin sırra erme ritüelinde yer alan simgeler; bitki, hayvan, dağ, orman, yıldızlar ve manevi dünya, ataların ruhu, ışıklı ruhlar, yer altı dünyası varlıkları ile iletişime geçilmesini sağlama işlevlerine sahiptir.⁸²

Eliade, özellikle çok şekilli giriş (inisiyasyon) ritüellerinde görülen sembollerin ayrı ayrı morfolojik, tarihî boyutuyla irdelenmesi ve bu sembollerin oluşmasına imkân veren existansiyal durumun aydınlatılması gerektiğini ifade

⁸⁰ Catherine Bell, **Ritual Theory, Ritual Practice**, New York, Oxford University Press, 2009, s.1 9

⁸¹ Temren, **a.g.m.**, s. 20.

⁸² Bayat, **a.g.e.**, s. 16.

eder.⁸³ Sembolik unsurlarla ve sembolik ifadelerle dolu olan ritüeller içerisinde geçiş ritüelleri⁸⁴ tezin bölümleri dikkate alındığında el sembolünün yoğun olarak kullanıldığı ritüeller olup bu ritüellerde yer alan el sembolünün yapısal, işlevsel, bağlamsal bakımdan incelenmesi ile el sembolünün kullanım amacının ve temsil ettiği anlamların ortaya konulması mümkün olabilir.

Görüldüğü üzere, sembolün hem mit hem de ritüelle sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Farklı kültür ve uygarlıklarda mit-sembol- ritüel ilişkisine dayanan pek çok inanış ve uygulama mevcuttur. Tezde elin sembolik anlam ve işlevleriyle yer aldığı örnek inanış ve uygulamalar incelendiğinde elin bir sembol olarak mit ve ritüelle olan ilişkisini ortaya koymak mümkün olabilir. Örneğin, tarih öncesi çağlarda ayinler eşliğinde mağara duvarlarına bırakılan el izleri etrafında gelişen inanış ve uygulamalar, sağ el ve sol elin kutsallık boyutunu gözler önüne seren inanış ve uygulamalar, Pençe-i âl-i abâ, Fatma Ana eli vd. adlar altında itibar gören el şeklindeki somut ve görsel nesneler etrafında gelişen anlatılar ve bu nesnelerin kullanıldığı belirli ritüeller diğer dinî semboller gibi el sembolünün de mit ve ritüelle olan ilişkisini ortaya koyan örneklerdir.

⁸³ Eliade, **a.g.m.** s. 113-114.

⁸⁴ Geçiş Ritleri kavramı, ünlü Fransız etnografyası ve folklorcusu Arnold Van Gennep (1873-1957) tarafından etnolojiye sokulmuştur. (The Rites of Passage) Geçiş ritleri insan hayatının doğum, ergenlik, evlenme, ölüm gibi önemli geçiş dönemlerinde uygulanan dinsel- büyüsel âdetleri kapsar. Bu dönemlerde insanların tehlikeli bir süreçten geçtiğine ve zararlı dış etkenlere maruz kalabileceğine inanılır. Bu zararları önlemek ve yeni oluşan durumu kutlamak için çeşitli dinsel- büyüsel inanış ve uygulamalara başvurulur. Sedat Veyis Örnek, **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971, s. 93; “Ritüellerin Oluşum Süreci” adlı çalışmasında Honko ise ritleri Geçiş Ritleri (İnsanın yaşamında açılan yeni bir dönemi vurgulayan ritler), Takvimsel Ritler, Kriz Ritleri olarak üç başlık altında sınıflandırmıştır. Kişilerin bir statüden diğer statüye geçtikleri toplum tarafından organize edilen geleneksel ritüeller olarak tanımladığı geçiş ritleri içerisinde yer alan “Üyeliğe kabul ritleri”ni de kendi içerisinde şu şekilde sınıflandırmıştır: 1) Yaş grubu üyeliğe kabulü; kişilerin yetişkin hâle gelip nitelikli hâle geldikleri aşama 2) Gizli kabul: Gizli toplum, kültün ya da gizemli bir grubun, mesleğin üyesi olma. 3) Meslekî kabul: Özellikle birkaç kişiyle alakalı olan bir durum olan, yüksek bir mesleğe politika ya da dinî statü gibi mesleklere dâhil olma. Honko, geçiş ritlerine kişinin hayatında sadece bir kez sahip olacağını, bu ritin bir daha tekrar edilemeyeceğini ve kişinin durumunda değişiklik meydana getireceğini öne sürerek geçiş ritüellerinin kişi merkezli olduğunu belirtir. Lauri Honko, “Ritüellerin Oluşum Süreci”, Çev. Ruhi Ersoy, **Milli Folklor**, Yıl:18, C. 9, S. 69, Bahar, 2006, s. 131-132.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN BEDENİ SEMBOLİZMİ VE EL

1.1. İnsan Bedeni Sembolizmi

Bedensel bir uzuv olan elin sembolik anlam ve işlevlerinin ortaya konulmasından önce insan bedeninin sembolik anlam ve işlevlerinin ele alınması gerekmektedir. Sadece el değil bedenin diğer uzuvlarıyla ilgili gerçekleştirilecek çalışmalar için insan bedenine ait sembolizm önem arz etmektedir.

İnsan bedeni⁸⁵; Tıp, Biyoloji, Teoloji, Metafizik, Sosyoloji başta olmak üzere pek çok bilim dalının çalışma odağında yer almaktadır. Bu bilim dallarından her biri kendi konuları ve yöntemlerine göre bedeni incelemektedir.

Sosyal bilimler tarafından uzun süre ihmal edilen beden, 1980’li yıllardan itibaren önemli bir sosyolojik tartışma konusu olmuştur.⁸⁶ Klasik Sosyoloji, toplumsal eylemleriyle ve kültür yaratma yetisiyle insanı, bedensiz bir toplumsal özne olarak kabul etmiş ve bedeni tıp, biyoloji gibi doğa bilimlerinin inceleme alanı içerisine dâhil etmiştir. Zaman içerisinde bedenin toplumsal olay ve olguların yaratılması, taşınması ve aktarılmasındaki rolünün farkına varılmış ve beden sosyolojisi üzerine çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır.⁸⁷

Beden sosyolojisine göre beden, toplum tarafından işlenmesi, eğitilmesi, yetiştirilmesi, değiştirilmesine bağlı olarak toplumsal ilişkilerin, toplumsal yapının ve kurumların en önemli unsurları arasında yer alır ve biyolojik varlığının yanı sıra toplumsal bir beden olarak rol oynar. Buna bağlı olarak, bedenlerin toplumsal

⁸⁵ İnsanın maddî varlığının ifadesi olarak insan bedeni veya insan vücudunun normal şeklini, yapısını; vücudu oluşturan organları ve bu organlar arasındaki yapısal, görevsel ilişkileri inceleyen İnsan Anatomisi bilim dalıdır. Baş, boyun; Göğüs, karın, leğen, sırttan oluşan Gövde; Omuz, kol, önkol, el; kaba et bölgesi, kalça, uyluk, bacak, ayaktan oluşan taraflar ve ekstremitelerden oluşan bölümlerden oluşan insan vücudunun başlıca fonksiyonları, dış ortamda hareket (Uzayda yer değiştirme), iç taşıma, hammadde alımı (besinler ve oksijen), artık maddelerin uzaklaştırılması, dış ortam şartlarına karşı koruma, dış dünya ve iç dünya ile iletişim ve üretilir. Bu fonksiyonları yerine getiren ise insan vücuduna ait belirli sistemlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. N. Şimşek Cankur, “Anatomi Giriş ve Temel Kavramlar”, **Sistematik Anatomi**, Ed. Figen Gövsa Gökmen, İzmir, Güven Kitabevi, 2003, s. 1; Mehmet Yıldırım, **İnsan Anatomisi**, 7. bs., İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2015, s. 1-12.

⁸⁶ Zülküf Kara, “Beden Sosyolojisinden Ölüm Sosyolojisine: İnterdisipliner Bir Yaklaşım”, **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, İstanbul, Açılımkitap, 2011, s. 24.

⁸⁷ Orhan Bingöl, “Bedenin Sosyolojisi: Nasıl? Niçin?”, **Mavi Atlas**, C. 5, S. 1, 2017, s. 89-90.

varlığı ile ortaya çıkan inançlar, eğitim, toplumsal cinsiyet veya sosyal davranışlar gibi konular beden sosyolojisinin ele aldığı başlıca konular haline gelmiştir.⁸⁸

Belirli toplumsal etkenler dışında, ait olunan grupların norm ve değerlerinin de etkisinde bulunan beden⁸⁹ biyolojik bir varlık olmanın dışında belirli ritüeller içerisinde gerçekleştirilen bedeni boyamak, kesmek, delmek; beden üzerinde biçimsel bozukluklar yaratmak gibi işlemlerle bir takım işaret ve sembollerin taşıyıcılığını yapmakta ve kişinin toplum içerisindeki konumunu ortaya koymaktadır.⁹⁰

İnsan bedeni anatomik yapısı itibarıyla modern tıp tarafından incelenmesi yanında toplumsal bir unsur olarak sosyolojik bir çalışma konusu haline gelmiştir. Öte yandan dünya üzerinde neredeyse tüm din ve inanç sistemlerine ait inanış ve uygulamalarda beden, bir bütün olarak veya farklı unsur ve uzuvlarıyla yer almaktadır.

İnsan bedeni ve bedensel uzuvlarıyla ilgili inanışları ve uygulamaları inceleyen pek çok yerli ve yabancı çalışma bulunmaktadır. Örneğin, **Encyclopedia of Religion** adlı ansiklopedi içerisinde yer alan “Human Body: Myths and Symbolism” maddesi insan bedeninin mitoloji ve sembolizmdeki yerini tespit etmek ve insan bedeni ile ilgili kültürel bir bakış açısı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu makalede, insan bedeni ile ilgili dünya üzerindeki farklı din ve inanış sistemlerine ait inanış ve uygulamalar yer almaktadır. Beden ve ruh ikiliği, evrensel bir inanış olarak insan bedeni ve evren özdeşliği ve bu özdeşliğe bağlı olarak insan bedeni ve bedeninin farklı uzuvlarının evrensel karşılıkları, bedeninin yaratılışı ile ilgili inanışlar ve anlatılar, bedensel uzuvların toplum yapısındaki karşılıkları ve bedeninin sağ ve sol taraflarının kutsallık boyutu çalışmada yer alan konulardır.⁹¹

İnsan bedeninin sembolik anlamları konusunda bilgiler içeren bir başka kaynak ise, Adrian Frutiger’e ait **Signs and Symbols: Their Design and Meaning** adlı çalışmadır. İnsan bedeninin stilize edilerek bir sembol olarak kullanıldığının belirtildiği çalışmada haç işareti gibi pek çok sembolün temelinde insan bedeni

⁸⁸ Bingöl, **a.g.m.**, s. 88.

⁸⁹ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Yay. Haz. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2012, s. 296.

⁹⁰ Kara, **a.g.m.**, s. 23.

⁹¹ Bruce Lincoln, “Human Body: Myths and Symbolism”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2.nd ed., C. 6, Detroit, Thomson Gale, 2005, s. 4158- 4163.

olduğu belirtilmiştir. Sadece insan bedeni değil aynı zamanda el, ayak, yüz, cinsel organlar gibi bedensel uzuvların da sembolik anlam ve işlevleriyle yer aldığı din ve inanç sistemlerinden örnekler görselleriyle birlikte yer almaktadır.⁹²

Yabancı kaynakların yanı sıra yerli kaynaklarda da insan bedeni ve bedensel unsurlarıyla ilgili inanış ve uygulamalar yer almaktadır. Örneğin Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar. Töre ve Törenler, Oyunlar)** adlı çalışmasının bir bölümünü “İnsan ve İnsan Vücudu ile İlgili Olarak Nelere İnanılır?” başlığı altında bu konuya ayırmıştır. Boratav, insan ve insan vücudu ile ilgili inanışlarla ilgili örneklerle yer vermiştir. İnsanın yaratılışı ile ilgili inanışlar, vücudun çeşitli parçalarının, yönlerinin, iç ve dış uzuvlarının nitelikleri ile bedensel ve ruhsal güçler, yetenekler (Eli büyük olan bahtlı olur gibi) arasındaki ilişkilerine ait düşüncelerin eski hekimlik, anatomi, fizyoloji, physiognomonie, psikoloji bilginlerinden serpintiler olduklarını ve zaman içerisinde kalıplaşarak inanç biçimine dönüştüklerini ileri sürmüştür. Bu bölüm içerisinde ayrıca vücudun bir parçası üzerinde yapılacak işlemin bütün vücudu etkileyeceği inanışa bağlı olarak ortaya çıkan bazı büyüklük işlemlerden, bedensel uzuvlar üzerindeki değişikliklerin gelecekle ilgili haber almada oynadığı rolden, insan ve evren özdeşliğinden, vücudun sağ ve sol tarafları ile ilgili inanış ve uygulamalardan da bahsedilmiştir.⁹³

Din ve inanç sistemlerinde yer alan bedenle ilgili inanış ve uygulamaların incelenmesinde Folklorun bir alt dalı olan Beden Folkloru alanında gerçekleştirilen çalışmalar önem arz etmektedir.

Beden Folkloru (Bodylore) terimi, ilk kez Katherine Young tarafından Amerikan Folklor Derneğinin (American Folklore Society) 1989’de folklorda bir araştırma konusu olarak bedenin durumu üzerine gerçekleştirdiği toplantıda önerilmiştir. Young tarafından “*Kişilikle ilgili kültürel yapılanmaları oluşturan düşünme, konuşma ve hareket etme biçimleri*” ve “*Beden folklorunun bu türden bedensel duruşlarla bunların simgesel anlamlarını araştıran alanın da adı*” olarak

⁹² Frutiger, Adrian, **Signs and Symbols: Their Design and Meaning**, New York, Van Nostrand Reinhold, 1989, s. 257- 259.

⁹³ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar. Töre ve Törenler. Oyunlar)** 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1984, s. 24-27.

tanımlanan Beden Folkloru, bedenle ilgili çeşitli konularda yapılmış bir dizi folklor çalışmasıyla folklorun bir alt dalı haline gelmiştir.⁹⁴

İnsanın fiziksel biçiminde kültürel amaçlı yapılan tüm değişiklikleri ifade eden Beden Folkloru'nda kıyafet, süs, kına, bedenin boyaması, dövme, çeşitli bedensel yazılar; kulak, dil, kaş gibi vücudun belirli yerlerinde gerçekleştirilen piercing uygulamaları; traş, yolma, kesme, kırpma gibi saçla ve kıllarla ilgili işlemler; kozmetik ve hatta plastik cerrahi gibi konular yer almaktadır.⁹⁵ Bu işlemlere bağlı olarak beden kültürel bir unsura dönüşmekte ve bedene yazılmış bir kültür ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Amerikan folklorunda beden; hareket çözümlemelerinde, toplumsal cinsiyet çalışmalarında, kozmolojik sistemler, yaratılış mitleri, giyinme, yemek, davranışlar ve başka birçok konunun araştırılmasında çalışılmıştır.⁹⁶

Kapsamı konusunda edinilen bilgilere bağlı olarak Beden Folkloru'nun inceleme alanına giren beden ve bedensel uzuvlarla ilgili pek çok inanış ve uygulama bulunmaktadır. Bir bütün olarak insan bedeninin sembolizmi, insan-evren özdeşliği; kan, tükürük, saç, diş, göz, el, kol, ayak gibi bedensel unsurlar ve uzuvlarla ilgili inanış ve uygulamalar, bu unsur ve uzuvların dinlere ait ibadet biçimlerinde ne şekilde rol oynadıkları ve sahip oldukları anlamları ve işlevleri; mitoloji, efsane, hikâye gibi anlatılar, atasözü ve deyimler gibi edebî ürünlerde, halı- kilim dokumacılığı, sünnet geleneği, mezar taşlarındaki sembolik anlamları ve işlevleri Beden Folkloru kapsamında ele alınacak başlıca konulardır. Beden ve bedensel unsurların sembolik anlam ve işlevlerini ortaya koyan inanış ve uygulamaların yanı sıra bedenin kültürel bir mekân olarak da kullanılması ile ilgili örnek uygulamalar bulunmaktadır. Örneğin, parmaklara takılan yüzük, yüze takılan

⁹⁴ Katherine Young, "Beden Folkloru", Çev. Serpil Cengiz, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Haz. Gülin Ö. Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Ankara, Milli Folklor Yayınları, 2003, s. 437; **Bodylore**, Ed. Katherine Young, Knoxville, University of Tennessee, 1993; **The Journal of American Folklore: Bodylore Özel Sayı**, Ed. Katherine Young, Barbara Babcock, Vol. 107, No: 423, 1994, s. 1-196; Katherine Young "Bodylore", **American Folklore An Encyclopedia**, Ed. Jan Harold Brunvard, New York, Garland Publishing, 1996, s. 197-201; Katherine Young, "Whose Body? An Introduction to Bodylore", **The Journal of American Folklore**, V.107, No: 423, 1994, s. 3-8, (Çevrimiçi) <https://www.jstor.org/stable/541069>, 05.03.2019.

⁹⁵ Linda S. Watts, "Bodylore", **Encyclopedia of American Folklore**, New York, Facts on File, 2007, s. 42.

⁹⁶ Young, "Beden Folkloru", s. 438-441.

maske, bedene giyilen kıyafet, vücudun çeşitli yerlerine yapılan dövme, kına gibi geleneksel uygulamalar, vücudun kültürel ve sembolik unsurların mekânı olduğunu göstermektedir.

Diğer pek çok sembol gibi insan bedeni ve bedensel uzuvlarıyla ilgili semboller de üzerlerinde taşıdıkları anlamlar ve yerine getirdikleri işlevler ile toplumun kültürel birikiminin oluşmasında, aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Toplumun değerleri, bakış açısı, kutsal anlayışı ve sosyolojisi yanında sahip olduğu evrensel değerler hakkında da bilgi verirler. Bu doğrultuda dünyada ve Türkiye’de bedenin sembolik önemi hakkında gerçekleştirilen pek çok çalışma bulunmaktadır. Beden ve bedensel unsurlarla ilgili inanış ve uygulamaları doğrudan konu edinen çalışmalar olduğu gibi Beden Folkloru’na bağlı olarak beden ve bedensel unsurların sembolizmini inceleyen çalışmalar da mevcuttur.

2007 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından “Türk Kültüründe Beden Uluslararası Sempozyumu” düzenlenmiştir.⁹⁷ 2009 yılında Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç tarafından yayına hazırlanmış olan **Beden Kitabı**⁹⁸ geleceği tahmin, karakter analizi, kutsal dans ve beden ilişkisi, halk anlatılarında beden gibi çeşitli konulara bağlı olarak kaleme alınmış beden ve bedensel uzuvlarla ilgili makaleleri içermektedir: Aslı Büyükokutan, “Kadın Bedeni Üzerine Yorumlar Dalaman (Muğla) Örneği,” s.7-28; Bilal Aktan, “Manzum Kıyafetnâmelere Göre Beden ve Kişilik,” s.73-84; Metin Eke, “Semahlardaki Bedensel Figürler”, s. 125- 130; Mehmet Aça, “Mitten Destana Beden,” s. 133-156; Ali Duymaz, “Oğuz Kağan’dan Dede Korkut’a Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları,” s. 157-172; Feyzi Çimen, “Alpamış Destanındaki Alpamış’la İlgili Beden Tasvirleri,” s. 173-180; Muharrem Kaya, “Destandan Halk Hikâyesine Beden Tasvirleri,” s.201-213.

Beden sembolü ve bedensel unsurlara ait sembollerini konu edinen daha pek çok çalışma mevcut olmakla birlikte yakın zamanda gerçekleştirilen bazı çalışmalarda bu sembollerin Beden Folkloru’na bağlı olarak irdelendiği görülür. Selcan Gürçayır tarafından yazılan “Çağdaş Kentte Beden Folkloru” adlı yüksek

⁹⁷ Türk Kültüründe Beden Uluslararası Sempozyumu 04-05 Nisan 2007, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. (Çevrimiçi), <https://www.antropoloji.net/>, 30.04.2019.

⁹⁸ **Beden Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, Kitabevi, 2009.

lisans tezi Beden Folkloru kapsamında beden dilini oluşturan jest ve mimiklerle ilgili bir analiz çalışmasıdır. Çalışmada jestlerin ve mimiklerin; kültürler arası iletişim, internetle iletişim, siyaset, reklamcılık, grup folkloru, törenler, sinema ve tiyatro alanlarındaki örneklerinden yola çıkılarak kent yaşamındaki yansımaları üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁹⁹ Selçuk Kürşad Koca'ya ait “Türk Kültüründe Sembollerin Dili” adlı doktora tez çalışmasının “Türk Kültüründe İnsan Bedeni ve Sembol” alt başlığı altında Türk kültüründe bedenin sembolik kullanımları Beden Folkloru kapsamı içerisinde irdelenmiştir. Bedenin bir bütün olarak veya el, göz, kalp, ayak gibi bedensel uzuvlar olarak yer aldığı doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş törenleri, halı ve kilim dokumacılığı, ibadet şekilleri gibi Halk Bilimi içerisinde yer alan neredeyse tüm alanlarda incelemelerde bulunulmuş ve örnek inanış ve uygulamalara yer verilmiştir. Sembolik anlam ve işlevleriyle en çok kullanılan bedensel uzuvların “Baş”, “Ağız”, “Göz”, “El”, “Kalp” sembolleri olması dolayısıyla bu sembollerle ilgili inanış ve uygulamalara ağırlık verilmiştir. Yine Beden Folkloru kapsamında dövme ve yüz yazmacılığı geleneklerine de yer verilmiştir.¹⁰⁰

Yukarıda bahsedilen çalışmalar ve hazırlamış olduğumuz tezde yer verilemeyen diğer çalışmalar bedene, bedensel uzuv ve unsurlara bağlı inanış ve uygulamaların tek bir başlık altında irdelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dünya üzerindeki diğer toplumların Beden Folkloru kapsamında hangi çalışmaları gerçekleştirdikleri göz önünde bulundurulursa ve Beden Folkloru'nun kapsamına yönelik ileride daha detaylı ve derin çalışmalar yapılırsa bu inanış ve uygulamaların da irdelenmesi daha sağlıklı olacaktır. Ele alınan tez çalışması ile birlikte yakın zamanda gerçekleştirilen pek çok çalışma bu durumun gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sembolik anlam ve işleve sahip insan bedeni ile ilgili en eski ve en yaygın inanış, insan bedeninin evrenin küçük çapta bir benzeri olduğu inanışdır. Bu evrensel inanış ve görüşe göre evrende bulunan tüm unsurlar küçük ölçekli olarak

⁹⁹ Selcan Gürçayır, “Çağdaş Kentte Beden Folkloru”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007.

¹⁰⁰ Selçuk Kürşad Koca, “Türk Kültüründe Sembollerin Dili”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Bilimi, 2012.

insan bedeninde bulunmaktadır. Bu özdeşliğe bağlı olarak evren makrokozmos, insan ise minyatür bir evren olarak mikrokozmos addedilmiştir.

Evrendeki gezegenler ve elementlere olan benzerliği göz önünde bulundurularak ele alınan “evrensel insan” insan bedeninin sembolü olmuştur.¹⁰¹

İnsan ile evren arasında kurmuş oldukları bağlantı sonucu pagan dönemi rahiplerinin tapınaklarındaki kutsal odalarına ilâhî kudreti simgeleyen bir insan heykeli koyduklarından, bu rahiplerin ders kitabı olarak gördükleri insanı inceleyerek, bir parçası olduklarına inandıkları semavî planın daha yüce ve soyut gizemlerini öğrendiklerinden Manly P. Hall, **Tüm Çağların Gizli Öğretileri** adlı eserinde bahsetmektedir. Pagan dönemi inanışına göre insan bedenindeki her uzvun kendine özgü gizli bir anlamı bulunmaktaydı ve bu uzuvların oranları, kozmosun bütün kısımlarının ölçülerini vermektedir.¹⁰²

Evren ile insan bedeni arasındaki temel özdeşlikten Hint, İran, Baltık, Slav, Yunan, Roman ve Kelt gibi pek çok medeniyetin dinî metinlerinde bahsedildiği görülmektedir.

İnsan organizması ile evren arasındaki bu analogik ilişki, kadim Hint dinî metinleri olan Upanişadların bazı bölümlerinde açıkça ifade edilmiştir. Bu kutsal metinlerde insan organizması ile makrokozmos arasındaki analogik ilişki, bedenin organları ve duyularının evrendeki özdeşlerinin adım adım çizilmesiyle ortaya konulmuştur. Hint Sembolizm'inde "Evrensel Adam" yedi ilkesel bölüme ayrılır: 1) Bir bütün olarak Üstün, aydınlık katman veya en üstün olma durumu 2) Güneş ve ay: sağ ve sol göz ile ifade edilir. 3) Ateş ilkesi- ağız 4) Uzayın yönleri - kulaklar 5) Atmosfer, akciğerler 6) Yeryüzü ve göksel cennet arasındaki aracı bölge: mide 7) Dünya- doğal işlevler ve vücudun daha aşağı kısımları.¹⁰³

Batı’da Rönesans ile birlikte gerçekleştirilen anatomi çalışmaları sonucunda insanın mükemmel ve karmaşık anatomik yapısı üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bilim ve sanatın birleştiği bu çalışmaların genellikle insanın anatomik yapısını sanatsal bir bakış açısıyla ele alan resim ve heykeltçilik sanatına ait olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların en meşhuru Leonardo Da Vinci’nin evrendeki

¹⁰¹ Cirlot, **a.g.e.**, s. 196.

¹⁰² P. Manly Hall, **Tüm Çağların Gizli Öğretileri**, Çev. Murat Sağlam, 4. bs., İstanbul, Mitra Yayınları, 2014, s. 213.

¹⁰³ Cirlot, **a.g.e.**, s. 196-198.

mükemmel uyumun sembolü olarak gördüğü “Vitruvius Man” (Vitruvius Adamı) adlı çalışmasıdır. Da Vinci, bu çiziminde geometri kurallarına göre evrensel ve ideal insanı betimlemiştir.¹⁰⁴ Da Vinci, Vitruvian Man adlı çiziminde Romalı Mimar ve yazar Marcus Vitruvius Pollio’nun “De Architectura” adlı eserinde bahsettiği altın oran veya ilahi oranlardan yola çıkarak evren ile insan vücudu yapısı arasındaki benzerliği ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu resimde betimlenen insan vücudunun ilahî orantısı tüm evrende yer alan simetriyi belirtmektedir.¹⁰⁵

Görsel 1: Leonardo Da Vinci, “Vitruvian Man” adlı çizimi, 15.yy.

Kaynak: <https://www.leonardodavinci.net/images/gallery/the-vitruvian-man.jpg>

İnsan bedeni ve evren arasındaki benzerlik yanı sıra insan bedeni ve yeryüzü, insan bedeni ve elementler arasında da bir ilişki ve analogi olduğuna dair eski zamanlardan beri devam eden görüş veya inanışlar mevcuttur.

Kadim geleneklere ait kutsal metinlerde belirtildiği üzere yeryüzünün küçük çapta bir örneği olarak kabul edilen insan vücudunda yer alan kemikler, yeryüzünde bulunan taşların özdeşidir. Taşlar, yeryüzünde ve kemikler de ette bulunan sert maddelerdir. Beyin ve bulut arasında da bu türden bir benzerlik görülmektedir. Beyin ve bulut vücudun veya dünyanın daha üst bölgelerinde yer alırlar ve beyne bağlı olarak ortaya çıkan düşünceler ve bulutlar kıvrımlı yapısı nedeniyle cisimsizliği temsil eder. Elin yeryüzü ile, kemiklerin taşlarla ve beynin bulutlarla olan benzerliği yanı sıra saçın bitkilerle, kanın yeryüzüne ait sularla, gözün güneşle nefesin rüzgârlarla özdeş olduğu düşünülmektedir.

¹⁰⁴ Çağır Sezin Özdemir, “Resim Sanatında El İmgesinin Farklı Anlam ve İfade Biçimleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Resim Anasanat Dalı, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir, 2014, s. 56.

¹⁰⁵ **Signs&Symbols An Illustrated Guide To Their Origins and Meanings**, Ed. Kim Dennis-Bryan vd., London, Dorling Kindersley Limited, 2008, s.113; Özdemir, a.e., s. 56.

İnsan bedeni ile evren arasındaki benzerlik ilişkisi diğer pek çok uygulamada görüldüğü gibi şifa ritüellerinde de görülmektedir. Örneğin kırık kemiklerin iyileştirilmesinde taşlardan çekilen maddenin kullanılması, vücut üzerinde görülen yaraların iyileştirilmesinde topraktan faydalanılması, saç kaybına karşı bitkilerden yararlanılması insan bedeni ile yeryüzü arasındaki özdeşliğin şifa ile ilgili uygulamalarındaki yansımalarıdır.¹⁰⁶

Fuzuli Bayat'ın Türk Mitolojik Sistemi'nde belirttiği üzere kozmolojik anatomide insanın başı (baş, yukarı, başkan, lider, başlangıç, kaynak, büyük, birinci vs. anlamlar içerir.) yukarıyı; sırtı, arkası (arka kelimesinin de sonraki, bir şeyin arkası, başka taraf, dayak vs. anlamları vardır) orta dünyayı; kolları (kol sözü de ağaç, nehir kolları, yan vs. anlamları içerir) nehirleri, ağaçları; kanı, suları; damarları da (damar, yerin damarı, ağacın damarı vs.) ağacın kökünü simgelemekle aşağı dünyayı sembolize eder.¹⁰⁷

İnsan bedeninin sembolik bir anlam ve işleve sahip olduğunu gösteren insan bedeni ile evren arasında kurulan özdeşlik İslâm ezoterik düşüncesinde de yer almaktadır. İnsan-ı kâmil olgusunun merkezde yer aldığı tasavvufî anlayışa göre hakikatte evren insanda toplanmıştır ve insan bütün âlemlerin özüdür. Malik Aksel'in **Türklerde Dinî Resimler** adlı eserinden alınmış olan aşağıdaki levhada sağ tarafta yer alan meleğin altındaki yuvarlak içinde özet olarak insan-ı kâmilin vücudu nüsha-i kübra yani kâinata benzetilir. Burada, yedi kat küre-i sema ve arz mukabilinde olduğundan ve bedeninin damarlarının nehirlere, iliklerinin madenlere, büyük kıllarının ağaçlara, küçük kıllarının otlara, gamının buluta, gözyaşının yağmura, terinin şebneme, sözünün anka'ya, iyi huylarının meleğe, fena huylarının ise hayvanlara benzediğinden bahsedilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Lincoln, "Human Body: Myths and Symbolism", s. 4159.

¹⁰⁷ Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi 1**, s. 33.

¹⁰⁸ Malik Aksel, **Türklerde Dini Resimler: Yazı-Resim**, İstanbul, Elif Yayınları, 1967, s. 113.

Görsel 2: “İnsanla Temsil Edilen Evren” İnsan-ı Kâmil.

Kaynak: Malik Aksel, **Türklerde Dini Resimler**, (Malik Aksel, Özel Koleksiyon), s. 111.

İnanç sisteminin esası insan-ı kâmil olgusu üzerine kurulmuş olan Bektaşilik'te de üzerinde insan-ı kâmil betimlemeleri yer alan levhalar bulunmaktadır. Bu levhalar üzerinde insan-ı kâmil betimlemeleri yanı sıra evren ve doğa betimlemeleri de yer alır. Tekkelerde dinî ritüellerin gerçekleştirildiği ibadet mekânlarında veya tekke duvarlarında asılı bulunan bu betimlemelerin birbirlerinin tekrarı olduğu ve hepsinde ortak bir konunun bulunduğu görülür.¹⁰⁹

Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetnâme** adlı eserinin “İnsan Âlemini Âlem-i Kebire Tatbik ve Bazısını Arza Tevfik Etmenin Yolu”¹¹⁰ alt başlığı altında insan bedeninin ve ruhunun tüm âlemin bir kopyası olduğundan şu şekilde bahsetmektedir.

“Ey aziz! İrfan ehli demişlerdir ki, insanın bedeni küçük âlem, ruhu büyük âlemdir. Zira âlemde yaratılan her şeyin benzeri insanın vücudunda vardır. O halde insanın cismi ve ruhu, bütün âlemin bir nüshası olup, iki âlem bir insanda mevcuttur. Mesela bütün his edilen cansızlara örnek, insanın uzuvları, organlarıdır... Bununla insanın büyük âlem olduğu belli

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mürüvet Harman, “İnsan-ı Kâmil Yazı Resimlerinin İkonografik ve Sembolik Anlamlarına Dair Bir Çözümleme”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Yaz, 2014, s. 101; F. De Jong, “Bektaşilik'te İkonografi”, **Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali**, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005; J. K. Birge, **Bektaşilik Tarihi**, Çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1991; Malik Aksel, **Türklerde Dini Resimler: Yazı- Resim**, s. 113.

¹¹⁰ Marifetnâme'nin “Teşrih İlmini Beş Bâbda Bildirir” adlı İkinci Fen Bölümünün “Âdemi Âleme Tatbik ve Enfüsün Afaka Tevfikini Dört Fasılda Anlatır” kısmının “İnsan bedeninin zaman ve mekânlara benzemesini sekiz nevi ile beyan eder” adlı birinci fasılın ikinci Nevi'si. Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetnâme (Tam Metin)**, Çev. Faruk Meyan, İstanbul, Bedir Yayınları, 1999. (Çevrimiçi) <https://archive.org/details/IbrahimHakkiMarifetname>, 15.05.2018.

olup, nefsinı tanımayı delil olur ve onunla Yezdân'ın mârifeti, ehline kolay olur... İnsan bedeninin yeryüzüne benzemesi şöyledir ki, yeryüzünde dağlar olduğu gibi, bedende de kemikler vardır. Arzda ağaç ve bitkiler olduğu gibi, bedende de saç ve kıl vardır. Bir benzerliği de şudur ki, arzda kıt'alar olduğu gibi, bedende de organlar, uzuvlar vardır. Arzda zelzele olduğu gibi, bedende de titreme ve aksırma vardır. Arzın vadilerinde, akarsular var ise, bedendeki damarlarda akan kan vardır..."¹¹¹

"İnsan âleminin göklere benzemesini bildirir" başlıklı kısımda ise insan bedenindeki on iki yol ile gökyüzündeki on iki burç arasında bulunan benzerlik yanı sıra evrende yer alan gezegenler ile bedene ait yedi önemli organ ve evrende bulunan dört eleman ile bedende bulunan dört unsur arasındaki ilişkiden bahsedilmektedir.

"Ey aziz! Marifet sahipleri demişlerdir ki, insan bedeninin göklere benzemesinin bir örneği şudur ki, semâda oniki burç olduğu gibi beden de dıştan içe oniki yolu vardır: İki kulak, iki göz, iki burun deliği, ağız, iki meme, göbek, küçük ve büyük abdest yolları. Bir benzerliği de şöyledir: Gökte yedi gezegen olduğu gibi; insanın içinde de yedi çok kıymetli organ vardır: Akciğer Ay'a, mide Utarid'e, böbrek Zühre'ye, yürek Güneş'e, safra Merih'e, karaciğer Müşteri'ye, dalak Zühal'e benzer bulunmuştur... Gökler dört unsuru (hava, su, toprak, ateş) ihâta ettiği gibi, beden de şu dört unsuru içine almıştır. Kan hava gibi, safra ateş gibi, balgam su gibi ve sevdâ toprak gibidir. Bu unsurlardan üç mevâlid doğduğu gibi, bedende de dört karışımından uzuvlar meydana gelmiştir..."¹¹²

İnsan bedeninin sembolik anlam ve işlevini ortaya koyan önemli bir inanış veya görüş de insanın küçük çapta bir evren olduğu ve bedende yer alan her bir unsurun evrensel bir karşılığı olduğudur. İnsan bedenine ait unsurlar ile gezegenler, burçlar; insan bedeni ile yeryüzüne ait unsurlar ve insan bedeni ile evrende bulunan ateş, su, hava, topraktan oluşan dört unsur arasında bir analogi kurulmuştur

Mikrokozmos addedilen insan bedenine ait her unsur gibi eller de evrensel bir unsura karşılık gelmektedir. Örneğin, Hindu Yoga gibi Feng Shui'de ve Çin (toprak) falcılığındaki inanışa göre beş element vardır. Bunlar: su, hava, toprak, ateş ve metaldir. Çin el falcılığında küçük parmak havayla, yüzük parmağı ateşle,

¹¹¹ A.e., s. 409.

¹¹² A.e., s. 410.

orta parmak toprakla, işaret parmağı suyla ve başparmak chiyle veya metalle ilişkilidir.¹¹³

El tek başına evrensel bir sembol olmanın yanı sıra bütünüyle insanın kendisinin de bir sembolüdür. İnsanı bir bütün olarak algılayan Güney Sibirya halkları arasındaki yaygın inanışa göre insan varlığının her bir unsuru hayatî bir özelliğe sahiptir ve insan ruhunun barındığı yerdir. Üzerinde insan ruhunu tümüyle barındıran bu unsurlardan biri de eller/ el parmaklarıdır.¹¹⁴

1.2. El

Elin bir sembol olarak din ve inanç sistemlerinde, kültürde, mitolojide ve edebiyatta ne şekilde yer aldığıнын tespit edilmesi adına bu bölümde elin anatomik yapısı, insanların günlük hayatında gerek biyolojik işlevleri gerek iletişimsel ve sosyolojik işlevleri ile kullanımı konusuna yer verilmiştir.

1.2.1. Elin Anatomik Yapısı

El, insanoğlunun yaşamını sürdürmesinde kullanmış olduğu en işlevsel organlardan biridir. Yapma, uygulama, çekme, tutma gibi pek çok eylemde başrol oynayan el, diğer organlara göre daha fazla kullanılmakta ve yaşamsal bir öneme sahip bulunmaktadır. Elin vücut organı olarak yapısı, özellikleri, kullanım alanları, yaşamdaki işlevleri sembolik anlam ve işlevlerinin anlaşılması için gerekli görülmektedir.

Almanca ve İngilizce’de “Hand”, Fransızca’da “Main”, Latince’de “Manus” olarak ifade edilen el, *“İnsanda ve bazı kara omurgalılarında, bilek eklemiyle önkolun (altkol) ucuna bağlanan, son derece esnek ve hareketli kavrama organı”* olarak tanımlanır. Yapısal özellikleri incelendiğinde el, “kol, ön kol, el” olarak vücudun üst tarafını teşkil eden bölümde yer alır. El bileği, el ayası ve beş parmağtan oluşan elde toplam 27 adet kemik bulunmaktadır. Bu kemiklerin sekizi

¹¹³“Mudras&Hand Symbolism- The Power of Mudras Part 3: Hand Symbolism& Beliefs”, (Çevrimiçi), <http://www.indotalisman.com/handsymb.html>, 30.03.2018.

¹¹⁴ Lvova, E. L. vd., **Güney Sibirya Türkleri’nin Geleneksel Dünya Görüşleri: İnsan ve Toplum**, Konya, Kömen Yayınları, 2013, s. 64-69.

el bileğinde yer alır. Beşi el tarağı kemiği (metakarpal kemikler) ve on dördü ise el parmağı kemiği (falanks) dir. Beş parmaklı bir organ olan elin dört parmağında üçer kemik ve bu dört parmakla belli bir açı yapan ve el ayası aşağı baktığında vücuda daha yakın olan başparmakta ise iki kemik bulunur. Eli oluşturan diğer öğeler ise kas, yağ, sinir, damar ve deridir.¹¹⁵

Vücudun diğer organlarına göre daha geniş bir hareket kabiliyetine sahip olan el, aynı zamanda yüksek bir hassasiyete sahiptir. Öyle ki bir çocuğun parmağının ucunda bir santimetrekarede 6.000 sinir hücresi yer alır ve bu yüksek hassasiyet sebebiyle insan, parmakları arasındaki bir saç kılını ve toz zerresini dahi algılayabilir.¹¹⁶

Beynin bir gözü olarak hizmet eden ve bir uygulama organı olan el ile beyin arasında karşılıklı ve güçlü bir bağlantı vardır.¹¹⁷ El ile beyin arasındaki bu bağlantıya tarih boyunca filozoflar da dikkat çekmişlerdir. Örneğin Kant, eli “*dışarı uzanmış bir beyin*” olarak, Schneider ise “*insanoğlunun içsel durumunun maddî tezahürü*” olarak belirtmiştir.¹¹⁸

Vücutta bulunan diğer organlar gibi el de beynin kontrolünde hareket etmektedir. Beynin biyolojik gelişmesine paralel olarak elin becerileri de gelişme göstermektedir. Diğer yandan insan beyнинin düşünüp hayal ettiklerini eller gerçekleştirirken ellerin tecrübeleri beyne yeni düşünce ufukları açar.¹¹⁹ Beynin büyüklüğü ile el becerileri arasında doğrudan bir ilişki olduğu, çocuklardaki büyüme hızının ve zekâ gelişiminin el kemiklerinin X ışınlarıyla saptanması ile izlenebildiği uzmanlar tarafından ileri sürülmektedir.¹²⁰

Beyinde, vücuttaki organların istemli olarak kontrol edildiği “Motor Korteks” denilen bir bölge bulunmaktadır. Bu bölgede organların her birinin temsil

¹¹⁵ “el”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2004, s. 87; “el”, **Cem Büyük Ansiklopedi**, C. 4, İstanbul, Cem Ansiklopedik Yayınlar A.Ş., 1984, s. 1518; “el”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XIV, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1966, s. 485; “el”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul, Gelişim Yayıncılık, 1986, s. 3595.

¹¹⁶ Acar Baltaş, Zuhale Baltaş, **Bedenin Dili**, 51. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2017, s. 58.

¹¹⁷ Ethel J. Alpenfels, “The Anthropology and Social Significance of the Human Hand”, **Artificial Limbs**, C. 2, S. 2, 1955, s. 4, (Çevrimiçi) http://www.oandplibrary.org/al/1955_02_004.asp, 06.10.2016.

¹¹⁸ Cirlot, **a.g.e.**, s. 137.

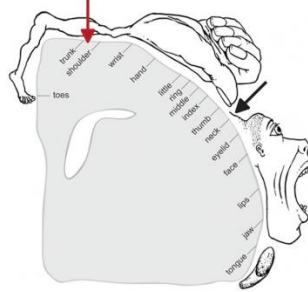
¹¹⁹ Baltaş, **a.g.e.**, s. 58.

¹²⁰ “el”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, s. 87. Ayrıca bk. Wilton M. Krogman, *The Anthropology of the Hand*, Ciba Symposia, 4(4), 1942.

edildiği alanlar birbiriyle kıyaslandığında ellerin temsil edildiği bölge, diğer organların temsil edildiği bölgelere göre daha fazla yer kaplar. Motor Korteks'te temsil edilen organların büyüklüğü esas alınarak küçük boyutlu bir insan figürü çizilip buna "Motor Homunculus" denmiştir. Bu figürün elleri vücuduna göre abartılı şekilde büyük çizilir. Diğer organlara göre kafası ve dili de büyük olan bu figürde vücudun geri kalan kısmı fazlasıyla küçük ve incedir.¹²¹

"İnsan beyninde başparmak ve işaretparmağını kontrol eden hücrelerin kapladığı alan, baş ve bütün duyu organlarının kapladığı alana eşit, ayağın kapladığı alandan da on kat fazladır. Homunculus'ta insan beyninin önden görünüşünün dikine kesitinde çeşitli organların duysal alanlarının beyin yüzeyinde kapladığı genişlik görülmektedir. Bu şekle dikkatle bakıldığında tepesi üstü duran yüz ve başparmağın çok büyük olduğu orantısız (ucube gibi) bir insan görülür."¹²²

Görsel 3: Motor Homunculus.

Kaynak: <https://neurosciencenews.com/files/2015/06/Homonculus-neck-motor-control.jpg>

İnsanın doğaya hâkim olma sürecinde ellerini beyninin emriyle kullanması ve el-beyin işbirliğinde ellerini kullanarak aletler yapması büyük rol oynamıştır. İnsanoğlunun iki ayağı üzerinde durmaya başlaması ve ellerinin işlev değiştirerek daha işlek hale gelmesiyle birlikte bugünkü kültür ve teknolojinin de temelleri atılmaya başlanmış, aletler yapılarak doğaya hâkim olma yolunda ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu yolda eller, hem araç olarak kullanılmış hem de araçların

¹²¹ "Homunculus nedir? Simya ve Sinirbilim Tanımları?", (Çevrimiçi) <https://sabahlatan.com/blog/beyindeki-bir-takim-adamlar-homunculus/>, 20.03.2019.

¹²² Baltaş, a.g.e., s. 58.

yapıcısı, yaratıcısı olarak çok önemli bir görev üstlenmiştir. İnsanlığın gelişmesinde, bilim ve teknolojiye ilerlemesinde insan elinde bulunan parmaklar aracılığıyla tutma, kavrama, yapma ve çekme gibi hareketlerini gerçekleştiriyor olmasının büyük bir rolü bulunmaktadır.

Bir elde bulunan beş parmak arasında en büyük rol, başparmağa aittir. Evrimsel süreç içerisinde başparmağın diğer dört parmak karşısında yer alması ve kullanışlı bir hâle gelmesiyle insanoğlu küçük nesneleri tutmaya, kavramaya ve daha karmaşık hareketleri yerine getirmeye başlamıştır. İnsanoğlu ile diğer primatlar arasındaki başlıca fark, insanoğlunun başparmağının diğer parmaklar karşısında bulunması olmuştur.¹²³ Başparmak sayesinde tüm el fonksiyonunun yaklaşık %50'si gerçekleştirilmiş olur. Başparmağın konumu, her yöne hareketini sağlayan kasların daha faal olarak kullanılmasına olanak vermesi, tabanındaki eklem çok fonksiyonlu bir yapıya sahip olması dolayısıyla başparmak pek çok işlevi yerine getirir.¹²⁴ Güçlü ve gelişmiş bir başparmak tüm canlılar arasında insanoğlunun en önemli özelliğidir.¹²⁵

Ayrıca kişinin kimliğini deşifre ederek kapasitesi hakkında bilgi veren başparmak, bu özelliğine bağlı olarak 18. yüzyıldan itibaren adli vakalarda kullanılmış ve Amerika başta olmak üzere pek çok ülkede başparmak izi arşivleri kurulmuştur.¹²⁶

¹²³ **Funk& Wagnall's Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend**, Ed. Maria Leach, New York, Funk&Wagnall's, 1972.

¹²⁴ "el anatomisi", (Çevrimiçi), <https://www.sanal-hastane.com/el-anatomisi/>, 07.07.2018. Elin anatomik yapısı ve işlevleri konusuna modern Tıp yanı sıra kadim bilginlerin kitaplarında da rastlanmaktadır. Örneğin elin ve parmakların anatomik yapısı ve evrimsel süreç içerisindeki değişimine yer verdiği Marifetnâme adlı eserinde Erzurumlu İbrahim Hakkı, başparmağın yapısı ve işlevleri hakkında anatomi bilginlerinin görüşlerinden faydalanarak şu bilgileri vermektedir: "... Başparmak diğer dört parmaktan daha kısa ve kalın yaratılmıştır. Dayanıklılıkta hepsine eşit olmuştur. Eğer başparmak, kendi yerinden başka yerde olsaydı faydası kalmayıp, engel olurdu. Zira eğer başparmak elin içinde olsa idi, elin içi ile yapılan işlerin çoğu olamazdı. Eğer küçük parmak yanında olsaydı, iki el beraber tuttuğu şeyde, birbirine mukabil ve muvafık gelmezdi. Birbirine yardım edemezlerdi. Eğer elin üstünde olsaydı, çok uzak olup faydası kalmazdı. Başparmak tarak kemiklerine bağlanmayıp, kendisi ile diğer dört parmak arasındaki mesafe kısa olmadı. Demek ki, dört parmak, bir yönden bir şeyi kavrayıp başparmak da onların karşısına gelip, mukavemet eylese elin büyük bir şeyi alması ve tutması mümkün olur..." Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetnâme** (Tam Metin), Çev. Faruk Meyan, İstanbul, Bedir Yayınları, 1999, s. 333.

¹²⁵ Alpenfels, **a.g.m.**, s. 7.

¹²⁶ Mehmet Ali Bulut, **Elfabe: El ve Yüz Çizgilerinin Anlamı**, 6. bs., Ankara, Hayat Yayınları, 2017, s. 46.

1.2.2. Elin İşlevleri

Bedensel bir organ olarak elin insan hayatında gerçekleştirdiği pek çok işlev bulunmaktadır. Yapma, etme, uygulama, tutma, çekme gibi temel işlevleri yanı sıra el, hayatın farklı alanlarında farklı işlevleri yerine getirmektedir. Tezin bu bölümünde Öncelikle elin vücut organı olarak yerine getirdiği işlevler, daha sonra iletişimsel ve sosyolojik işlevleri irdelenecek ve elin insanın günlük yaşamında oynadığı rol ortaya konulacaktır.

1.2.2.1. Elin Vücut Organı Olarak İşlevleri

Bedensel bir uzuv olarak elin temel işlevleri arasında tutma, iş yapma, kavrama, dokunma, yakalama, çekme, vurma gibi eylemleri yerine getirmek bulunmaktadır. İnsanın hayatta kalması ve yaşamını devam ettirmesi için en temel hareketleri yerine getiren eller, bu özellikleri dolayısıyla insan hayatında büyük bir öneme sahiptir. Vücudun diğer organlarına göre daha fazla kullanılan el, başparmak ve diğer dört parmakla birlikte karmaşık hareketlerin yapılmasında da rol oynar.

Bedene ait göz, kulak, ağız gibi duyu organları insanın dışındaki dünyadan bilgiler aktarırken dil ve el, insanın dışarıdan edinmiş olduğu bilgilerle oluşturduğu zihni tasavvur ve manaların dışarıya aktarılmasında insanın içeriden dışarıya açılan iki önemli penceresidir. Bu şekilde el, insan kudretinin “tasavvuru gerçekleştirme” ve “bizzat yapma” işlevlerine sahiptir.¹²⁷

Ellerin vücut organı olarak aktif olarak kullanılmasında parmak uçlarının sahip olduğu hassasiyetin de rolü bulunmaktadır. Parmak uçlarında bulunan bu hassasiyete bağlı olarak yaklaşık iki milimetre uzaklıktaki uyarıcı fark edilebilir. Bu şekilde eller vücudun diğer herhangi bir parçasından daha ince bir dokunuş duyarlılığına sahiptir.¹²⁸ Parmakların sahip olduğu hassasiyet, ellerin tutma, çekme gibi temel eylemler yanı sıra daha incelikli hareketleri yapmasına da olanak sağlamaktadır.

¹²⁷ Hasan Taşdelen, “Arap Deyim ve Atasözlerinde ‘El’ Motifi”, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 18, S. 2, 2009, s. 218-219.

¹²⁸ “Hand”, Chamber’s Encyclopædia, Vol. 6, London, International Learning Systems Corporation Limited, 1968, s. 724.

Ellerin avuç içeri veya dışarı bakacak şekilde kolları döndürmeye, omuzları hareket ettirmeye imkân vermesi gibi anatomik özellikleri insanoğlunun diğer canlılar üzerinde üstünlük kurmasında etkili olmuştur.¹²⁹ Buna bağlı olarak hayatta kalabilmek ve yaşamını sürdürebilmek adına insan, elleri sayesinde yeni araçlar geliştirmiş ve bu sayede de teknolojik ilerlemeler kaydedebilmiştir.

Ellerin insan hayatındaki önemli bir işlevi de kişinin sağlık durumu hakkında bilgi vermesidir. El ve parmakların biçimi, büyüklüğü, elin rengi, dokusu, çizgileri, üzerinde yer alan kırışıklıklar; elin nemli, soğuk, sıcak veya kaygan olması kişinin sağlık durumunu ortaya koyabilir. Öte yandan tırnaklar da kişinin sağlık durumunun bir göstergesi olabilir. Örneğin tırnaklar üzerinde bulunan yatay sırtlar yetersiz beslenmenin göstergeleri olarak yorumlanır.¹³⁰

21. yüzyılda elin vücut organı olarak işlevleri ve buna bağlı olarak insan hayatındaki önemi göz önünde bulundurularak robot eller tasarlanmaktadır. Vücut organı olan elin sahip olduğu yapma, uygulama, icra etme gibi işlemlerin robot eller sayesinde yapılması amaçlanmaktadır. Örneğin insanlar için tehlikeli olan çalışma ortamlarında, tekrarlanan çalışma döngülerinde, tutarlılık ve doğruluğun önemli olduğu yerlerde, insanlar için zor ve ağır olan işlerde insanın yerini doldurması amacıyla kullanılan robotlar, bu işleri kendilerinde bulunan mekanik eller aracılığıyla yapmaktadırlar.¹³¹

1.2.2.2. Elin İletişimsel ve Sosyolojik İşlevleri

İnsanoğlunun hayatında en önemli bedensel uzvu olan eller, tarih öncesi çağlardan itibaren insanoğlunun sözlü ve sözsüz iletişiminde¹³² rol oynayan unsurların başında gelmektedir. Ellerin insanın kendisini ifade etmesinde en duyarlı ve en etkili organı olmasının bunda büyük bir payı bulunmaktadır.¹³³

¹²⁹ A. e. s. 723.

¹³⁰ Alpenfels, **a.g.m.**, s. 19.

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Arı, “Beş Parmaklı Protez Robot El”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Makine Mühendisliği Anabilim Dalı, Trabzon, 2016.

¹³² İletişim: Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim. **Türkçe Sözlük**, 2011, s. 1173.

¹³³ Baltaş, **a.g.e.**, s. 58.

Kelime veya çizgilerin kullanılmasına bağılı iletişimin gerçekleştirilemediğı tarih öncesi çağlarda insanların tek iletişim araçlarının eller olduğı bilinmektedir. Ellerin kullanılmasıyla ortaya çıkan el işaretleri sayesinde insanlar, cisimleri, izlenimleri, duygu ve düşüncelerini aktarmaya çalışmışlardır. İnsanın dil becerisinin geliştiğı süreç içerisinde ise el işaretleri ifadeyi tamamlayıcı ve anlamı pekiştirici işlevleriyle kullanılmıştır.¹³⁴ Bu durum, el hareketlerine dayalı bedensel iletişimin kullanımının sözlü iletişime ait dilin kullanımının çok öncesine gittiğini ve daha sonraki süreçte el hareketlerinin sözlü iletişimde sözlere eşlik ederek iletişimi daha da etkili hâle getirdiğini göstermektedir.

Bireyin duygu ve düşüncelerinin karşı tarafa görsel olarak iletilmesinde rol oynayan ve bedensel iletişimde baş, kol, ayak, bacak ve beden hareketlerine dayanan jestler içerisinde el ve kol hareketleri önemli bir yer tutmaktadır.¹³⁵ Ne var ki ellerin kullanılmasına dayalı jestler, dünyanın her yerinde aynı şekilde kullanılmaz. Bir iletişim unsuru olarak eller, farklı toplumlar tarafından daha fazla veya daha az kullanılabilir. Örneğin Türkiye, Yunanistan, Japonya, Fransa (Güney Bölgesi) ve İtalya gibi Akdeniz ülkeleri açık jestlerle konuşurken endüstrileşmenin yoğun olduğı Kuzey Avrupa gibi yerlerde insanların kollarını bedenlerine daha yakın tuttukları ve oldukça az hareket ettikleri görülür.¹³⁶

Ellerin iletişimsel işlevlerinin en önemli örnekleri ellerin ve parmakların belirli pozisyonlara sokulmasıyla oluşturulan ve sevgi, yardım, rica, barış, arkadaşlık, hakaret, kınama, küfür gibi belirli anlamlara sahip olduğı düşünülen el hareketleridir. Elleri ovuşturmak, elleri göğse koymak, öfke belirtisi olarak parmak sallamak gibi ellerin bedensel bir jest olarak kullanılmasına pek çok örnek gösterilebilir.

Ellerin ve parmakların belirli pozisyonlara sokulmasıyla ilgili başlıca örnekler şunlardır:

Avuç içi açık olarak yukarı kaldırılmış eller, kişinin elinde silah olmadığını yani karşı tarafa bir zararının olmayacağını ifadesidir ve bir teslimiyet ve barış işaretidir.

¹³⁴ A.e., s. 60.

¹³⁵ A.e., s. 40.

¹³⁶ A.e., s. 62.

Yukarı kaldırılmış ve avuç içi karşı tarafa bakan el, dünyanın her yerinde stop (dur) işaretidir.

El sıkışmak; tanışma, buluşma ve karşılaşma sırasında insanların ilk yaptıkları harekettir ve insanların arasındaki ilişkinin samimiyetine, resmiyetine göre el sıkışmanın farklı şekilleri bulunmaktadır. El sıkışmanın ne şekilde gerçekleştirildiğinden insanların arasındaki sevgi, samimiyet, üstünlük, resmiyet durumları anlaşılabilir. Öte yandan kişinin el sıkışmasından o kişinin psikolojisi ve kişiliği hakkında bilgi edinilebilir. İnsanlar birbirleriyle el sıkışırken üç mesaj hâkimdir. Bunlar: üstünlük, eşitlik, boyun eğmedir.¹³⁷

Özellikle Türk kültüründe görülen yaygın bir uygulama “el öpme” dir. Bu geleneksel uygulamaya göre el öpen kişi, eli öpülen kişiden daha küçüktür. Düğün sonrasında evlenen kişiler ailelerinin ellerini öperler. Asker, askere gitmeden önce anne babasının elini öperek vedalaşır. Yaşça küçük kişi selamlaşırken veya vedalaşırken büyüklerinin ellerini öperek alnına götürür. El öpme ile ilgili diğer bir uygulama da saygı, kabullenme ve sevginin bir göstergesi olarak “avuç içini öpmek”tir.¹³⁸ Dinî hayatta da belirli tarikatlarda bu uygulamayı görmek mümkündür.

Ele bir kukla geçirilmesi ile el, başlı başına bir varlığı temsil eder. El bu şekilde bir beden gibi işlev görür.

Dinlik- büyüklük bir uygulama olarak kötü güçleri uzaklaştırmak, “kutsal ruh”u davet etmek amacıyla veya din dışı, sanatsal bir hareket olarak beğeni, takdiri ifade etmek amacıyla el çırpma yani alkış yapmak sık görülen bir harekettir.¹³⁹

Ellerle yapılan jestlerin yanı sıra sadece parmaklarla yapılan özel işaretler de vardır. Farklı parmakların çeşitli pozisyonlara sokulmasıyla belirli anlamlara sahip el hareketleri yapılır. İşaret parmağı ile bir şeyin veya bir yerin gösterilmesi onun istendiği anlamına gelir. İşaret parmağının dudaklara götürülmesi ile susulması gerektiği ifade edilir.

¹³⁷ A.e., s. 87.

¹³⁸ Selçuk Kürşad Koca, “Türk Kültüründe Sembollerin Dili”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Bilimi Bilim Dalı, 2012, s. 184, 312.

¹³⁹ J. A. MacCulloch, “Hand”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, John A. Selbie, Louis H.Gray, Edinburgh, T.T. Clark, Vol.6, New York, Charles Scribner’s Sons, 1980, s. 499.

Parmak parmak üstüne atmak, Batı'nın koruyucu el jestleri arasında yer almaktadır. Bu harekette orta parmak kıvrılıp işaret parmağı üzerine getirilir. Diğer iki parmak iyice bükülür ve başparmağın altına sokulur.¹⁴⁰

Görsel 4: Parmak parmak üstüne atmak jesti.

Kaynak: Morris, **Koruyucu Tılsımlar: Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar**, s. 185.

Mano Cornuta adıyla bilinen, İtalya'da çok tanınan bu el hareketi, kötü güçlere ve tehlike getirecek kişilere karşı nazarlık olarak kullanılır. Bu harekette, işaret parmağı ile küçük parmak yatay bir şekilde uzatılırken diğer iki parmak bükülerek üzerleri başparmakla örtülür. Böylece ele, saldırmak üzere olan kaba bir boynuzlu hayvan görüntüsü verilir.¹⁴¹

Görsel 5: Mano Cornuta adlı jest.

Kaynak: Morris, **Koruyucu Tılsımlar: Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar**, s. 175.

¹⁴⁰ Desmond Morris, **Koruyucu Tılsımlar: Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1999, s. 185.

¹⁴¹ Morris, **a.g.e.**, s. 175.

Tek başına yukarı kaldırılmış işaret parmağı Tanrı'nın tekliğini vurgular. Yukarı kaldırılmış tek başına bir orta parmak, müstehcen el hareketlerinin en eskisidir. Ağır bir hakaret olarak kullanılır.¹⁴²

Başparmağın ve işaret parmağının birleştirilip bir daire oluşturulması Anglosakson kültürde “tamam, oldu” anlamına gelirken bu işaret Yunanistan’da zafer işaretidir.¹⁴³

Sadece işaret parmağı ile orta parmağın yukarı kaldırılması ve diğer üç parmağın avuç içerisinde kapalı şekilde tutulmasıyla V işareti elde edilmiş olur. Bu işaret dünyanın pek çok yerinde zafer işareti olarak bilinse de bazı yerlerde düşmanca bir mesaj da taşır. Örneğin, Britanya ve İrlanda’da ağır bir hakaret olarak algılanmaktadır.¹⁴⁴

Roma Uygarlığında imparatorların arenada başparmaklarını yukarı kaldırmaları olumlu bir anlam ifade eder ve arenada yarışan gladyatörün yaşayacağı ve zafer kazandığı anlamına gelir. İmparatorun başparmağını tersine çevirmesi ise yenilgi ve ölüm cezasını yani olumsuz bir durumu sembolize eder. Başparmağın yukarı kaldırılması ile olumlu bir ifadenin, ters yönde çevrilmesi ile olumsuz bir ifadenin belirtilmesi günümüzde de başvuru bir jesttir.¹⁴⁵

Türk kültüründe yaygın görülen bir jest ise korku ve şaşırma durumunda başparmağın üst dişlere temas ettirilmesidir.

Siyaset alanında farklı siyasî görüşler ve siyasî partiler, ideolojilerini ifade etmek amacıyla el sembolünü kullanır. Örneğin, Amerikalı Siyah Panterler’de görülen kalkmış bir kol ve kapalı bir el, saldırganlık ve acımasızlık işaretidir.¹⁴⁶

Türkiye’nin siyasî tarihi incelendiğinde pek çok siyasî partinin ideolojisini temsil eden farklı el hareketlerini sembol olarak kullandığı görülür. Örneğin 1950 genel seçiminde Demokrat Parti’ye ait afişte el kullanılmıştır.

¹⁴² Morris, **a.g.e.**, s. 182, 188.

¹⁴³ Nanon Gardin vd., **Larousse Semboller Sözlüğü**, Ed. Ömer Faruk Harman, İsmail Taşpınar, Çev. Beyza Akşit, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014, s. 486.

¹⁴⁴ Morris, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁴⁵ Ersoy, **Semboller ve Yorumları**, s. 360.

¹⁴⁶ Gardin vd., **a.g.e.**, s. 203.

Görsel 6: Demokrat Parti Afişi, “Yeter! Söz Milletindir!”

Kaynak: https://profcoskunozdemir.files.wordpress.com/2014/07/demokrat_parti-20081231105931.jpg

Ellerin iletişimsel işlevinin görüldüğü en önemli örnek, işitme engeli bulunan insanların elleri ve parmaklarının belirli hareketlerinden oluşan işaret dilidir. Buna göre eller, işitme engeli olan insanlar için en önemli iletişim aracıdır. İşaret dilinde söylenilmek istenilenler alıcı konumundaki karşı tarafa eller ve parmaklar aracılığıyla iletilir. Ayrıca, görme engeli bulunan insanlar da el ve parmaklar yardımıyla iletişimde bulunmaktadır. Elin ve parmakların sahip olduğu hassasiyet, algılama, dokunma, tanımlamada en temel uzuv olması elin bu işlevini yerine getirmesinde başlıca etkindir. Salt’ın ifadesiyle elin işitme özürülülerin iletişim aracı olmasındaki en büyük etken, elin insanın çok değişik biçimlere sokabildiği tek organı olmasıdır.¹⁴⁷ Ellerin de görme yeteneğine sahip olduğu düşünülmekte ve eller gözle özdeşleştirilmektedir. Bundan dolayı ele “ışık parmaklı kör” denilmektedir.¹⁴⁸

Suyun altında etkili bir iletişim kurmak amacıyla dalıcılar, el ve parmakların farklı hareketler oluşturmaya dayalı işaret dilini kullanırlar. Ellerin iletişimsel işlevinin görüldüğü diğer bir önemli alan da çocuk oyunlarıdır. Türk kültüründe çocukların ellerinin ön planda olduğu oyunların başında ebeleme, elim sende, el el üstünde gibi oyunlar gelmektedir. Güvenlik güçleri tarafından operasyonlarda kullanılan özel el hareketleri, voleybol maçlarında oyuncuların takım arkadaşlarına mesaj verirken kullandıkları özel el işaretleri, ellerin iletişimsel olarak kullanıldığı diğer alanlardır.

¹⁴⁷ Salt, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁴⁸ Ersoy, **a.g.e.**, s. 356, 357.

Eller, en eski zamanlardan itibaren insanoğlu tarafından varlık beyanı, doğaya hükmetmenin kanıtı olarak kullanılmıştır. Günümüzde imza atma eylemi için parmakların yani elin kullanılması gibi tarih öncesi çağlarda varlık beyanı olarak mağara duvarları ve kaya üzerlerine eller aracılığıyla izler bırakılmıştır. Sadece mağaralarda değil tapınak, kilise, cami, kervansaray gibi mimarî yapılarda görülen el izlerinin de binayı inşa eden ustanın imzası, kutsal mekâna bıraktığı iz olarak yorumlanabilir.¹⁴⁹

El ayasında ve parmakların iç yüzünde yüzeysel veya derince oyulmuş hâlde bulunan çizgiler her insanda farklı bir düzende bulunur. Bu duruma bağlı olarak insanların parmak izleri, kimliklerinin saptanmasında belirleyicidir. İmza atamayan kişilerin resmî evraklara parmak basmaları da varlık ve kimlik beyanı ile el ilişkisine bir örnektir. Bu ilişkinin temelinde ise bireyin tüm kimlik ve kişilik bilgilerinin kayıtlı olduğu başparmak yer almaktadır.

İnsan vücudunun sosyal yapının bir modeli olduğu görüşü Doğulu ve Batılı araştırmacılar tarafından çalışma konusu olmuştur. İleri sürdükleri görüşlere göre ise toplumun yapı taşları ile beden organları arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin, toplumu yöneten ve yönlendiren liderlerle bedeni yöneten ve yönlendiren “baş”, “kalp” veya “sırt kemiği” arasında benzerlik bulunmaktadır.¹⁵⁰

Siyaset felsefesine ait “Organizmacı Devlet Anlayışı”na göre devletin her bir parçası bedenin bir organı veya uzvuyla özdeşdir ve Monark, vücuttaki kafa ile aynı işleve sahiptir. Eller ise devletin silahlı ve silahsız bürokrasisi ile özdeşdir. Silahlı güç, askeri işlerle uğraşırken silahsız güç adaleti icra eder.¹⁵¹

Beden ile sosyal yapı arasında kurulan özdeşlik yanı sıra beden ile şehir/ülke arasında da bir benzerlik olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Örneğin insan bedenini bir şehre benzeten Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetnâme adlı eserinde beden ile şehir arasında benzerlik kurar ve bedensel uzuv ve unsurlarla şehir veya

¹⁴⁹ Ali Canip Olgunlu, **Ana Tanrıça’dan Mevlana’ya**, 4. bs., İstanbul, Karakutu Yayınları, 2009, s. 259.

¹⁵⁰ Lincoln, **a.g.m.**, s. 4161.

¹⁵¹ Yıldırım Torun, “Siyaset Felsefesi’nde Beden Metaforu: Organizmacı Devlet Anlayışı”, **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, İstanbul, Açılımkitap, 2011, s. 108-110.

ülkedeki özdeşleri arasındaki işlevsel benzerlikle ilgili örnekler verir. Buna göre bir ülkenin polisleri, insan vücuduna ait ellerle aynı işlevleri yerine getirir.

“...Bedenin şehre (veya memlekete) benzemesi şöyledir: Bir şehre, ülkeye bir padişah olur. Sonra veziri, sonra emniyet amiri, sonra cizye alıcısı (malıyesi) olur. Padişahın makamı (sarayı), memleketi, bineği, tab’ası, hazinedârı, bekçileri, elçileri, polisleri, casusları ve hâkimleri olur. Şehir içinde san’at sahipleri bulunur. Meselâ mühendis, mimar, marangoz, değirmenci, fırıncı, doktor, kasap, kuyumcu ve çöpçü olduğu gibi, insan bedeninde de, bunların örnekleri vardır. İnsanın ruhu âlemin padişahıdır. Nazarî akıl başvezirdir. Gadap kuvveti emniyet âmiridir. Şehvet kuvveti cizye alıcı (malıye) gibidir. Bu padişahın makamı yürekte süveydadır (siyah noktadır). Memleketi bu bedendir. Binek hayvanı nefstir. Tab’ası bedenın uzuvlarıdır. Hazinedârı, makine (tutucu) kuvvetidir. Bekçileri, iki gözdür. Elçileri kulaklardır. Polisler ellendir...”¹⁵²

Ellerin iletişimsel ve sosyolojik işlevleri konusunda yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır ki biyolojik işlevleri dışında bireyin toplumsal bir unsur olmasına bağlı olarak ellerin sosyal hayatta sahip olduğu başka işlevler de bulunmaktadır. İnsanlar arası iletişimin sağlanmasında, sözlü iletişim dışında veya sözlü iletişimle birlikte başka iletişim kanalları yaratmasında eller, tarih öncesi çağlardan itibaren önemli bir görev üstlenmiştir. İster belirli bir topluma, dine veya organizasyona ait olsun ister dur işareti gibi neredeyse tüm dünyada görülen bir hareket olsun el hareketleri, üzerlerinde her zaman bir anlam taşıyan sembolik bir ifade biçimi olarak kullanılmıştır.

¹⁵² Erzurumlu İbrahim Hakkı, **a.g.e.**, s. 411. Teşrih İlmini Beş Bâbda Bildirir adlı ikinci fenninin “Âdemi âleme Tatbik ve Enfüsün Afaka Tefvikini dört Fasılda Anlatır” adlı beşinci bâbının “İnsan bedeninin zaman ve mekânlar benzemesini sekiz nevi ile beyan eder” birinci faslına ait “İnsan bedeninin zaman ve mekâna, yani ay ve yıla benzetilmesi ve ruhun sultana teşbihini bildirir” dördüncü nevinde anlatılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

DİN VE İNANÇ SİSTEMLERİNDE EL SEMBOLÜ

Elin anatomik yapısı, biyolojik ve iletişimsel, sosyolojik işlevlerinin ele alındığı birinci bölümde elin, yaşamını devam ettirmeye çalışan insanoğlunun hayatında ne kadar önemli bir rolü olduğu üzerinde durulmuştur. Elin din ve inanç sistemlerinde sembolik anlam ve işlevleri ile sahip olduğu kutsallığın temelinde de bu yaşamsal rolü bulunmaktadır.

Tezin bu bölümünde, elin din ve inanç sistemlerinde sahip olduğu sembolik anlam ve işlevleri tarih öncesi çağlardan başlayarak örnek inanış ve uygulamalar ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Türk-İslâm kültüründe el sembolünün anlam ve işlevlerinin tespit edilmesi adına tarih öncesi çağlara ait mağara ve kaya üzerlerinde yer alan el tasvirleri, antik uygarlıklarda elin sembolik anlam ve işlevleri, semavî dinlere ait görsel ve sözel el tasvirleri incelenmiştir. Elin dinlik- büyüklük kullanımına bağlı olarak bu bölümde ayrıca Türk-İslâm tasavvuf geleneği içerisinde yer alan inanış ve uygulamalar irdelenmiştir.

2.1. Tarih Öncesi Çağlar İçinde El Sembolü

Elin dinlik- büyüklük bir işleve sahip olarak inanış ve uygulamalarda yer almasının kökeni tarih öncesi çağlara kadar gitmektedir. Paleolitik Dönem’de görsel bir unsur olarak mağara duvarları ve kaya üzerlerinde yer alan el izleri, Neolitik Dönem yerleşim yerlerindeki duvarlarda da varlığını sürdürmeye devam etmiştir ve günümüzde dahi Anadolu köy evlerinin duvarlarında el izleri bereket, şifa, korunma amacıyla yer almaktadır.

Bu bölümde, dünya üzerindeki ve Türkiye’deki tarih öncesi çağlara ait el izlerinin hangi özelliklere sahip oldukları, hangi amaçla yapılmış oldukları ve hangi işlevleri yerine getirdikleri örnek el izleri eşliğinde irdelenecektir.

Paleolitik Dönem’de El Sembolü

Tarih öncesi çağlara ait el izleri ile ilgili ilk buluntular, Eski Taş Çağı veya Yontma Taş Çağı olarak da adlandırılan Paleolitik Dönem’e aittir. 2 milyon yıl

önce başlayarak M.Ö. 10.000'e kadar devam eden ve insanlık tarihinin %99'unu kapsadığı düşünülen Paleolitik Dönem, ilk insan atalarının ortaya çıktığı, ilk alet üretiminin gerçekleştirildiği bir dönemdir. Bu dönemde yaşamış olan avcı toplayıcı topluluklar, yerleşim yeri olarak mağara ve kaya altı sığınaklarından yararlanmışlardır.¹⁵³

Dönemin iklim ve coğrafya şartlarına bağlı olarak avcı-toplayıcı topluluklar için yaşamsal bir öneme sahip olan mağara ve kaya altı sığınakları; barınma, korunma gibi temel ihtiyaçların merkezinde yer almasının yanı sıra dinlik-büyülük uygulamaların da mekânı olarak kullanılmıştır. Özellikle, duvarlarında ve tavanlarında keşfedilen resimlerin dinsel bir işleve sahip olduğu görüşüne göre mağara kutsal bir mekân olma özelliği taşımaktadır.¹⁵⁴

Belirli ritüellerin mağaralarda gerçekleştirilmesi konusunda araştırmacılar farklı yorumlarda bulunmaktadır. Ritüellerin gerçekleştirilmesinde mağaranın sembolik bir işlevi olduğunu öne sürenler arasında yer alan Mircea Eliade, Paleolitik Dönem dinleri yanı sıra diğer arkaik kültürlere ait sırma erme törenlerinden de yola çıkarak mağaraların labirentler gibi öteki dünyaya geçişi, yeraltına inişi temsil ettiğine dikkat çekmiştir.¹⁵⁵ “Yeryüzü Ana”nın rahmini simgeleyen mağara, ölüm ve yeniden doğumla ilişkisi dolayısıyla ana rahmine dönüşü temsil eden ölü gömme törenleri, erginleme törenleri gibi ritüellerin mekânı olmuştur.¹⁵⁶ Öte yandan duvarlarında belirli resimlerin yer aldığı mağaralarda yaşama dair herhangi bir kalıntının veya günlük kullanım eşyasının bulunmadığı göz önünde bulundurularak bu resimli mağaraların dönem insanının yaşam alanı olmadığı konusunda da görüşler bulunmakta ve bu mağaralara -özellikle bazı

¹⁵³ “Paleolitik Çağ”, (Çevrimiçi),

<http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77778/paleolitik-cag.html>, (28.12.2017).

¹⁵⁴ Söz konusu resimlerin dinlik-büyülük bir mahiyete sahip olduğunu iddia eden araştırmacılar olduğu gibi sadece sanat amaçlı yapılmış olduklarını öne sürerek bu resimleri sanatsal açıdan yorumlayan ve değerlendiren araştırmacılar da bulunmaktadır. Tuğrul Tanyol’a göre ise gerek Paleolitik Dönem mağaralarında gerek tarıma dayalı Neolitik Dönem yerleşimlerinde ve daha sonraki antik uygarlıklarda sanat, inanç ve din ile ilişkili olarak gelişme göstermiştir. Bk. Tuğrul Tanyol, “Mağara Resimlerini Okumak”, **Sanat Dünyamız**, S. 80, Yaz, 2000, s. 130.

¹⁵⁵ Mircea Eliade, **Şamanizm: İlkel Esrime Teknikleri**, Çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 75.

¹⁵⁶ Esat Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 2010, s. 836.

bölümlerine- kutsallık atfedilerek mağaraların temizliğine önem verildiği düşünülmektedir.¹⁵⁷

Mağaralarda yer alan resimler incelenirse neredeyse tamamının mağaranın günlük yaşamın sürdürüldüğü ve bol ışık alan ağız kısmından çok, mağaraların daha derin ve karanlık bölgelerinde yer alan (insan boyunun erişemeyeceği) yüksek duvarlar ve tavan kısımlarına yapılmış olduğu görülür.¹⁵⁸

İçerisinde resimlerin yer aldığı mağaraların bulunduğu başlıca yerler, son buzul çağının kapladığı alanlarda yer alan Orta ve Kuzey İspanya, Güney Fransa, Kuzey İtalya, Ural Dağları ve Doğu Avrupa'dır. Fransa'da Niaux Mağarası, Les Trois Freres Mağarası, Lascaux Mağarası, Cabrerets Mağarası, İspanya'da Las Monedas Mağarası ve Altamira Mağarası en önemli mağaralar arasında yer alır. Ayrıca Antalya'da Öküzini'nde ve Beldibi'nde, Aydın Bölgesi'nde Latmos'da Paleolitik Çağ'a ait kaya resimleri görülür.¹⁵⁹ Özellikle Fransa ve İspanya'ya ait mağara resimlerinde egemen tema olarak yer alan hayvan resimlerinde hayvanların çoğunlukla hareket hâlinde tasvir edildiği görülmektedir.¹⁶⁰ Paleolitik Çağ'ın son dönemi olan Üst Paleolitik Çağ'a ait pek çok mağarada av hayvanları yanında el izleri de yer alır. El şablonları ve el izlerini Arjantin, Afrika, Borneo ve Avustralya'daki mağaralarda da görmek mümkün iken duvarlarında el izlerinin bulunduğu mağaraların en ünlüleri MÖ.12.000'li yıllardan M.Ö.40.000'li yıllara uzanan tarihleriyle Güney Fransa'daki ve Kuzey İspanya'daki mağaralardır.¹⁶¹ Öte yandan Kuzey Afrika ve Arabistan'da da kaya üzerlerinde Paleolitik Dönem'e ait el izleri bulunmaktadır. Cezayir, Libya, Yukarı Mısır el izlerine sahip kayaların bulunduğu başlıca ülkelerdir.¹⁶²

¹⁵⁷ Mehmet Ateş, **Mitolojiler ve Semboller: Ana Tanrıça ve Doğurganlık**, 4. bs., İstanbul, Milenyum Yayınları, 2014, s. 65-66.

¹⁵⁸ Tanyol, **a.g.m.**, s. 132.

¹⁵⁹ Müjde Yazar, "Anadolu'da Neolitik Dönem Sanatı ve Merkezleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Bilim Dalı, 2008, s. 19.

¹⁶⁰ Tanyol, **a.g.m.**, s. 131.

¹⁶¹ Virginia Hughes, "Were the First Artists Mostly Women?"

(Çevrimiçi) <http://news.nationalgeographic.com/news/2013/10/131008-women-handprints-oldest-neolithic-cave-art/>, 05.05.2017.

¹⁶² Ahmed Achrati, "Hand and Foot Symbolism: From Rock Art To The Qur'ân", **Arabica**, 50 (4), 2003, s. 466, (Çevrimiçi), <https://tr.scribd.com/document/161223432/Hand-and-Foot-Symbolisms>, 15.02.2017.

Paleolitik Dönem'e Ait El İzlerinin Özellikleri

Yukarıda bahsedilen mağaralarda yer alan el izleri ve el şablonları genel olarak benzer şekilde ve benzer işlevlere sahip olarak resmedilmiştir. Tarih öncesi çağlarda resmedilen bu el izlerinin genel özellikleri ise şunlardır:

Üst Paleolitik Dönem mağaralarında yer alan kırmızı ve siyah el silüetleri, tek tek veya grup olarak tasvir edilmiş olup pozitif ve negatif hâlde bulunmaktadır.¹⁶³ El izinin tek olmasının veya birden fazla el izinin bir arada bulunmasının sembolik anlamlara ve işlevlere sahip olması gibi el izlerinin kırmızı veya siyah renkte resmedilmiş olmasının da arka planında birtakım sembolik anlam ve işlevler yer almaktadır. Örneğin kırmızı rengin kasıtlı olarak büyüsel amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Tarih öncesi döneme ait doğurgan kadın imajına sahip heykellerin üzerinde de görülen kırmızı renk ayrıca dişil prensiple ilgili görülen bereket ve doğurganlık sembolü deniz kabukluları üzerinde, yaşamın yenilenmesi isteğiyle mezarlarda da kullanılmıştır. Kırmızı rengin ayrıca şamanlara ait ritüellerde de kullanıldığı bilinmektedir.¹⁶⁴

Görsel 7: El negatif örneği, Pech Merle Mağarası, Fransa.

Kaynak:<http://www.pechmerle.com/grotte-ornee-lot-midipyrenees/uploads/2016/05/main-negative-art-parietal-lot-pechmerle.jpg>

¹⁶³ Marija Gimbutas, **The Language of The Goddess**, New York, Thames&Hudson, 2006, s.305.

¹⁶⁴ Ateş, **a.g.e.**, s. 101-105.

Görsel 8: El negatifleri, Eller Mağarası, Cueva de Las Manos, Arjantin.

Kaynak: <http://arkeofili.com/wp-content/uploads/2015/02/2.jpg>

El tasvirleri, boyama, kazıma ve oyma gibi farklı yöntemlerle resmedilmiştir. Boyama yönteminin elin boyaya batırılıp duvara bastırılması ile veya duvara bastırılan elin üzerine doğru, ağza alınan küçük kemik bir borudan boyanın püskürtülmesi ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.¹⁶⁵

Görsel 9: El negatifi örneği, Chauvet Mağarası, Fransa.

Kaynak: http://www.bradshawfoundation.com/chauvet/gallery/hand_mammoth.jpg

Tarih öncesi çağlarda mağara duvarları ve kaya üzerlerinde farklı şekillerde yer alan el izlerine başka tasvirlerin ve sembollerin de eşlik ettiği görülür. Örneğin Kuzey Afrika ve Arabistan'da yer alan kaya resimlerinde el izleri, genellikle insan ve büyükbaş hayvan tasvirleri ile birlikte yer alır. Büyükbaş hayvanlarla ilgili bir tören tasvirinde görülen el izlerinden başka ayrıca bir zürafa resmi üzerinde görülen orantısız işaret parmağı uzatılmış hâlde bir el tasviri, bir büyükbaş hayvan üzerine oturtulmuş ikisi dört parmağa ve biri üç parmağa sahip el izleri, Tibesti'de bir parmağın eksik olduğu bazı el izleri mevcuttur.¹⁶⁶ Parmaklardan birinin veya

¹⁶⁵Ayşen Aldoğan, "Anadolu Kültüründe- Sanatlarında Sembolik El Motifi", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. I, S. 2, Nisan, 1988, s. 83.

¹⁶⁶ Achraati, **a.g.m.**, s. 466.

birkaçının eksik olduğu el izlerinin bir örneği Türkiye’de Doğu Anadolu’da da görülmektedir. Trişin Yaylası Kahn-ı Melikân mevkiindeki Üst-Paleolitik Dönem’e ait kaya resimlerinde bir hayvan figürü üzerinde dört parmaklı bir el sembolü yer almaktadır.¹⁶⁷

Pech Merle Mağarası duvarlarında kırmızı ve siyah noktalara sahip atların çevresinde dört ayrı yerde el izleri mevcuttur. At tasvirlerine eşlik eden el izleri yanı sıra kırmızı ve siyah noktaların da sembolik anlam ve işlevlerine bağlı olarak yorumlanması gerekmektedir.

Görsel 10: Atların çevresinde dört el negatifi, Pech Merle Mağarası, Fransa.

Kaynak: <http://www.bradshawfoundation.com/bfnews/uploads/peche55.jpg>

Görsel 11: El negatifleri, Sulawesi Adası, Endonezya.

Kaynak: <http://arkeofili.com/wp-content/uploads/2015/02/ma%C4%9Fara11.jpg>.

¹⁶⁷ Muhammed Arslan, “İğdır- Karakoyunlu’da El Motifli Mezar Taşları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, Erzurum, 2009, s. 211.

Paleolitik Dönem'e Ait El İzlerinin Yapılış Amaçları

Mağaralarda yer alan el izlerinin kimler tarafından ve hangi amaçla yapılmış olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Öne sürülen görüşler arasında doğaya hükmetme isteği, av büyüsü, erginleme töreni, kutsal kadın/ ana tanrıça tapınımı yer almaktadır.

Mağara duvarlarında yer alan diğer izler gibi el izlerinin de doğaya hükmetmek ve hayatta kalmaya devam etmek amacıyla bırakıldığını öne süren görüşe göre avcı-göçebe yaşayışa sahip Paleolitik Dönem insanı, zorlu iklim ve coğrafya koşullarına karşı mücadele vermiştir. Bu mücadele içerisinde insanlar ellerini alet olarak kullanmaya veya elleriyle aletler yapmaya mecbur kalmıştır. Buna bağlı olarak her geçen gün ellerini daha da etkin kullanmaları gerekmiştir. Ellerin hayatta kalmak için vazgeçilmez bir organ olduğunun idrakine varan Paleolitik insanı, hayatta kalma ihtiyacı doğrultusunda veya doğaya hükmetme isteğinin bir göstergesi olarak mağara duvarlarına ve kaya üzerlerine el izlerini bırakmıştır. Bu görüşe göre el izleri doğaya hâkimiyetin, güç ve iktidarın sembolüdür.

El izlerinin de diğer semboller gibi sanatsal bir işlevi olduğunu öne süren görüşe göre ise insanoğlu, sahip olduğu arkaik ölüm korkusuna karşı aletler üreterek teknolojide ilerlemeler kaydetmeye çalışsa da bu korkuyu giderme konusunda yetersiz kalıp sanata sarılmıştır. Tüm insanların sahip olduğu bu karanlık korkuyu bastırmak adına herkesin görebileceği yerlerde sergileyeceği sembollere başvurmuştur.¹⁶⁸ Bu görüşe bağlı olarak denilebilir ki el sembolü, insanın doğa karşısındaki çaresizliğinin ve ona üstün gelme arzusunun bir göstergesi durumundadır.

Mağara duvarlarında yer alan el izlerinin yapılış amacı ve işleviyle ilgili öne sürülen bir diğer görüş ise bu el izlerinin erginleme törenleri sırasında yapıldığıdır. Erginleme ritüelleri veya Etnoloji'deki adıyla inisiyasyon törenleri, insan hayatında doğum, evlilik, ölüm gibi geçiş durumlarında gerçekleştirilen geçiş ritüellerinden

¹⁶⁸ İsmail Gezgini, **Sanatın Mitolojisi**, 5. bs., İstanbul, Sel yayıncılık, 2017, s. 22-23.

biridir.¹⁶⁹ Hayatın geçiş dönemlerinde insanların tehlikelere karşı korumasız ve güçsüz olduğu inancına bağlı olarak içerisinde pek çok inanış ve uygulama barındıran erginleme ritüellerinin gerçekleştirilme amacı ergin yaşı giren çocuğu topluma kazandırmak, ona dinsel ve dünyasal bilgileri öğretmektir.¹⁷⁰ Bu öğretiler eşliğinde günlerce, haftalarca, aylarca veya yıllarca sürecektir olan erginleme törenleri, kişinin sosyal ve dinî konumunda kesin bir değişim meydana getirerek bir başkasına dönüşmesini ve toplumsal, manevî ve kültürel hayata dâhil olmasını sağlar.¹⁷¹

Erginleme ritüelleri, 6-10 veya 8-12 yaşları arasındaki çocuklar için yapılır. Erginleme törenlerinin yapılacağı yer ise yaşanan grubun veya köyün dışarısında eğitim ve tören için önceden hazırlanmış bir kamp yeridir. Burada şamanlar, büyücüler veya o toplumun yaşlı erkekleri tarafından çocuklara gerekli bilgiler verilir. Tören sırasında çocuk cesaret denemelerinde bulunur, oruç tutar, çeşitli işkencelerden geçer. Sünnet, kesici dişlerin kırılması, dövme yaptırılması, kulağın delinmesi gerçekleştirilen uygulamalardan bazılarıdır.¹⁷²

Erginleme törenlerinde birey, sembolik olarak ölür ve bu sembolik ölümle birlikte birey, eski statüsünden sıyrılarak yeni statüsünü kazanmış olur. Eliade, erginleme törenlerinde yer alan erginleyici ölümün karanlıkla, kozmik geceyle, dünyevi döl yatağı ile bir kulübe ile ve bir devin karnıyla sembolize edildiğinden bahsetmektedir.¹⁷³ Bu görüş doğrultusunda tarih öncesi çağlarda erginlenme törenlerinin karanlık ve dünyevi döl yatağı sayılan mağaralarda gerçekleştirildiğı ve buna bağlı olarak mağara duvarları üzerinde görülen el izlerinin erginleme ritüeline ait bir sembol olduğu düşünülebilir. Ayrıca Alaska Üniversitesi'nden evrimci biyolog R. Dale Guthrie'nin gerçekleştirmiş olduğu çalışmada Paleolitik Dönem mağaralarında (El Castillo/ Las Chimeneas/ Rouffignac Mağarası) yer alan el

¹⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Arnold van Gennep, **The Rites of Passage**, London, Routledge and Kegan Paul, 1960; Victor Turner, **The Ritual Process: Structure and Anti- Structure**, Ithaca, Cornell University, 1987.

¹⁷⁰ Sedat Veyis Örnek, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınları, 1988, s. 108.

¹⁷¹ Mircea Eliade, **Doğuş ve Yeniden Doğuş: İnsan Kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamları**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2015, s. 12-13,18.

¹⁷² Sedat Veyis Örnek, **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971, s. 75-76.

¹⁷³ Eliade, A.e.

izlerine ait avuç içi ve başparmak genişliklerindeki farkları esas alarak el izlerinin büyük çoğunluğunun ergen yaştaki erkek çocuklarına ait olduklarını ileri sürmesi de erginleme ritüelleri ile ilgili görüşü desteklemektedir.¹⁷⁴

Mağara duvarlarında yer alan el izlerinin avcılık faaliyetiyle ilgili büyüsel niteliğe sahip olduğuna dair görüşler de mevcuttur. İnsanoğlunun hayatta kalma mücadelesine bağlı olarak ortaya çıkan avcılık mesleği etrafında pek çok inanış ve uygulama gelişmiştir. Avın bereketini, verimliliğini amaçlayan bir takım inanış ve uygulamalar veya avın bereketini kaçıracağına inanılan bir takım tabu ve kaçınmalar bunlar arasında gösterilebilir.¹⁷⁵ Avcılara bol av vermesi için orman ruhu veya ruhlarına hikâyeler anlatmak bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir.¹⁷⁶ Paleolitik Dönem mağara ve kaya üzerlerinde yer alan hayvan tasvirleri ve daha sonraki dönemlerde yapılan av sahnesi tasvirlerinin de avcılıkla ilgili büyüsel işlemler olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁷ Sedat Veyis Örnek'in de belirttiği üzere bu resimler avcılık faaliyetinde taklit veya analoji büyüünün uygulandığını göstermektedir.¹⁷⁸ Mağara resimlerinin avın verimli geçmesi adına yapıldıklarını öne süren görüşe göre bu şekilde avlanacak hayvan üstünde ona önceden sahip çıkan bir kuvvet sağlanıyordu.¹⁷⁹ Mağaralarda yer alan el izlerinin ise daha çok bizon, at, mamut gibi av hayvanları yanında veya üzerinde resmedilmiş olması avcılık faaliyetini gerçekleştiren erkeklerin bu el izlerini avın bereketini sağlama amaçlı yaptıklarını düşündürmektedir.

Paleolitik Dönem mağaralarında bulunan sembolleri avcılıkla ilgili gerçekleştirilen ritüellerle ilişkili gören Joseph Campbell, mağara duvarlarında

¹⁷⁴Virginia Hughes, "Were the First Artists Mostly Women?" (Çevrimiçi); <http://news.nationalgeographic.com/news/2013/10/131008-women-handprints-oldest-neolithic-cave-art/>, 05.05.2017.

¹⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Hatice Aycan Aydoğan, "Türk Kültüründe Bereketi Arttırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2012, "Avcılığa Bağlı İnanış ve Uygulamalar" Bölümü, s. 130-137.

¹⁷⁶ Avcıların avın bereketli geçmesi için yanlarında masalcı ve destancı götürerek masal ve destan anlatmalarının Güney Sibirya Türklerindeki yansımaları için bk. Mehmet Aça, "Güney Sibirya Türklerinde Ava Destancı ve Masalcı Götürme Geleneği", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, XXI, 2017, s. 7-16.

¹⁷⁷ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi 2: Kutsal Dışı- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlk Mitolojik Kategoriler- İyeler, Demonoloji**, 3. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 190-191.

¹⁷⁸ Örnek, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, s. 148.

¹⁷⁹ Sezer Tansuğ, **Resim Sanatının Tarihi**, 4. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s. 23.

bulunan el izlerinin bu mağaralarda gerçekleştirilen ritlere katılanlara ait olduğunu belirterek çoğunlukla parmak boğumlarının bulunmadığına dikkat çeker. Ova Kızılderililerinde de parmak boğumlarının kesilmesi uygulaması bulunmaktadır. Örneğin Crow Kızılderililerin Sabah Duası şöyledir: *“Yaşlı kadının torunu, sana parmak boğumumu veriyorum, karşılığında bana iyi bir şey ver... fakirim bana güzel bir at ver. Bir düşmanı vurmam istiyorum ve iyi huylu bir kadınla evlenmek istiyorum. Yaşamak için kendi çadırım olsun istiyorum.”* Campbell, ayrıca Crow Kızılderililerinin sol elleri bütün olarak çok az sayıda yaşlı erkek bulunduğu da dikkat çekmiştir. Ve bu ellerin dürüst avcılarının sakatlanmış elleri olduğundan bahseder.¹⁸⁰

Tarih öncesi çağlarda mağara ve kaya üzerlerinde resmedilen el izleri ile ilgili öne sürülen yaygın görüş ise bu el izlerinin kutsal ilahe, Mitolojik Ana, Ana Tanrıça, Ulu kadın ve yaşamın dişil prensibi ile ilgili olduğudur. Bu görüşe göre el izleri bereket, şifa, uğur, kötü güçlerden korunma adına gerçekleştirilen ve dişil prensip ile ilgili inanış ve uygulamalara ait sembollerdir. Araştırmacılar tarafından öne sürülen bu görüşün temelinde ise pek çok tespit bulunmaktadır.

Özellikle Avrupa ülkelerinde hala çıkarılmakta olan Paleolitik Dönem’e ait pek çok kadın heykelciği, tarih öncesi çağlarda kadına bir kutsallık atfedildiğinin göstergesidir. Paleolitik Venüsler denilen bu heykelciklerin bereket ve doğurganlık sağlama gibi işlevlerinin olduğuna inanılmış ve yapılırken özellikle doğurganlığı sembolize eden karın, kalça gibi vücut bölgelerinin abartılı olması amaçlanmıştır.¹⁸¹ 20. yüzyılın en önemli arkeolog, antropolog ve düşünürlerinden olan Marija Gimbutas, bu duruma bağlı olarak “The Language of The Goddess” adlı çalışmasında, arkeolojik kazılarda keşfedilen pek çok kadın tasvirini ve dişil nitelikli sembolü inceleyerek tarih öncesi çağlara kadar uzanan bir Ana Tanrıça kültürünün varlığını ortaya koymayı amaçlamıştır.

¹⁸⁰ Joseph Campbell, **İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri**, Çev. Kudret Emiroğlu, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1995, s. 287.

¹⁸¹ Işın Yalçinkaya, “Paleolitik Devirlerde Kadın Figürinleri”, **Antropoloji, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bilimleri Araştırma Enstitüsü Dergisi**, S. 6, 1973, s. 204.

“Üst Paleolitik Dönem’e ait kadın bedeni tasvirlerinde görülen göğüs, kalça, karın ve vulva gibi unsurlar bir kadın vücudunun makrokozmi uzantısı olarak nitelendirilen bir ilah yaratmıştır. Bu ilahın en önemli özelliği ise dişiliği, doğurganlığı ve bolluğu simgeliyor oluşudur. Tarıma dayalı Neolitik Dönem gibi daha sonraki devirlerde karşılaşılan Doğurgan Ana Tanrıça’nın köklerini bu dönemde arayabiliriz.”¹⁸²

Gimbutas’a göre Pech Merle mağarası duvarlarında kırmızı ve siyah noktalara sahip atların çevresinde dört ayrı yerde yer alan el izleri kadınlara aittir ve “Ana Tanrıça”nın doğurganlık ve bereket gücüne adanmıştır. Öte yandan Gimbutas, “Ana Tanrıça” tasviri yanı sıra Tanrıça’yı simgeleyen el, ayak gibi unsurların da parça-bütün ilişkisi doğrultusunda bolluğu, bereketi, Tanrıça’nın enerji veren dokunuşunu sembolize ettiğini belirtmektedir.¹⁸³

Paleolitik Dönem’e ait, tanrıçanın yaşam enerjisi veren ellerini tarıma dayalı Neolitik Dönem toplumlarında ve daha sonraki antik uygarlıklarda da görmek mümkündür. Günümüzde de bu dişil sembollerin farklı kültürlerle ait kutsal kadın imajı sembolü olarak kullanılması, ilahî bir kadın imajının köklerinin burada aranabileceğini göstermekte ve el sembolünün de ilahî kadın imajının bir parçası olabileceği görüşünü desteklemektedir.

El sembolü yanında görülen ayak izleri, spiraller, daireler, halka, yeni ay, kanca, boynuz, dört köşeli işaretler, çalılar, burgaçlar gibi dişil semboller el izlerinin tanrıçanın yaşam enerjisi, şifa, bereket ve doğurganlık sembolü olduğu görüşünü güçlendiren unsurlardır. Bu semboller gibi el sembolleri de enerjinin somut bir göstergesi olmanın yanı sıra döngüsel zamanı simgeler veya varoluş sürecini harekete geçirici bir sembol işlevi görür.¹⁸⁴ Örneğin İspanya’da yer alan La Pileta mağarasında eller, Yeniay biçiminde bir boynuza sahip ve birbirine paralel olan -çoğu çift ve üçlü çizgilerden oluşan bir grup çizgi ile bağlantılı bir boynuzlular üzerinde resmedilmiştir.¹⁸⁵

Three Rivers’da olduğu gibi, el sembolüne eşlik eden sarmallar eller aracılığıyla kanalizasyon edilecek iyileştirici enerjiye ait tasvirler olabilir.¹⁸⁶

¹⁸² Gimbutas, **a.g.e.**, s. XXII.

¹⁸³ **A.e.**, s. 305.

¹⁸⁴ **A.e.**, s. 277.

¹⁸⁵ **A.e.**, s. 305.

¹⁸⁶ “Hand Paintings and Symbols in Rock Art Around The World”, (Çevrimiçi), <http://www.bradshawfoundation.com/hands/index.php>, 04.03.2019.

Görsel 12: Sarmal desenli el, Three Rivers Mağarası, Amerika Birleşik Devletleri.

Kaynak: <http://www.bradshawfoundation.com/hands/hands/9b.jpg>

Mağara duvarlarında yer alan pek çok sembol gibi el sembolünün de doğum ve doğurganlık sağlama işlevlerine yönelik diğer bir tespit ise mağaraların hamile kadınlar tarafından sık sık ziyaret ediliyor ve buralarda kadınların doğumları ve doğurganlık ayinlerini gerçekleştiriyor olmalarıdır. Buna göre mağaraların belli bölümleri Ana Tanrıça'nın rahmi olarak görülüp kutsal kabul edilmiş ve toplumun beraber tapındığı bir tapınak olmuştur.¹⁸⁷ Mağaraların ana rahmi ve doğurganlık sembolü olma özelliğinin 21. yüzyılda uygulanan pratiklerde dahi öne çıktığı görülür. Azerbaycan'da çocuğu olmayan kadınların kutsal kabul edilen mağaralara giderek, tavandan akan suyu bir araya toplayarak içmeleri veya karınlarına sürmeleri; mağarada uyuyarak hamile kalmak istemeleri bilinen uygulamalardandır. Öte yandan mağaraların türeyiş ve menşe mitinde ana rahmiyle eşdeğer tutulduğu görülür.¹⁸⁸

Tarih öncesi çağlara ait el izlerinin kutsal kadın anlayışı ile bağlantılı olarak mağara ve kaya duvarlarında yer alması şamanlıkla ilgili çalışmalarda da bahsedilen bir konu olmuştur. Örneğin, Mihaly Hoppal, Şamanlar ve Semboller adlı çalışmasında tarih öncesi çağlarda mağara ve kaya resimleri arasında yer alan el izlerinin Şamanizm ile ilişkili olabileceğine dikkat çekmiştir.¹⁸⁹ Tarihî verileri göz önünde bulunduran Fuzuli Bayat, Sibiry şamanlığının kökeninin Paleolitik Dönem'e kadar gittiği görüşündedir. Bayat'a göre şamanlık kadın başlangıçla ilgili olarak ortaya çıkmıştır hatta ilk şamanın bir kadın olma ihtimali vardır.¹⁹⁰ Bu görüş dikkate alınırsa Sibiry Şamanlığı'nda mağara ve kaya üzerlerine yapılan tasvirlerin

¹⁸⁷ A. Marshack, **Les Racines de la Civilisation**, Paris, Plon, 1972'den aktaran: Ateş, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁸⁸ Bayat, **a.g.e.**, s. 34-35.

¹⁸⁹ Mihaly Hoppal, **Şamanlar ve Semboller**, Çev. Fatih Sel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s.

¹⁹⁰ Fuzuli Bayat, **Türk Kültüründe Kadın Şaman**, 3. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015, s. 27.

Avrupa’da görülen Paleolitik Dönem kutsal kadın imajı ve ona bağlı dişil sembollerle aynı niteliğe sahip olduğu düşünölebilir.

“Paleolitik ve Neopaleolitik költürün kadın költü ve kadın şamanı ilkel sanat eserlerine, mitolojik motiflere ve epik eserlere yansımıştır. Sibirya Türk halk anlatılarında, özellikle de büyük hacimli sözlü eserlerde, mesela destanlarda kadın şamanların doğaüstü güçlere sahip olarak gösterilmesi onların kutsanmasından haber verir. Kadın şamanların veya kadın olarak tasavvur edilen ruhların figürlerinin kaya üstü tasvirlerden tutun heykeliçiklere kadar geniş çapta yayılmasının birinci sebebi Mitolojik Ana költü ile bağlantılıdır.”¹⁹¹

Paleolitik Dönem’e Ait El İzlerinin Kimlere Ait Olduğu

El izlerinin hangi amaçla yapıldığı konusu gibi kimler tarafından yapıldığı konusu da pek çok tartışmanın odağında yer almaktadır. Gerek av büyüsü gerek erginleme töreni olsun, el izlerinin çoğunlukla erkekler tarafından yapıldığını öne süren görüşün yanı sıra el izlerinin ister av büyüsü ister şamanlıkla ilgili tören ve ister Ana Tanrıça tapınımı amaçlı olsun, kadınlar tarafından yapıldığı görüşü de mevcuttur.

Marija Gimbutas, mağaralarda yer alan el izlerinin Tanrıça’nın yaşam enerjisini, bereketini ve doğurganlığını çekmek amacıyla yapılması dolayısıyla çoğunlukla kadınlar tarafından yapıldığını ileri sürmektedir.¹⁹² Dean R. Snow, avcılık faaliyetinin erkekler tarafından gerçekleştirildiğı, dolayısıyla el izlerinin erkekler tarafından yapıldığı görüşüne karşı çıkar. Kadınların da av hayvanlarının etini kamp alanına taşıma görevleri bulunduğunu öne sürerek en az erkekler kadar onların da avın bereketiyle ilgili endişelerinin bulunduğunu dile getirir. Snow, yapmış olduğu çalışmada toplam otuz iki el izini ölçerek ve parmak uzunlukları arasındaki farkın dijital ölçümünü esas alarak bu el izlerinin %75’inin kadınlara ait olduğunu belirtmiştir. İspanya ve Fransa’da yer alan Paleolitik mağara duvarlarındaki el izleri üzerinde ölçüm yapan Snow, kadınların yüzük ve işaret parmaklarının neredeyse aynı uzunlukta olmasına karşın erkeklerin yüzük

¹⁹¹ Bayat, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁹² Gimbutas, **a.g.e.**, s. 305.

parmağının daha uzun olmaya eğilimli olduğu bilgisinden yola çıkarak bu görüşünü öne sürmüştür.¹⁹³

Görsel 13: El negatifleri, El Castillo Mağarası, İspanya.

Kaynak: <https://www.donsmaps.com/images26/handsbisonscratchessm.jpg>

Neolitik Dönem’de El Sembolü

Tarih öncesi çağlar içerisinde el sembolünün görüldüğü diğer bir dönem Paleolitik Dönem’i takip eden Neolitik Dönem’dir. Yeni/ Cilalı Taş Çağı olarak da bilinen Neolitik Dönem¹⁹⁴, toprağa bağlı tarımın ortaya çıkmasıyla tarıma bağlı bir ekonominin ve kültürün gelişme gösterdiği ve yerleşik hayatın başlamasıyla birlikte ilk yerleşik toplumların ortaya çıktığı bir dönemdir.

Dünyanın farklı bölgelerinde –aynı zamanda olmasa da- Paleolitik Dönem’den Neolitik Dönem’e geçiş süreci yaşandığı bilinmektedir. Türkiye’de Çatalhöyük, Burdur’a bağlı Hacılar köyü başlıca Neolitik yerleşim yerleri arasında yer alırken Çatalhöyük, diğer Neolitik yerleşim yerlerine kıyaslandığında öne çıkmaktadır.¹⁹⁵ Çatalhöyük’ü diğer Neolitik yerleşim yerlerinden ayıran en temel

¹⁹³ Dean R. Snow, “Sexual Dimorphism in European Upper Paleolithic Cave Art”, **American Antiquity**, S. 78 (4), 2013, s. 746-761.

(Çevrimiçi) <https://hyperallergic.com/wpcontent/uploads/2013/10/Prehistoric-hands-Snow.pdf>, 18.07.2018.

¹⁹⁴ Son Buzul Çağı’nın M.Ö. 10.000’lerde son bulması ve ardından yaşam biçiminin değişmesiyle dünyanın her yerinde insanlar yavaş yavaş yeni yerlere yerleşmiş, bazı hayvanları ehlileştirirken daha önceki dönemlerde toplanan bitkilerin yerini özel olarak ayrılmış küçük toprak parçalarında yetiştirilen bitkiler almıştır. Tarımın başlamasıyla birlikte insanlık tarihindeki en temel değişim yaşanmış ve uygarlıkların ve bilinen insanlık tarihinin doğmasına yol açmıştır. Clive Ponting, **Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2011, s. 39.

¹⁹⁵ Konya’nın 50 km. kadar güneydoğu’sunda, 600 m. uzunluğunda, 350 m. genişliğinde ve bugünkü ova düzeyinden 17 m. yükseklikteki bilinen en büyük Neolitik yerleşim yeri olan Çatalhöyük’te yaşayan insanlar, üretici toplumun ilk temsilcileridirler. “Çatalhöyük”, **Anadolu**

özelliği, burada kazılan on iki tabakanın hepsinde duvarları resimli veya sıva kabartmalarla dolu özel odaların ve bu odalarda dinsel özelliğe sahip pek çok heykelciğin keşfedilmiş olmasıdır. Çatalhöyük duvarlarında yer alan resimler zengin bir konu içeriğine sahipken ele geçirilen heykelciklerin genellikle Neolitik döneme ait Akdeniz yerleşim yerlerinde keşfedilen abartılı memeleri, kalçaları ve karınları ile dikkat çeken kadın tasvirleri olduğu görülür.¹⁹⁶ Buna bağlı olarak Üst Paleolitik Dönem’de karşılaşılan doğurganlık ve bereket sembolü “Yeryüzü Tanrıçası”nın (Magna Mater) Neolitik Dönem’de tarıma dayalı dinî inanışın bir sembolü olarak toprağa bağlı bereket tanrıçasına dönüştüğü görüşü pek çok araştırmacı tarafından öne sürülmektedir.

Bu dönemde toprağın “yaratma”, “can verme”, “doğurma” nitelikleriyle kadının niteliklerinin özdeşleştirilmesi ile ortaya çıkan inanç sisteminin ve yaşayış tarzının da temelini bu özdeşlik oluşturmuştur.¹⁹⁷ Tarıma dayalı ekonomik hayata bağlı olarak ortaya çıkan Ana Tanrıça kültü, Anadolu’da özellikle Çatalhöyük, Hacılar, Köşkhöyük’te bulunan tanrıça heykelcikleri ile somut olarak gözlemlenmektedir. Ele geçen heykelcikler ve duvar kabartma ve boyaları bir Ana Tanrıça kültürünün varlığını ortaya koymanın yanı sıra Anadolu’da kadına duyulan saygının da göstergesi olmuştur.¹⁹⁸

Neolitik Dönem Çatalhöyük yerleşimlerinde bereket ve doğurganlık sembolü olarak yer alan ve tarımın keşfedilmesinden önceki Paleolitik Dönem’e ait mağara ve kaya duvarlarında izlerinin sürülebileceği pek çok sembol vardır. Neolitik yerleşim yerlerindeki semboller arasında tek başına veya gruplar hâlinde yer alan el izi örneklerinden bazıları aşağıda yer almaktadır:

Uygarlıkları Ansiklopedisi, C. 1, Ankara, Görsel Yayınlar, 1982, s. 12; Büyük bir Neolitik höyük olan Çatalhöyük, M.Ö. 6200 ile M.Ö. 5400 yılları arasında sürekli yerleşim alanı olmuş ve M.Ö. 5400 yıllarında bilinmeyen sebeplerle terk edilmiştir. Lynn E. Roller, **Ana Tanrıça’nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü**, Çev. Betül Avunç, İstanbul, Homer Kitabevi, 2004, s. 47; 1958 yılında James Mellaart tarafından Orta Anadolu yüzey araştırmaları sırasında keşfedilen Çatalhöyük, 1965’e kadar aralıklarla kazı çalışmalarına ev sahipliği yapmıştır. 1993’te Ian Hodder tarafından Çatalhöyük kazı çalışmaları tekrar başlatılmıştır.

¹⁹⁶ Lynn E. Roller, **a.g.e.**, s. 47-49.

¹⁹⁷ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁹⁸ Nazmiye Mutluay, **Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı**, Ankara, Alter Yayıncılık, 2010, s. 5.

Hemen hemen hepsi aynı boyutta olan ve tek bir kişi tarafından sağ elle yapıldığı düşünülen el izlerinin duvar boyunca bir sıra oluşturacak şekilde devam ettiği tespit edilmiştir.¹⁹⁹

Görsel 14: Kırmızı el izleri, Çatalhöyük.

Kaynak: http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/RAPOR%20Catalhoyuk_2011.pdf

Sağ tarafa işaret eden yatay iki el sırasından oluşur. Üst sırada yedi kırmızı ve siyah el karışık olarak yer alırken alt sırada sadece yedi kırmızı el bulunur. Tüm eller, bir veya daha fazla noktayla dolu olan el ayası üzerinde açık bir alana sahiptir. İki el sırası arasında bal peteği veya ağa benzer bir şekil yer alır.

Görsel 15: Çatalhöyük, sembolik motifli duvar boyaları.

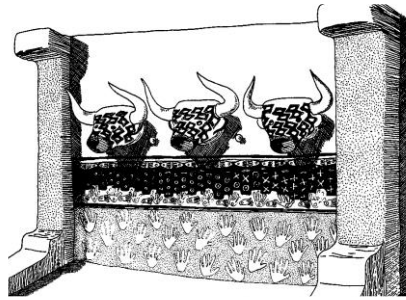
Kaynak: Yazar, “Anadolu’da Neolitik Dönem Sanatı ve Merkezleri”, s. 289.

Çatalhöyük’te yer alan sembolik öneme sahip diğer bir panel. Her biri petek deseniyle işaretlenmiş üç boğa başı²⁰⁰ altında el motifine sahip iki panel yer alır.

¹⁹⁹ İan Hodder, “Çatalhöyük’te Yeni Bir Duvar Resmi Bulundu” Çatalhöyük Araştırma Projesi 2011 Sezonu Kazı Raporu, (Çevrimiçi), http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/RAPOR%20Catalhoyuk_2011.pdf, 05.01.2019.

Üstteki levhada parmak uçları birbirine birleştirilmiş pozitif ve negatif tasvirli eller ve onları çevreleyen yumurta ve balık şeklinde ovaler yer almaktadır. Üst levhanın merkez kısmında ise daire, burgu, yeni ay, tırtıl veya böcek sembolleri bulunur. Alt kayıttta pozitif-negatif değişkenli ve yatay- dikey hâlde eller vardır. Alt levhada ise kırmızı panel üzerine negatif dizaynda rastgele yerleştirilmiş eller yer alır.²⁰¹

Görsel 16: Üç boğa başı altında yer alan eller, Çatalhöyük

Kaynak: Gimbutas, **The Language of The Goddess**, s. 307.

Görsel 17: Kırmızı el izleri (Detay), Çatalhöyük.

Kaynak:http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/RAPOR%20Catalhoyuk_2011.pdf

²⁰⁰Tarıma bağlı Çatalhöyük insanı için boğanın önemi ana tanrıça heykelleri yanına yerleştirilmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Ana tanrıça heykelleri yanında yer alan boğanın bereketi ve tanrıçanın doğadaki hâkimiyetini simgelediğini Mircea Eliade dile getirmektedir. Eliade, ayrıca avcı göçebe yaşayıştan beri boğanın bir kabartma veya heykel olarak kullanılmasının asıl sebebinin toprağı “dölleme”deki rolü olduğunu öne sürmüştür. Yağmurlu gök- boğa-ulu tanrıça üçlüsü neredeyse tüm din ve mitolojilerde karşılaşılan bereket sembolüdür. Ayrıntılı bilgi için bk. Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, s. 96-136; Marija Gimbutas da Çatalhöyük tapınak duvarlarını kaplayan boğa başlarının varoluş, yeniden hayata dönüş, yenilenme ve enerji ile ilişkili olduğunu, iyileştirici, şifa verici potansiyele sahip olmakla birlikte tanrıçanın yaratıcı gücünün vücut bulmuş hâli olduğunu ileri sürmüştür. Gimbutas, **a.g.e.**, s. 267.

²⁰¹ Gimbutas, **a.g.e.**, s. 307.

Panonun üst kısmında siyah ve kırmızı ellerin alt kısmında ise sadece kırmızı ellerin bir petek veya ağ şekliyle birleştirilmiş olduğu görülür.²⁰² Tanrıça'ya atfedilen bu ellerdeki kırmızı ve siyah rengin sembolik önemine göre kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Buna göre kırmızı; yaşam rengini, canlılığı simgelerken siyah bolluk ve bereket istemiyle kullanılmıştır.²⁰³ Öte yandan James Mellaart, bazı duvarlarda bu şekilde yer alan gruplar hâlindeki el izlerinin “tüm eller hasata” veya “tüm eller ağa” ifadesinin bir yansıması olduğunu belirtir. İnsanoğlunun açlıktan kurtuluşunun simgesi olan hasat için tüm ellerin bir araya gelmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Diğer yandan Neolitik Dönem el izlerinin yapılaş nedeninin daha erken dönemlerde Homo Sapiens'in kendisini hayvandan farklı kılan ellerinin farkına varıp bunu sanatında ifade etmesi olduğuna da değinmiştir.²⁰⁴

Görsel 18: Çatalhöyük'e ait bir pano (Orjinalinden çizim)

Kaynak: James Mellaart, **Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent**, s.66.

El izleri yanı sıra Anadolu'daki en büyük ve en eski eser grubunu oluşturduğu ileri sürülen kil mühürler arasında da el sembolünün yer aldığı görülür.

Görsel 19: El şeklinde kil mühürler, Çatalhöyük.

Kaynak:http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/Catalhoyuk_2017_Arsiv_Raporu.pdf

²⁰² James Mellaart, **Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent**, Çev. Gökçe Bike Yazıcıoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak, 2008, s. 66.

²⁰³ Gimbutas, **a.g.e.**, s. 306.

²⁰⁴ Mellaart, **a.g.e.**, s. 129.

Sonuç olarak Paleolitik Dönem’den itibaren heykelcikler ve sembolik resimlerle dini inanış ve uygulamaların merkezinde yer aldığı öne sürülen Ana Tanrıça imajı tarıma dayalı Neolitik Dönem’de toprağın bereketi ve doğurganlıkla özdeşleştirilerek kutsallığını korumuştur. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan antik uygarlıklarda ise bu kutsal kadın imajının Kybele, Demeter, Artemis gibi farklı adlar altında bereket, doğurganlık, şifa ve korunma ile ilgili inanış ve uygulamalarda büyük rol oynadığı görülmektedir. İlahi kadın imajının önemli sembollerle kutsallığının devam ettiği görülmektedir. Buna bağlı olarak tarih öncesi çağlardan itibaren el sembolü diğer dişil unsurlarla birlikte yer alan ve kutsal kadın imajıyla olan bağlantısını semavî dinlerde dahi kaybetmeyen bir unsur olarak bereket, doğurganlık, nazardan koruma ve şifa verme işlevlerini yerine getirmiştir. Tezde yer alan Meryem Ana eli, Fatma Ana eli ile ilgili inanış ve uygulamalar el sembolünün dişil prensiple olan ilişkisini ortaya koyan daha yakın zamana ait örneklerdir.

2.2. Tek Tanrılı Dinlerde El Sembolü

Dünya üzerinde neredeyse her din ve inanç sisteminde yer alan bedensel unsurlarla ilgili semboller semavî dinlerde de yer almaktadır. Semavî dinlere ait gerek kutsal kitaplarda gerek inanış ve uygulamalarda yer alan bedenle ilgili sembolik unsurlardan biri de el’dir. Musevilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet’e ait elin sembolik olarak yer aldığı inanışlar ve kutsal kitaplardaki ayetler incelendiğinde öncelikle Tanrı’nın/ Rabbin/ Allah’ın Eli (Yedullah) ifadesiyle yaratıcının kuvveti, kudreti, yardımı, bereketi ve kurtarıcılığından bahsedildiği görülür.

Tanrısallığın ifade edilmesinde sembol olarak kullanılan “Tanrı’nın Eli” ifadesi, araştırmacılar tarafından yorumlanan bir olgu olmuştur. Öte yandan bazı araştırmacılar semavî dinlere ait tek tanrının kökeninin Mısır olduğunu öne sürerek “Tanrı’nın Eli” sembolik ifadesinin kökeninin Antik Mısır’a kadar uzanabileceğini belirtmiştir. Örneğin, Sigmund Freud Mısır’da geçici bir süreliğine de olsa hâkim olan tektanrıcılığın dünya tarihinde bu yolda girişilen ilk deneme olduğu ve

Musevilik ile Aton dini arasında bir uyuşma olduğu tezini öne sürmüştür.²⁰⁵ Öte yandan sadece semavî dinlerde görülen ilâhî elin değil genel olarak elin ilahlaştırılmasının temelinin Mısır'a dayandığı öne sürülmektedir.²⁰⁶

Antik Mısır dininde elin tanrısal bir niteliğe sahip güneşle ilişkili olduğu görülür. Mısır dininin temelinde yer alan güneş, tanrıların en büyüğü Ra'yı sembolize etmesinin yanı sıra Tanrı Aton ile de özdeşleştirilmiştir. Çok tanrılı dine sahip Mısır'da ilk kez M.Ö.14. yüzyılda yaşamış olan Akhenaton adlı firavun tek tanrılı bir dine inanmış ve güneşle özdeşleştirdiği Tanrı Aton'a ailesi ile birlikte tapınımda bulunmuştur. Güneşten uzanan ellerle sembolize edilen Aton'un insanlara ve hayvanlara hayat veren bir güç olduğuna inanılmıştır.²⁰⁷

Aşağıda yer alan kabartmalarda da görüldüğü üzere Antik Mısır'da ilahlaştırılmış olan güneş Tanrı Aton'u sembolize etmekte ve Firavun Akhenaton ile ailesi üzerine güç, bolluk, bereket veren ellerini uzatmaktadır.

Görsel 20: Akhenaton, Nefertiti ve çocukları/ Güneş-Tanrı Aton'un Elleri.

Kaynak: http://www.archart.it/wp-content/uploads/2014/05/Famiglia_reale.jpg

²⁰⁵ Sigmund Freud, **Musa ve Tek Tanrıcılık**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1976, s. 33-34.

²⁰⁶ Gardin vd., **a.g.e.**, s. 202.

²⁰⁷ Perihan Sadıkoğlu, **Antik Mısır Sanatı ve Tarihsel Akıştan Günümüze Etkiler**, İstanbul, Boyut Matbaacılık, 2007, s. 42, 266.

Görsel 21: Akhenaton, Nefertiti ve çocukları/ Güneş-Tanrı Aton'un Elleri.

Kaynak: <http://imgtrend.mynet.com/2015/05/30/02160925029545/akhenatenjpg-728x728.jpg>

Antik Mısır Uygarlığı'nda elin sembolik anlam ve işleviyle yer aldığı diğer bir alan ise Mısır hiyeroglifleridir.²⁰⁸ Mısır hiyerogliflerinde D harfine karşılık gelen el, Mısır dininde tezahürü, hareketi, bağışı, çiftçiliği sembolize etmektedir.²⁰⁹

Mısır geleneğinde yer alan açık el sembolü, manyetik güç ve tesir alışverişi aracı olarak görülmüştür. Buna göre günümüzdeki tokalaşma geleneğinin eski bir tesir alışverişi yönteminden türemiş olduğu ileri sürülmektedir.²¹⁰ Ellerin tesir alışverişindeki rolünü ellerin dua etmek amacıyla göğe doğru açılmasında da görmek mümkündür. Bu şekilde eller, tesir alıcı konumda bulunmaktadır.

Antik Mısır'da el ve göz şeklinde nazarlıkların da kullanıldığı hatta İslâm ülkelerinde yaygın bir biçimde kullanılan el ve göz nazarlıklarının kökeninin Antik Mısır'a kadar uzandığı öne sürülmektedir.²¹¹

Geleneksel Mısır sanatında el hareketlerinin belirli anlamları karşılayacak şekilde tasvir edildiğini de görmek mümkündür. Mısır sanatına ait bir özellik olarak bir kompozisyonun en önemli figürünün yardımcı figürlere oranla daha büyük tasvir edilmesi yöntemine el ve kol hareketlerinin ifade edilmesinde de başvurulmuştur. Sınırlı sayıdaki kol ve el hareketleri figürün ne yapmakta olduğunu

²⁰⁸ Hiyeroglif; Eski Mısırlıların bir kavramı, sözcüğü, sesi ya da heceyi, bir nesnenin çizgisel resmiyle belirttikleri piktografik, ideografik ve fonetik bir gösterge sistemidir ve Mısır hiyeroglif yazısında yer alan figürler kutsal bir karaktere sahiptir. Altay Gündüz, **Mezopotamya ve Eski Mısır: Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür**, İstanbul, Buke Yayınları, 2002, s. 83.

²⁰⁹ Cirlot, **a.g.e.**, s. 137.

²¹⁰ Salt, **a.g.e.**, s. 112.

²¹¹ Örnek, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, s. 48.

açıklamak için kullanılmış ve profilden gösterilen figürlerde dahi iki kol görünecek şekilde çizilmiştir.²¹²

Antik Mısır dininde elin güç, iktidar, bağış, tezahür, bereket ve koruma gibi belirli anlamları üzerinde taşıdığı ve ele büyük bir kutsallık atfedildiği görülmektedir. Antik Mısır'da gerek dünyevî gerek dinî hayatın merkezinde yer alan el, sahip olduğu sembolik anlam ve işlevlerini semavî dinlerde de sürdürmüştür.

2.2.1. Musevilikte El Sembolü

Yahudilik geleneğine ait dinî inanış ve uygulamalarda el sembolünün yoğun olarak kullanıldığı görülür. Semavî dinlerde Allah'ın gücünün, kudretinin, yardımının, bereketinin sembolik bir ifadesi olan “el”, Kitab-ı Mukaddes'in ilk kitabı olan Eski Ahit'te sık sık “Rabbin Eli” olarak geçmektedir.²¹³ Rabbin Eli, İsrailoğullarını Mısır zulmünden kurtarma, onlar üzerine bereketli ve yardım elini uzatma, İsrailoğullarına zulüm yapanları cezalandırma gibi işlevleri ile kudretli ve sağ el olarak Eski Ahit'teki ayetlerde geçmektedir. Aşağıdaki ayetler Kitabı Mukaddes'te yer alan Eski Ahit'ten alınmıştır.²¹⁴

Rabbin Kudretli, Kurtarıcı, Sağ Eli

Genellikle tüm din ve inanç sistemlerinde görülen sağ elin kutsallığı Yahudi geleneğinde de yer alır. Rab, kudretli ve sağ elini İsrailoğulları üzerine uzatarak

²¹² Özdemir, “Resim Sanatında El İmgesinin Farklı Anlam ve İfade Biçimleri”, s. 35.

²¹³ Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit (Eski Antlaşma) ve Yeni Ahit (Yeni Antlaşma) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eski Ahit, Tevrat ve Zebur'dan oluşur ve bu bölüm İbranice ve Aramice yazılmıştır. Eski Ahit'te 39 bölüm yer almaktadır. Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Çölde Sayım, Yasa'nın Tekrarı'ndan oluşan ve Yahudiler'in Tora olarak tanımladıkları Yasa Kitapları Eski Ahit'in ilk beş kitabını oluşturmaktadır. Tarihsel Kitaplar ise 12 bölümden oluşur. Yeşu, Hâkimler, Rut, I. ve II. Samuel, I. ve II. Krallar, I. ve II. Tarihler, Ezra, Nehemya ve Ester'dir. Özdeyiş ve Şiir Kitapları, beş bölüm olup Eyüp, Zebur (Mezmurlar), Süleyman'ın Özdeyişleri, Vaiz, Ezgiler Ezgisi'dir. Peygamberlik Kitapları ise 17 bölümden oluşur. Yeşaya, Yeremya, Ağıtlar, Hezekiel, Daniel, Hoşea, Yoel, Amos, Ovadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Sefanya, Hagay, Zekeriya ve Malaki'dir. (Çevrimiçi) <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap/>, 05.04.2018.

²¹⁴ Kitab-ı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001.

onların Mısır'dan çıkmalarını ve Mısır Firavunun zulmünden kurtulmalarını sağlar ve kendi halkını elleriyle kurduğu yere diker:

“...oğluna diyeceksin: Biz Mısırdaki Firavunun köleleri idik; ve RAB bizi Mısır'dan kudretli elle çıkardı.”²¹⁵

“Fakat RAB sizi sevdiği ve atalarınıza ettiği andı tutmak istediği için RAB sizi kudretli elle çıkardı ve kölelik evinden, Mısır kralı Firavunun elinden sizi kurtardı.”²¹⁶

“...gözlerinin gördüğü bütün imtihanları ve Allahın RABBİN seni onlarla çıkardığı alâmetleri ve harikaları, ve kudretli eli ve uzanmış kolu iyice hatırla; yüzlerinden korkmakta olduğun bütün kavmlara Allahın RAB böyle yapacaktır.”²¹⁷

“Fakat onlar büyük kudretinle ve uzanmış kolunla çıkardığın kendi kavmin ve mirasıdır.”²¹⁸

“Fakat Firavun sizi dinlemeyecek ve elimi Mısır'ın üzerine koyacağım ve ordularımı, kavmim İsrail oğullarını, Mısır diyarından büyük hükümlerle çıkaracağım.”²¹⁹

“Ve Mısır'ın üzerine elimi uzattığım ve İsrail oğullarını onların ortasından çıkardığım zaman, Mısırlılar bilecekler ki, Rab benim.”²²⁰

“Ve Musa kavma dedi: Mısır'dan, esirlik evinden çıktığınız bu günü hatırlayın, çünkü RAB el kuvvetile sizi oradan çıkardı; mayalı ekmek yenilmeyecektir.”²²¹

“Ve elinin üzerinde alâmet ve gözlerin arasında sana anılma olacak, ta ki, RABBİN şeriatı senin ağzında olsun, çünkü RAB kuvvetli elle seni Mısırdan çıkardı.”²²²

“Ve Mısır diyarında köle olduğunu ve Allahın RABBİN seni oradan kudretli elle ve uzanmış kolla çıkardığını hatırlıyacaksın; bunun için Allahın RAB Sebt gününü tutmağı sana emretti.”²²³

²¹⁵ Tesniye 6:21.

²¹⁶ Tesniye 7:8.

²¹⁷ Tesniye 7:19.

²¹⁸ Tesniye 9:29.

²¹⁹ Çıkış 7:4.

²²⁰ Çıkış 7:5.

²²¹ Çıkış 13:3.

²²² Çıkış 13:9.

²²³ Tesniye 5:15.

Rabbin, kudretli ve sağ eli İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkararak Mısır firavununun zulmünden kurtulmalarını sağlamıştır. Rabbin insanları kurtarması, onlara yardım etmesi sembolik olarak el ile ifade edilmiştir.

Rabbin Cezalandırıcı Eli

Rabbin eli, İsrail halkını zulme uğratanlara karşı cezalandırıcıdır. Onların üzerine salgın hastalıklar, ölüm gönderir. Kırıldaki hayvanları büyük kırma uğratar ve topraklarına kuraklık verir:

“Senin sağ elin, ya RAB, kudrette celildir, Senin sağ elin, ya RAB, düşmanı ezer.”²²⁴

“Sağ elini uzattın, yer onları yuttu.”²²⁵

“Sen izzet değil utanca doydun; sen de iç, ve sünnetsiz olduğunu göster; RABBİN sağ elinin kâsesi dolaşır sana da erişecek, ve senin izzetin üzerine de rüsvaylık gelecek.”²²⁶

“Ve Rab Musaya dedi: Firavuna yapacağımı şimdi göreceksin; çünkü kudretli el ile onları salıverecek, ve kudretli el ile onları kendi memleketinden kovacak.”²²⁷

Rabbin kudretli ve sağ eli, İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkardığı gibi onlara zulmeden Mısır firavunu ve Mısır halkı üzerine de felaketler gönderir.

“Ve elimi uzatacağım ve Mısır'ı, içinde yapacağım bütün hârikalarım ile vuracağım ve sizi ondan sonra salıverecektir.”²²⁸

“Çünkü şimdi elimi uzatmış olsa idim, ve seni ve kavmını veba ile vurmuş olsa idim, sen de yerden kesilmiş olurdu.”²²⁹

Rabbin cezalandırıcı eli, sadece Mısır halkı üzerine değil Mısır toprağı, Mısır halkının sahip olduğu hayvanlar üzerine de felaketler saçar.

²²⁴ Çıkış 15:6.

²²⁵ Çıkış 15:12.

²²⁶ Habakkuk 2:16.

²²⁷ Çıkış 6:1.

²²⁸ Çıkış 3:20.

²²⁹ Çıkış 9:15.

“İşte, RABBİN eli kırdı olan hayvanların üzerinde, atların üzerinde, eşeklerin üzerinde, develerin üzerinde, sığırların üzerinde ve koyunların üzerinde olacak; çok ağır kırgın olacak.”²³⁰

“Ve Yahuda üzerine, ve Yerusâlim’de oturanların hepsi üzerine elimi uzatacağım; ve Baal’dan artakalanları, kâhinlerle beraber put kâhinlerinin adını, ve damların üzerinde gökler ordusuna tapınanları; RABBE and edip Malkam üzerine de and ederek tapınanları ve RABBİN ardından geri dönenleri, ve RABBİ aramamış, ve onu sormamış olanları bu yerden kesip atacağım.”²³¹

Rabbin Elleriyle Kurduğu Kutsal Mekân

Rabb, elleriyle bir yeri kutsallaştırır:

“Onları içeri getireceksin ve mirasının dağında, Ya RAB, kendi oturman için yaptığın yerde, Ya RAB, ellerinin sabit kıldığı makdiste onları dikeceksin.”²³²

Rabbin Elleriyle Yazdığı Kutsal Metin

Rabb, elleriyle kutsal metinleri yazmıştır:

“Ve Sina Dağı’nda, Musa ile söyleşmeği bitirince, şهادetin iki levhasını, Allah’ın parmağı ile yazılmış taş levhaları ona verdi.”²³³

Şهادetin iki taş levhası, Sina dağının zirvesinde Tanrı Rab tarafından İsrailoğulları’nın Mısır’dan çıkışına liderlik eden Hz. Musa’ya bildirilen on emri içermektedir.

Yed-i Beyza Mucizesi

Eski Ahit’te ve Kur’ân-ı Ker’im’de yer aldığı üzere Hz. Musa tarafından gerçekleştirilen Yed-i Beyza ve Asâ mucizeleri elin kutsallığı ile ilgilidir.

“Ve yine RAB ona dedi: Şimdi elini koynuna koy. Ve elini koynuna koydu; ve onu çıkardığı zaman, işte, eli kar gibi cüzamlı idi. Ve dedi: Elini yine koynuna koy. (Ve elini yine koynuna koydu; ve onu koynundan çıkardığı zaman, işte, yine

²³⁰ Çıkış 9:3.

²³¹ Tsefanya 1:4-6.

²³² Çıkış 15:17.

²³³ Çıkış 31:18.

kendi teni gibi oldu.) Ve vaki olacak ki, eğer sana inanmazlarsa ve evvelki alâmetin sözünü dinlemezlerse, sonraki alâmetin sözüne inanacaklardır. Ve vaki olacak ki, bu iki alâmete de inanmazlarsa ve senin sözünü dinlemezlerse, ırmağın suyundan alıp karaya dökceksin ve ırmaktan aldığın su karada kan olacaktır."²³⁴

Kutsal kabul edilen şahsiyetlerin en önemli özelliklerinden biri de ellerinde kutsallık bulunduğuna inanılmasıdır. Ellerin şifa, bereket vb. verme işlevleri olduğu gibi ayrıca ellerinde belirli kutsallık izlerinin de bulunduğuna inanılmaktadır. Hz. Musa'nın elinin beyaz olması da onun kutsallığı ile gerçekleştirdiği mucizelerden biridir.

Takdis Geleneğinde El

Yahudi geleneğindeki takdis uygulamalarında da ellerin özellikle sağ el ve sağ elin başparmağının kutsal bir araç olarak kullanıldığı görülür. Bu gelenek Eski Ahit'teki ayetlerde de anlatılmaktadır:

“Ve onu (koçu) boğazladı; ve Musa onun kanından aldı, ve Harun'un sağ kulak memesi üzerine, ve sağ elinin baş parmağı üzerine, ve sağ ayağının baş parmağı üzerine sürdü. Ve Harun'un oğullarını getirdi; ve Musa onların sağ kulak memesi üzerine, sağ ellerinin baş parmakları üzerine, ve sağ ayaklarının baş parmağı üzerine kandan sürdü; ve Musa kanı mezbah üzerine çepçevre serpti.”²³⁵

“Ve kâhin günah takdimesinin kanından alacak ve kâhin tathir olunacak adamın sağ kulak memesi üzerine ve sağ elinin başparmağı üzerine ve sağ ayağının başparmağı üzerine sürecektir. Ve kâhin bir log yağdan alacak ve kendi sol avucuna dökcektir. Ve kâhin sol avucunda olan yağa sağ parmağını batıracak ve RABBİN önünde parmağı ile yedi kere yağdan serpecektir. Ve kâhin avucunda kalan yağdan tathir olunacak adamın sağ kulak memesi üzerine ve sağ elinin başparmağı üzerine ve sağ ayağının başparmağı üzerine, günah takdimesinin kanı üzerine sürecektir...”²³⁶

Gerek Eski Ahit'te gerek günümüz Yahudileri arasında büyük bir öneme sahip olan Takdis geleneği, bereketi, sağlığı, uzun ömrü sağlama amaçlı bir ritüeldir. Bu âdete göre sağ el kutsanacak kişinin üzerine doğru kaldırılır.

²³⁴ Çıkış 4:6-9.

²³⁵ Levililer 8:23-24.

²³⁶ Levililer 14:14-17.

“Ve Harun ellerini kavme doğru kaldırdı ve onları mübarek kıldı; ve suç takdimesini, ve yakılan takdimeyi, ve selâmet takdimelerini arzettikten sonra indi.”²³⁷

Eski Ahit’te Emek ve Çalışkanlığın Sembolü El

Eski Ahit’te el, sembolik anlamda Rabbin eli olarak kullanılması yanında çalışkanlığın, bereketin ve emeğin sembolü olarak da kullanılmaktadır:

“Çalışkanların eli hâkim olur; Fakat haylaz adam angaryacı olur.”²³⁸

“Ellerinin kazancından kendisine verin; Ve kapılarda işleri onu övsün.”²³⁹

“Bu evin temelini Zerubbabelin elleri koydu; ve onun elleri onu başaracaktır; ve beni orduların RABBİ size gönderdiğini bileceksin.”²⁴⁰

Elin Temizlik ve Kirlilik Durumu

Ellerin kirli olması durumunda onlarla hiçbir kutsal şeye, mekâna, kişiye dokunmamak gerektiğine aksi hâlde bir yaptırımla karşılaşılacağına dair inanış din ve inanç sistemlerinin genelinde görülür.

“Ve akıntısı olan ellerini suda çalkalamadan her kime dokunursa, o adam esvabını yıkayacak, ve suda yıkanacak, ve akşama kadar murdar olacaktır.”²⁴¹

İbrani Alfabesi’nde Yod

Yahudilik geleneğinde elin sembolik anlam ve işlevleriyle yer aldığı Eski Ahit dışında pek çok alan bulunmaktadır. Örneğin, İbrani alfabesinde Y harfi Yod/Yud olarak okunur ve sembolü eldir. Bu harfin alfabedeki sayı değeri ise 10’dur.²⁴² Hem el hem de güç manasında kullanıldığı düşünülen Yod sözcüğünün sayı değerinin 10. Harf²⁴³ olması aynı zamanda iki eldeki toplam parmak sayısını

²³⁷ Levililer 9: 22.

²³⁸ Süleymanın Meselleri 12:24.

²³⁹ Süleymanın Meselleri 31:31.

²⁴⁰ Zekarya 4:9.

²⁴¹ Levililer 15:11.

²⁴² Bedrettin Aytaç, **İbranice-Türkçe Sözlük**, Ankara, Kurmay Yayın Dağıtım, 2012, s. 134.

²⁴³ İbrani alfabesinde her bir sayı ilahi, duygusal, entelektüel ve maddî bir özelliğe karşılık gelmektedir. Buna göre 10 sayısının ilâhî prensibi iman/inançtır. Duygusal boyutta özgüveni temsil eder. Öz, nefis korumasını temsil eder ve Uranüs gezegeniyle ve uranyum metali ile ilişkilidir ve

hatırlatmaktadır.²⁴⁴ Diğer yandan İbrani alfabesinin yanı sıra Fenike Alfabesi ve Arami Alfabesi'nde de Yod olarak geçmektedir. Bu dillerle aynı dil ailesine ait (Hami-Sami Dilleri) Arapça'da ise Yod ifadesi el anlamıyla Yed olarak kullanılmaktadır. Elin bir harf olarak kullanılmasının kökeninin ise Mısır Hiyerogliflerine kadar uzandığı öne sürülmektedir.²⁴⁵

Sonuç olarak el, Eski Ahit'te kutsal bir sembol olarak yer almaktadır. Rabbin gücünü, kudretini, yardımını, kurtarıcılığını ve cezalandırıcılığını insanların idrak düzeylerinde ifade edebilmek için elin zorunlu bir sembol görevini üstlendiği görülmektedir. Özellikle İsrailoğullarının Mısır Firavununun köleliğinden ve zulmünden kurtulması için onları elleriyle Mısır'dan çıkarması ve elleriyle kurduğu yere yerleştirmesi ve yine elleriyle Mısırlıları cezalandırması Rabbin işlerinin anlaşılması adına bedensel bir uzuv olan elin kullanıldığını göstermektedir.

2.2.2. Hristiyanlıkta El Sembolü

El, Hristiyanlık geleneğinde gerek Yeni Ahit'te²⁴⁶ gerek Hristiyan ikonografide sembolik anlam ve işlevlerle yer almaktadır.

Yeni Ahit'te (İncil) El Sembolü

Yeni Ahit'te el, Hz. İsa'nın insanlara şifa verdiği, onları iyileştirdiği, ölenleri dirilttiği mucizelerinde kutsal bir araç olarak rol oynar. Yeni Ahit'te yer alan bu ayetlerde Hz. İsa, ellerini değdirmesi ve dokundurması ile cüzzam gibi hastalıkları yok eder, körlerin gözlerini açar ve eli tutmayan adamı iyileştirir. Hatta elini ölümlerin üzerlerine koyması ile ölümleri diriltir. Yeni Ahit'te, Hz. İsa'nın eli

Tarot'ta simgesel anlamı şansın dönmesidir. Migene Gonzalez-Wippler, **The Complete Book of Amulets&Talismans**, St. Paul, Minnesota, Llewellyn Publications, 1991, s. 93.

²⁴⁴ Salt, **a.g.e.**, s. 112.

²⁴⁵ İsmail Durmuş, "Harf", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 16, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 160.

²⁴⁶ Kutsal Kitap'ın ikinci kısmını oluşturan "Yeni Antlaşma" (Yeni Ahit) halk dilinde "müjde", "iyi haber" anlamlarına gelen İncil olarak geçer. 27 kitaptan oluşan İncil'de beş bölüm bulunmaktadır: İncil'in ilk dört kitabı (Matta, Markos, Luka, Yuhanna), Elçilerin İşleri, Pavlus'un Mektupları, Diğer Mektuplar ve Peygamberlik Kitabı-Vahiy.

sayesinde gerçekleştirdiği mucizelerden başka Hz. Yahya'nın Ürdün Irmağı'nda elleriyle vaftiz etmesinde de el kutsallık boyutu ile yer almaktadır.

Yeni Ahit'te kutsallık atfedilen elin yer aldığı başlıca ayetler ²⁴⁷ şunlardır:

Hz. Yahya'nın Elleriyle Vaftiz Etmesi

Hz. Yahya'nın Ürdün Irmağı'nda vaftiz etmesinin anlatıldığı ayetlerde Hz. Yahya'nın kutsallığa sahip elinden bahsedilir:

“Yeruşalem, tüm Yahudiye ve Ürdün yöresinden herkes ona koşuyor, günahlarını açıklayarak Ürdün Irmağı'nda onun eliyle vaftiz oluyordu.” ²⁴⁸

“O sırada İsa vaftiz edilmek için Galile bölgesinden Ürdün Irmağı'na Yahya'nın yanına geldi. İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı. Tanrı Ruhu'nun güvercin gibi üzerine indiğini gördü.” ²⁴⁹

Sağ Elin Kutsallığı

Sağ elin kutsallığından İncil'de de bahsedilir. Hz. İsa'nın topluluklara verdiği öğütlerden biri de şöyledir:

“Eğer sağ elin seni suç işlemeye sürüklerse, onu kes ve kendinden at! Çünkü senin için bedeninin parçalarından birinin yok olması tüm bedeninin cehenneme atılmasından daha iyidir.” ²⁵⁰

Elin yardım eli olarak kullanılması gerektiğinden ve sağ elin yapacağı işlerin sol elin bilmemesi gerekliliğinden bahsedilir:

“Birine yardım elini uzatırken, sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin.” ²⁵¹

²⁴⁷ **İncil**, İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1999.

²⁴⁸ Matta 3:5-6.

²⁴⁹ Matta 3:13,16.

²⁵⁰ Matta 5:30.

²⁵¹ Matta 6:3.

H. İsa'nın Elleri Aracılığıyla Şifa Vermesi, Ölüleri Diriltmesi Mucizeleri

Yeni Ahit'te el, sembolik anlam ve işleviyle genellikle H. İsa'nın insanları hastalıklarından kurtaran, onlara şifa veren, ölüleri diriltten ve insanlara bereket getiren elleri olarak yer alır.

“Güneş batarken çeşitli hastalıklardan hasta olanların tümünü İsa'ya getirdiler. O da her birinin üzerine ellerini koyup onları sağlığına kavuşturdu.”²⁵²

Cüzamlı, H. İsa'nın elleriyle kendisine dokunması sayesinde iyileşir:

“İsa dağdan inince O'nu büyük topluluklar izledi. Bir cüzamlı yaklaşıp, ‘Ya Rab, istersen beni pak kılabilirsin’ diyerek O'nun ayaklarına kapandı. İsa elini uzatıp ona dokundu, ‘İstiyorum, pak ol’ dedi. O anda adam cüzamından paklandı. İsa, ‘Sakın kimseye bir şey söyleme’ dedi, ‘Ama git kendini rahibe göster, tanıklık için onlara Musa'nın buyurduğu armağanı sun.’”²⁵³

Ateşler içerisindeki kadın, H. İsa'nın elleriyle dokunmasıyla iyileşir.

“İsa Petros'un evine gittiğinde onun kaynanasını ateşler içinde yatağa düşmüş buldu. Eline dokununca kadının ateşi düştü ve ayağa kalkıp O'na hizmet etti.”²⁵⁴

H. İsa, ellerini kör bir adamın gözleri üzerine koyarak onun gözlerinin açılmasını sağlar:

“İsa oradan geçerken, gözleri görmeyen iki kişi ardı sıra gelerek, ‘Bize acı, ey Davut Oğlu!’ diye bağırdılar. İsa eve varınca kör adamlar O'nun yanına geldiler. İsa onlara bir soru sordu: ‘Bunu yapma gücünde olduğuma inanıyor musunuz?’ Adamlar, ‘Evet, ya Rab’ diye yanıtladılar. Bunun üzerine İsa onların gözlerine dokundu. ‘İnanışınız gibi olsun’ dedi. Adamların gözleri açıldı. İsa onları sıkı sıkı uyarak, ‘Sakın bunu kimse bilmesin’ dedi. Ama onlar dışarı koşup tüm bölgede O'nun ününü yaymaya başladılar.”²⁵⁵

“Beytsayda'ya vardılar. İsa'ya kör bir adam getirip ona dokunsun diye yalvardılar. İsa adamın elinden tutup kasabanın dışına çıkardı. Gözlerini tükürükle ıslattı, ellerini adamın üstüne koyup sordu: ‘Bir şey görüyor musun?’ Adam

²⁵² Luka 4:40.

²⁵³ Matta 8: 1-4.

²⁵⁴ Matta 8: 14-15.

²⁵⁵ Matta 9: 27-31.

baktığında ‘İnsanları görüyorum’ dedi, ‘Ağaçlara benziyorlar, ama yürüyorlar!’ Bunun üzerine İsa ellerini onun gözlerine koydu. Adam dikkatle baktı ve ışığa kavuştu. Her şeyi açık seçik gördü. İsa onu evine gönderirken, ‘Kasabaya uğrama’ dedi.”²⁵⁶

Hiz. İsa, eli tutmayan adama dokunmasıyla eli tutmayan adamın eli iyileşir:

“Sonra (Eli tutmayan) adama, ‘Elini uzat’ dedi. O da uzattı. Eli öteki gibi sapasağlam oluverdi.”²⁵⁷

Beli bükük kadının üzerine ellerini koymasıyla kadın iyileşir:

“İsa Şabat günü sinagoglardan birinde öğretiyordu. İçindeki hastalık ruhu yüzünden on sekiz yıldır belı bükük, bir türlü sırtını doğrutamayan bir kadın vardı orada. İsa onu görünce seslenip şöyle dedi: ‘Ey kadın, hastalığınan kurtarıldın!’ Sonra ellerini onun üzerine koydu. Kadın o anda dimdik doğruldu, Tanrı’yı yüceltti.”²⁵⁸

Hiz. İsa’nın elleriyle hastalıkları iyileştirmesinin yanında ölüleri dirilttiği de görülür. Hristiyan ikonografide de yer alan mucizelerde de Hiz. İsa, dokunarak ölüleri diriltir.

“İsa çevresindekilere bunları açıklarken, sinagog başkanlarından biri O’na yaklaşıp ayaklarına kapandı. ‘Kızım şimdi öldü’ diye yakındı. ‘Ama sen gel, elini onun üstüne koy, yaşayacaktır.’”²⁵⁹

“İsa sinagog başkanının evine varıp ney çalanlarla gürültücü topluluğu görünce, ‘Çekilin!’ dedi, ‘Çünkü kız ölmedi, uyuyor.’ Ona alaylı alaylı güldüler. Topluluk dışarı çıkarılınca İsa içeri girdi. Kızı elinden tuttu, kız ayağa kalktı.”²⁶⁰

Hiz. İsa’nın Bereket Veren ve Kutsayan Elleri ile İlgili Mucizeler

Hiz. İsa’nın ellerinin şifa dağıtmak, iyileştirme gibi işlevlerinin görüldüğü mucizeler dışında bereket verdiği mucizeler de İncil’de yer almaktadır. Örneğin bir ayette bahsedildiği üzere Hiz. İsa, bereketli elleriyle beş bin kişiyi doyurur:

²⁵⁶ Markos 8:22-26.

²⁵⁷ Matta 12: 13.

²⁵⁸ Luka 13:10-13.

²⁵⁹ Matta 9:18.

²⁶⁰ Matta 9: 23-25.

“İsa, ‘Onları buraya, bana getirin’ dedi. Tüm topluluğa çayıra oturmalarını buyurdu. Beş ekmekle iki balığı eline aldı. Gözlerini göğe kaldırarak onları kutsadı. Ekmekleri bölüp öğrencilere verdi, öğrenciler de topluluğa. Herkes doyusıya yedi. Artakalan parçalardan on iki küfe dolusu topladılar. Yiyenler yaklaşık beş bin erkekti; kadınlarla çocuklar da ayrı.”²⁶¹

Hristiyanlık’ta yer alan el ile takdis geleneği, İncil’de de görülür. Hz. İsa, ellerini çocukları üzerine koyarak onları kutsar:

“Bunun üzerine, ellerini üstlerine koyup dua etsin diye, İsa’nın yanına küçük çocuklar getirdiler. Ama öğrencileri getirenleri payladı. İsa, ‘Çocukları bırakın, bana gelsinler’ dedi, Onlara engel olmayın. Çünkü göklerin hükümrانlığı böylelerininindir.’ Ellerini onların üstüne koyduktan sonra oradan ayrıldı.”²⁶²

Hristiyan İkonografi’de El Sembolü

“*Ortodokslarda İsa, Meryem veya ermişlerin tahta üzerine mumlu ve yumurtalı boyalarla yapılmış dinî içerikli resimleri*” olarak tanımlanan ikona²⁶³, Hristiyan gelenekte daha çok Hz. İsa’nın mucizelerinin anlatıldığı resim ve kabartmalar olarak yer alır. Bu resim ve kabartmalarda Hz. İsa’nın elleri ve parmaklarıyla oluşturduğu dinî jestler ön plandadır. Örneğin Mano Pantea olarak adlandırılan mudraya sahip ikonada başparmağın ve ilk iki parmağın uzatılması ile gösterilen bir takdis sembolü yer alır. Bu sembol, Latin ülkelerde diğer koruyucu sembollerle birlikte kullanıldığında kötü göze karşı bir muska işlevi görmektedir.²⁶⁴

²⁶¹ Matta 14: 18-21.

²⁶² Matta 19: 13-15.

²⁶³ **Türkçe Sözlük**, 2011, s. 1168.

²⁶⁴ “Mudras& Hand Symbolism- The Power of Mudras Part 3: Hand Symbolism& Beliefs”, (Çevrimiçi) <http://www.indotalisman.com/handsymb.html>, 30.03.2018.

Görsel 22: Mano Pantea. 6. yüzyıl’a ait Bizans stili mozaik. Yeni Aziz Apollinare Bazilikası/ İtalya.

Kaynak: <http://www.visual-arts-cork.com/images-applied-art/apollinare-nuovo-mosaics.jpg>

Modern Katolikler, İsa’nın elini “Kudret eli” (The Hand of Power) veya “Mano Poderosa” olarak adlandırırlar. Aşağıda görülen çarmıha gerilmiş el tasvirinde, bütün parmakların parmak uçlarında farklı azizler konumlanmıştır. Bulutlar arasından yukarıya çıkan sağ elin avuç içerisinde bir yara bulunmaktadır. Eldeki tüm parmaklar aynı uzunluktadır ve bulutların üzerinde küçük parmağın üstünde elinde kitap ile daha yaşlı bir erkek aziz durur. Yüzük parmağında bulunan bulutların üzerinde kadın bir aziz vardır. Orta parmakta yer alan bulutun üzerinde elinde beyaz bir zambak taşıyan daha genç erkek bir aziz vardır. İşaret parmağı Bakire Meryem’i; deforme olmuş başparmağın bulutları sağ elinde bir küre tutan ve sol elini kaldıran çocuk İsa’yı taşır.²⁶⁵

Görsel 23: Mano Poderosa.

Kaynak: <http://www.indotalisman.com/mudra28.jpg>

²⁶⁵ “Mudras& Hand Symbolism- The Power of Mudras Part 3: Hand Symbolism& Beliefs”, (Çevrimiçi) <http://www.indotalisman.com/handsymb.html>, 30.03.2018.

Vatikan’da Sistine Şapeli’nin tavanında yer alan Michalengelo tarafından yapılmış, Âdem’in yaradılışını anlatan betimlemede ise Tanrı’nın işaret parmağı ile Âdem’in parmağı birleşmek üzeredir. Resmin odak noktasında eller yer alır. Tanrı’nın eli, Tanrı’nın yaratma eylemini elleriyle gerçekleştirmiş olması dolayısıyla tüm din ve inanç sistemlerinde gerek görsel gerek sözel olarak yer alan bir semboldür.

Görsel 24: Michelangelo, “Adem’in Yaratılışı” freski, Sistina Şapeli, İtalya.

Kaynak: <http://www.italianrenaissance.org/wp-content/uploads/2012/09/michelangelo-creation-of-adam.jpg>

İstanbul Fener’deki Rum Ortodoks kilisesi girişinde kapı alınlığındaki el motifi “Allah”ı sembolize eder. Bizans sanatında dini konulu birçok minyatürde de, örneğin, Paris Bibliotheque National’da bulunan 139 ve 510 sayılı el yazmalarında olduğu gibi, Tanrı gökten uzanan bir el şeklinde tasvir edilmiştir.²⁶⁶

Hristiyanlık Geleneğinde El Sembolü

Hristiyanlık geleneğinde Yeni Ahit (İncil) ve Hristiyan ikonografi dışında pek çok uygulamada da ellerin kutsal bir sembol olarak rol oynadığı görülür. Örneğin Haç Çıkarma geleneğinde Hristiyan bir kişi, sağ elini önce alnına, sonra sırasıyla göğsüne, sol omzuna ve en sonunda sağ omzuna götürür. Bu uygulamayı Ortodoks Hristiyanlar sağ ellerini öncelikle sağ omza, sonra sol omza götürerek gerçekleştirirler ve “*Baba, oğul ve kutsal ruh’un adıyla. Âmin*” derler.

²⁶⁶ Aldoğan, a.g.m., s. 86.

Hristiyanlık'ta rahip veya papaz tarafından gerçekleştirilen takdis uygulamasında ise rahip veya papaz, halkı takdis etmek amacıyla haçı eline alır, takdis duasını okuyarak sağ elini yüzü hizasında kaldırır.²⁶⁷ Öte yandan kiliseye kabul ayini (Confirmation) ve papazlığa atanma töreni (Ordination) elin sembolik işleviyle yer aldığı takdisin gerçekleştiği önemli törenlerdir.²⁶⁸

Arkaik dinlik- büyüklük inaniş ve uygulamaların Hristiyanlık içerisinde devam ettirildiği ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri de “Şans Eli” ve “Johannis Eli” adıyla bilinen insan eli biçimindeki orman eğrelti otunun şans ve bereket getirdiği ile ilgili inaniştir. Bu inanişe göre bu otun bulunduğu yerlerde hiçbir kötülük barınmaz ve bu eğrelti otu sadece Johannis gecesinde ya da Hz. İsa'nın doğum gününde çiçek açar ve tohum verir.²⁶⁹

Şanslı el kökünün bir cüzdan veya cepte taşınması durumunda kötülüğü, uğursuzluğu tekrar sahibine geri gönderdiğine inanılır.²⁷⁰ Meyveleri, yaprakları veya kökleri ile insanın belli organlarına veya uzuvlarına benzeyen bitkilerin o organ veya uzvun iyileştirilmesinde etkili olduğu inanişına bağlı olarak el biçiminde Mesiheli (Palma Christi) nin el ile ilgili pek çok hastalığa iyi geldiğine inanılmaktadır.²⁷¹

Sonuç olarak dünya üzerinde din ve inanç sistemlerinde yer alan elin sembolik anlam ve işlevleri ile ilgili inaniş ve uygulamalar, Hristiyanlık'ta da görülmektedir. Semavî dinlerde yer alan Tanrı'nın/ Rabbin/ Allah'ın Eli olgusu Hristiyanlıkla ilgili kutsal metinlerde, resimlerde de yer almaktadır. Öte yandan Hz. İsa'nın şifa verme, ölüleri diriltme gibi mucizelerinde, Hz. Meryem'in eli ile ilgili inaniş ve uygulamalarda el, sembolik anlam ve işlevleriyle rol oynamaktadır.

²⁶⁷ Nasuh Günay, “Yahudi, Hristiyan ve İslâm Dinlerinde Bereket”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1996, s. 61.

²⁶⁸ MacCulloch, **a.g.m.**, s. 494.

²⁶⁹ Korkmaz, **a.g.e.**, s. 1114.

²⁷⁰ Wippler, **a.g.e.**, s. 109.

²⁷¹ Manly P. Hall, **Tüm Çağların Gizli Öğretileri**, s. 280.

2.2.3. İslâmiyet'te El Sembolü

İslâmiyet'te gerek Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerde gerek İslâmî gelenek içerisindeki inanış ve uygulamalarda elin sembolik anlam ve işlevlerinin tespit edilmeye çalışıldığı tezin bu kısmında öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerden örneklere yer verilmiştir. Türk-İslâm tasavvuf geleneğinde elin sembolik anlam ve işlevlerinin yer aldığı inanış ve uygulamalar içerisinde Pençe-i âl-i abâ sembolü, kutsal kabul edilen şahsiyetlerin kutsallık atfedilen elleri, el almak ve el vermek geleneği, tasavvuf ile ilgili anlatılarda el sembolü ve tasavvuf ile ilgili diğer inanış ve uygulamalar içerisinde el sembolü irdelenen başlıca konulardır.

2.2.3.1. Kur'ân-ı Kerîm'de El Sembolü

Kur'ân-ı Kerîm'e ait ayetlerde sembolik bir ifade olarak kullanılan unsurlardan biri de el'dir. El kelimesinin Arapça'daki karşılığı olan Yed kelimesi “Kuvvet, kudret, güç,” “yardım,” “vâsita,” “mülk” anlamlarına gelir. Yed-i Beyzâ (En beyaz el): “Hz. Mûsâ'nın Fir'avuna karşı mucize olarak ışıklı görünen parlak eli”; Yed-i Emîn: “Kanûnen güvenilir kimse olarak seçilen kişi”; Yed-i Tûlâ (en uzun el): “Bir sahadaki tam, çok geniş bilgi”; Yed-ullah: “Allah'ın kudreti” Yed kelimesi ile oluşturulmuş başlıca ifadelerdir.²⁷²

Kur'ân-ı Kerîm yanı sıra hadisler ve Arap deyim ve atasözlerinde de sıklıkla kullanılan ve sahip olduğu anlamlarla tarihin ve kültürün izlerini üzerinde taşıyan kelimelerden biri olan Yed kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 120 defa geçmektedir.²⁷³

“İnsanın çok önemli bir uzvu olmasından, çok zengin çağrışımlara sahip olmasından ve mecazî kullanıma yatkınlığından dolayı “yed/el” kelimesi türevleriyle birlikte, insan organları içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'de en çok tekrar edilendir. Aynı zamanda, manaları farklı olsa bile Allah ve insan için ortak kullanıma sahip az sayıdaki kelimelerden birisidir.”²⁷⁴

²⁷² Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 1157.

²⁷³ Taşdelen, a.g.m., s. 209- 227.

²⁷⁴ Taşdelen, a.g.m., s. 218.

Yed kelimesi; sekizi müfred, üçü tesniye, biri çoğul kalıbında on iki ayette Allah’a nispet edilmektedir.²⁷⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarına ait Kur’ân-ı Kerîm Meâlî’nde²⁷⁶ yer alan ve içerisinde Allah’ın ihsan, iyilik, yardım etme, kudret ve hâkimiyet sahibi olma²⁷⁷ özelliklerinin sembolik olarak yed (el) kelimesi ile ifade edildiği başlıca ayetler şunlardır:

Allah’ın eli, Allah’ın her şeye gücünün yetmesinin ve hükmetmesinin bir ifadesidir.

“Her şeyin hükümrânlığı elinde olan Allah’ın şanı yücedir! Siz yalnız O’na döndürüleceksiniz.”²⁷⁸

De ki: “Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin hükümrânlığı elinde olan, kendisi koruyan, kendisine karşı korunulamaz olan kimdir?”²⁷⁹

Allah’ın eli; lütfeder, rızık ve hayır verir.

“Bir de Yahudiler, “Allah’ın eli bağlıdır” (rızık vermekte cimrilik ediyor) dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”²⁸⁰

“De ki: ‘Ey mülkûn sahibi olan Allah’ım! Sen mülkû dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkû çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır, senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.’”²⁸¹

“De ki: “Lütuf Allah’ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”²⁸²

²⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Yed”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 43, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 375.

²⁷⁶ **Kur’ân-ı Kerîm Meâlî**, Haz. Doç. Dr. Halil Altuntaş, Dr. Muzaffer Şahin, 12. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

²⁷⁷ Allah’ın insan bedenine ait unsurlarla ilişkilendirilerek ifade edilmesi tartışmalı bir konudur. Bu konu hakkında Temel Yeşilyurt, Tanrı hakkında konuşulurken antropomorfist öğelerin kullanılmasının kaçınılmaz olduğundan, bilebildiğimiz en yüksek var oluş tarzı olan insanın bazı niteliklerinin tanrıya atfedilerek tanrı hakkında birtakım anlamlı açıklamaların yapılabileceğinden bahseder. Ancak bu durumda oluşabilecek en büyük risk de Tanrı’nın cisimleştirilmesi veya sonlu varlıklara benzetilmesi riskidir. Temel Yeşilyurt, “Teolojik Söylemde Sembolik Öğelerin Yeri,” s. 55. Sembollerin dinî fonksiyonlarının ele alındığı bölümde de ifade edildiği üzere özellikle Tanrı’ya gönderme yapan dinî sembollerin üzerinde taşıdıkları anlamlar insanlar tarafından idrak düzeylerine bağlı olarak kavranabilir. Bu sebeple insan, hâlihazırda olanla nihaî olanı ilişkilendirme ihtiyacı duyar. Buna bağlı olarak el, insanın yapmak, icra etmek gibi temel eylemlerinde oynadığı rol dolayısıyla kutsal metinlerde sembolik olarak yer almaktadır.

²⁷⁸ Yâsîn 36: 83.

²⁷⁹ El- Mü’minün 23: 88.

²⁸⁰ Mâide 5: 64.

²⁸¹ Al-i İmrân 3: 26.

“Bunları açıkladık ki, kitap ehli, Allah’ın lütfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfun, Allah’ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah, büyük lütuf sahibidir.”²⁸³

Allah’ın eli, Hz. Muhammed’e bîat edenler üzerindedir. Onlar, Allah’ın koruması ve himayesindedirler.

“Sana (Hz. Muhammed’e) bîat edenler ancak Allah’a bîat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.”²⁸⁴

Allah’ın Hz. Âdem’i, diğer tüm canlıları ve göğü yaratması da “el” sembolik ifadesi aracılığıyla ayetlerde belirtilmiştir. El, burada yaratma kudretinin sembolü olarak kullanılmıştır.

“Allah, ‘Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?’ dedi.”²⁸⁵

“Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar.”²⁸⁶

Yed kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın eli (Yedullah)²⁸⁷ ifadesi dışında farklı sembolik kullanımlarıyla diğer ayetlerde de yer almaktadır. Yed-i Beyza (Beyaz El) mucizesi, Hz. Musa’nın peygamberliğinin ispatı olarak gösterdiği bir mucize olup hem Tevrat’ta hem Kur’ân-ı Kerîm’de bu mucizeden bahsedilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’e göre Yed-i Beyza mucizesi, Hz. Musa’nın peygamberliğine inanmayan Firavun ve kavmine karşı gösterilen dokuz mucizeden biridir.

²⁸² Âl-i İmran 3: 73.

²⁸³ Hadid 57: 29.

²⁸⁴ Feth 48: 10.

²⁸⁵ Sâd 38:75.

²⁸⁶ Yâsîn 36:71.

²⁸⁷ Yedü’llâh (Allah’ın eli) Allah’ın güç, kuvveti, lütuf ve yardımı için kullanılan mecazi bir kelime olup Türk şiirinde yer almaktadır: “Âyet-i yedü’llâh” haktır şüphesiz/ Ustadım eteğin tuttum erenler” Helâkî; “Dest-i kâmiliden inâbet al “yedü’llâh” a yapış/ Tevbe ve telkin eyle sa’yin dahi meşkûrdür” Zekâyî; “Yedü’llâh” âyetin bilemez ise / Hak nasip etmemiş zâhit neylesin/ Allah’ın emini dinlemez ise/ Can kulağı yoktur nasıl dinlesin” Edib Harâbî. Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)** İstanbul, Enderun Kitabevi, 1992, s. 180-181.

“Elini koynuna sok; Firavun’a ve onun kavmine gönderilen dokuz mucizeden biri olarak, kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Çünkü onlar fasık bir kavimdir.”²⁸⁸

“Elini (koynundan) çıkardı. Bir de ne görsünler o, bakanlar için, bembeyaz olmuş.”²⁸⁹

“Sana büyük mucizelerimizden birini daha göstermemiz için elini koynuna sok ki bir başka mucize olarak, (alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın.”²⁹⁰

“Mûsâ, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm” dedi. Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.” “Değneğini (yere) at.” (Mûsâ, değneğini attı). Onu bir yılanmış gibi süratle hareket eder görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Bu sefer şöyle seslenildi:) “Ey Mûsâ! Beri gel, korkma. Çünkü sen güvenlikte olanlardansın.” “Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler.”²⁹¹

Yed-i Beyza, Eski Ahit’te kar gibi beyaz olarak tasvir edilmekle birlikte elin cüzzamlı oluşundan da bahsedilir. Kur’ân-ı Kerîm’de ise Hz. Musa’nın eli, sadece kusursuz ve bembeyaz olarak belirtilmiş olup herhangi bir hastalıktan bahsedilmemiştir. Öte yandan yukarıda belirtilen ayetlerde Hz. Musa’nın değneğinin (asa) yılanı dönüşmesi mucizesi de elin sembolik anlam ve işlevlerini pekiştiren sembolik bir unsur olarak asa ile ilgilidir. Gerek Eski Ahit (Tevrat) gerek Kur’ân-ı Kerîm’de asanın yılanı dönüşmesi mucizesinden bahsedilmektedir.

²⁸⁸ Neml 27: 12.

²⁸⁹ A’râf 7: 108.

²⁹⁰ Tâhâ 20: 22.

²⁹¹ El-Kasas 28: 29-32.

2.2.3.2. Türk- İslâm Tasavvuf Geleneğinde El Sembolü

Kültürlerin korunmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında semboller önemli rol oynarlar. Tasavvuf kültürü de “*Karmaşık ve katmanlı bir semboller sistemi*”dir ve farklı kültür ve toplumlarla etkileşimin bir sonucu olarak içerisinde farklı anlayış ve unsurlar barındırmaktadır. Tasavvuf kültürü içerisinde yer alan sembollerin anlam katmanlarının yoğunluğunun temelinde de bu durum yer almaktadır.²⁹² Tasavvuf geleneğine ait sembolik dilin yanı sıra belirli nesneler, davranışlar, kavramlar ve diğer unsurlar sahip oldukları sembolik anlamlar ve işlevlerle tasavvufi kültürün anlaşılmasında ve aktarılmasında rol oynar. Akarpınar’ın “Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme” adlı çalışmasında belirttiği üzere Elif harfi, Vav harfi, servi, Zümrüd-ü Anka gibi unsurlar yanı sıra pabuç, âsâ, keşkül, tahta kılıç, tesbih, post, tarikata kabul, çile çıkarma, eşik, hatlar, makamlar vb. unsur ve davranışlar da sembolik bir niteliğe sahiptir ve sembolik anlamları doğrultusunda işlevlerini yerine getirir.²⁹³

Bu bölümde tasavvuf geleneği içerisinde elin kutsal bir sembol olarak yer aldığı inanış ve uygulamalar ortaya konulmaya ve irdelenmeye çalışılmıştır. Pençe-i âl-i abâ sembolü, tasavvufla ilgili kutsal şahsiyetlerin el ve parmaklarının tasavvufi inanış ve uygulamalarda oynadığı rol, el almak ve el vermek geleneği, tasavvufla ilgili anlatılarda elin sembolik anlam ve işlevleri, tasavvufla ilgili ritüellerde el, ayinsel danslarda elin farklı durumları ve sembolik işlevleri, tasavvuf bağlamında el ve parmaklarla ilgili belirli inanışlar ve tasavvufta kutsal bir mahiyete sahip bulunan sofrada elin sembolik anlam ve işlevleri bu bölümde ele alınan başlıca konulardır.

2.2.3.2.1 Pençe-i Âl-i Abâ

Somut veya sadece görsel bir unsur olarak el sembolü, dünya üzerinde farklı din ve inanç sistemlerinde belirli adlar altında dinlik-büyülük bir mahiyete sahip olarak kullanılmaktadır. Türk-İslâm kültüründe gerek somut bir kültürel unsur

²⁹² R. Bahar Akarpınar, “Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, **Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, S. 7, 2004, s. 3.

(Çevrimiçi), <http://www.turkbilig.com/pdf/200407-371.pdf>, 02.04.2018.

²⁹³ **A.e.**, s. 11-14.

olarak gerek maddî kültürel unsurların üzerinde bir sembol olarak yer alan el sembolünün kötü güçlerden koruma, şifa verme, doğurganlık ve bereket verme, şans ve uğur getirme gibi temel işlevleri bulunmaktadır. Tez çalışmasının bu bölümünde üzerinde Pençe-i âl-i abâ sembolü bulunan maddî kültür unsurlarından sancak/âlemler, mezar taşları, hilyeler, minyatürler, tılsımlı gömlekler, şifa taşları, mühür- muskalar, levhalar, çeşitli dekoratif objeler, ilaç tabletleri, istihare ve namaz taşları incelenmiştir. Bu maddî kültür unsurları üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda üzerlerinde yer alan el sembolünün Pençe-i âl-i abâ olarak belirtilmesi göz önünde bulundurularak bu bölümde el sembolünün anlam ve işlevleri Pençe-i âl-i abâ adı altında tespit edilmeye çalışılmıştır.

Pençe-i âl-i abâ ifadesinde pençe kelimesi “beş” anlamına gelen penc kökünden gelir. Aslı pence olup “pençe, el ayası, beş parmak, el” anlamına gelir.²⁹⁴ Âl kelimesi, “Aile, evlat, sülâle” anlamına; abâ kelimesi ise “Yünden yapılmış kaba kumaş” anlamına gelir.²⁹⁵ Buna göre Pençe-i âl-i abâ ifadesi, Hz. Muhammed’in kendisi ile birlikte abası altına aldığı yeğeni ve damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fâtma ve torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den oluşan kutsal beşliyi belirtmektedir. Bu inanışın temelinde ise bir anlatı yer almaktadır. Rivayete göre bir gün Hazret-i Muhammed, kızını ziyarete gittiğinde Hz. Fatma ile damadı Hz. Ali’yi ve torunları Hasan ile Hüseyin’i mutlu bir şekilde bulmuş ve onları kutsamak için sırtındaki aba yani hırkayı çıkararak hepsini birden sarmıştır. O anda aynı hırkanın altında beş kişi toplanmıştır.²⁹⁶ Bu kutsal beşli ayrıca Ehl-i beyt, Ehl-i kisd, Penç-ten-i âl-i abâ, Hamse-i âl-i abâ ve Beşler gibi adlar altında da belirtilmiş ve özellikle Bektaşiler, Aleviler ve Mevleviler tarafından saygı görüp kutsanmışlardır.²⁹⁷ Pençe-i âl-i abâ bu kutsal ailenin adı olmanın yanı sıra bu kutsal aileyi temsil eden el şeklinin de adı

²⁹⁴ **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 857; Mehmet Kanar, **Farsça- Türkçe Sözlük**, 3. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2011, s. 196.

²⁹⁵ **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 2, 25.

²⁹⁶ Acar, **Osmanlı’da Günlük Yaşam Nesneleri**, s. 90.

²⁹⁷ Hz. Muhammed’in Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan’ı abasının altına alıp onların Ehl-i Beyt olduğunu ve tertemiz kılındıklarını bildirmesi, Kur’ân-ı Kerîm’in Ahzâb Suresinin 33. Ayet-i Kerîmesi’ne dayandırılmaktadır: “Ve karne fi büyütkünne ve la teberracne teberrucel cahiliyyetil ula ve ekimmes salete ve atinez zekate ve eti’nellahe ve rasuleh innema yürüdüllahü li yüzhibe ankümür ricse ehlel beyti ve yütahhiraküm tathıra” Meali: “Evlerinizde oturun. Önceki Cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” Bu ayeti esas alanlar, Hz. Peygamber’in kendisiyle birlikte bu beş kişiye, aba altına alınanlar anlamında Pençe-i âl-i abâ demişlerdir.

olarak bilinmektedir. Eldeki beş parmağın başparmaktan başlayarak sırasıyla Hz. Muhammed'i, Hz. Ali'yi, Hz. Fatma'yı, Hz. Hasan'ı ve Hz. Hüseyin'i simgelediğine inanılır.

Yapısal ve şekilsel özelliklerine göre Pençe-i âl-i abâ sembolünde genel olarak parmaklar yukarı doğru uzatılmış, avuç içi ise açık ve karşıya uzatılmış hâlde bulunur. Sade, beyaz renkli olarak da resmedilen bu sembolün sağ el olduğuna inanılır. Altın, gümüş, bronz ve pirinçten yapılmış olduğu veya çeşitli kumaşlar, kâğıtlar veya taşlar üzerine resmedildiği de görülür. Öte yandan Pençe-i âl-i abâ sembolü üzerinde kutsal sözler, semboller de bulunmaktadır. Bunların başında el şekli üzerinde parmaklarda ve el ayası kısmında yazılı bulunan Arapça kutsal ifadeler gelmektedir. Örneğin, parmaklarda Pençe-i âl-i abânın yazılı bulunduğu resim ve mühürlerde avuç içerisinde de Allah ibaresinin yazıldığı görülür.²⁹⁸ Pek çoğunun üzerinde bu adlarla (“Penç ten-i âl-i abâ” “Pençe-i âl-i abâ”) birlikte “*Lâ feta illa Ali, lâ seyfe illâ Zülfikâr*” (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur) ve “*Nasr (un) min Allah ve feth(un) karîb*” (Allah katından bize yardım ve yakın bir zafer vardır) sözleri ile Kelime-i Tevhid ve Dört Halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) nin adları yer alır.²⁹⁹ Arapça dua ve hadisler yanı sıra avcun içerisinde “Maşallah”, bir göz resmi ve gözün altında da “Ya Hafız” yazısı bulunan ve koruma işlevi ön planda olan levhalar da mevcuttur.

Maddî kültür unsurları üzerinde Pençe-i âl-i abâ sembolünün yanında benzer işlevlere sahip başka yazı veya sembollerin bulunduğu da görülür. Kûfî hat ile Kelime-i Tevhid yazısı, Arapça dualar, Fetih Suresi'nden bir bölüm, Dört Halife isimleri, Zülfikâr, Mühr-ü Süleyman, “Ya Mennan”, “Ya Hannan”, “Ya Kafi”, “Ya Şafi” vd. Allah'ın isimleri Pençe-i âl-i abâ ile birlikte bulunan diğer unsurlardır.

Üzerinde Pençe-i âl-i abâ sembolü yer alan başlıca maddî kültürel unsurlar şunlardır:

²⁹⁸ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 3.

²⁹⁹ Acar, **a.g.e.**, s. 90.

Sancak/ Bayrak/ Alem

Pençe-i âl-i abânın üzerinde bulunduğu en önemli kültürel unsurlar arasında sancak³⁰⁰, bayrak ve alemler³⁰¹ yer alır. Dinî, askerî, toplumsal ve diğer pek çok alanda kullanılan sancak, bayrak ve alemlerin kullanım alanlarına göre üzerinde yer alan Pençe-i âl-i abâ sembolü uğur, bereket, güç ve koruma gibi farklı işlevleri yerine getirmektedir.

Üzerinde Pençe-i âl-i abâ sembolünün yer aldığı sancakların en bilinen örneği, 16. Yüzyılda yaşamış Kaptan-ı Derya Hızır Hayreddin Paşa'ya ait İstanbul Deniz Müzesi'nde yer alan sancaktır. Bu sancağın üzerinde Fetih suresinden bir bölüm, İslam'ın ilk dört halifesi olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin isimleri, Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr, Mühr-ü Süleyman ve Pençe-i âl-i abâ bulunmaktadır.³⁰²

Görsel 25: Barbaros Hayrettin Paşa'nın sancağı, 16. yy. İstanbul Deniz Müzesi.

Kaynak: <https://www.dzkk.tsk.tr/data/icerik/394/1.jpg>

Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî birliği olan Yeniçeri ocaklarında her bölük ve ortanın kendine ait bir sembolü ve üzerinde diğer sembol ve yazılarla birlikte bu sembolün yer aldığı sancağı olduğu bilinmektedir. Yalnız sancaklarda değil orta ve bölüklerin kapıları üzerinde hatta yeniçerilerin kollarında dövme

³⁰⁰ Sancak: 1) Bayrak, liva, 2) Ask. Çoğunlukla askerî birliklere verilen yazı işlemeli, kenarları saçaklı ve gönderli bayrak. **Türkçe Sözlük**, 2011, s. 2026.

³⁰¹ Alem: 1) Bayrak, 2) Minare, kubbe, sancak direği vb. yüksek şeylerin tepesinde bulunan, madenden yapılmış ay yıldız veya lale biçiminde süs, ayça. **Türkçe Sözlük**, 2011, s. 89.

³⁰² Aldoğan, **a.g.m.** s. 88.

olarak bulunan semboller arasında yer alan el sembolünün XIV. yüzyılın sonlarıyla XV. yüzyılın başlarında Bektaşiliğe giren yeniçeriler tarafından Bektaşilik inancı etkisi ile Pençe-i âl-i abâ sembolü olarak kullanıldığı öne sürülmektedir.³⁰³

Yeniçeri Ocağı'nın 76. ortasına ait aşağıda yer alan sancak 18. yüzyıla tarihlendirilir. Üzerinde Kûfî hat ile Kelime-i Tevhid de bulunan sancaktaki el sembolü tarihî belgelerde “Siyah Adam Pençesi” olarak geçer. Pençe-i âl-i abâ adıyla bilinen koruyucu güce sahip el sembolü Fatma Ana eli olarak da yorumlanmıştır.³⁰⁴

Görsel 26: 76. Orta sancağı.

Kaynak: <https://i.pinimg.com/originals/9d/f4/7b/9df47be46b87cbefad95c2e49743ff0b.jpg>

Elin sancaklar dışında Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarına ait bir sembol olarak kullanıldığı ile ilgili bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Bu kaynaklarda yer alan bilgilere göre yeniçerilerin 17. bölüğüne ait sembol pençedir.³⁰⁵ Yeniçerilerin 24. bölüğü'ne ait çadırların orta nişanı, kırmızı adam pençesidir. 34. Bölüğün işareti de içinde kırmızı renkte selvi motifi bulunan kırmızı bir eldir.³⁰⁶

Üzerinde Pençe-i âl-i abânın yer aldığı diğer bir sancak ise 1895 yılına tarihli ve Mevlana Müzesi'nde yer alan sancaktır. Dört kenarı sırmalı ve dört köşesinde ay-yıldız motifleri yer alan sancak, yatay olarak üç bölüme ayrılır. Üst bölümde “*Bismillahirrahmanirrahim nasrun minallahi ve fethün gariyp ve beşşiril müminin Lailaheillallah Muhammed Resulallah, Maşaallah*”, orta bölümde “*İnna Fetehna leke fethanmübiyna nasrun minallahi ve fethun gariyp. Padişahım çok*

³⁰³ Aldoğan, **a.g.m.**, s. 85-86.

³⁰⁴ Ceco, **a.g.e.**, s. 113.

³⁰⁵ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 4.

³⁰⁶ Ferit Erdoğan Koyaş, “Yeniçerilerin Orta ve Bölük İşaretlerin Sembolik Anlamları”, **Tarih ve Edebiyat Mecmuası**, S. 11, Kasım, 1978, s. 21-28.

yaşa” yazısı, Pençe-i âl-i abâ sembolü ve bir kılıç resmi yer almaktadır. Sancağın alt kısmında ise “*Alay 72, taburu 2, İzmir Vilayeti celilesine merbut ve Menemen taburunda 313 nolu kur’a efradının sancağı şerifi olup, Manisa sancağının Ulu Camii şerifinde İshak Çelebi vakfidır*” yazısı ile ait olduğu alay yer almaktadır.³⁰⁷

Görsel 27: 1895 tarihli, Osmanlı 72. Alay’a ait sancak, Mevlana Müzesi.

Kaynak <http://muze.semazen.net/images/other/Image243.jpg>

Alem

Pençe-i âl-i abâ, İslâmî kültürde sancak başlığı olarak da kullanılmıştır. İran’da Safevi devrine ait sancakların başında bulunduğu gibi hem İran’da hem de Türkiye’de Muharrem ayında yapılan törenlerde topluluğun taşıdığı bayrakların başında da yer alır. Bu alemlerden iki tanesi günümüzde Üsküdar’da Seyyid Ahmed Deresi İranlılar Cami minberinde yer almaktadır.³⁰⁸

Metin And, Iğdır köylerinde elem denilen ve üzerinde siyah işlemeli Kur’ân ayetlerinin yer aldığı yeşil bayrağın ucunda yer alan alemlerden bahseder. And, Muharrem ayı olması dolayısıyla taşınan bu alemlerin Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma-i Zehra, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den oluşan ehlibeyti yani Pençe-i âl-i abâyı temsil eden beş parmak biçimindeki madenî levhalar olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

³⁰⁷ “Mevlana Müzesi- Tekstil Ürünleri”, (Çevrimiçi) <http://muze.semazen.net/content.php?id=00114> 14.08.2017.

³⁰⁸ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 4.

³⁰⁹ Metin And, “İslâm Folklorunda Muharrem ve Taziye,” **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı**, S. III, 1976, s. 8.

Tarikatlarda halife tayin edilen şeyhe verilen ve hilafet sembolü olan sancağın ucuna geçirilmiş alemler, Bektaşilik'te çehar alâmet (Halife olan Bektaşîye verilen belirli nesneler: Sancak, sofrâ, çerağ ve seccade.) arasında yer almaktadır. Çoğunlukla demir ve bronzdan yapılan alemlerde yer alan sembollerden biri de Pençe-i âl-i abâ'dır.³¹⁰

Bayrak

Bayrak, üzerinde görsel olarak çeşitli sembolik unsurlar taşımakla birlikte ait olduğu milletin bağımsızlığının da başlıca sembolüdür. Üzerlerinde yer alan farklı renk ve şekillerle birlikte belirli sembolik anlamlara sahip olan bayrakların temsil ettiği milleti bir ülkü etrafında bir araya getirme, ait olma duygusu aşılama, millet olma bilincini güçlendirme gibi işlevleri bulunmaktadır. Resmî amaçlı kullanılan Türk bayrağının -resmî sembolik işlevi dışında- Türk kültür hayatına ait alanlarda da diğer sembolik işlevleri ile kullanıldığı görülür. Bayramlarda, düğün törenlerinde Türk bayrağının sembolik işlevleriyle kullanıldığını görmek mümkündür.³¹¹

Pençe-i âl-i abâ adıyla el sembolü, sancak ve alemler yanı sıra Anadolu'da yapılan düğün törenlerindeki bayraklarda da yer almaktadır. Bu bayraklarda Pençe-i âl-i abâ sembolünün koruyucu bir tılsım işleviyle kullanıldığı görülür.³¹² Ali Rıza Yalçın, Kilis'te rastladığı bir düğünde düğün bayrağının üzerinde bulunan üç el resmi ile hilal resminin Türk folklorunun temel motifleri arasında yer aldığından bahseder.³¹³ Ayrıca, düğün sonrasında güveyin gireceği evin kapısının üzerinde kırmızı beyaz bayrak bulunduğunu ve bayrağın üzerinde uğur simgesi olarak el biçiminde oyulmuş bir bez dikili olduğu da belirtilmektedir.³¹⁴

³¹⁰ Ekrem Işın, Selahattin Özpabıyıklar, **Hoş Gör Yahu: Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesneler**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 53.

³¹¹ Koca, **a.g.e.**, s. 199-202.

³¹² Ersoy, **a.g.e.**, s. 438.

³¹³ A. Rıza Yalçın, **Anadolu'da Türk Damgaları: Uludağ'dan Toroslar'a**, Bursa, Bursa Halkevi, 1943, s. 18.

³¹⁴ Ali Rıza Yalman, **Cenupta Türkmen Oymakları**, C. I, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 80.

Mezar Taşlarında Resmedilen El

Mezar taşları, üzerinde yer alan semboller ve yazılarla birlikte mezarda yatan kişinin hayattayken sahip olduğu kimliği, kişiliği, rütbesi, dinî anlayışı ve hayata bakış açısı hakkında bilgi veren maddî kültür unsurlarıdır. Türk- İslâm kültürüne ait mezar taşı sembollerinden biri de diğer din ve inanç sistemlerindeki mezar taşlarında da görülen el sembolüdür ve incelenen kaynaklarda bu sembol daha çok Pençe-i âl-i abâ adıyla geçmektedir.

Üzerinde el sembolü bulunan mezar taşlarına örnek olarak Yeniçeri mezar taşları verilebilir. Yeniçerilere ait mezar taşlarında yeniçerilerin ait oldukları bölük ve cemaatin işareti yer almaktadır. 17. Yeniçeri Bölüğü'nün simgesi el/ pençe motifi olup aşağıda gösterilen 17. Yeniçeri Bölüğüne ait bir mezar taşı üzerinde beş parmağın da açık vaziyette olduğu ve başparmağın sağ tarafta kalacak şekilde işlenmiş olduğu bir el resmi yer almaktadır.

Görsel 28: Pençe-i âl-i abâ sembolü, 17. Yeniçeri Bölüğü'ne ait bir mezar taşı.

Kaynak:<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,129741/istanbul-ilisariyer-icesi-demircikoy-mezarliginda-bulun-.html>

İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda da yeniçerilere ait oldukları düşünülen iki mezar taşı yer almaktadır. 1793 tarihli mezar taşı altı satırlık hitabesi altında parmakları açık olarak bir el resmine sahiptir. Yine Karacaahmet'te aynı adada bulunan tahrip edilmiş bir mezar taşı üzerindeki 5 satırlık kitabenin altında M. 1767 tarihi ile diğer mezar taşındaki el'e benzeyen motif yer almaktadır.³¹⁵

³¹⁵ Aldoğan, a.g.m., s. 86.

Üzerinde sembolik el resmi bulunan mezartaşı örnekleri Anadolu’da da görülmektedir. Kars- Iğdır’da yer alan mezar taşlarındaki el motifinin Alevilik inancı içerisinde büyük öneme sahip kutsal “beşli”yi simgelediğine inanılır.³¹⁶ Mezar etrafında gelişen inanış ve uygulamaların temelinde daha çok İslâmiyet öncesine ait Atalar kültünün yer alması yanında İslâmiyet’in kabulüyle birlikte İslâmî motiflerin de yer aldığı görülür.³¹⁷ Buna göre dünya üzerinde belirli din ve inanç sistemlerinde mezar taşları üzerinde görülen el sembolü, İslâmî kültürde Pençe-i âl-i abâ olarak adlandırılmaktadır.

Hilye

Osmanlı kültüründe el motifinin yer aldığı diğer bir dinî kültürel unsur, Hz. Peygamber’in vasıflarının anlatıldığı kitap ve hat levhaları olan hilyelerdir. Klasik bir hilye formu şu bölümlerden oluşur: 1) Baş makam, 2) Göbek, 3) Hilâl, 4) Hz. Ebû Bekir 5) Hz. Ömer 6) Hz. Osman 7) Hz. Ali, 8) Âyet, 9) Etek, 10-11) Koltuk 12) İç Pervaz 13) Dış Pervaz. Aşağıda yer alan Hz. Ali rivayetli hilye, üzerinde pençe resmi bulunması dolayısıyla önemlidir.³¹⁸

Görsel 29: Üzerine pençe resmi bulunan hilye örneği.

Kaynak: Işın, Özpabıyıklar, **a.g.e.**, s. 22.

³¹⁶ **A.e.**, s. 86.

³¹⁷ Selçuk Peker, **Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış: Aksaray Örneği**, Konya, Kömen Yayınları, 2015, s. 17.

³¹⁸ Işın, Özpabıyıklar, **a.g.e.**, s. 22.

Minyatür

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Hazine, nr. 1703) yer alan Kalender Paşa'ya ait Falnâme³¹⁹ adlı eserde yer alan minyatürde üzerinde Hz. Muhammed'in aile efradı olan kutsal beşlinin isimlerinin yazılı olduğu Pençe-i âl-i abâ bulunmaktadır.

Görsel 30: Pençe-i âl-i abâ, Kalender Paşa/ Falname.

Kaynak:<http://rivayetederlerki.blogspot.com/2018/12/falname-osmanli-usulu-minyaturlu-fal.html>

Tılsımlı Gömlek

Pençe-i âl-i abâ adıyla el sembolünün üzerinde yer aldığı kültürel unsurlardan biri de tılsımlı gömleklerdir. Tılsımlı gömleklerin giyen kişiyi hastalıklara, düşmandan gelecek tehlikelere, türlü kötülöklere karşı koruduğuna, hastalara şifa verdiğine inanılır. Bu sebeple üzerinde birtakım dualar, tılsımlar yer almakla birlikte okunmuşlardır ve bu gömleklerin çeşitli büyülerle zırhlanmış olduklarına inanılmaktadır.³²⁰

Tılsımlı gömleklerin savaş alanında yara almamak, zafer kazanmak, hastalık, ölüm gibi felaketlerden korunmak, şifa bulmak gibi amaçlarla iktidar sahipleri yanı sıra şeyhler, pirlar ve din uluları için de özenle ve el emeğiyle dikilerek hazırlandığı bilinmektedir.³²¹

Türk kültüründe yaygın bir dinî- büyüsel uygulama³²² aracı olan tılsımlı gömleklerin tarihi İslamiyet öncesine kadar uzanmakta olup İslamiyet'in

³¹⁹ Mustafa Uzun, "Falnâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 12, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 141-145.

³²⁰ Orhan Şaik Gökyay, "Tılsımlı Gömlekler," **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, S. III, 1976, s. 93.

³²¹ Hülya Tezcan, **Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 9; Acar, **a.g.e.**, s. 81.

³²² Giyen kişiyi koruması amacıyla hazırlanan tılsımlı gömleklerin büyüklük bir uygulama olmamasına rağmen herhangi bir kötü amaca hizmet etmemesi dolayısıyla "ak büyü" uygulaması olarak nitelendirilen Hülya Tezcan, kötülüğü, hastalığı önleme ve şifa bulma amacıyla tılsımlı gömleklere başvuran dünya üzerinde pek çok kültür ve medeniyet bulunduğunu belirtmiştir.

kabulünden sonra da tılsımlı gömleklerle ilgili inanışların devam ettirildiği görülür. Örneğin, Dede Korkut hikâyelerinde kurşun işlemeyen, kılıç kesmeyen, mutluluk getiren ve giyeni görünmez kılan gömleklerden bahsedilmektedir.³²³ Tılsımlı gömleklerin İslâmiyet'teki önemi ise Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan Yusuf suresinden³²⁴ ve ilgili kıssadan kaynaklanmaktadır. Anlatıldığı üzere, Hz. Yusuf'un Mısır azizliği sırasında babasına gönderdiği ve babasının yüzüne sürünce gözlerinin açılmasına vesile olan bu gömlek tılsımlı gömlek özelliği taşımaktadır. Bir diğer inanışa göre ise bu gömlek, Nemrut tarafından ateşe atıldığı sırada, Cebrail'in Allah'ın buyruğu ile cennetten getirip İbrahim Peygamber'e giydirdiği çok ince bir gömlektir ve bu gömleğin Hz. İbrahim'den çocuklarına kaldığına inanılır. Bu şekilde tılsımlı gömleği devralan Yakup Peygamber, onu bir muska içine koyarak gizlice oğlu Yusuf'un boynuna takmış, kardeşleri kıskançlıktan Yusuf'u kuyuya attıkları zaman da Cebrail gömleği saklı olduğu muskadan çıkarıp ona giydirmiştir. Kuyudan, zindandan kurtulmak, bela ve hastalıklardan korunmak için hazırlanan gömlekler üzerinde Yusuf kıssasının yer alması bu anlatı dolayısıyladır.³²⁵

Halk arasında da kötülüklerden korunmak ve şifa bulmak amacıyla hazırlanan pek çok tılsımlı, koruyucu gömlek olduğunu ve bunların keşfedilip üzerinde incelemeler yapılması gerektiğini belirten Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Müzesi'nde "Giyecekler" bölümünde toplanmış olan çok sayıdaki yazılı gömleği incelediği çalışmasında gömleklerin üzerinde yer alan yazı ve sembolere dikkat çekmiştir. Bu semboller, tılsımlı gömleği giyeni tüm kötülük ve felaketlere karşı koruma ve şifa verme işlevine sahiptir. Belirli sureler, ayetler, dualar, Allah'ın isimleri ve sıfatları, meleklerin, peygamberlerin, yabancı tanrıların, cinlerin, evliyaların adları, tılsımlar, vefkler, cefrler ve birtakım esrarlı harfler ve işaretler tılsımlı gömleklerin üzerinde yer alarak tılsımlı gömleklerin dinî- büyüsel bir değer

Budizm'de yer alan tılsımlı gömleklerin arkasında içerisinde Buda ve öğretilerinin yer aldığı bir daire bulunur. İran ve Hindistan'da kullanıldığı bilinen bu gömleklerin Japonya'daki varyantlarının vücudu tüm kötülüklerden koruduğu ve giyen kişiyi görünmez kıldığına inanılmaktadır. Tezcan, **A.e.**, s. 10.

³²³ **A.e.**, s. 11.

³²⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan Yusuf Sûresi'ne ait ilgili ayetler: "Şu gömleğimi götürün, babamın yüzü üstüne koyun ki, gözü görür hâle gelsin ve sonra da bütün ailenizle toplanıp bana gelin" Yusuf 12: 92 ve "Müjdeci gelip gömleği yüzünün üstüne bırakınca, gözü derhâl görür hâle geldi. Yakup: 'Ben size demedim mi? Allah'ın izniyle sizin bilmediklerinizi bilirim' diye konuştu." Yusuf 12: 96.

³²⁵ Tezcan, **a.g.e.**, s. 12.

hâline gelmesini sağlar.³²⁶ Öte yandan Hz. Muhammed'in ayak izi (Kadem-i Saadet), yürek şeklindeki peygamberlik (nübüvvet) mührü, ok ve yayı, pek çok tılsımlı objede yer alan Mühr-ü Süleyman motifi, Kabe'nin resmi, çiçek ve selvi motifleri tılsımlı gömleklerde yer alan diğer sembollerdir.³²⁷

Tılsımlı gömleklerin üzerinde yer alan diğer önemli bir sembol de Pençe-i âl-i abâ'dır. Aşağıda Ekrem Hakkı Ayverdi'nin koleksiyonuna ait üzerinde Pençe-i âl-i abâ bulunan tılsımlı bir gömlek yer almaktadır.³²⁸ Bu gömleğin 19. yüzyılın başına ait zırh altına giyilen, koruma amaçlı bir gömlek olduğu bilinmektedir. Vefkli³²⁹ yelek olarak geçen bu tılsımlı gömleğin üzerinde yer alan Pençe-i âl-i abâ sembolünün –tıpkı peygambere ait diğer sembollerde olduğu gibi- giyen kişiyi peygamberin ve ailesinin şefaatine ulaştıracağına inanılmıştır.³³⁰

Görsel 31: Vefkli Yelek, 19. yüzyılın başı, patiska.

Kaynak: <https://blog.iae.org.tr/wp-content/uploads/2018/07/Vefkli-Yelek.jpg>

³²⁶ Gökyay, **a.g.m.**, s. 95- 103.

³²⁷ Tezcan, **a.g.e.**, s. 22; Gökyay, **a.g.m.**, s. 97.

³²⁸ **Ekrem Hakkı Ayverdi 1899-1984: Mimarlık Tarihçisi, Restoratör, Koleksiyoner**, Ed. M. Baha Tanman, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014.

³²⁹ “Vefk: Harf, rakam, kelime, esmâ-i hüsnâ, âyet ve sûrelerin belli bir düzene göre kareler içine yazılarak bunda bâtinî mânalar arayan bir tılsım türü.” İlyas Çelebi, “Vefk”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 42, Ankara, TDV Yayınları, 2012, s. 605.

³³⁰ Tezcan, **a.g.e.**, s. 23.

Şifa Tasları³³¹

Şifa tasları ile ilgili uygulamalar, modern tıbbın bulunmadığı zamanlarda ve modern tıp ile bağlantısı bulunmayan mekânlarda hastalıkların def edilip şifa bulunması amacıyla gerçekleştirilen uygulamalar arasında yer almaktadır. Bu uygulamaların temelinde telkin yoluyla şifayı kendine çekme amacı yer almaktadır.³³² İçerisinde yer alan bir takım tılsımlı simgeler yanı sıra bedensel, ruhsal arınmayı temsil eden su ile olan ilişkisi dolayısıyla da şifa tasları kutsal kabul edilmiştir.

Ankara Etnografya Müzesi'ndeki elliye yakın şifa tasını inceleyip bu tasların envanterini çıkaran Osman Aksoy, 1976'da Türk Etnografya Dergisi'nde yayımladığı "Şifa Tasları" adlı makalesinde bu tasların özellikle İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra özellikle Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılmış olduğunu belirterek mistik tedavi yöntemlerinden biri saydığı şifa taslarını, *"içerisinden su içen insan ve koyun, keçi gibi hayvanların hastalıklarından kurtulup şifa bulacağına inanıldığı, içerisinde ayetlerin yazılı olduğu madenî veya topraktan yapılmış su tasları"* olarak tanımlamıştır.³³³

Şifa taslarının başlıca işlevleri arasında iyileştirme, sağlığı pekiştirici olarak hastanın telkin yoluyla tedavi olmasını, hastalıklara ve kötü güçlere karşı manevi bir dayanak bulmasını sağlama yer almakla birlikte Anadolu'da –özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da- hayvanların tedavisi için şifa taslarından yararlanılmıştır.³³⁴

Şifa tasları içerisinde, tasın koruyucu ve iyileştirici gücünü arttırdığına, kendisiyle temasa geçen sıvının kişi üzerinde daha etkili olduğuna inanılan pek çok yazı ve sembol yer almaktadır. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler, sayılar, semboller, gezegen ve Zodyak kuşağı tasvirleri gibi İslâm tedavi pratiği içerisinde

³³¹ Yabancı literatürde büyü tübbî kâse (magic-medicinal bowl) veya sadece tübbî kâse olarak geçen şifa tasının Anadolu'da Sivas, Konya, Gaziantep ve Malatya'da Tihtap Tası, Erzurum taraflarında Şifa Tası veya Çiçek Tası olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Çiçek Tası denmesinin nedeni özellikle koyun ve keçilerde meydana gelen çiçek hastalığı tedavisinde kullanılmasıyla ilgili bir durumdur. Çorum'da ise tedavide kullanılan bu tase Korku Tası denilir. Haluk Perk, İsmail Günay Paksoy, **Duanın Sudaki Gizemi Şifa Tasları, Haluk Perk Koleksiyonu**, İstanbul, Haluk Perk Müzesi Yayınları, 2011, s.10; Osman Aksoy, "Şifa Tasları", **Türk Etnografya Dergisi**, S. 15, 1976, s. 35-36.

³³² Aksoy, **a.g.m.**, s. 35.

³³³ **A.e.**

³³⁴ Perk, Paksoy, **a.g.e.**, s. 9.

önemli yere sahip unsurlardır.³³⁵ Özellikle Nas, Felak, İhlâs ve Yasin sureleri şifa taslarında en çok görülen surelerdir.³³⁶

Şifa taslarının özellikle merkez kısmı, koruyan ve iyileştiren kutsal el sembolünü taşıması bakımından önem arz etmektedir. Merkez veya göbek kısmının önemi şifa tasının mikrokozmos³³⁷ örneği yani evrenin/ kozmik düzenin küçük bir örneği olmasıyla ilgilidir. Şifa tasının mikrokozmos örneği olması dolayısıyla Pençe-i âl-i abâ da merkez sembolizmine bağlı bir unsur olarak önem kazanır. Hastalıkla oluşan kaos durumu, merkez sembolizmi ve üzerinde bulunan pençe-i âl-i abâ gibi sembollerle iyileşmeyi, sağlıklı olmayı ifade eden düzene, kozmosa dönüşür. Şifa tasları aracılığıyla yaratılan kozmik düzen modeli ile insanın beden ve ruhen güçlendiğine inanılmaktadır.

“Şifa ritüellerinde ve sembolizminde kozmos imgesini açıklıkla kavrayabilmek için kaos-kozmos karşıtlığı üzerinde durmamız gerekmektedir. Arkaik toplumlarda kötülük ve hastalık durumunun kendisi yaratılış kozmogonisinde kaosa koştur gelmektedir. Bu nedenle hastalık ve benzer nitelikli durumları gidermek için yaratılış eyleminin sembolik düzeyde taklit edilmesi kaostan kozmosa dönüşmesinden başka bir şey değildir.”³³⁸

Şifa taslarının göbek de denilen merkez kısmında sadece Pençe-i âl-i abâ yer almamaktadır. Ayrıca mühr-ü Süleyman, çark-ı felek motifi, güneş rozeti, Ka’be tasviri, “Allah”, “Ya Hannan” (Merhamet eden), “Ya Mennan” (İhsan eden), “Ya Kâfi” (Yardım eden), “Ya Şâfi” (Şifa veren) gibi korunmayı ve şifa bulmayı simgeleyen pek çok sembol ve yazı da yer alır.³³⁹

Haluk Perk Koleksiyonunda yer alan ve Haluk Perk ve İsmail Günay Paksoy tarafından Duanın Sudaki Gizemi Şifa Tasları adlı çalışmadan alınan şifa

³³⁵ Deniz Çalışır, “Şifa Taslarında Kozmik Sembolizm”, **Sanat Tarihi Defterleri, Filiz Özer’e Armağan**, S. 13-14, İstanbul, Ege Yayınları, 2010, s. 122.

³³⁶ Perk, Paksoy, **a.g.e.**, s. 9.

³³⁷ Arkaik insanın kendini evren içinde konumlandırma, makrokozmos ve mikrokozmos boyutta algılama çabası kendi yarattığı düzen ve nesnelere de yansımıştır. Arkaik insanın evren anlayışına koştur düzenlemeleri, kurduğu şehirler, oluşturduğu mimari biçimlemeler, ritüeller ve küçük el sanatlarına ait nesnelerde izlenebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mircea Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınları, 1992.

³³⁸ Çalışır, **a.g.m.**, s. 120-121.

³³⁹ **A.b.**, s. 123.

tası örneği Pençe-i âl-i abâ sembolünün koruyucu, iyileştirici işlevlerini ortaya koyması bakımından önemlidir.³⁴⁰

Görsel 32: Pençe-i âl-i abâ sembolü yer alan şifa tası örneği.

Kaynak: Haluk Perk, İsmail Günay Paksoy, **Duanın Sudaki Gizemi Şifa Tasları, Haluk Perk Koleksiyonu**, s. 135.

İran Avşarlarında ve Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde yeni doğum yapmış annenin kırkı yapılıncı, madenî bir kapla su dökülerek bebek ve kendisi yıkanır. Bu kapların ortasında da beş parmağı açık olan bir el sembolü ve üzeri ayetli 40 anahtar tasviri yer almaktadır.³⁴¹

İlaç Tableti

İslâm dünyasında ilaç tabletlerinin veya kurslarının üzerine ayetler, hadisler, pençe-i âl-i abâ basılarak ilaçların psişik etkilerini arttırmak istenmiştir. Osmanlı saray hekimliğinde de tenzu adı verilen tabletlerin üzerine şifa ayetleri, kutsal sözler yazıldığı gibi el işaretlerinin de basıldığı bilinmektedir.³⁴²

İstihâre Taşı

Arapça'da "hayrı dilemek" anlamına gelen İstihâre, İslam kültüründe yaygın olarak başvurulmuş bir geleneği ifade eder. Bir işin sonucunun hayırlı olup olmayacağını öğrenmek amacıyla gerçekleştirilen "İstihâre'ye yatmak" geleneğinde

³⁴⁰ Perk, Paksoy, **a.g.e.**, 135.

³⁴¹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları: Dedem Korkut Yukarı Eller**, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2008, s. 150.

³⁴² Bedi N. Şehsuvaroğlu, **Eczacılık Tarihi Dersleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1970, s. 34.

abdest alma, istihare duası okuma, sağ yana yatma gibi ön hazırlıklar yer alır. Yastığın altına üzeri tılsımlı istihâre taşı konulur. Daha sonra ise görülecek rüyadan anlam çıkartılır. Üzerleri mühürlü ve Pençe-i âl-i abâ bulunan istihâre taşlarından örnekler bulunmaktadır.³⁴³

Secdegâh Taşı

İran’da İmamiye mezhebi mensuplarının namaz kılarken secde ettikleri yere koydukları taş “Secdegâh Taşı” denir. Bu taş, Kerbelâ toprağından yapılmış olup üzerinde çeşitli yazı ve simgeler barındırır. Bunlardan biri d üzerinde el yani Pençe-i âl-i abâ sembolü ve Arapça Ali yazısı yer alan secdegâh taşıdır.³⁴⁴

Mühür/ Muska

Mühür/Mühr kelimesi aslen Farsça olup “*kıymetli veya yarı kıymetli taşlar gibi sert malzeme üzerine, basıldığında düzgün çıkması için ters olarak kazınmış imza yerine geçen yazı, arma, simge veya damgalar ve bunların baskısı*”nı ifade eder.³⁴⁵

İnsanla sahip olduğu eşya arasında güçlü bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Bu ilişki mühür ve sahibi arasında daha da güçlü bir biçimde bulunmaktadır. Öyle ki en eski devirlerde kullanılan mühürlerin tılsımlı olduğuna, kullanan kişiyi kötülüklerden koruduğuna inanılmaktaydı. Bu sebeple ilk mühürler değerli taşlara kazınarak kolye veya yüzük şeklinde kullanılmıştır.³⁴⁶

Osmanlı kültüründe yer alan tılsımlı mühürlerde çeşitli biçim ve boyutlarda motifler yer almaktadır. Bunların başında el, insan, hayvan resimleri, böcek resimleri, matrisler, rakamlar gelmektedir. Dua ve ayet gibi dinî yazılar da kazılıdır.³⁴⁷ Üzerinde vefkler, koruyucu ve uğur getirici olduğuna inanılan çeşitli yazılar hakk edilmiş mühürler, muska işleviyle kullanılmıştır. Bu tür mühürlerde

³⁴³ Işın, Özpalabıyıklar, **a.g.e.**, s. 140-141.

³⁴⁴ Aldoğan, **a.g.m.**, s. 84.

³⁴⁵ Necati Fahri Taş, Nebi Bozkurt, “Mühür”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 528.

³⁴⁶ Erol Özbilgen, “Osmanlı Kültüründe Mühür ve Mühürcülük Sanatı”, **Antika**, S. 31, İstanbul, Kasım, 1987, s. 9.

³⁴⁷ Özbilgen, **a.g.m.**, s. 14-18.

sahibinin ve hakkâkın adı bulunmaz.³⁴⁸ Bereket, uğur, şans veya şifaya kavuşma ve nazardan korunma isteği bu tür mühürlerin kullanımında başlıca etkenler olmuştur.

Görsel 33: El biçiminde bir tılsım mühür, Pençe-i âl-i abâ.

Kaynak: Erol Özbilgen, “Osmanlı Kültüründe Mühür ve Mühürçülük Sanatı”, s.14

Resimdeki gümüş elin yüksekliği 15.5 cm olup parmak uçlarında Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin yazılıdır. Elin ayasında kazıma tekniğiyle oluşturulmuş sülüs yazıyla bir yüzde “*İnnâ fetahnâ leke feth(an) mübîn(an)*” (Muhakkak ki sana apaçık bir zafer sağladık) ve öbür yüzde “*Nasr(un) min Allah ve feth(un) karîb*” yazılıdır.³⁴⁹

Görsel 34: Pençe-i âl-i abâ. Mühür şeklinde ters olarak kazılmış muska kalıpları.

Kaynak: M.Şinasi Acar, **Osmanlı’da Günlük Yaşam Nesneleri**, s. 90.

Tarikatler içerisinde Pençe-i âl-i abâ’nın nazardan korunmak maksadıyla muska olarak kullanıldığı görülür. Şekilde görülen prinçten muska kalıbı diğer pek çok eşya ile birlikte Türk tasavvufuna ait kültürel unsurlar arasında yer almaktadır.

Görsel 35: Tarikat Cihazları. Pençe-i âl-i abâ şeklinde prinçten muska kalıbı nazarlık.

³⁴⁸ İdil Türel, **Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız: Mühr-i Süleyman**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011, s. 87.

³⁴⁹ Acar, **a.g.e.**, s. 90.

Kaynak: Ekrem Işın, Selahattin Özpalabıyıklar, **Hoş Gör Yahu: Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesneler**, s. 63

Dekoratif Obje

Pençe-i âl-i abâ adıyla el sembollerinin dinî- büyüsel mahiyetinden arınmış hâlde sadece bir süs eşyası olarak da kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıda yer alan dekoratif obje Pençe-i âl-i abâ, Paşabahçe tarafından tılsımlı gömlek üzerinde yer alan Pençe-i âl-i abâ resminden ilham alınarak üretilmiştir.

Görsel 36: Pençe-i âl-i abâ. Dekoratif Objeler

Kaynak: <https://www.pasabahcemagazalari.com/data/sn.gif>

Diğer Maddî Kültür Unsurları

Cami kandilinin asılı bulunduğu zincire bağlı bakırdan yapılmış ve üzerinde yazılar bulunan beş parmak biçimindeki plakaya “kutsal el” adı verildiğini Ayşen Aldoğan çalışmasında belirtmektedir.³⁵⁰

Yakın bir zamanda Sivas’ın Suşehri ilçesinde bulunmuş olan Alevilik ile ilgili ve Osmanlıca yazılmış bir belgede Ehl-i Beyt hakkında bilgiler ile birlikte üzerinde Zülfikâr ve Pençe-i âl-i abâ resimleri yer almaktadır.³⁵¹

³⁵⁰ Aldoğan, **a.g.m.**, s. 83.

³⁵¹“Osmanlılardan Kalma Pençe-i Âli Abâ Sahibi Tarafından Koruma Altına Alınacak”, (Çevrimiçi) <https://www.haberler.com/osmanlilardan-kalma-pence-i-ali-aba-sahibi-haberi/>, 30.06.2017.

Görsel 37: Pençe-i âl-i abâ resmi. Sivas Suşehri’nde bulunan Ehl-i Beyt ile ilgili tarihî belge.

Kaynak: https://img.haberler.com/haber/712/osmanlilardan-kalma-pence-i-ali-aba-sahibi_o.jpg

Görsel bir sembol olmasının yanı sıra Pençe-i âl-i abâ Türk edebiyatında özellikle Türk şiirinde çokça bahsedilen bir unsur olmuştur. Öte yandan tasavvuf geleneğinde -özellikle Bektaşîlik’te- dedelerin elleri de Pençe-i âl-i abâ olarak geçmektedir.

2.2.3.2.2 Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Kutsal Şahsiyetlerin Eli

Tasavvufî tarikatlara ait ritüeller ve inanışlar, tasavvufî gelenek içerisinde dede, pir, mürşid, şeyh, rehber gibi kutsal kabul edilen şahsiyetlerin ellerinin de kutsallığa sahip olduğuna inanıldığını göstermektedir. Bu şahsiyetlerin elleri, özellikle başparmakları kutsal kabul edilmekle birlikte sağ ellerinin inanış ve uygulamalarda önemli bir rol oynadığı görülür. Sağ elleri ile sıvazlama, temas etme, dokunma aracılığıyla yola giren kişiyi, talibi kutsadıklarına ve sağ elleri ile el vererek kişinin mertebesinin yükselmesini sağladıklarına inanılmaktadır.

Tasavvuf geleneğindeki kutsal şahsiyetlerin ellerinin tasavvufî deyimlerde de sembolik anlamlarıyla kullanıldığı görülür. Örneğin “El ele, el Hakk’a” deyiminde ifade edildiği üzere şeyhe bîât edenler Hz. Peygamber’e bîât etmiş, onun elini tutmuş sayılırlar. Bu şekilde pirin elinden tutarak Allah’a da bîât etmiş olurlar. Bu deyim, pirin elinden tutulmasıyla oluşan tarikat silsilesinin önemini ifade

etmekle birlikte Feth Suresi'nin 10. ayetine dayanmaktadır.³⁵² “El, benim elim değil” deyimi, mürşidin başka bir mürşitten el aldığını ve bu zincirin mürşitten mürşide devam ettiğini ve Hz. Muhammed'den el alınmış olduğunu ve bu şekilde Allah'a da bîât edilmiş olunduğu ifade etmektedir.³⁵³ “El-etek tutmak” deyiminde ise simgesel anlamda nasip alma töreninde mürşidin eteğinden ve elinden tutarak ona bağlılık yemini etmek, mürşid aracılığıyla yola girmek anlatılmaktadır.³⁵⁴

Alevi- Bektaşî inancının temelini oluşturan cem ritüellerinde³⁵⁵ özellikle mürşid, pir, dede, rehber gibi şahsiyetlerin sağ eli ve özellikle başparmakları işlevsel olarak yer almaktadır. Örneğin, Bektaşîlik tarikatına girme ritüeli olan Nasip Erkânı ritüelinde “çerağ uyandırma” ve “talibe ziynetlerinin teslimi” sırasında rehber, mürşitten aldığı tığbendi³⁵⁶ nasip alacak talibin boynuna dolar. Tığbendin uçları rehberle talibin sağ ellerinde, avuçlarında toplanır ve rehber, talibin sol kolu altından sağ elini sokarak onun sağ elinin başparmakları birbirine karşı ve iç içe temas edecek şekilde tutar. İkisinin de sol elleri niyaz durumunda yani göğüslerindedir. Daha sonra dualar ile tercümanlar okunur ve dört kapı selamı verilmek üzere rehber ve talip birlikte bir adım atıp mühür vururlar. Erkânın ilerleyen bölümünde mürşid başparmağı ile talibin alınına bir Elif çeker.³⁵⁷

İkrar tazelemek, bu yolla tövbe etmek ve ruhsal açıdan temizlenmek için yapılan ve genellikle musahipliler, daha önce görülmüş olanlar ve görülmeye talip olanların girebildiği Görgü Cemi'nin “Erkan Çalma” sırasında görgüye çekilenler dedenin önünde dizleri üzerinde otururlar. Dede, en sağdaki talibin sağ elinden

³⁵² Uludağ, **a.g.e.**, s. 120.

³⁵³ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 113.

³⁵⁴ Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, s. 377.

³⁵⁵ Alevi- Bektaşî inanç sisteminde cem ritüelleri farklı adlar altında ve farklı işlevlere sahip olarak icra edilmektedir. Görgü Cemi, İkrar Cemi, Musahiplik Cemi, Dâr Kurbanı Cemi bu ritüellerden bazılarıdır. Cem ritüelleri, en az on iki hizmetin yerine getirilmesiyle gerçekleştirilir. Post Duası, Hizmet Sahiplerinin Çağrılması, Çerağın Uyandırılması, Miraçlama, Semah Üçleme, Saka Suyu, Lokma bu hizmetler arasında yer alır. Bakınız: Korkmaz, **Anadolu Aleviliği**, s. 205

³⁵⁶ Tığbend: Nasip alacak olan canın nasip kurbanı olarak kesilen kurbanının yününden elde edilen iple, özel bir şekilde örülen, 2-2,5 metre uzunluğunda, yarım veya bir parmak kalınlığında bir çeşit yün ipten oluşan kemer. Gürkan Özen, “Bektaşîlikte Olmazsa Olmaz Sembollerden Çerağ ve Yola Giren Can'ın Ziynetleri: Arakiye, Teslim Taşı ve Tığbent”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 60, 2011, s. 420.

³⁵⁷ Özen, **a.g.m.**, s. 428- 432. Elif çekmek: Allah'ın adının ilk harfi ve teklîğinin bir sembolü olarak çocuk yaşta padişahların cülûs törenlerinde alınlarına elif çizmek adeti gerçekleştirildiğinden, halk arasında da akıllı ve güzel çocukların alınlarına nazar değmesin diye elif çekildiğinden kaynaklar bahsetmektedir. Mustafa Uzun, “Elif (Edebiyat)”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 37.

yakalar; başparmağını kendi başparmağına bağlar. Talip ise sol eliyle dede'nin eteğinden tutar; solunda oturan eşi ve diğerleri, kendi sağında bulunanın eteğinden tutar.³⁵⁸

Görgü Cemi'nde talip çiftlerin sırtlarına parmakları açık vaziyette bulunan sağ eliyle vuran dedeler vardır. Talip çiftin sırtına Pençe-i âl-i abâ denilen pençeleriyle üç kez vururlar. Mersin Tahtacıları arasında görülen, musahipli olanlar ile ikrar vermiş evli çiftlerin yılda bir kez dede ve topluluk huzurunda sorgudan geçirildiği Meydandan Geçme Cemi'nde de dede sağ eliyle sıvazlamada bulunur ve Pençe-i âl-i abâ denilen eliyle şaplak vurur.

“... Dede, yaşça büyük olan erkeğin omzundan ellerine kadar sağ eliyle “Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali” diyerek üç kez sıvazlar, sonra “tac-ı devlet” diyerek başından, “Selman-ı pak” diyerek omzundan ve “kemerbest” diyerek kemendinden niyaz alır ve ardından aynı eliyle parmakları açık bir şekilde erkeklere iki, kadınlara birer şaplak vurur. Buna pençe-i âl-i abâ adı verilir.”³⁵⁹

Bektaşilik'te vücut organı olarak el, Pençe-i al-i abâ'yı simgelemesi dolayısıyla kutsal kabul edilmiştir. El ile vücudun herhangi bir yerinin kaşınılmasından sakınılmış, bunun için tahta kaşağılar kullanılmıştır.³⁶⁰

Bektaşî inanişına göre dedenin, pirin parmakları kutsal kabul edilmesine bağlı olarak parmaklarının temas ettiği nesneler de kutsal kabul edilir. Cem ritüelinde pir, önüne konan ibrikçi leğenin üzerine şehadet parmağını uzatır. İbrikçi, pirin parmağına üç damla su damlatır ve her damlatışında “*Ya Muhammet, Ya Ali!*” der. Ardından cem erenlerine dönerek “*Erenler hayır himmet eyleyin*” der ve cem erenleri de “*Himmet erenlerin!*” diyerek karşılık verir. İbrikçi, pirin parmaklarından süzülüp leğene dökülen o üç damla suyu içer.³⁶¹ Tahtacı toplumunda görülen İkrar Cemi'nde ise Şems (Sucu), meydana gelerek üç damla su delile, üç damla su Dede'nin ellerine, üç damla su da Dede'nin ayağına damlatır.

³⁵⁸ Korkmaz, **Anadolu Aleviliği**, s. 224- 251.

³⁵⁹ Nilgün Çıblak Coşkun, “Tahtacılar da Meydandan Geçme Cemi ve Bu Cemdeki İslamiyet Öncesi İnanç Motifleri” **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, S. 2, Kış, 2010, s.101-118.

³⁶⁰ Acar, **a.g.e.**, s. 90.

³⁶¹ Korkmaz, **Anadolu Aleviliği**, s. 309.

Ardından Dede'nin önünde dizüstü duruşa geçer. İki elinin üç parmağını uzatan Dede'nin üç parmağı üzerinden sucu, su döker.³⁶²

2.2.3.2.3 El almak- El Vermek Geleneği

Şamanlık geleneği, Tasavvuf geleneği, âşıklık geleneği, halk hekimliği gibi usta- çırak ilişkisine dayalı meslek alanlarında görülen “el almak ve el vermek” geleneğinde “el almak”, sembolik bir eylem olarak ustadan mesleği icra etme yetkisini almayı; “el vermek”, usta tarafından mesleği icra etme yetkisinin verilmesini ifade eder. Buna göre el almak; çırağın mesleğini icra etmesi için ustasından izin almasını, tasavvufta talibin şeyhine intisap ederek tarikata girmesini, halk hekimliğinde ocaklı olacak kişinin başka bir ocaklıdan hastalıkları iyileştirme ve şifa verme iznini ve yetkisini almasını ifade etmektedir.

Tasavvuf, halk hekimliği, âşıklık geleneği alanları incelendiğinde el alma/ el verme uygulamalarının farklı şekillerde gerçekleştiği görülür. Örneğin Sibiryâ Şamanizmi'nde şaman olan kişi öldükten sonra oğlu, şaman babasının elinin ağaçtan bir suretini yaptırır ve bu simgeyi kullanmasıyla babasının güçleri kendisine geçmiş olur.³⁶³

Tasavvufî anlamıyla el almak, tarikata girmeyi, bir mürşid veya şeyhe intisap etmeyi ve ondan evrat almayı (vazife, ders); el vermek ise şeyh veya mürşid tarafından birisinin tarikata kabul edilmesini, ona evrât (vazife, ders) verilmesini ifade etmektedir.³⁶⁴ Buna göre, Akarpınar'ın sûfî kültürdeki ortak sembolleri incelediği çalışmasında belirttiği üzere el almak ve el vermek; etek öpmek, ağza tükürmek, cihar-ı darb (saç, kirpik, sakal ve bıyığı traş etmek) gibi geleneksel uygulamalarla birlikte intisabı sembolize etmekte ve Tarikat- Edeb Bağlamı Semboller arasında yer almaktadır.³⁶⁵

Tasavvuf'ta mürşit ve şeyh dışında el veren diğer bir kutsal şahsiyet de Hızır'dır. Yola girecek olan talipler yolculuk sırasında karşılaştıkları Hızır'ın onlara ilham verdiğine, onları tehlikelere karşı uyardığına ve rehberlik ettiğine inanırlar.

³⁶² A.e., s. 432.

³⁶³ Korkmaz, a.g.e., s. 32.

³⁶⁴ Gölpınarlı, a.g.e., s. 112; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 120.

³⁶⁵ Akarpınar, a.g.m., s. 14.

Hızır'ın sembolik bir eylem olarak "hırka giydirmek" şeklinde de el verdiğine inanılır. Örneğin, İbn Arabî'nin hırkasını Hızır'dan aldığı söylenmektedir.³⁶⁶ Âşıklık geleneği, halk hikâyelerinde sık sık kutsal bir şahsiyet olarak yer alan Hızır'ın tedavi etme, bereket ve zürriyet verme, meslekî yetenekleri devretme gibi özellikleri bulunduğu inanılmakla birlikte rüyalar aracılığıyla da Hızır'dan el alındığına dair bir inanış mevcuttur.

Tasavvufî gelenekte, gerek sembolik bir eylem gerek tasavvufî bir deyim olarak geçen "el almak" ve "el vermek" farklı adlar altında da yer alabilir. Bunlar arasında Biat, müridin şeyhine ve onun emirlerine tam olarak bağlı kalacağına dair verdiği söz anlamına gelir. Biât ve el almak ile aynı anlamda kullanılan diğer kelimeler ise mübâyaa, ahz-i tarîk, ahid, intisap, intimâ, telkin-i zikr, inâbe ve ikrar vermektir.³⁶⁷ İnâbe ise manevi bir hizmette bulunmak için mürşitten izin istemek anlamındadır. İnâbe almak, simgesel olarak tarikata, yola girmek için mürşidin onayını elde etmeyi ve derviş olmayı; inâbe vermek ise simgesel olarak mürşidin tarikata, yola girecek olana "dervişlik payesi" ni vermesini ifade eder.³⁶⁸

Tarikatlarda genel olarak biatın şeklinin ve yapılış amacının aynı olduğu görülmektedir. Öncelikle, tarikata girmek isteyen mürid adayının intisaba ehil olup olmadığı araştırılır. Sonra, tâlip bir deneme ve müridliğe hazırlık dönemi geçirir. Bu dönemde üç gün oruç tutar, boy abdesti alır, temizlenir, iki rek'at namaz kılar, istihâre eder. Allah rızâsı için sadaka verir. Yatsı namazından sonra şeyhin yanına giderek yüzü kibleye gelecek şekilde huzurunda diz çöker. Şeyh talibe bütün geçmiş günahlarından tövbe ve istiğfar etmesini söyler. Üzerinde kul hakkı varsa bunları ödeyeceğine veya helâl ettireceğine dair ondan söz alır. Sonra şeyh sağ elini uzatıp müridle musafaha eder (tokalaşır). Bütün şer'î hükümleri yerine getireceğine, dinine ve ahlâk esaslarına bağlı kalacağına dair ondan söz alınarak biat hakkındaki ayetler okunur. (er-Tevbe 9/111; el-feth 48/ 10; el-Mümtehine 60/12). Tâlibe şeyhinin dostuna dost, düşmanına düşman olmasını, hiçbir emrine karşı çıkmamasını tenbih ederek kelime-i tevhidi üç defa okur, peşinden tâlip bunu tekrar eder. Şeyh, *"Allah'ı rab, İslâm'ı din, Muhammed'i peygamber, Kur'ân'ı*

³⁶⁶ Korkmaz, a.g.e., s. 562.

³⁶⁷ Osman Türer, "Biat", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 6, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 124.

³⁶⁸ Korkmaz, a.g.e., s. 626.

rehber, Kâbe'yi kible, efendimiz falan zatı şeyh, mürebbi ve rehber olarak gönül hoşluğuyla kabul ettim” der. Talip de bunu tekrarlar. Sonra ellerini kaldırır, şeyh dua eder, mürid de “âmin” der. Bu merasimden sonra tâlip mürid olarak ihvan arasına girer, sohbetlere katılır. Biat sırasında mürşidin talibe verdiği öğütlere vasiyet edilir.³⁶⁹

El almak, aynı zamanda tarikatın on makamı arasında ilk sırada “mürşitten el alıp tövbe kılmak” adı altında bulunmaktadır.³⁷⁰ Ayrıca Bektaşiler kuşak kuşanma töreni sırasında “üç kez el aldım, üç kez el verdim” derler.

El almak ve el vermek, tasavvufi gelenek içerisinde bir deyim olarak da sık sık kullanılmaktadır. Gerek Türk tasavvufi şiirinde gerek Tasavvuf etkisindeki Türk şiirinde içerisinde el almak ve el vermek deyimini geçen beyitlere örnek olarak 16. yüzyıl klasik Türk şairi Bakî'ye ait “*Eşcâr-ı bâğ hırka-i tecride girdiler/ Bâd-ı hazân çemende el aldı çenârdan*” beyiti gösterilebilir. Bağı ağaçlarının Sonbahar'da yapraklarını dökmesi dervişlerin tecrit hırkası giymelerine benzetilmiştir. Yani dünyevî işleri bırakarak kendilerini maddî âlemden soyutlamaktadırlar. Beyitin ikinci mısrasında ise sonbahar rüzgârının çemende çınar ağacının ele benzeyen yapraklarını düşürmesi durumu “el almak” geleneğine gönderme yapmaktadır. Burada çınar ağacı³⁷¹ el vermesi dolayısıyla şeyhe benzetilmiştir.³⁷²

³⁶⁹ Türer, **a.g.m.**, s. 124.

³⁷⁰ Diğer makamlar ise şunlardır: 2) Talip ve müfrit olmak, 3) Saçını, sakalını ve elbisesini temiz tutmak, 4) Nefsine söz geçirmek, 5) Saygılı olmak, 6) Korkmak, çekinmek, 7) Hakk'tan umut kesmemek, 8) Doğruluk ve ibret üzere olmak, 9) Toplumda söz sahibi, sevgi sahibi ve öğüt sahibi olmak, 10) Aşk, şevk ve fakirlik üzere olmak. Nejat Birdoğan, **Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik**, 5. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 310.

³⁷¹ Çınarın yapraklarının ele benzemesi ise ayrı bir inceleme konusudur. Bakî'nin beyiti yanı sıra başka birçok şairin şiirinde de bu benzerlikten yararlanıldığı görülür. Örneğin Nev'i Divanı'nda “Tehî-dest olduğuyçündür çenârun/ Elini alup atarlar yabana” beyitinde Nedim Divanı'nda “Kaside-i ... Vâsf-ı İbrahim Paşa” başlıklı kasidesinde “Ayağı donmadı mı havzın evvelâ başdan /Yâ düşmedi mi çenârın eli çemende meğer” beyitinde görüldüğü üzere çınar yaprağının ele olan benzerliğinden Klasik Türk şiirinde bahsedilmiştir. Öte yandan çınar ağacı yapraklarının ele olan benzerliği Türk mitolojik sistemi içerisindeki inanışlarda da yer almaktadır. Bir inanişâ göre kâfirlerden kaçan bir insan yakalanmamak için çınar ağacının içerisine girer ve kendisi de çınar olur. Çınar ağacının yaprağının insan eli gibi beş dilimli olması ve insan eline benzemesi de bu olaya atfedilir. Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi I: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi**, s. 200.

³⁷² Haluk İpekten, **Bâki: Hayatı Sanatı Eserleri**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 125.

2.2.3.2.4. Tasavvuf İle İlgili Anlatılarda El Sembolü

Tasavvufî kutsal şahsiyetlerin ellerinin şifa, bereket, uğur verme, tehlikelerden koruma gibi işlevlerinden başta menkıbeler olmak üzere tasavvufî anlatılarda da bahsedilmektedir.

Ellerinde yer alan belirli izler, onların keramet sahibi olduklarını gösteren işaretlerdir. Örneğin, Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî’de anlatıldığı üzere Hz. Ali’nin biri avucunda diğeri alnında iki yeşil beni bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli’nin de avucundaki ve alnındaki yeşil benleri bulunduğunu gören Horasan Erenleri Hacı Bektaş Veli’nin Hz. Ali’nin sırrı olduğuna ve Hz. Ali’nin Hacı Bektaş’ın bedeninde yaşadığına ikna olmuşlardır.³⁷³

Farklı din ve inanç sistemlerinde de görüldüğü üzere kutsal şahsiyetlerin bedenleri sadece bir el olarak görülebilir. Örneğin Yunus Emre’nin Hacı Bektaş Veli’yi el suretinde gördüğü rivayet edilir.³⁷⁴ Bektaşilik’te, Hz. Muhammed yemek yerken gökten uzanan bir elin pilavından bir parça alıp gittiğine dair bir anlatı vardır. Bu elin Hz. Ali’nin kutsal eli olduğuna inanılmaktadır.³⁷⁵

Bereket, şifa verme, çocuk sahibi olmalarını sağlama, kötü güçlerden koruma gibi işlevleri elleri ile gerçekleştirdikleri görülür. Örneğin Hacı Bektaş Veli ile ilgili anlatıda Hacı Bektaş Veli, ölen bir çocuğu hırkasıyla örter ve elini yüzüne sürmesiyle onu diriltip ayağa kaldırır.³⁷⁶

Tasavvufî anlatılarda kutsal kabul edilen kişiler kerametlerini genellikle sağ elleri ile gerçekleştirirler. Bulgaristan’daki Demir Baba tekkesi bahçesinde yer alan ve beş göz hâlinde akan suyun Demir Baba’nın sağ elinin beş parmağını bir kayaya vurup delmesi sonucu çıktığına inanılmaktadır. Bu sebeple bu suya “Beş Parmak” adı verilmiştir.³⁷⁷

³⁷³ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 185.

³⁷⁴ Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, s. 61.

³⁷⁵ Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, s. 549.

³⁷⁶ Ocak, **a.g.e.**, s. 266.

³⁷⁷ Fatma Ahsen Turan, “Bulgaristan’da Demir Baba Tekkesi’ndeki İnanç Sembollerinin ve Ritüellerinin Çözümlemesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 43, Güz, 2007, s. 9.

Ermış kişilerin insanlara, hayvanlara gelecek kötülükleri elleri ile geri çevirdikleri ile ilgili anlatılar da bulunmaktadır. Örneğin atılan mermileri, top güllerini elleriyle çevirmeleri ile ilgili anlatılar mevcuttur.³⁷⁸

Taş ve kaya kültü ile ilgili menkıbelerde de taş ve kayalar üzerindeki el izlerinden bahsedilir. Bir menkıbeye göre, bir gün damın üstüne loğlamaya çıkan ve bir türlü Hacı Bektaş'ın veli olduğuna inanamayan müritlerden Sâduddin, şeyh tam damın altına kendi hizasına geldiğinde loğ taşını başına yuvarlayıp öldürmek istemiş, ancak Hacı Bektaş, taşı eliyle yakalamıştır. İşte bu sırada parmakları hamura gömülür gibi taşa gömülmüştür. Yine aynı menâkıbnâmede, Hacı Bektaş'ın Sarı Saltık adındaki müridinin Kaligra (Bulgaristan)'daki bir kayada el ve ayak izlerinin bulunduğu bahsedilmektedir.³⁷⁹

Pir elinden dolu içmek de kutsal şahsiyetlerin ellerinin sembolik işlevine örnek teşkil etmektedir.

“... (Pir Sultan Abdal) Yedi yaşına geldiğinde, babasının koyunlarını otlatmaya başlar. Günlerden bir gün, Yıldızdağı'nın eteklerinde sürüyü otlatırken yorulur; şöyle bir uzanayım da dinleneyim, der; ancak uyuyakalır. Düşünde bir ses duyar. Sesin geldiği yöne baktığında; karşısında, aksakallı bir ihtiyarın durmakta olduğunu görür; bir elinde dolu, diğer elinde elma vardır. İhtiyar önce **doluyu uzatır** ve Haydar'a; -Al oğlum bunu iç! der. Haydar doluyu içer içmez, damarlarına bir ateş yürür. İhtiyar bu kez elmayı uzatır. Haydar elmayı alırken, ihtiyarın **avucunun içinde** balkıyıp duran **yeşil beni** görür. O an anlar ki karşısında duran Hünkâr Hacı Bektaş Veli'dir. Hemen sarılır, elini öper. Nur yüzlü ihtiyar: -Oğlum senin adın bundan böyle Pir Sultan olsun. Adın dört bir yana yayılsın; sazının üstüne saz, sözünün üstüne söz gelmesin. Ali evladının hakkını almada Tanrı yardımcın olsun. Adını ben verdim, yaşını Tanrı versin, der ve gözden yiter. Akşam olur, gece sabaha açılır; ama Haydar evine dönmez. Ailesi, konu komşu endişelenir. Hep birlikte aramaya çıkarlar. Araya araya sonunda onu, Yıldızdağı'nın eteğindeki çimenlikte kendinden geçmiş uyur durumda bulurlar. Güzel yüzü köpüğe kesmiştir. O an anlar ki **Pir elinden dolu** içmiştir. Uyandırırılar ve eline bir saz verirler. Haydar'ın can gözü açılmıştır; saz çalıp söylemeye başlar.”³⁸⁰

Âşıklık geleneğinde de rüyalarda görülen kutsal şahsiyetlerin Hızırilyas, üçler, kırklar, üç derviş, bir pir, yaşlı bir adam veya yaşlı bir kadın gibi kişiler

³⁷⁸ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar. Töre ve Törenler. Oyunlar)**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1984, s. 122.

³⁷⁹ Ocak, **a.g.e.**, s. 126.

³⁸⁰ Esat Korkmaz, **Şamanizm: Esrik Yolculuk**, İstanbul, Berfin Yayınları, 2016, s. 82.

oldukları görülür. Kendilerine kutsallık atfedilen bu kişiler rüyada bazen genç bir kız elinden, daha sonra âşık olacak olan kahramana âşk badesi sunarlar. Kutsal kabul edilen kişilerin rüyadaki rolleri aynıdır. Daha sonra kahramana şiirlerinde kullanacağı bir mahlas verir, kahramanın ihtiyaç duyduğu anda ona yardım edeceklerini belirtirler.³⁸¹

Tasavvuf geleneğinde kadın evliyaların da pek çok keramet gösterdiği ile ilgili anlatılar vardır. Örneğin kadın evliya Rabia, parmağından ışık saçarak keramet göstermiştir. Rabia'nın evinde ışık olmaması dolayısıyla Rabia parmağına tükürür ve parmağı o gece sabaha kadar yanar. Hikâyenin devamında *“Eğer sorulursa ki parmaktan nice aydınlık çıka, cevap ederiz ki Musa eli gibi ola, o peygamberdi denilirse cevapta deriz ki her kim peygamberlere mütabeat ede, onun peygamberlik eserinden nasibi ola”* denilerek bir nevi Rabia'nın peygamberliğine işaret edilmektedir.³⁸²

El uzatma kerameti de tasavvufi gelenekte yer alan bir motiftir. Kadın evliyalarla ilgili anlatılarda bu motifin yer aldığı görülür. Abdurrahman Cami, Nefahatü'l- Üns'de bir anda ortadan kaybolan bir tülbentten bahseder. Bu tülbendin sahibi İsfahanlı bir kadındır ve İsfahan'dan elini uzatıp o mecliste bulunan tülbendini almıştır.³⁸³ Balıkesir'de Sarı Kız efsanesinde de Sarı Kız'ın ermişlik kerameti olarak elini dağın tepesinden denize uzatarak babasına suyu sunması el uzatma kerametine örnek olarak gösterilebilir.

Alevi-Bektaşî geleneğine ait Kırklar Cemi³⁸⁴ ritüelinin Miraçlama bölümünde yer alan Kırklar Cemi ile ilgili anlatıda da elin sembolik olarak yer aldığı görülür.

“Miraç sırasında Peygamber, Kırklar³⁸⁵ Bezmi'ne varır ve nerede olduğunu sorar. Bir ses, ‘Biz Kırklar’ız ve kırk’ımız Bir’iz’ yanıtını verir. Peygamber kanıt ister. O

³⁸¹ Umay Günay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 13.

³⁸² Çiğdem Mollaibrahimoğlu, “Anadolu Türk Tasavvuf Geleneğinde İşlevleri Bağlamında Kadın”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Kocaeli, 2014, s. 52.

³⁸³ Mollaibrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

³⁸⁴ Alevi inancına göre, cem ve cemin içinde yer alan on iki hizmet ve semah, Kırklar Cemi'ne dayanmaktadır.

³⁸⁵ Esat Korkmaz, *Simgeler Sözlüğü* çalışmasında “Kırklar”ı “Batınî kültürde, simgesel anlamda, gayb erenleri ululuk/ ermişlik sıralamasında yer alan, kim oldukları tam olarak bilinmeyen, ancak

zaman Ali –ki Peygamber, ezeli ruh varlığı içinde onu tanıyamamıştır – **parmağını keser** ve Kırklar’ın hep birden elleri kanamaya başlar. Ancak, Peygamber bakar ve ‘Siz otuz dokuz kişisiniz!’ der. Bunun üzerine ‘Birimiz yardım toplamaya gitti’ yanıtını alır. Tam o anda, **kanayan bir el** kendisine doğru uzanır. Bu, para toplamaya giden Selmân-ı Fârsî’nin elidir; ancak bir üzüm tanesi bulup getirebilmiştir. Bu bir tek üzüm tanesinden, Peygamber, kırk kişiye pay edilecek kadar şerbet çıkarır. Bu şerbet’ten içen Kırklar, kendilerinden geçer ve dönmeye başlar.”³⁸⁶

“... Kudretten bir el geldi, ezdi engür eyledi
O şerbetten biri içti, cümlesi oldu hayran
Mümin Müslüm üryan büryan hep girdiler semaha
Muhammet de kırklar ile bile girdi semaha
Çün muhabbet kaim oldu, Muhammet beytine vardı
Ali Hakk’ı devah kıldı, **hatemin** uğruna koydu
Dedi Saddak Murtaza! Evveli sen, ahiri sen, ey velâyet sahibi
Cümlesi de sana bağlı ey İmam-ı Evliya...”³⁸⁷

2.2.3.2.5. Tasavvuf İle İlgili İnaniş ve Uygulamalarda El

Tez çalışmasının bu kısmında tasavvuf ile ilgili ritüellerde elin hangi sembolik anlam ve işlevleri ile yer aldığı, sema ve semah ayinsel danslarında elin duruş pozisyonlarının sembolik anlamları, tasavvuf içerisinde görülen el ile ilgili belirli inanışlar ve kutsallığa sahip sofranın etrafında gelişen inanış ve uygulamalarda elin hangi sembolik anlam ve işlevleri ile yer aldığı irdelenmiştir.

Tasavvuf İle İlgili Ritüellerde El

Tasavvuf geleneğinde yer alan inanış ve uygulamalar incelenirse mürşid, şeyh, pir gibi kutsal şahsiyetlerin elleri dışında yola giren talibin de ellerinin ve parmaklarının inanış ve uygulamalarda yer aldığı görülür. Yola girecek kişinin veya

varlıklarına ve kutsallıklarına inanılan ‘kırk kişilik evliya, ermiş topluluğu’” olarak tanımlar. Kırklar Cemi’ni ise “Simgesel anlamda ‘Tanrı’nın varlık âlemi içinde tecellisinde tek bir vücut olarak algılanan Kırklar’ın “Hz. Ali’nin başkanlığında yaptığı toplantı’ ve bu toplantının devamı durumundaki ‘cem’” olarak tanımlar. Korkmaz, **a.g.e.**, s. 739-740.

³⁸⁶ Melikoff, **a.g.e.**, s. 281-282.

³⁸⁷ Korkmaz, **Anadolu Aleviliği**, s. 310-311.

inanç sahibi kimsenin bedeni özellikle elleri ve parmakları günlük hayatta olduğu gibi dinî ritüellerde de önem arz etmektedir.

Örneğin elin haramdan, hırsızlıktan, kirlilik ve kötülükle ilgili dünyevî işlerden uzak tutulması gerektiğinden tasavvuf geleneğinde sık sık bahsedilir. Bunu tasavvufî deyimlerde görmek mümkündür. Örneğin, “Eline, diline, beline sahip olmak” deymi Bektaşiliğin temel düsturlarından biridir. Görgü Cemi’nde pir tarafından okunan bir ayette “eline, diline, beline sahip olmak” düsturuna atıfta bulunulur:

“Tövbe günahlarımıza estağfurullah. Elimizle, dilimizle, belimizle işlediğimiz günahlarımıza tövbe estağfurullah. İsyanımıza tövbe estağfurullah. Can-u dilden el bağladım evliya erkânına/ hamd-ü lillah gene durdum pirimin divanına/ El’aman sığındım erenler lutf-u ihsanına/ Bu yolda canım kurban pirimin fermanına.”³⁸⁸

“Elin tek, dilin pek, belin berk tutmak” deyiminde el, dil ve cinsel birliktelik ile ilgili simgesel üç yasak ifade edilir. “Eline sahip olma” deyiminde elin hırsızlık yapma, kan akıtma gibi kötü eylemleri gerçekleştirmesinden sakınılması gerektiği ifade edilir. “Elini açık tutmak” deymi Ahiliğin ilkeleri arasında yer alan, eli sıkılıktan kaçınmayı, el açıklığı ve yardımlaşmayı simgeleyen bir ilkedir.³⁸⁹ “Elsiz-ayaksız- elsiz, dilsiz, belsiz” deyiminde ise kendisine ait olmayan bir şeyin alınmaması gerektiğinden, tarikat sırrının veya başkasından duyulan bir sırrın ifşa edilmemesi gerektiğinden ve kimsenin namusuna göz dikilmemesi gerektiğinden bahsedilir.³⁹⁰

Alevi- Bektaşî inancına göre elleriyle hırsızlık, harama el uzatma gibi işleri gerçekleştiren kişiler düşkün ilan edilip toplumdan dışlanır; cezası yerine getirilir ve elini sürdüğü yerlere kimse elini sürmez.³⁹¹

Alevi-Bektaşîliğe ait dede, baba, şeyh, mürşid ve rehberin el ve parmakları dışında yola girecek kişinin ellerinin de cem ritüellerinde rol oynadığı görülür. Örneğin Arap Aleviliği olan Nusayrilik’e ait Yola Giriş Ritüeli’nde yemin töreninde sırların açığa çıkmaması için adaydan Kur’ân-ı Kerîm’e el basması, kırk

³⁸⁸ Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, s. 304.

³⁸⁹ **A.e.**, s. 377.

³⁹⁰ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 116.

³⁹¹ Birdoğan, **a.g.e.**, s. 266.

kez yemin etmesi istenir. Aday yemin ettikten sonra şeyh adayın ve amcanın ellerini birleştirerek ikisinin başparmaklarının arasına bir damla nakfi damlatır. Ritüelin sonraki aşamasında yemin etme sırasında Kur'ân-ı Kerîm öpülerek üç kez alına değdirilir, amcanın ve çocuğun önüne bir sehpa üzerine Kur'ân-ı Kerîm konulur. Çocuk ve amca sol ellerini Kur'ân-ı Kerîm'in üzerine, sağ ellerini de başparmaklar birbirine değecek şekilde yine Kur'ân-ı Kerîm'in üzerine koyarlar. Çocuğa din amcasının huzurunda kimsenin malına, rızıkına göz dikmeyeceğine, hırsızlık ve zina yapmayacağına, açgözlü olmayacağına ve kendisine öğretilen sırları hiçbir surette açığa vurmayacağına dair kırk kez yemin ettirilir.³⁹²

Tasavvuf geleneğinde abdest “el suyu” olarak adlandırılır ve ellerin temiz olması gerekir. Namazdan önce, Kur'ân-ı Kerîm'e dokunmadan önce, Kurban ile ilgili törenlerden önce vücudun özellikle de ellerin kirlerden arındırılması gerekmektedir.

Yola giriş törenleri arasında yer alan ve yola girmek için düzenlenen ilk büyük tören olan İkrar Verme Cemi'nde meydana geçilmeden önce talibe rehber tarafından yol abdesti veya tarikat abdesti aldırılır. Rehber her bir uzvun yıkanması için su dökerken talibe sözleriyle telkinlerde bulunur. Elleri su dökerken “-Ey talip! Ezelden bu ana gelinceye kadar Tanrı'nın yasak ettiklerine el sürdünse cümlesinden arı olmak için ellerini yıkamak Cenab-ı Resul'ün sünnet-i saniyesidir. Yıka...” der.³⁹³ İkrar Verme Cemi sırasında son olarak sağ elini beyaz kefen içerisine girmiş talibin iki omuzu arasında koyar, bir ayet okur ve boynundaki tığbenti çözerken kulağına “- Girme girme; dönme dönme... Eline, beline, diline sağ ol... Mürşidin Muhammet, rehberin Ali” der. Ardından kefenin çıkarılmasıyla talip ikrar vermiş ve yeni yaşamına başlamış olur.³⁹⁴

Tasavvuf geleneği içerisinde gerçekleştirilen ritüellerde ellerin, parmakların merkezde yer aldığı diğer bir uygulama Bektaşî geleneğine ait Musahip Cemi ritüelinde³⁹⁵ görülen “parmak çatma” geleneğidir. Bu uygulamada seccade üzerinde

³⁹² Hüseyin Türk, Mustafa Çapar, “Alevilikte Yola Giriş Geleneklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 60, 2011, s. 34.

³⁹³ Korkmaz, Anadolu Aleviliği, s. 379.

³⁹⁴ A.e., s. 381.

³⁹⁵ Musahip; Alevi inancında ikrar vermiş, evli erkek ve kadının (karı-koca) seçtiği kefil anlamında yol kardeşi demektir. Musahiplik ise, ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte, Hakk'a yürüyünceye değin kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik

sorgudan geçen taliplerin rehber “bacı-kardeş” sağ omuzları birbirine değecek şekilde yan yana dizüstü otururlar. Sağ ellerini birleştirerek sağ başparmaklarını çatarlar. İki kişi yanı sıra dörtlü veya parçalar hâlinde on altı kişinin de parmak çattığı görülür. Bu sırada dede “Musahip hutbesi” okur. Ankara’daki uygulamada musahip hutbesi okunurken bir başka rehber tarafından parmakların üstten tutulduğu görülür. Bu kişiye de “parmak babası” denilmektedir.³⁹⁶

Alevi- Bektaşî inânışına ait bir gelenek olan Dâra Durmak’ta ellerin farklı duruşlarda rol oynadığı görülür. *“Kıyamla Hakk’ın huzurunda durduğunu kabul ederek, benliğini ortaya koyup teslim olmak demek olan”* dârdâ talibin kusurlu olduğuna inanılarak talib, dede tarafından dâra çekilir veya kişi kendisi başkasına zarar verdiğini düşünüyorsa kendiliğinden de dâra durabilir. Dâra durma, farklı adlar altında farklı duruş biçimleriyle yapılmaktadır. Örneğin Çengel Dârı’nda dâra duracak kişiler erkekler sağ başta olmak üzere sıra olurlar. Erkekler eğilerek sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üzerine koyarak dizlerini kırmadan eğilerek sağ ellerinin parmaklarını sağ ayağının başparmağı üzerine dokundururlar. Sol elini de kolunu çapraz tutarak el ayası açık olacak şekilde göğsünün üzerine kapatarak dâra durmuş olurlar. Fâtima Dârı’nda ise dâra durma sırasında sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağının üzerine konur. Başlar hafifçe öne doğru eğilir, sağ el göğsün üzerinde sol elin üzerine çaprazlama konularak dâra durulur.³⁹⁷

Bektaşî niyazında da el ve ayakların belirli özel duruşları bulunmaktadır. Sağ ayak başparmağı sol ayak başparmağı üzerine konur. Bu, ayağın mühürlenmesidir. Kollar göğüste ve parmaklar düz ve açık olarak, sağ orta parmak sol omuz başını, sol orta parmak sağ omuz başını gösterir biçimde durulur. Baş göğse doğru, bel öne doğru eğilir. Secdede ellerin ayaları yere konmaz. Başparmak haricinde öbür dört parmak avuca doğru kıvrılır. Bu parmakların ön yüzleri ve başparmağın iç yüzü ve dizlerde bükülerek sol diz yere konur. Önce sağ göz, sonra

içinde yaşayacaklarına, dedenin ve cem topluluğunun önünde söz vermeleri biçiminde gerçekleştirilen bir törenle kurulan “toplumsal bir akrabalık” kurumudur. Korkmaz, **a.g.e.**, s. 322.

³⁹⁶ Mehmet Ersal, “Alevî İnanç Sistemindeki Ritüelik Özel Terimler: Musahiplik”, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 6/1, Winter, 2011, s. 1098.

(Çevrimiçi), http://www.turkishstudies.net/makaleler/959328781_ersalmehmet.pdf, 15.05.2018.

³⁹⁷ Hüseyin Dedekargınoğlu, “Alevilikte Tanım ve Terimler”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, S. 60, 2011, s. 389-390.

sol göz ve alın değdirilip ayağa kalkılır ve yine niyaz duruşuna geçilir.³⁹⁸ Yunanistan topraklarında yaşayan Bektaşiler, niyaz ederken, ellerini, parmaklar düz ve bitişik, parmak uçları aşağıya mâil olarak iki böğürlerine korlar ve omuzlar, vücuttan biraz ayrılır; ayak mühürlemek aynıdır. Bu çeşit niyazda eller, kasıkların biraz yukarısında bulunur ve bu niyaz vaziyetine “Kasık Niyâzı” adı verilir.³⁹⁹

Mevlevilerde niyaza “Baş kesmek” de denilmektedir. Mevlevi niyazında, niyâz eden, şehadet parmağını, diğer parmaklara nispetle düz olarak tutup sağ elini dudağına götürür ve şehadet parmağını sükût işareti yapar gibi dudaklarının üstüne biraz mail olarak koyup hafifçe öper ve derhâl yine parmaklar biraz açık olarak elini kalbinin üstüne koyup başını eğer. Karşıdaki de aynı tarzda sağ eliyle aynı hareketi yapar ve baş keserek niyaz etmiş olur. Bu, parmağı ağza götürmek, sırrı fâşetmemeğe ve sükûta, baş kesmek de insanı takdise alâmettir.⁴⁰⁰

Ahilerin şedd –önlük bağlama ve şerbet içme yani yemin töreninde, belirli işlemlerin yapılmasından sonra yol atası, yeni oğlunun sağ elini kendi sağ eline alır ve her ikisinin elleri üstüne bir mendil örtülür. Yol kardeşleri talibin eteğini tutarlar. Yol atasının Yâsin Sûresinin 60. ayetini (Ey Âdemoğulları, ben size şeytana tapmayın, o size apaçık düşmandır diye emir vermedim mi? Sizden ahid-yemin almadım mı?) okumasıyla talibin eteğinden el çeken yol kardeşleri de ellerini pirin eli üstüne koyar ve böylece dört el birleşmiş olur.⁴⁰¹

Tasavvuf Geleneği’ne Ait Ayinsel Danslarda El

Tarihî çağlar boyunca farklı din ve inanç sistemlerinde yer alan ayinsel dansların genellikle iyi veya kötü ruhlarla iletişime geçme, hastalıkları, ölümü veya diğer kötü güçleri uzaklaştırma, bereket ve bolluğa sahip olma gibi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirildiği görülmektedir. Evrenin bir yansıması veya bir minyatürü kabul edilen insanı mikrokozmos addeden görüşe göre ise kutsal dansın yapılış amacı, insan içerisinde bulunan evrensel enerjilerin canlandırılmasıdır.⁴⁰²

³⁹⁸ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 57.

³⁹⁹ **A.e.**, s. 190.

⁴⁰⁰ “Mevlevi Terimleri”, (Çevrimiçi), <http://semazen.net/sp.php?id=41>, 01.04.2017.

⁴⁰¹ Bedi N Şehsuvaroğlu, **Dinlerde ve Tarikatlarda Sembolizm, Remizler**, İstanbul, Muhit Yayınları, 1973, s. 27-30.

⁴⁰² Ted Andrews, **Büyüsel Dans Teknikleri**, Çev. Ayşe Gorbon, İstanbul, New Age Yayınları, 2002, s. 15.

Eğlence, din veya estetiğe dayalı olarak icra edilen danslar belirli hareketler ve kalıp figürler barındırır. Özellikle dinlik- büyüklük bir ritüel olarak icra edilen danslarda yer alan el hareketlerinin belirli anlam ve işlevleri bulunmaktadır. El hareketleri sayesinde dans, yoğunluğa ve anlama ulaşır.⁴⁰³ Danslarda yer alan diğer pek çok duruş ve hareket gibi el hareketleri de bilinç düzeylerinin uyarılmasını ve ruhsal enerjilerin harekete geçirilmesini sağlar. İfade edilemeyen ifade ederek insanın içinde bulunan tanrısal güçleri harekete geçirir ve insanların iç yeteneklerini ortaya çıkarmasına, odaklanmasına yardımcı olur.⁴⁰⁴

Hindistan ve diğer Asya kültürlerine ait dinî nitelikli danslarda el ve parmak hareketleri geniş yer tutmaktadır. Eller ve parmaklar belirli kurallara bağlı olarak farklı sembolik anlamlara sahip çeşitli pozisyonlara sokulur.⁴⁰⁵ Gerek Türk kültüründe gerek dünya dinlerinde yaygın bir şekilde görülen el hareketi, bir elin avuç içinin göğse doğru diğer elin avuç içinin ise yere doğru çevrilmesidir. Örneğin Alevi-Bektaşî geleneğine ait semah ayininde⁴⁰⁶ sağ el/kol, omuzdan yukarıya kadar kalkar ve müziğin ritmine göre iner. Yukarı kaldırılmış sağ el, Hak'tan (Yaratan'dan) almayı, Hakk'a ulaşmayı simgeler. Yine aynı biçimde, bu figüre karşılık sol el de göğse kadar çıktıktan sonra aşağıya doğru iner, elin içi yere, toprağa dönüktür. Bu şekilde de bereket ve üremenin simgesi olan toprak, “Ana Tanrıça” kutsanmış olur. Bu el hareketinin en bilinen yorumu ise Hak'tan (yukarıdan) alınan halka (aşağıdaki insanlara) verilmesidir.⁴⁰⁷ Mevleviliğe ait Sema ayininde de sağ el göğse doğru açılmış hâlde sol el yere dönüktür. Sema ayininde de görüldüğü üzere, yukarıdan yani Tanrı'dan gelecek ihsan ve lütufları kabul eden sağ el, “almayı”; yere çevrili sol el ise halka ve tüm yeryüzüne feyz ve bereketi dağıtmayı yani “vermeyi” sembolize etmektedir.

⁴⁰³ Alpenfels, **a.g.m.**, s. 15

⁴⁰⁴ Andrews, **a.g.e.**, s. 17-18.

⁴⁰⁵ “Symbolism and Iconography, Religious”, **Encyclopedia Britannica, Macropedia: Knowledge in Depth**, C. 17, Chicago, Encyclopaedia Britannica, 1979, s. 905.

⁴⁰⁶ Sema, Alevi-Bektaşîlik'te Cem'deki on iki hizmet sıralamasında yer alan, cem ve muhabbet toplantılarında müzik eşliğinde yapılan “her şeyin dönerek değiştiğini işaret eden kutsal dans” olup Orta Asya Şaman ve diğer Uzak Doğu inanç kalıntıları barındırmaktadır. Gökbilimsel danslar arasında sayılan Sema'ya gezegenlerin güneşin etrafında dönmesi sembolik olarak tekrarlanır. Cem töreninde mürşit postunda oturan dede, güneşi temsil ederken diğer oyuncular ve anabacılar yıldızlar ve gezegenleri temsil eder. Bakınız: Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, s. 1049-1050.

⁴⁰⁷ İ. C. Erseven, **Oyun Kavramı Açısından Semahlar: Alevilerde Semah**, Ankara, Ekin Yayınları, 1990, s. 11.

Ellerin avuçlarının yukarı bakacak şekilde tutulmasıyla insanın içinde bulunan sezgi, yaratıcı imajinasyon, aydınlanma gibi dışıl yönler harekete geçirilirken avuçların aşağıya doğru döndürülmesiyle insanın içinde bulunan iddiacı, güçlendirici ve yönlendirici eril yönler harekete geçirilmiş olur. Öte yandan bir avuç aşağı ve bir avuç yukarı olarak sürekli değiştirilirse, bireyin içindeki ve çevresindeki enerji akışı da dengelenmiş olur.⁴⁰⁸

Tasavvuf Geleneği'nde El İle İlgili İnanışlar

Tasavvuf geleneği içerisinde el ile ilgili belirli inanışlar bulunmaktadır. Başparmakta iki, diğer parmaklarda üçer boğum olmak üzere her insan elinde bulunan on dört boğum Tasavvuf inanışına göre on dört masumu (On iki imam, Hz. Muhammed, Hz. Fatıma) sembolize eder. Birbirlerinin ellerini sıkı sıkıya sararak tokalaşan iki sufinin ellerindeki toplam boğum sayısının yirmi sekiz olması Hz. Muhammed'in 28.000 âleme ulaşmasıyla ilişkilendirilir.⁴⁰⁹

Sofraya Bağlı İnanış ve Uygulamalarda El

Tasavvufî tarikatlarda belirli yiyeceklerin ve yemeklerin kutsanması, sofraya bağlı pek çok inanış ve uygulama, sofrada gerçekleştirilen dualar, sofranın tasavvuf içerisinde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Bektaşilik, Mevlevilik gibi tarikatlara ait sofralarda ellerin özellikle parmakların farklı pozisyonlara sokularak sofrada dualarına eşlik edildiği görülür. Örneğin, Bektaşilik'te tarikat eğitiminin en önemli unsurlarından birini oluşturan sofrada ritüeline ait Sofra açma duası sırasında Bektaşiler dualara söz ve davranışlarıyla eşlik ederler.⁴¹⁰ Bu davranışlar arasında yer alan el ve parmaklarla yapılan jestlere örnek olarak yemeğe başlamadan önce dua sırasında sofradaki herkesin parmaklarını sofraya doğru çevirerek niyaz etmesi gösterilebilir.⁴¹¹ Anadolu'da lokma bitiminde dede sofrada duası yapar. Bu sırada lokma yiyenler ve

⁴⁰⁸ Andrews, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁴⁰⁹ Olgunlu, **a.g.e.**, s. 259.

⁴¹⁰ Güldane Gündüzöz, **Bektaşî Kültüründe Yemek Motifi**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 151.

⁴¹¹ **A.e.**

hizmet edenler, iki ellerinin parmak uçlarını sofraya koyarak bu şekilde dedenin duasını dinlerler. Dua sırasında “*Allah, Allah...*” diyerek duaya eşlik ederler.⁴¹²

Mevlevilik’te de Matbah denilen yer kutsallığa sahiptir. Buna bağlı olarak yemeğin pişirilmesi ve yenilmesi özel törenlerle icra edilir. Matbah gibi somat denilen sofrada da kutsallığa sahiptir. Mevlevilik’te gerçekleştirilen ritüele göre şeyhin gelmesiyle sofraya oturulur ve yemeğe önce tuzla başlanır. Herkes sağ elinin şahadet parmağını diliyle ıslayıp önündeki tuza banar ve tuz tadıldıktan sonra yemeğe başlanır. Yemeğin sonuna doğru pilavın geldiği sırada gülbang⁴¹³ çekilirken eller, parmaklar içeriye doğru bükük ve sofrayı tutar vaziyette sofranın kenarına konur.⁴¹⁴

Sonuç olarak, Türk- İslâm Tasavvufu içerisinde elin kutsallık boyutunun öne çıktığı pek çok sembol, ritüel, anlatı, inanış ve uygulama bulunmaktadır. Tasavvuf geleneğinde peygamber, evliya, şeyh, pir, rehber, Hızır gibi kutsal şahsiyetlerin ellerinin özellikle sağ ellerinin kutsal olduğuna inanılmıştır. Tarikata girmek amacıyla gerçekleştirilen ritüellerde görüldüğü üzere kutsal şahsiyetlerden el almak başlı başına bir gelenektir. Belirli ritüellerde, inanışlarda, deyimlerde, efsane ve menkıbe gibi kutsallıkla ilgili anlatılarda bu kutsal şahsiyetlerin ellerinin, parmaklarının önemli bir rolü olduğu görülür. El verme, pir elinden dolu içilmesi, el uzatma kerameti, talibin sırtının sıvazlanması gibi inanışlar dinî tasavvufî kişilerin kutsal kabul edilen elleri ile ilgilidir ve ellerinin sembolik anlam ve işlevlerini ortaya koymaktadır. Tasavvuf geleneğinde ellerin haramdan, kötülüklerden uzak tutulması, özellikle ibadet sırasında, sofrada temizliğine önem verilmesi istenir. Öte yandan ellerin, parmakların dualarda olduğu gibi sema, semah gibi kutsal danslarda da belirli pozisyonlara sokularak belirli anlamları ifade ettiği görülür. Bu anlamlardan en bilineni ise Hak’tan alıp halka vermektir.

Tasavvufî gelenekte elin somut veya görsel bir unsur olarak kullanılmasının örneği ise Pençe-i âl-i abâ sembolüdür. Türk- İslâm tasavvufî geleneği içerisinde

⁴¹² Esat Korkmaz, **Anadolu Aleviliği**, 2. bs., İstanbul, Berfin Yayınları, 2008, s. 295.

⁴¹³ “El-hamdüli-llâh, Eş-şükri-llâh, Hak berekâtın vere, erenlerin Hân-ı keremleri, nân-u ni’metleri müzdâd, sâbih-ül-hayrât-ı güzeşteğânın ervâh-ı şerifeleri şâd-u handan, bâkıyleri selâmette ola, demler, safâlar ziyâde ola, dem-i Hazret-i Mevlâna, sırr-ı Âteş-bâz-ı Velî, kerem-i îmâm-ı Alî Hû diyelim: Hû.”

⁴¹⁴ Bekir Şahin, “Mevlevilik’te Yemek Adabı”, (Çevrimiçi), <http://www.semazen.net/sp.php?id=39>, 12.05.2018.

sancak, bayrak, alem, mezar taşı, tılsımlı gömlek, hilye, minyatür, şifa taşı, istihare taşı, secdegâh taşı, mühür gibi maddî kültür unsurları içerisindeki veya üzerindeki Pençe-i âl-i abâ sembolü, kötü güçlerden koruma, şifa verme, savaşta düşmanı yenme, uğur getirme gibi işlevleriyle yer almaktadır. Buna göre, Pençe-i âl-i abâ sembolü, Fatma Ana eli sembolü gibi evrensel bir sembolün İslâmiyet içerisinde yer alan tarihî- coğrafi bir yorumudur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNSEL- BÜYÜSEL İNANIŞ ve UYGULAMALARDA EL SEMBOLÜ

Bu bölümde dinlik- büyüklük inaniş ve uygulamalar içerisinde yer alan el sembolü ve el ile ilgili unsurların sembolik anlamları ve işlevleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Öncelikle elin kutsallık boyutu; ellerin temizlik durumu, sağ elin üstün ve ayrıcalıklı durumu, somut ve görsel el sembolünün kutsallığı bağlamında ortaya konulacaktır. Şifa ile ilgili inaniş ve uygulamalarda, bereketi arttırmaya yönelik inaniş ve uygulamalarda, dua ve beddualarda, nazardan korunmaya yönelik inaniş ve uygulamalarda, kına ve dövme geleneğinde elin konumu ve kutsallık boyutu irdelendikten sonra tırnak, parmaklar, kollar ve yüzük, asa, tahta kılıç gibi sembolik aletler sembolik anlam ve işlevleri doğrultusunda ele alınacaktır. Tezin bu bölümünde ele alınan diğer konular ise Hızır Eli, Fatma Ana Eli, Geleceğe Yönelik Tahminlerde ve Karakter Analizinde El başlıkları altında ortaya konulmaya çalışılan örnek inaniş ve uygulamalardır.

3.1. Elin Kutsallık Boyutu

Hazırlanan tez çalışmasında, farklı din ve kültürlere ait dinlik-büyüklük inaniş ve uygulamaların farklı tarihsel durumlarla ilgili olmalarına karşın aynı temel değerlere dayandıkları tespit edilmiştir. Elin kutsallıkla ilgili durumlarda temizliğinin zorunluluk arz etmesi ve aksi durumda bir günah ve uğursuzluk durumunun oluşması, sağ elin üstün ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olarak inaniş ve uygulamalarda rol oynaması ve farklı adlar altında din ve kültürlerde yer alan somut ve görsel el sembolünün evrensel özelliklere, aynı anlam ve işlevlere sahip olması tezde yer verilen inaniş ve uygulamaların ortak yanlarını oluşturmaktadır.

3.1.1. El Temizliği

Dinlerin ortak noktalarından biri de vücudun temizlenmesi, ruhun manevi olarak arınması amacıyla suyun kullanılmasıdır. Vücudun özellikle ellerin kirli veya tehlike oluşturan şeylere veya insanlara teması hâlinde tabu durum oluştuğuna

inanılır. Oluşan bu tabu durumda ise yiyeceklere, özellikle ekmek gibi kutsal yiyeceklere dokunmak, kutsal şeylere temas etmek, ibadethaneye girmek veya kutsal kabul edilen kişilere dokunmak kesinlikle yasaktır. Dinlerde ve kültürlerde bunun belirli yaptırımları bulunmaktadır.

Dinlik-büyülük uygulamalardan, kurban ritüeli gibi belirli ritüellerden, dinlere ait ibadetlerden önce vücudun özellikle ellerin temiz olmasına dikkat edilir. Örneğin, İslâmiyet'te namaza başlamadan önce abdest alındığı gibi Kur'ân-ı Kerîm ele alınmadan önce de vücudun, özellikle ellerin temiz olması istenir.

Bedenin, ellerin temizliği halk arasında yaşayan inanış ve uygulamalarda da kendisini gösterir. Örneğin tarlaya tohum saçılmadan önce, iş yerine girmeden önce, doğum, evlilik, ölüm gibi hayatın geçiş dönemlerine ait ritüellerden önce bedenin temiz olması gerekir. Bu şekilde manevi arınmanın gerçekleştiğine; iyiliğe, berekete sahip olunacağına ve kötülüğün uzaklaştırıldığına inanılır. Öte yandan ellerin arı, temiz sularda, kutsal şahsiyetlerin yatırlarının yakınında bulunan sularda yıkanmasıyla kötülüklerin uzaklaştırılıp ruhen temizleneceği ile ilgili de inanışlar bulunmaktadır.

Ellerin yıkanarak temizliğinin sağlanması gibi ritüellerde ellerin kirlilik tehlikesine karşı örtülü durumda olduğu da görülür.

3.1.2. Sağ ve Sol Ellerin Kutsallığı Meselesi

Tarih öncesi çağlardan itibaren dünyanın farklı coğrafyalarına ait kültür, din ve inanç sistemlerinde sağ el ve sol el ile ilgili tutumların ve inanışların neredeyse aynı olduğu görülür. Bu tutum ve inanışlar incelendiğinde sağ elin genellikle kutsallık, temizlik, vericilik ve ulûhiyet ile, sol elin daha çok kirlilik, alçaklık ve günahla ilişkili olduğu görülmektedir.

Sağ el ve sol ele atfedilen özelliklerin ve tutumların temelinde “sağ” ve “sol” tarafa atfedilen özellikler; sağ ve sol taraf ile ilgili tutumun temelinde ise ilkel insanın ruhsal dünyasını şekillendiren “Kutsallık” ve “Dindışı”ndan oluşan iki temel zıtlık yer almaktadır. Sağ taraf ve sağ tarafla ilgili unsurların bulunduğu ruhsal dünyanın “kutsal” tarafında insanı yükselten, ona güç, uzun yaşam, sağlık veren, savaşta cesaretlendiren bir tanrısallık bulunurken, sol taraf ve sol tarafla ilgili

unsurların bulunduğu “Dindışı” tarafta insana kirlilik, zayıflık veren, ölümcül ve onu aşağıya çeken şeytanî bir yön bulunmaktadır. Doğanın kendisinde bulunduğu inanılan bu ikiliğin kutsal kısmında aydınlık, gündüz, yükseklik, gökyüzü, yaşam tanrı ve tanrılar; dindışı/ dünyevî tarafta ise karanlık, gece, alçaklık, yer altı, ölüm ve şeytanî varlıklar yer alır. Buna göre erkek, güç, aktiflik gibi unsurlar kutsal yani sağ tarafta; kadın, zayıflık, pasiflik gibi unsurlar ise dindışı yani sol tarafta yer alır.⁴¹⁵

Bu duruma bağlı olarak sağ taraf ve sağ tarafla ilgili unsurlar, iyilik, aydınlıkla ilişkili olup üstün ve makbul sayılırken sol taraf ve sol tarafla ilgili unsurlar kötülük, karanlık, kirlilik, alçaklık, günahla ilişkilidir. Sağ tarafta tanrısallık yer alırken sol tarafta şeytan ve şeytanî unsurlar yer alır. Sağ taraf, güç, mantık, bilinç ve nedensellik; sol taraf, tam tersi özelliklerle ilişkilidir.⁴¹⁶

Din ve inanç sistemleri, mitoloji gibi kutsal ile ilgili alanların yanı sıra siyaset, sosyoloji gibi alanlarda da görülen sağ ve sol zıtlığı farklı dillere ait kelimelerde de bulunur. Örneğin İngilizce’de sağ kelimesine karşılık gelen kelime “right” olup bu kelimenin diğer anlamları “doğru” “haklı” ve “iyi” dir.⁴¹⁷ Sağ kelimesinin “kutsal, doğru, saygın, zeki, makbul, uğurlu” gibi anlamlara sahip olmasının kökeni eski çağlara kadar uzanmaktadır. Örneğin, M.Ö. II. Anadolu Hitit dünyası, M.Ö. III. Bin Mezopotamya kültürlerine kadar giden bir incelemeye göre kelimenin beş bin yıldan beri aynı anlam ve değerini koruduğu tespit edilmiştir.⁴¹⁸

Sağ tarafın olumlu, uğurlu, hayırlı; sol tarafın olumsuz ve uğursuz sayılması insan vücudunun sağ ve sol tarafları için de geçerlidir. Örneğin, insan anatomisinde vücudun yönleri belirtilirken vücudun sağ tarafı için kullanılan kelime “Dexter”dir. “Sinister” ise anatomide vücudun sol tarafına karşılık gelir.⁴¹⁹ Dexter, “sağ taraf” anlamında olup dexterity “beceriklilik, zekilik, el çabukluğu” anlamlarını üzerinde

⁴¹⁵ Robert Hertz, “The Pre-eminence of The Right Hand: A Study in Religious Polarity”, Trans. by. Rodney and Claudia Needham, **HAU: Journal of Ethnographic Theory**, 3(2), 2013, s. 340-341.

⁴¹⁶ Cirlot, **a.g.e.**, s. 138.

⁴¹⁷ **Chambers’s Etymological Dictionary of the English Language**, Ed. James Donal, F.R.G.S., &c., London and Edinburgh, W.&R. Chambers, 1874, s. 438.

⁴¹⁸ Sema Sandalcı, “Eskiçağ’da “Sağ ve Sağ El” Kavramının Taşıdığı Dinsel Anlam”, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Vol. V., Tarih ve Medeniyet Tarihi**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012, s. 2607. (Çevrimiçi), <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SANDALCI-Sema-ESKİ-ÇAĞ’DA-“SAĞ”-VE-“SAĞ-EL”-KAVRAMININ-TAŞIDIĞI-DİNSEL-ANLAM.pdf>, 04.05.2019.

⁴¹⁹ N. Şimşek Cankur, “Anatomi Giriş ve Temel Kavramlar”, s. 2.

taşıır. Sinister kelimesi ise “sol, sol taraftaki” anlamlarının yanı sıra kötölükle, haksızlıkla ve uğursuzlukla ilişkilidir.⁴²⁰

Sağ ve sol tarafla ilgili tutum ve inanışların vücudun sağ tarafında bulunan sağ el ve sol tarafında bulunan sol el ile ilgili inanışların da temelinde yer aldığı görülür. “Sağ” ve “sol” tarafla ilgili genel bakış açısına bağlı olarak ve günlük hayatta sağ elin yemek yemek, herhangi bir işe onunla başlamak, iletişimin önemli bir unsuru olarak selam vermek, el sıkışmak gibi eylemlerin yerine getirilmesinde kullanılması ve sol elin kirlilerden arınmak gibi eylemlerde kullanılması dolayısıyla sağ elin üstünlük, yücelik ve temizlikle, sol elin alçaklık, kirlilik ile ilişkili bulunduğu görülmektedir.

Sağ el; hareket etmesi, emretmesi ve alma eylemini gerçekleştirmesi dolayısıyla en etkili kullanılan eldir. Buna karşın sol el tek başına bir şey yapmaması, sağ ele yardım etmesi, sağ eli desteklemesi ve tutması açısından mütevazı bir yardımcı rol üstlenir. Üstünlük sağ elde iken sol el; ikincil, ters ve alçaltan görevlerle ilgilidir.⁴²¹

Sağ elin kutsallıkla ilişkisini ortaya koyan pek çok inanış ve uygulama mevcuttur. Bu inanış ve uygulamaların örnekleri tarih öncesi çağlara kadar uzanır. Örneğin, tarih öncesi çağlara ait mağara duvarlarında ve kaya üzerlerinde görülen çeşitli el izlerinin genellikle sağ el olduğu tespit edilmiştir.

Mezar taşlarında, kutsal mabetlerde yer alan el izleri genellikle sağ eldir.

Semavi dinlere ait kutsal kitaplarda yer alan ayetlerde yer aldığı şekliyle Tanrı’nın/Rabb’in/Allah’ın kutsayan, yardım eden, lütfeden, bereket veren, koruyan, cezalandıran kudretli eli sağ eldir. Örneğin Tevrat’ta İsrailoğulları’nın Kızıldeniz’den geçerken söyledikleri ilahide Rabbin sağ eline övgüler vardır: “Senin sağ elin, ya Rab, kudrette celildir; Senin sağ elin, Ya Rab düşmanı ezer” “Harikalar yapan senin gibi kim vardır? Sağ elini uzattın, yer onları yuttu.”⁴²²

Semavi dinler içerisinde yer alan inanış ve uygulamalarda genellikle sağ elin kullanıldığı görülür. Örneğin Hristiyanlık’ta sağ elle takdiste bulunulur. Haç işareti sağ elle çıkarılır.

⁴²⁰ Chambers’s Etymological Dictionary of the English Language, s. 124, 471.

⁴²¹ Richard C. Martin, “Left and Right”, *Encyclopedia of Religion*, Ed. Lindsay Jones, C. 8, 2nd ed., New York, Thomson Gale, 2005, s. 5393.

⁴²² Çıkış 15: 6,12. Ayrıntılı bilgi için bk. 2.2.1. Musevilikte El Sembolü Bölümü.

Eller, farklı toplum, kültür ve dinlerde yemin etmek için de kullanılır. Kutsal kitaba veya kutsal nesneye sağ el bastırılarak yemin edilir. İslâmî bir uygulama olarak doğru söz söyleyeceğine yemin etmek için Kur’ân-ı Kerîm üzerine el basılır. Söz verirken sağ el yukarı kaldırılır ve bu şekilde bağlılık ve ikrar yemini edilir. Mahkemede doğru söz söyleyeceğine dair yemin edilirken sağ el kaldırılır. Öte yandan yemîn kelimesinin sözlüklerde “sağ, sağ taraf ve sağ el” anlamlarına gelmesi yemin ve el arasındaki bağlantıyı ortaya koymasından önemlidir.⁴²³

Türk Kültürüne ait inanış ve uygulamalarda sağ el ve sol el ile ilgili tutum, dünya üzerindeki diğer kültür ve dinlerle benzerlik gösterir. Sağ el; cömertlik, bereket, uğur ve kutsallıkla ilişkilendirilirken sol el bereketsizlik ve uğursuzlukla ilişkilendirilir.

Sağ elinin avuç içi kaşınan kişiye para geleceğine, sol eli kaşınan kişiden ise para gideceğine inanılır.

Un çuvalından bulgur sağ elle alınırsa bu çuvallarda bereket eksilmez.

Sağ elin üzerine yatılırsa güzel rüya görülür.

Sağ, Allah’ın; sol şeytanın yönüdür.

Yemek sağ elle yenilmelidir.

Nişanlı çiftler, nişanlılık süresince alyanslarını sağ yüzük parmağına, düğün sonrasında ise sol yüzük parmağına takarlar.

Kıyafet giyilirken ilk önce sağ el koldan geçirilir.

Gelin, gelin geldiği eve sağ adımıyla girerken eşikteki su dolu bir kabı, sağ eliyle sağ omzundan aşırarak gerideki herhangi birine verir.⁴²⁴

İnanışa göre, bir Buryat Şamanının sağ elinde bulunan iki başparmağı onun şaman olduğunun bir göstergesidir.⁴²⁵

Sağ ve sol ele karşı bakış açısı, Türk atasözleri ve deyimlerinde de görülmektedir. Örneğin “sağ el verir; sol el alır” derken sağ elin lütfetme, verme üstünlüğüne sahip olduğu, sol elin ise “almak” gibi daha alçak bir konumda

⁴²³ **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Haz. Ferit Devellioğlu, 21. bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 2004, s. 1160.

⁴²⁴ Muna Yüceol Özözen, “Sağ ve Sol Kavramlarına İlişkin Bir Araştırma Denemesi”, **Dil Dergisi**, S. 117, 2002, s. 5-24.

⁴²⁵ Mihaly Hoppal, **Avrasya’da Şamanlar**, Çev. Bülent Bayram- H. Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 22-23.

bulunduğu görülür. “Sağ elin verdiği sol el bilmeyecek” denilirken de aynı bakış açısı görülmektedir.

Sağ elin bağlı olduğu taraf olan dünyanın kutsal tarafına ait her şeyle sağ elin de bağlantılı olduğu görülür. Gökyüzünden lütfu almak ve onu yeryüzüne iletme, tanrılara adakları sağ elle adamak gibi uygulamalarda sağ elin gökyüzü, tanrısallık gibi kutsal unsurlarla olan ilişkisi görülmektedir.⁴²⁶

Tezin ilgili kısımlarında da bahsedildiği üzere Hızır gibi kutsal şahsiyetlerin bereket veren ve uğurlu ellerinin sağ el olması, sofrada başında sol elin kullanılmasından kaçınılarak sağ elin kullanılmasına özen gösterilmesi, tarlanın bereketi çok olsun diye tohumun sağ elle atılması, sema ve semah ayinleri sırasında sağ elin yukarıya, gökyüzüne bakacak şekilde kaldırılması ve sol elin avuç içinin yere çevrilmesi, düğün sırasında ve sonrasında gerçekleştirilen uygulamalarda sağ ayakla birlikte sağ elin kullanılması gibi çeşitli inanış ve uygulamalar sağ elin bereket, uğur ve hayırla ilişkilendirildiğinin Türk kültüründeki örnekleridir.

Sağ elin sahip olduğu kutsallık, ayrıcalık ve üstünlüğe karşın sol elin tek başına iş yapamayıp sağ eli desteklemesi, ona yardım etmesi veya kutsallığı bulunmayan hatta kutsallığa zıt eylemlerde rol oynaması sebebiyle kutsal kabul edilen eylemlerde kullanılmasından kaçınılmıştır. Sağ elin sağ taraf, dolayısıyla kutsal tarafla ve kutsal tarafa ait unsurlarla ilişkili olması gibi sol el de sol taraf ve dindışı/ dünyevî tarafa ait unsurlarla ilişkilidir. Ölüm, cinsellik, şeytan, şeytanî unsurlar, karanlık, yeraltı, kirlilik gibi unsurlar sol el ile ilgili inanışlarda yer alan başlıca unsurlardır.

Sağ elin kullanılması gereken kutsalla ilgili eylemlerde sol elin kullanılması sakıncalı görülmüş bu şekilde günaha girileceğine inanılmıştır. Bu sebeple farklı kültür ve dinlere ait inanış ve uygulamalarda sol elle ilgili benzer kaçınma ve tabuların bulunduğu görülmektedir. “Kutsal” ve “kutsal” dönük inanç ve ritüellere sahip tüm kültür ve dinlerde yer alan sol el ile ilgili kaçınma ve tabular özellikle Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerle yaygınlaşmış olup bu durumun temelinde sol el ile ilgili normaldışılık ve “kirlilik” algıları yer

⁴²⁶ Hertz, **a.g.m.**, s. 340-341, 347.

almaktadır.⁴²⁷ Buna göre sağ elin kullanılması gerekirken sol elin kullanılması o işte bereketin kaçacağına, uğursuzluk geleceğine işarettir. Örneğin tarlaya tohum atılırken sağ el yerine sol eli kullanmanın bereketi kaçırdığına inanılır ve bu sebeple sol elin kullanılmasından kaçınılır.

Dinsel veya büyüsel ritüellerde ve eylemlerde üstünlük ve önceliğin sağ elde bulunmasına karşılık “sinister force” (kötücül güç) yükseltmek isteniyorsa sol elin de kullanıldığı görülür.⁴²⁸

Dinlik- büyülik inanış ve uygulamalarda görüldüğü üzere kutsal kabul edilen elin sağ el olması neredeyse her kültür ve dinde görülen bir durumdur. Sağ el genelde kutsal, üstün ve ayrıcalıklı kabul edilirken sol el kötücül, kirlilik ve günahla ilişkilendirilmiştir. Sağ elin kullanılmasının zorunlu olduğu eylemlerde sol elin kullanılmasından kaçınılmış ve aksi takdirde bir yaptırımla karşılaşılacağına, bereketsizlik ve uğursuzluğun geleceğine inanılmıştır.

3.1.3. Kutsal El Sembolünün Somut ve Görsel Gösterimi

Elin sembolik anlam ve işlevleriyle rol oynadığı dinlik- büyülik inanış ve uygulamalar incelenmeden önce elin görsel veya somut bir unsur olarak hangi adlar altında hangi işlevlere sahip olarak kullanıldığı hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Ayrıca tezin farklı bölümlerinde incelenen ve “Pençe-i âl-i abâ”, “Fatma Ana eli” adlarıyla anılan el sembollerinin anlam ve işlevlerinin ortaya konulması adına bu kısım önem arz etmektedir.

Öncelikle, somut bir kültürel unsur olarak el sembolünün farklı din ve toplumlar tarafından hangi adlar altında kullanıldığı, hangi yapısal özelliklere sahip olduğu hakkında bilgi verilecektir. Sonra, sırasıyla beş sayısının sembolik anlam ve işlevlerinden yola çıkılarak el sembolü ile beş sayısı arasındaki ilişkiden, el sembolünün bereket ve uğur sağlama, nazardan ve kötü güçlerden koruma gibi işlevlerinden ve Türk kültüründe somut, görsel bir unsur olarak el sembolünün yer

⁴²⁷ Sol el tabusu ile ilgili Türk ve dünya üzerindeki diğer topluluklara ait olan inanış ve uygulamalar konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Aça, “Kültür ve Dayatma: Türk Kültüründe Sol El Tabusu”, International Conference: The West of The East, The East of The West Proceedings, Prague/ Czechia, 4-6 July, 2017, ISBN: 978-9944-0637-9-1, ss. 205-212.

⁴²⁸ MacCulloch, “Hand”, s. 492.

aldığı örneklerden bahsedilecektir. Son olarak el sembolünün içerisinde veya onunla birlikte yer alan balık, göz gibi sembollerin ve besmele, Esmâü'l-Hüsna gibi kutsal yazıların anlam ve işlevlerinden bahsedilecektir.

3.1.3.1. Kutsal El Sembolüne Verilen Adlar ve Kutsal El Sembolünün Özellikleri

Amulet şeklinde el sembolleri, Türkiye yanı sıra Suriye, Mısır, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan, Hindistan ve İran'da yaşayan Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından kullanılmaktadır.⁴²⁹ Farklı din ve toplumlar içerisinde belirli işlevlere sahip olan el sembolleri, farklı adlar altında kullanılmakla birlikte kendilerine özgü bazı özelliklere de sahip bulunmaktadır. Örneğin, Araplar arasında “Hamse eli” olarak adlandırılırken, Hindular içerisinde göz bulunan el sembolüne “Humsa eli” demişlerdir. Museviler arasında “Hameş Eli”, “Miriam Eli” (Hz. Musa'nın kız kardeşi) olarak da geçer ve içerisinde dört balık bulunur ve el yukarı dönüktür.⁴³⁰ Öte yandan Yahudi toplumu, kişiyi her türlü zararlı etkilerden koruduğuna inanılan bir nazarlık olarak duvar ve kapılarına astığı el sembolüne “Tanrı'nın eli” demişlerdir.⁴³¹ Müslümanlar arasında “Fatma Ana'nın eli” olarak kullanılan el sembolüne Ön Asya Hristiyanları “Meryem Ana'nın eli” ve İranlılar “Abbas'ın eli” demişlerdir.⁴³²

Görsel 38: Hameş eli, Yahudi örneği, Kudüs.

Kaynak: Morris, **Koruyucu Tılsımlar: Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar**, s. 191.

⁴²⁹ Sedat Veyis Örnek, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966, s. 48.

⁴³⁰ Morris, **a.g.e.**, s. 191.

⁴³¹ “Hamsa Sembolü”, (Çevrimiçi), <http://www.dinvemitoloji.com/2019/01/hamsa-sembolu.html>, 03.05.2019.

⁴³² Müjgan Üçer, “Sivas Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnançlar”, **5. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar Seksiyonu Bildirileri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 164-165.

Gerek İslâmî ülkelerde gerek Tasavvuf kültüründe el sembolü genellikle Pençe-i âl-i abâ olarak kullanılmakta ve Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan kutsal beşliyi temsil etmektedir.⁴³³ Ayrıca, Hz. Muhammed ile birlikte ilk dört halifeyi temsil ettiğine inanılır. Bu inanışa göre, başparmak, ilk halife olması dolayısıyla Hz. Ebubekir'dir. Şehadet parmağı olarak bilinen işaret parmağı Hz. Muhammed'dir. Orta parmak elin ortasında yer almasına bağlı olarak denge ve adaleti temsil eder. Elin yüzük parmağı Hz. Osman olup onun birleştirici ve uzlaştırıcı özelliğini simgeler. Elin küçük parmağı ise küçük yaşta İslâmiyet'i kabul etmesi, sonuncu halife olması dolayısıyla Hz. Ali'yi temsil etmektedir.⁴³⁴

El sembolü, Arap harfleriyle “Allah” yazısına benzetilmesi dolayısıyla da kutsal kabul edilmektedir.⁴³⁵ Tasavvufî kültürde açık parmaklarla birlikte el, Arap harfleriyle Allah ibaresine benzetilmekte ve başparmağın Elif harfini, şehadet parmakla birlikte orta ve adsız (yüzük) parmakların iki lâm'ı ve küçük parmağın da H harfini temsil ettiğine inanılmaktadır. Bu benzerlik ile ilgili Abdülbaki Gölpınarlı, 17. yüzyıl mutasavvıflarından Oğlanlar Şeyhi İbrahim'in (1065 H. 1655 M.) tasavvuf sohbetine ait şu sözleri aktarmaktadır:

“Sohbet-nâme'si”nde ‘Ve dahî suret-i âdem, serapâ Lafzat’ullah nümûdârı olduğu gibi bâzı eczâsında dahî nümûne-i ism-i Zât mevcuttur; netekim destini⁴³⁶ mürekkebe koyup beyaz kâğıt üstüne koysan ism-i Zât sureti müşâhede olunur ki Lafzat’ullah budur buyurdular...’⁴³⁷

El sembolü, İslâm toplumları arasında başka adlarla da inanış ve uygulamalarda kullanılmaktadır. Parmakları açık el motifinin XI. yüzyılda Şîî etkilerle “Ali'nin eli” (Pençe-i Ali) olarak Hz. Ali'yi veya Kerbela'da elini

⁴³³ Ayrıntılı bilgi için 2.2.3.2.1. Pençe-i Âl-İ Abâ bölümüne bakınız.

⁴³⁴ Ali Canip Olgunlu, **a.g.e.**, s. 259; Kutsal el simgesinin İslâmiyet'teki tarihî ve kutsal şahsiyetleri temsil ediyor olmasının temelinde İslâmîyet'te resmin ve portrenin yasak olması durumu bulunmaktadır. Malik Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960, s. 140.

⁴³⁵ Aksel, **a.g.e.**, s. 61.

⁴³⁶ Dest: El. **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 178.

⁴³⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, **Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevleri, 1977, s. 4.

kaybeden Hz. Ali'nin oğullarından birini temsil ettiğine inanılır.⁴³⁸ Öte yandan Azerbaycan'da "Yadullah" yani Allah'ın eli olarak da geçmektedir. Bakü'de yer alan Şii mezhebe ait bir caminin minberinin iki tarafında parmakları açık el resmi bulunduğu belirten Hikmet Tanyu, bileğin Allah'ı, başparmağın Hz. Muhammed'i, işaret parmağının Hz. Ali'yi, diğer iki parmağın ise Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i temsil ettiğine dair bir inanış bulunduğu bahseder.⁴³⁹

Farklı din ve toplumlar tarafından kullanılan somut, görsel bir kültürel unsur olan el sembolünün kökeni konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. El sembolünün kökeni tarih öncesi çağlara kadar uzanmakla birlikte çok eski pagan dinlerinde de mevcut olduğu konusunda görüş birliği vardır.

Örneğin, M.Ö. 1550- 330 yılları arasında yaşadıkları bilinen Kartacalılar tarafından kendilerini ve şehirlerini koruduğuna inanılan ve ay döngüsünün tanrıçası Tanit, bir el görüntüsü ile temsil edilmekteydi.⁴⁴⁰ Eşi Tanrı Baal Hammôn ile birlikte bir Fenike kenti olan Kartaca'yı koruyan ve "Kartaca'nın Hâkimi" olarak adak yazıtlarda bahsedilen Tanit, Astarte gibi diğer tanrıçalarla ilişkili olup belirli simgelerle temsil edilmekteydi. Zengin bir ikonografiye sahip Tanit ve Baal Hammôn'a adanmış mezar taşlarında en çok görülen simgelerden biri dirsekten kıvrılmış kollarını yatay olarak önünde tutan çizelgesel bir insan figürü olup "Tanit'in Simgesi" olarak adlandırılmıştır. Bu simgenin yanı sıra şişe, balık ve bir sapaya sarılmış iki yılan ile birlikte açık el, Tanit'in simgeleri arasında yer almıştır.⁴⁴¹

⁴³⁸ Selçuk Mülayim, **Değişimin Tanıkları – Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999, s. 39.

⁴³⁹ Hikmet Tanyu, "Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile ilgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma," **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982, s. 488.

⁴⁴⁰ "Hamsa Sembolü", (Çevrimiçi), <http://www.dinvemitoloji.com/2019/01/hamsa-sembolu.html>, 03.05.2019.

⁴⁴¹ Yves Bonnefoy, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt**, Türkçe Yay. Haz. Levent Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2000, s. 284.

Görsel 39: Kartaca koruyucu tanrıçası Tanit.

Kaynak: www.goddess-pages.co.uk/wordpress/wp-content/uploads/2015/04/tanit.jpg

Görsel 40: Tanit adak taşı M.Ö. 4.yy.?

Kaynak: <https://i.pinimg.com/originals/bc/5b/72/bc5b7219ddc2c86fec6b70ec1a2f26fd.jpg>

Tılsımlı gömlek, şifa taşı, halı, kilim, sancak gibi maddî kültürel unsurlar üzerinde bulunan, sadece bir görsel tasvir olarak duvarlarda yer alan, amulet/muska olarak kişinin üzerinde taşıdığı veya somut bir obje olarak evlerde, kutsal mabetlerde kullanılan el sembolü, tarih öncesi çağlardan itibaren farklı din ve inanç sistemleri içerisindeki dinlik-büyülük inanış ve uygulamalarda kullanılmış olmakla birlikte üzerinde taşıdığı anlamlara ve yerine getirdiği işlevlere göre farklı yapısal ve biçimsel özelliklere sahiptir. Genellikle parmaklar bitişik ve düz olacak şekilde aşağı veya yukarı doğru uzanan el sembolünün tipik bir örneği, elin her iki tarafında da başparmağın bulunduğu tasvirlerdir. Daha çok kutsama ve tebrik amacıyla birbirini üzerine konulmuş iki el olarak yorumlanmaktadır. Bu el tasvirinin kutsal sağ el olduğuna inanılmakla birlikte -çizilmiş, oyulmuş veya kazılmış olsun- tılsım işlevinin sürekliliğini, değişmezliğini sağlamak amacıyla oluşturulan simetrik bir işaret olduğu düşünülmektedir. Öte yandan bu el sembolünün zambak, lale benzeri bir çiçeğin şeklinden ortaya çıktığı görüşü de mevcuttur.⁴⁴²

⁴⁴² Frutiger, **a.g.e.**, s. 260.

Maddî el sembollerinin yapılmış oldukları maddeler de el sembolünün anlam ve işlevleri açısından önemlidir. El sembolünün biçim ve renkleriyle birlikte yapılmış oldukları maddelerin önemi, onların özünde gizli bir kuvvet taşıma niteliklerine bağlıdır. Bu doğrultuda el sembolü, nazarlık olarak, kötü güçlerden ve kötü bakışlardan korunmak amacıyla takılır.⁴⁴³

El şeklindeki amuletler genel olarak altından, gümüşten, pirinçten, ağaçtan, kâğıttan, fildişinden, mavi camdan, porselen vb. maddelerden yapılır.⁴⁴⁴ Ayrıca taş, tahta ve kilden yapılmış el sembolleri de bulunmaktadır. “Fatma Ana eli” adıyla el sembolleri altın ve gümüş madenlerinden yapılarak bereket ve şans getirmesi amacıyla kullanılmakta ve kuyumcu dükkânlarında maddenin değeri ölçüsünde satılmaktadır.

3.1.3.2. Kutsal El Sembolü ve Beş Sembolü

Elde bulunan beş parmağa bağlı olarak beş sayısının sembolik anlamı elin sembolik anlamını güçlendirmektedir. Hatta el sembolünün kutsallığını ve gücünü beş sayısından aldığına inanılır. Daha az bilinen dillerde el için söylenilen kelimenin beş’e karşılık gelmesi veya beşin aynı zamanda el anlamına gelmesi el sembolünün beş sayısı ile olan ilişkisini göstermektedir.⁴⁴⁵

İnsanın beş duyuya, başla birlikte iki el ve iki ayaktan oluşan beş uzva sahip olması ve elde beş parmak bulunması insanda beşli temel bir yapı olduğunu gösterir. Beş sayısının kutsal ve mistik bir güce sahip olmasının temelinde ise bu yapının yer aldığı düşünülmektedir. Örneğin, bu beşli yapıyı ortaya koyan pentagram (beş köşeli yıldız), mikrokozmosun (evrenin küçük ölçekli benzeri olan insan) sembolü olmuştur.⁴⁴⁶

Sembolik anlamları bulunan diğer sayılar gibi sadece bir nicelik ifadesi olmayan aynı zamanda karakteristik özelliklere sahip bulunan beş sayısı, aşkın ve sağlığın sembolüdür. Kendilerini yöneten baş ile birlikte eller ve kollardan oluşan insan vücudunun beş uzantısı ve bir başparmak ve diğer dört parmaktan oluşan

⁴⁴³ Üçer, **a.g.b.**, s. 165.

⁴⁴⁴ Örnek, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, s. 49.

⁴⁴⁵ Alpenfels, **a.g.m.**, s. 16.

⁴⁴⁶ Cirlot, **a.g.e.**, s. 197.

eldeki beş parmak dolayısıyla bir merkezi nokta ve dört yön yine beş sayısının sembolik dünyası içerisinde yer alır. Ayrıca Hieros Gamos beş sayısı ile temsil edilir. Beş sayısının geometrik karşılığı pentagram veya beş noktalı yıldızdır.⁴⁴⁷

Elin beş sayısı ile olan ilişkisini, her ikisinin de bağlantılı olduğu diğer sembollerde görmek mümkündür. Örneğin, Antik Çağ'da beş sayısı Venüs ve İhtar'a atfedilmiş olup evlilik ve cinsellik ile ilgilidir. Venüs'ün Zodyak duraklarının aldığı bir şekle dayandırılan pentagramın kötülüğe karşı koruduğuna ve büyüsel güçlere sahip olduğuna inanılmaktaydı.⁴⁴⁸ Elin beşli yapısı, el sembolü içerisinde görülen pentagram (beş köşeli yıldız) sembolü ve beş sayısı yanı sıra eski çağlarda tanrıçalara atfedilen el sembolü belirli sembollerin anlam dünyalarında birbirleriyle ilişkili olduklarını göstermektedir.

Beş sayısının kutsallığı İslâmiyet içerisindeki inanış ve uygulamalarda da kendisini gösterir. İslâm'ın beş şartı (Kelime-i şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek), beş vakit namaz; Pençe-i âl-i abâ olarak Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan kutsal beşli vd. pek çok unsur İslâmiyet'teki beşli sistemin örnekleridir.

İslâmiyet içerisindeki el sembolü örnekleri arasında yer alan Hamsa, Pençe-i âl-i abâ, Fatma Ana eli ve beş sayısı arasındaki ilişki ile ilgili pek çok inanış bulunmaktadır. Hamsa ve pençe kelimelerinin beş anlamına gelmesi, Pençe-i âl-i abâ'nın beş kutsal şahsiyeti temsil etmesi ve el sembolünün İslâm'ın beş şartıyla veya beş vakit namazla ilgili görülmesi gibi pek çok inanış mevcuttur.

Beş sayısının sembolik anlamlarının ayrıntılı olarak incelenmesi, el sembolünün üzerinde taşıdığı anlamların ortaya çıkarılması ve el sembolünün evrensellik, tarihsellik ve güncellik boyutunun irdelenmesi adına gereklidir.

3.1.3.3. Kutsal El Sembolünün Başlıca İşlevleri

Somut veya görsel bir unsur olarak el sembolünün pek çok işlevi bulunmaktadır. Kötülük ve tehlikelerden koruma, nazarı def etme; bereket ve şans getirme, doğurganlığı arttırma ve şifa verme başlıca işlevleri arasında yer

⁴⁴⁷ Cirlot, **a.g.e.**, s. 233.

⁴⁴⁸ Annemarie Schimmel, "Numbers", **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, Vol.10, 2. bs., New York, Thomson Gale, 2005, s. 6747.

almaktadır. Farklı din ve toplumlar tarafından belirli adlarla kullanılan el sembollerinin üzerinde taşıdıkları anlamlar, ilgili oldukları anlatılar, biçimsel özellikleri ve hangi inanış ve uygulamalarda rol oynadıkları onların hangi işlevleri yerine getirdiği hakkında bilgi verebilmektedir.

3.1.3.4. Türk Kültüründe Kutsal El Sembolü Örnekleri

Türk-İslâm kültüründe nazardan koruma, şifa, uğur ve bereket verme işlevleriyle Pençe-i âl-i abâ, Fatma Ana eli adları ile kullanılan el sembollerinden başka aynı işlevleri ile yerine getiren pek çok örnek el sembolü bulunmaktadır. Tarihî kapı tokmakları, mezar taşları, halı-kilimler, dinsel- büyüsel takılar vb. kutsal el simgelerinin yer aldığı başlıca maddî kültür unsurlardır.

Anadolu’da evi kötülüklerden, dış tehlikelerden koruduğuna inanılan; bronz, pirinçten yapılmış, el şeklinde tarihî kapı tokmakları bulunmaktadır. Diğer bir örnek ise İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde Geç Roma Devri’ne ait el şeklinde bronz kandil taşıyıcılarıdır. Diyarbakır Kalesi Dağ Kapısı’nda kufekî taş üzerinde yer alan el motifinin avuç içerisinde yer alan göz sembolü ile birlikte nazardan korunmak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir.⁴⁴⁹

Görsel 41: Diyarbakır Kalesi Dağ Kapısı, “El” Detayı.

Kaynak: Aldoğan, **a.g.m.**, s. 85.

Elin sembolik olarak yer aldığı diğer bir maddî kültürel unsur ise mezar taşlarıdır. Anadolu’da yer alan tarihî mezar taşlarının çeşitli biçimsel özellikleri bulunmaktadır. Mezarda yatan kişinin kişiliği, mesleği hakkında bilgi veren, belirli biçimsel özelliklere sahip mezar taşlarında farklı bezeme unsurları da yer almaktadır. Bu bezeme unsurları arasında elin de yer aldığı görülür. Örneğin

⁴⁴⁹ Aldoğan, **a.g.m.**, s. 85-87.

Iğdır'ın 15 km. kuzeydoğusunda yer alan Karakoyunlu ilçesinde yer alan bazı tarihi mezar taşlarında el sembolü bulunmaktadır. Iğdır- Karakoyunlu ilçesi halkı, bu el motiflerinin mezarda yatan kişinin maharetli ve usta birisi olduğuna işaret ettiğine inanır.⁴⁵⁰

Görsel 42: M.1881 tarihli mezar taşının başucu şahidesinin arka yüzünde yer alan el motifi.

Kaynak: Muhammed Arslan, "Iğdır- Karakoyunlu'da El Motifli Mezar Taşları", s. 214.

El motifi, başucu şahidesinin arka yüzüne sağ elin avuç içi yerleştirilmek suretiyle işlenmiş ve kol hizasından resmedilmiştir. El izi, derin oyma tekniğinde ele alınmış ve bilek hizası da belirtilmiştir.

Görsel 43: M. 1897 tarihli mezar taşı başucu şahidesinin arka yüzünde yer alan el motifi.

Kaynak: Arslan, **a.g.e.**, s. 211.

Ön yüzünde kitabenin yer aldığı mezar taşındaki el motifi, dikdörtgen bir panonun içerisinde sağ elin avuç içi yerleştirilmek suretiyle oyma tekniğinde işlenmiştir.

⁴⁵⁰ Arslan, "Iğdır- Karakoyunlu'da El Motifli Mezar Taşları", s. 213.

Görsel 44: M.1911 tarihli mezar taşının başucu şahidesinin arka yüzünde yer alan el motifi.

Kaynak: Arslan, **a.g.e.**, s.243.

Elin sembolik olarak yer aldığı diğer maddî kültürel unsurlar ise geleneksel el sanatları içerisinde yer alan halı ve kilimlerdir. Halı ve kilimcilik sanatında el ve el ile ilgili diğer sembolik unsurlar; evin dirliğini, bereketini, bolluğunu sağlamak, kötü güçlerden, nazardan korumak işlevleriyle yer almaktadır. El, bir motif olarak parmakları açık tek el olarak veya çift el olarak bulunur.

El motifinin yanı sıra parmak motifleri de halı, kilimcilik, dokuma sanatında kullanılan semboller arasında yer alır. Kuvvet, kudret ve hükmetme gücünü sembolize eden el ve parmakların halı, kilim ve dokumalarda stilize olarak beş çizgi veya beş nokta şeklinde yer aldığı da görülür.⁴⁵¹ Açık el motifinin Anadolu'nun batısına gidildikçe stilize edilmiş olarak halı ve kilimlerde yer aldığını belirten Aldoğan, açık el motifi şeklinin sahip olduğu mistik niteliği stilize edilmiş el motifinin taşımadığını ve zamanla bir süs unsuruna dönüştüğünü belirtir.⁴⁵²

Anadolu'da el motifi adı altında pek çok motif bulunmaktadır. Arapeli motifi adı altında Kırşehir yöresi halılarında, üç dilimli geometrik bir bezemeye sahip Taşpınar- Bor divan halılarında, Gaziantep'te dokunan kilimlerde ve Muğla Bodrum kilim dokumalarında el motifi adı altında pek çok motif bulunmaktadır.⁴⁵³

“Eli belinde motif” birçok halı ve kilimde bulunan ve tekrarlanan bir motiftir. Başka adlar altında da kullanılan eli belinde motif, eli belinde bir genç kızın duruşunun stilize edilmiş şekli olup Hatay, Amanos ve Amik Ovası Türkmen dokumalarında bir uğur ve saadet işareti olarak yer almaktadır.⁴⁵⁴ Anadolu

⁴⁵¹ Figen Baykal Ertem, “Dokuma ve Takılarda Görülen Nazar Motifleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı, Geleneksel Türk El Sanatları Bilim Dalı, Ankara, 2009, s. 101.

⁴⁵² Aldoğan, **a.g.m.**, s. 88.

⁴⁵³ Aldoğan, **a.g.m.**, s. 87.

⁴⁵⁴ Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, s. 58.

Motifleri Sergisi Kataloğu'nda Anadolu'da dokunan halı ve kilimler üzerinde yer alan motifleri inceleyen Güran Erbek, el ve parmak motiflerini korunma ile ilgili motifler arasında, elibeline motifini ise doğum, çoğalma, doğurganlık ve bereket konulu motifler arasında göstermiştir.⁴⁵⁵

Görsel 45: Eli Belinde sembolü

Kaynak: <https://uqusturk.files.wordpress.com/2011/05/elibeline-26.jpg>

Halı ve kilim sanatında bereket, doğurganlık, nazardan korunma gibi işlevlere sahip tarak ve ibrik gibi sembollerle de birlikte bulunan el motifi, halı ve kilimler yanı sıra geleneksel el sanatları içerisinde yer alan seccadelerde, yün çorap ve eldivenlerde, yazmacılıkta, mendil işlemeciliğinde, halı yastıklarının köşelerinde de yer alır. Örneğin, Kırşehir'de halı yastıklarının köşelerinde el motifi mevcuttur.⁴⁵⁶

Anadolu köy evlerinin duvarlarında aşı boyası ile basılarak oluşturulmuş el izleri yer almaktadır. Duvarlarda yer alan el izlerinin kökeni tarih öncesi çağlara kadar gitmektedir.

Osmanlı Devleti'ne ait bazı belgeler arasında şehzadeliği döneminde Sultan II. Mehmed'in de incelemiş olduğu el motifli filigran örnekleri yer alır.⁴⁵⁷

Antik dönemde büyüsel amaçla takılan el şeklindeki kolye, küpe ve yüzükler günümüzde büyüsel işlevinden sıyrılarak süs amacıyla takılmaktadır ve mağazalarda, kuyumcularda ticari amaçla satılmaktadır.

⁴⁵⁵ Güran Erbek, **Anadolu Motifleri Sergisi: Sergi Kataloğu**, İzmir, İzmir Alman Kültür Merkezi, 1986, s. 4.

⁴⁵⁶ Aldoğan, **a.g.m.**, s. 88.

⁴⁵⁷ **A.e.**

3.1.3.5. Kutsal El Sembolü İçerisinde Yer Alan Diğer Semboller

Farklı din ve inanç sistemlerine ait kutsal el sembollerinin yanında veya üzerinde belirli yazı ve semboller de yer almaktadır. Bunların başında göz, balık, Mühr-ü Süleyman gibi semboller, Esmâü'l-Hüsna, Besmele, belirli ayet ve sureler, “Mâşâallah” gibi Arapça ibareler gelmektedir. Bu yazı ve sembollerle birlikte kutsal el sembolünün bereket, şifa, doğurganlık ve nazardan koruma işlevleri daha da pekişmiş olur.

Göz

El sembolünün içerisinde yer alan en yaygın sembol olan göz sembolü, kötü güçleri uzaklaştırmak ve kötülüklerden korunmak amacıyla geçmişten beri kullanılmaktadır. Göz şeklinde takılar, objeler, göz resimleri göz sembolü ile ilgili başlıca unsurlardır. Göz sembolünün nazardan korunmak için kullanılan başlıca unsurlardan biri olmasının en önemli sebebi gözlerden çıkan yıkıcı, kötü enerjinin karşısındaki kişiye veya nesneye zarar vermesi inanışıdır. Kötü gözün bu yıkıcı etkisini yine göz sembolü kullanarak bertaraf etmek, geri çevirmek büyüsel bir yöntem olup bu yöntemin temelinde “kuvvete karşı kuvvet” ilkesi bulunmaktadır.⁴⁵⁸ Buna bağlı olarak, el sembolü içerisinde yer alan bir göz ile birlikte elin koruma işlevinin daha da güçlenmiş olduğuna inanılmaktadır.

İnsanoğlunun gerek günlük yaşamında gerek inanç sisteminde önemli rol oynayan iki bedensel uzvunun sembolik olarak birlikte bulunması önemlidir. Çünkü el ve göz uzuvlarında kozmik, büyüsel ve psişik güçlerin dolu olduğuna ve bu güçlerin başka insanlara veya varlıklara iletilebileceğine inanılmaktadır.⁴⁵⁹

El ve göz sembollerinin bir arada bulunduğu birçok örnek mevcuttur. Örneğin Hinduların kullandığı Humsa Eli’nde ortada yer alan göz, çevresindeki elden daha önemlidir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Örnek, 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s. 149.

⁴⁵⁹ El- Sayed el- Aswad, “Magic Bodily Members: Human Eye and Hand”, **Archetypes and Motifs in Folklore and Literature: A Handbook**, Ed. Jane Garry, Hasan El-Shamy, New York, M. E. Sharpe, 2005, s.139.

⁴⁶⁰ Morris, a.g.e., s. 191.

Süleyman Mührü

Kutsal el sembolünün yanında veya üzerinde bulunan diğer bir sembol beş köşeli veya altı köşeli yıldız şeklindeki Mühr-ü Süleyman/ Süleyman Mührü sembolüdür. Türk- İslâm kültüründe yaygın bir sembol olarak kullanılan Mühr-ü Süleyman/ Süleyman Mührü, Hz. Süleyman ile ilgili bir anlatıya dayanmaktadır.⁴⁶¹

Kaynaklarda Süleyman Mührü sembolünün tarihî kökeni Tunç Çağı'na kadar götürülmektedir. Helen, Roma, İbrani, Asur, Sümer ve Bizans Medeniyetleri'nde farklı anlamlar atfedilerek kullanılmıştır.⁴⁶² Ayrıca, Babil, Maya, Toltek, Orta Amerika, Hinduizm, Pueblo Kızılderilileri gelenekleri yanı sıra İdil-Ural bölgesindeki Proto-Türklere ait eserlerde ve Alplerde de yer aldığı tespit edilmiştir.⁴⁶³

Süleyman Mührü, başka adlar altında da farklı din ve kültürler tarafından kullanılmaktadır. Mikrokozmos yıldızı⁴⁶⁴, Hatem-i Süleyman, Davut Yıldızı, Davut Kalkanı, Altı Köşeli Yıldız, Heksagram adları ile de kullanılan sembol, Türk- İslâm kültüründe daha çok Mühr-ü Süleyman adıyla anılmakla birlikte Yahudi ve Hristiyan geleneğinde Davut Peygamber'in altı köşeli yıldız sembolünü kalkanında kullanmış olmasına atfen Davut Yıldızı, Davut Kalkanı olarak da kullanılmaktadır. Günümüzde, Yahudi kimliğinin bir sembolü olarak "Davut Yıldızı" adıyla İsrail bayrağında yer almaktadır.

İç içe geçirilmiş iki eşkenar üçgenden oluşan altı köşeli yıldız pek çok anlam atfedilmektedir. Cirlot'a göre ateşi simgeleyen üçgen ile suyu simgeleyen ters üçgenin birleştirilmesiyle bilincin ve bilinçsizliğin birleşimi olarak bir insan sembolü ortaya çıkar. İnsanın "Küçük evren" yani Mikrokozmos addedilmesi

⁴⁶¹ Hz. Süleyman, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde sadece kral olarak geçmekte, İslâmiyet'te ise hükümdar-peygamber olarak anılmaktadır. M.Ö. 973'te babası Davut'tan İsrailoğulları Krallığı'nı devralmasıyla İsrailoğulları en güçlü ve en refah dönemini yaşamıştır. Gerek Yahudi yazılı kaynaklarında ve sözlü geleneğinde gerek diğer Doğu kültürüne ait edebî verimlerde Süleyman Peygamber ile ilgili pek çok anlatı mevcuttur. Hz. Süleyman'ın "Yeryüzündeki her türlü canlıya ve rüzgâra hükmedebilme", "kuşların dilinden anlayıp onlarla konuşabilme", "emrindeki cinlere her türlü işi yaptırabilme" gibi doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılmaktadır. Ruhiye Onurel, "Osmanlı Kitap Resminde Süleyman Peygamber İkonografisi", **Sanat Tarihi Defterleri**, S. 16, İstanbul, Ege Yayınları, 2014, s. 105-108.

⁴⁶² İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 525.

⁴⁶³ Salt, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁶⁴ Cirlot, **a.g.e.**, s. 281.

sebebiyle bu şekle “Mikrokozmos yıldızı” denmektedir.⁴⁶⁵ Öte yandan bu şekil, İslâm öncesi Doğu kültürlerine ait madde ve mânâ, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, Tanrı ve kaos, derûn ve masivâ, kadın ve erkek gibi zıtlıkları temsil etmektedir.⁴⁶⁶ Bir başka görüşe göre ise bu sembol, erkekliği ve dişiliği ve bu iki zıtlıkla beraber dört hayatî unsuru (ateş, toprak, su, hava) sembolize eder. Yerçekimine bağlı olarak düşey durumda bulunan ters üçgen dişil unsuru ve su-topraktan oluşan dişil unsurları simgelerken yerçekimine karşı dikey durumda bulunan üçgen eril unsuru ve hava- ateşten oluşan eril unsurları simgeler.⁴⁶⁷ Bu şekliyle altı köşeli yıldız göksel ve yeryüzüne ait güçler arasında bir köprü durumundadır.

Beş köşeli yıldız olarak da geçen Süleyman Mührü’ne en eski çağlardan itibaren pek çok anlam atfedilmiş olup bu sembol inanış ve uygulamalarda farklı işlevleri ile yer almıştır. Şans, bereket, uğur, güç, iktidar ve hâkimiyet sembolü olarak kullanılmakla birlikte Davud Kalkanı’na atfen kötülüklerden koruma ve şifa verme işlevleriyle de kullanılmıştır.

Osmanlı kültüründe pek çok alanda Süleyman Mührü’nün kullanıldığı görülür. Örneğin, bina cepheleri, ahşap tavanlar ve cami kubbelerini içeren iç mimari, gümüş Mushaf kapları, kemer tokaları, halı ve kilimler, bakır eşyalar, Osmanlı madenî ve kâğıt paraları, tepelik ve pazubentler, kimi Osmanlı sancakları ve Mushaf durakları Süleyman Mührü’nün kullanım yerleri olmuştur.⁴⁶⁸ Şifa verme ve kötü güçlerden koruma işleviyle diğer tılsımlı sembollerle birlikte tılsımlı gömlekler ve şifa taşları üzerinde kullanılmıştır. Osmanlı’da Günlük Yaşam Nesneleri adlı eserinde M. Şinasi Acar, Süleyman Mührü sembolünün Osmanlı’da daha çok güç, iktidar, saltanat, manevi güç, devamlılık olarak resmedilmiş olduğunu ve bazı eserlerde gizli güçlerin de düşünüldüğünü belirtmektedir.⁴⁶⁹

Sembolik anlam ve işlevlerine bağlı olarak Türk- İslâm kültüründe Süleyman Mührü, kutsal el sembolü üzerinde yer aldığı gibi tılsımlı gömlek, sancak, levha gibi kültürel unsurlar üzerinde de kutsal el sembolü ile birlikte, tek

⁴⁶⁵ A.e.,

⁴⁶⁶ Pala, a.g.m., s. 524.

⁴⁶⁷ Sinan Ceco, **İstanbul’un 100 Sembolü**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2012, s. 136.

⁴⁶⁸ M. Şinasi Acar, **Osmanlı’da Günlük Yaşam Nesneleri**, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2011, s. 89.

⁴⁶⁹ A.e.,

başına veya diğer kutsal sembollerle birlikte bulunmaktadır. Süleyman Mührü'nün kutsal el simgesi ile birlikte yer aldığı kültürel unsurların başında Barbaros Hayreddin Paşa'ya ait sancak örneği yer alır. Burada Pençe-i âl-i abâ simgesiyle birlikte Süleyman Mührü sembolü yer almaktadır.

Balık

Tarih öncesi çağlardan itibaren balık; bolluk, bereket, verimlilik ve doğurganlık sağlama işlevi ile kullanılan sembolik bir unsur olmuştur. Örneğin Türk kozmolojisinde gök gürültüsüyle betimlenen ve bereket, refah ve bolluğu simgeleyen balık, mutluluk getiren ve üremeyi sağlayan düşsel bir hayvandır.⁴⁷⁰

Farklı el sembolleri incelendiğinde bu sembollerin üzerinde yer alan başlıca sembolik unsurlardan birinin de balık olduğu görülür. Örneğin Musevilere ait Hameş Eli genellikle yukarıya dönük hâlde bulunmakla birlikte bilek kısmından dört küçük balık sallanmaktadır. Aşağıya dönük hâlde bulunan Hameş Eli'nde ise dört balık dört parmağın üzerinde resmedilmiş olarak yer almaktadır.⁴⁷¹

Kutsal Yazılar: Besmele, Esmâü'l-Hüsna, Ayetler, Sureler ve “Mâşâallah” Yazısı

Kutsal el sembolleri üzerinde farklı dinlere ait kutsal yazılar da yer almaktadır. Örneğin, Yahudilerin kullanmış oldukları el şeklindeki muskalar⁴⁷² üzerinde Dâvud Yıldızı yanı sıra Tanrı'ya ait Yahve adının h'si veya “yh” si ya da Tanrı'yı ifade eden “şadday” ismi kazılıdır.⁴⁷³ İslâmî geleneğe ait kutsal el simgelerin üzerinde ise Allah'ın isimleri, besmele, ayetler, Mâşâallah gibi kutsal sözler de yer almaktadır.

⁴⁷⁰ Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, s. 151.

⁴⁷¹ Morris, **a.g.e.**, s. 191.

⁴⁷² İncelenen eserlerde kötü güçlerden korunmak amacıyla muska, amulet, tılsım gibi farklı kelimeler kullanılmıştır. Bunlar içerisinde muska “yazılı şey” anlamında Arapça nüsha kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Kürşat Demirci, “Muska”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 265. Müjgan Üçer ise muskanın amulet olarak kullanılan kağıt, deri, teneke altın, bakır, gümüş üzerine yazılmış kutsal kitap cümleleri, kutsal sözler, Tanrı, peygamber, aziz ve evliya adları ve büyü formüllerine Türk kültüründe verilen isim olduğunu belirterek muskanın madeni kutular içerisinde veya muşambaya sarılı olarak boyna asıldığı, koltuk altında, omuzda dikilmiş olarak bulunduğu veya yastık üzerinde, içerisinde bulundurulduğundan bahseder. Üçer, “Sivas Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnançlar”, s. 164.

⁴⁷³ Demirci, **a.g.m.**, s. 266.

El sembolünün somut veya sadece görsel bir unsur olarak tarih öncesi çağlardan itibaren farklı anlam ve işlevleriyle kullanıldığı ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Gerek dünyanın farklı din ve kültürlerinde gerek Türk- İslâm geleneği içerisinde farklı adlar altında kullanılan bu sembol, tarihî durumlara göre üzerlerinde belirli anlamlarını taşımış veya tarihî şartlardan bağımsız olarak evrensel anlamları temsil etmeye devam etmiştir.

Tarih öncesi çağlar boyunca el sembolünün üzerinde taşıdığı anlamlar incelendiğinde kimi temel anlamlarının devam ettiği görülür. Örneğin elin çok tanrılı dönemlerde tanrıça inancı ile ilişkisi, daha sonraki dönemlerde el sembolü ve kutsal kadın şahsiyetler arasındaki ilişki ile devam etmiştir. Semavî dinler içerisinde yer alan Meryem Ana, Fatma Ana ile ilgili inanışlar el sembolünün kutsal kadınla ilişkisinin örnek tarihsel durumlarıdır. Öte yandan elin tanrısallık ile ilgisi yine Semavî dinlerde yer alan ‘Tanrı’nın Eli’, ‘Rabbin Eli’, ‘Yedullah’ tabirleriyle kendisini göstermektedir. El sembolünün üzerinde taşıdığı temel anlamlar, sahip olduğu temel işlevleri aynı zamanda kullanıldığı toplumun dini, inanç sistemi ve kültürü hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır.

3.2. El ile ilgili İnanış ve Uygulamalar

Din ve inanç sistemlerinde yer alan elin şifa ile ilgili inanış ve uygulamalarda, bereketle ilgili inanış ve uygulamalarda, dua ve beddualarda, nazardan korunmaya yönelik inanış ve uygulamalarda, kına ve dövme geleneğinde ne şekilde ve hangi sembolik anlam ve işlevleri ile yer aldığı; asâ, yüzük gibi sembolik aletlerin kutsal kitaplarda, kutsal anlatılarda ve inanış ve uygulamadaki anlam ve işlevleri; parmaklar, tırnaklar, kollar ile ilgili inanış ve uygulamalar ve son olarak rüyalarda elin anlamları tez çalışmasının bu kısmında ele alınan başlıca konulardır.

3.2.1. Şifa ile İlgili İnanış ve Uygulamalarda El Sembolü

Din ve inanç sistemlerinde yer alan şifa ritüellerinde, eller ve parmaklar önemli bir role sahiptir. Örneğin, en eski dönemlerden itibaren peygamber, aziz, ermiş, kral gibi kutsallık atfedilen kişilerin ellerinde şifa verici, tedavi edici bir güç olduğuna inanılmış ve onların ellerini hastaya değdirmesi, hastayı sıvazlaması ile hastanın iyileşip şifa bulacağına, elini sürmesi ile ölümlerin dirileceğine inanılmış ve bu inanışlar gerek sözel olarak gerek görsel olarak tasvir edilmiştir.

Antik çağlarda Yunan sağlık tanrısı Asklepios'un ellerine kutsallık atfedilmiş ve ellerinin mucizevi güçlerle donatıldığına inanılmıştır.⁴⁷⁴ Asya ve Kuzey Amerika'daki şamanlar ve tıp adamları, rahipler, şifacılar güç aktarmada etkili olmuşlardır.⁴⁷⁵

Dinî kişilik olarak peygamberler, azizler, ermişler ve diğer dinî şahsiyetlerin de şifa vermesi, diriltmesi ve ihya etmesi, başta kutsal kitaplar olmak üzere pek çok dinî- efsanevî anlatıda ve görsel tasvirde yer almaktadır. Örneğin, Hristiyanlık'ın kutsal kitabı İncil'de Hz. İsa, ellerini gözleri görmeyen adamın gözlerine sürünce o kişinin gözleri açılır, elini sürdüğü cüzzamlı hastaları iyileştirir, ölümleri diriltir, eli tutmayan adama dokununca adamın eli iyileşir.⁴⁷⁶ Dinî şahsiyetler dışında kendilerinde ilâhi bir güç bulunduğuna inanılan ve kutsal kabul edilen kralların da ellerini sürdükleri kişilerin şifa bulacaklarına inanılmıştır. Örneğin, İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkelerinde kralların ilâhî olduklarına ve kralın düşmanı veya şeytanı ilan edilen sıtmadan muzdarip olan tebaasına kutsal ellerini sürmesi, sıvazlaması ile onları iyileştirdiklerine inanılmaktaydı. Diğer taraftan Macar krallarının sarılığı, İspanya'daki Castille krallarının şeytan tarafından çarpılmayı tedavi ettikleri bilinmektedir.⁴⁷⁷

Ellerin veya belirli parmakların kullanılarak hastaların iyileştirilmesi ile ilgili uygulamaların halk hekimliğine ait hastalık tedavilerinde de yaygın bir şekilde

⁴⁷⁴ Gardin vd., **a.g.e.**, s. 202.

⁴⁷⁵ Geoffrey Parrinder, "Touching", **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., C. 13, New York, Thomson Gale, 2005, s. 9255.

⁴⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. 2.2.2. Hristiyanlıkta El Sembolü Bölümü.

⁴⁷⁷ Parrinder, **a.e.**; Emine Atabek, "Kralların El Değdirme Yöntemi İle Şifa Dağıtımaları", **Tıp Tarihi Araştırmaları Yıllığı**, S. 3, Haz. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, y.y., Emek Gaz. ve Matb. 1989, s. 41-44, s. 43.

kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, eller vasıtasıyla hastalığın bir hastadan başka bir hastaya, bir hayvana veya bir bitkiye taşınması ile ilgili uygulamalar bulunmakla birlikte bir ölünün eline dokunarak birçok hastalığın tedavi olunacağına çünkü ölenin yapacağı “uzun yolculuk” ile birlikte tabu hastalıkları da beraberinde götüreceğine dair bir inanış bulunmaktadır.⁴⁷⁸

Halk hekimliğine ait tedavi uygulamalarında önemli bir işleve sahip sağaltma ocaklarında ellerin iyileştirme, şifa verme ve hastalıkları yok etme amacıyla kullanıldığı yaygın bir şekilde görülmektedir.

Sağaltma Ocakları⁴⁷⁹

Modern tedavi yöntemlerine başvurulamayan yerlerde tedavi etme ve şifa dağıtma işlevlerini yerine getiren sağaltma ocakları; sarılık, dalak, kabakulak, fitik, sıtma, ishal, romatizma, göz ve akıl hastalıkları, cilt ve alerji hastalıkları gibi hastalıkların tedavi edilmesine yönelik uygulamaların gerçekleştirildiği mekânlar olmuştur.⁴⁸⁰ Sağaltma ocaklarında şifa dağıtan ocaklıların sağaltma yöntemleri genellikle büyüsel işlemlere dayalı olmakla birlikte belirli şeylerin “ilaç” olarak yedirilmesi, içirilmesi veya vücudun belirli bölgelerine sürülüp bağlanması gibi tedavi yöntemlerine de başvurulmuştur.⁴⁸¹

Sağaltma ocaklarında tedavi işlemlerini gerçekleştirenlerin “ocaklı” denilen kişiler oldukları ve bu kişilerin de genellikle kadın oldukları bilinmektedir. Bu durum, kadınların en eski çağlardan itibaren dinsel ve büyüsel uygulamalarda önemli rol oynamalarından ileri gelmektedir. Kadınlar en eski sağaltma metotlarını

⁴⁷⁸ Zeki Tez, **Tıbbın Gizemli Tarihi: Semboller, Büyüler ve Ritüeller Eşliğinde Şifa**, İstanbul, Hayykitap, 2010, s. 234.

⁴⁷⁹ Ocak kelimesinin pek çok anlamı bulunmaktadır: a) Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısınma, ısıtma vb. gibi işleri görmeyi sağlayan her türlü yer. b) Aynı amaç ve düşünce etrafında birleşen kimselerin kurduğu teşkilat ve bu teşkilatın toplanma, eğlenme, dinlenme vb. maksatlarla kullandığı bina. (Türk Ocağı, Mevlevi Ocağı). c) Çeşitli bitkilerin tohumlarını ekmek için hazırlanan çukur veya sulama için bitkilerin etrafında açılan çukur. d) Yüksek, soylu aile, han. e) Taş veya maden çıkarmak için açılan kuyu, çukur. f) Teşkilat tarihinde Yeniçeriliğin kendisini Bektaşiliğe bağlı saymasından ötürü ve aynı ocaktan ısınan, aynı kazandan yiyen arkadaşlar anlamında Yeniçeri hakkında kullanılan tabir. g) Anadolu’da alevi topluluklarına bölge bölge bağlı bulundukları kutlu merkezler ve bu yerlerde oturan tarikat ulularının soyu. h) Yurt. ı) Tekke, büyük bir şeyhin evi veya oğulları, torunları vasıtası ile devam eden ailesi, sülalesi. i) Dedelerden beri, belli bir hastalığın iyi ettiğine inanılan aile. Ayşe Duvarcı, “Halk Hekimliğinde Ocaklar”, **Mili Folklor Dergisi**, S. 7, Eylül, 1990, s.34.

⁴⁸⁰ Duvarcı, **a.g.m.**, s. 36.

⁴⁸¹ Boratav, **a.g.e.**, s. 113.

iyi bilen ve bunu başarıyla uygulayan kişiler olmuşlardır.⁴⁸² “*Dinsel tedavi uygulamaları, gizli ve sırlı tecrübeler kadın kökenli olmuş ve Şamanlığın her aşaması da dâhil insanlık tarihinin en eski dönemlerinde ocağın koruyucusu olarak kadın kesintisiz bir rol oynamıştır.*”⁴⁸³

Ocaklarda sağaltma işlemlerinden sorumlu olan kadın veya erkek ocaklılar, genellikle bir yatırın yakınındaki evde veya köyde yaşarlar. Yatırın soyundan olabilecekleri gibi, yatırın bulunduğu ziyaret yerinde görevli de olabilirler. Yatırın bulunduğu köyün tüm halkının ocaklı olduğu yerler de mevcuttur.⁴⁸⁴

Ocaklı olmanın en bilinen şekli kutsal kabul edilen kişilerden el alarak hastalıkları tedavi etme ve şifa verme yetkisinin elde edilmesidir. Buna göre ocak sisteminde ocaklıların piri kabul edilen Fatma Ana’nın ocaklılara el verdiğine inanılır.⁴⁸⁵ Örneğin, Sivas’a bağlı Yıldızeli’nde bir ocaklı Fatma Ana’yı rüyasında gördüğünü ve ondan el almasıyla ocaklı olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁶ Kadın ocaklılar arasında görülen el alma merasiminde ise ocaklı kadının el alacak kişinin iki elini avuçları içerisine alarak üç kez “*Bu el benim elim değil, Fadime Anamızın eli*” demesiyle el verdiği bilinmektedir.⁴⁸⁷

Fatma Ana’yı mesleklerinin piri kabul edip ondan el almış olduklarına inanan kadın ocaklıların hastalığın tedavisi sırasında Fatma Ana’ya ve Fatma Ana’nın şifa ve bereketle ilgili eline sık sık atıfta bulundukları görülmektedir.⁴⁸⁸ Hastalık sağaltımı esnasında “*Benim elim değil, Fatma Ana’nın/Fatma Anamızın*

⁴⁸² Bayat, **Türk Kültüründe Kadın Şaman**, s. 23-25.

⁴⁸³ Bayat, **a.g.e.**, s. 30.

⁴⁸⁴ Duvarcı, **a.g.m.**, s. 35; Boratav, **a.g.e.**, s. 113.

⁴⁸⁵ Ocaklı kadınların Fatma Ana ile olan bu ilişkisinin bir benzeri, Kadın şamanlarla eski Türk inanışında doğumun koruyucusu olduğuna inanılan Umay Ana arasındaki ilişkide de görülmektedir. Öte yandan, özellikle Özbek, Karakalpak, Kazak ve Kırgız kadın şamanlarının Hz. Fatma’yı kendilerine koruyucu seçmeleri sağaltma işlemlerinden sorumlu ocaklı kadınlarla şifa verme gücüne sahip kadın şamanlar arasındaki güçlü bağlantıyı gözler önüne seren bir durumdur. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayat, **Türk Kültüründe Kadın Şaman**, s. 2015.

⁴⁸⁶ Ahmet Gökbel, “Yıldızeli Yöresinde Yaşayan Aleviler Arasında Ocak ve Nazarla İlgili İnanç ve Uygulamalar”, **2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı: 17-18-19 Ekim 2007**, C. I, Ankara, Türk HAMER Yayınları, 2007, 659-670’dan aktaran: Satı Kumartaşlıoğlu, “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, 2012, s. 227.

⁴⁸⁷ “EI”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2004, s. 88.

⁴⁸⁸ İslâmî tarihî bir kişilik olan Hz. Fatma’nın Türk-İslâm kültüründe pek çok inanış ve uygulamada yer alarak Fatma Ana adı altında efsanevi bir kişiliğe dönüştüğü görülür. Fatma Ana’yla ilgili şifa, bereket ve korunmaya yönelik diğer inanış ve uygulamalar için bk.

*eli,” “Benim ellerim değil, Fadime Anamızın elleri” gibi sözlerin söylendiği görülür.*⁴⁸⁹

Hız. Fatma'nın ocaklı kadınların piri olduğu ile ilgili Denizli'de anlatılan bir efsane mevcuttur. Anlatıya göre, esasen ocaklı olmak Hız. Muhammed'den beri devam etmektedir. Bir gün yaktığı ocağın başında Hız. Muhammed'e bir ses gelmiş: *“Bu kül ile suyla, derdi olanları gez, gör, şifa dağıt.”* Bu ses üzerine Hız. Muhammed, ocaktan aldığı külü hasta bir kişiye sürmüş ve o kişinin iyileşmesini sağlamış. Hız. Muhammed'in kızı Hız. Fatma'ya artık yorgun olduğunu söyleyip şifa dağıtmaya kendisinin devam etmesini söylemesi üzerine Hız. Fatma böylece babasından el almış. Zamanla Hız. Fatma da yorulunca Hız. Muhammed'in ona *“Komşunun oğlu Lokman'ı yanına al, o da seninle gezsin, dolaşsın, sana yardımcı olsun”* demesi üzerine böylece Lokman'a da izin verilmiş. O günden bugüne ocaklık devam edegelmiş.⁴⁹⁰

Ocaklıların Fatma Ana dışında başta Hız. Muhammed olmak üzere pir, dede gibi kutsal kabul edilen kişilerden de el almış olduklarına dair inanışlar söz konusudur. Gerçekleştirilen sağaltım pratiklerinde *“Benim elim değil,'ın eli”* sözünde adı geçen kişiler, kendilerinden el alınan kutsal şahsiyetlerdir. Denizli'de bulunan Temre Ocağı'nda *“El benim elim değil, Peygamberimizin eli”* denilerek temreli yere sağaltım uygulandığı ve ocaklı olmanın Hız. Muhammed'e dayandırıldığı görülmektedir.⁴⁹¹ Afyonkarahisar'da “Hacıbeyli Ocağı”ndaki ocaklılar, kendilerine gelen kişilerin iyileşmesi için *“Benim elim değil, Fatma Ana'nın eli, yedi ocak tutan Gürcü Dede'nin eli”* diyerek tedavi ederler.⁴⁹² Afyonkarahisar'da siğil sağaltım uygulamasında ocaklı *“Benim elim değil, Gani Dede'nin eli.”* der. Afyon'a bağlı Seydiler köyünde kuduz ocağında (yatır) ocaklı, hastayı tedavi ederken *“Benim elim değil, Hasan Basri Hazretlerinin eli”* diyerek yatırın sahibi ve ocağın soy atası olan zatı da anmış olur.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 239.

⁴⁹⁰ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 223.

⁴⁹¹ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 237; Gülnur Öngel, “Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Denizli, 1997, s. 30-31.

⁴⁹² Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 223.

⁴⁹³ **A.e.**, s. 238-239.

Hızır, veli gibi kutsal şahsiyetlerin rüyada görülmesi de el alıp ocaklı olmaya ve şifa dağıtmaya delalet etmektedir. Bunun altında ise Hızır'ın şifa veren elini hastaya dokundurması ile hastanın iyileştiğine inanılması yatmaktadır. Bu durum Hızır'la ilgili anlatılarda da yer almaktadır. Örneğin Dede Korkut Hikâyeleri arasında yer alan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda Boz Atlı Hızır, eli ile Boğaç Han'ın yarasını sağaltır. Hikâyede geçtiği üzere, Boğaç Hanın yarasını eliyle sığar ve dağ çiçeği ile anasının sütünün yarasına merhem olacağını bildirip gaib olur.⁴⁹⁴

Osmaniye Düziçi'nde hastalara bakan ocaklı, kaynanasından; kaynanası da babası Karaca Dede'den el almıştır. Karaca Dede ise ocaklı olma vasfını rüyasında gördüğü aksakallı bir ihtiyardan elde etmiştir. Anlatıya göre, her sene gittiği Çakşır Dede yatırında bir oğlak keserek orada yatmış ve rüyasına giren bir aksakallı dede kendisinden bir dilek dilemesini istemiştir. Karaca Dede de bir şey istemeyince “*Benden fazla bir şey istemedin. Eline aldığın elin olsun, eline ne alırsan ilaç olsun*” diyerek ona hekimlik vasfı vermiştir.⁴⁹⁵

Kutsal ve dinî şahsiyetlerden el alma dışında ocaklı olmanın pek çok yöntemi vardır. En çok görülen yöntem, kan bağı yoluyla, aynı soydan gelmekle ocaklı olmadır. Sırf kan bağı olduğu için hiçbir el verme merasimi yapılmadığı görülür. Ocaklı ile aynı soydan gelen kişinin şifa verme işini devralması da “el alma” olarak adlandırılır.⁴⁹⁶ Aile bağı dolayısıyla ocaklı sayılmanın diğer bir şekli ocak diye kabul edilen eve gelin olarak gitmektir. Aile üyesi olmakla ailenin sahip olduğu bütün güçler kazanılmış olunur. Öte yandan evden ayrılan kızların, gurbete çalışmaya giden erkeklerin bu özelliklerini yitirmeleri de söz konusudur.⁴⁹⁷

Ocaklı sayılmanın en çok bilinen şekli ise el alarak tedavi gücüne sahip olmaktır. El alacak kişiyle el verecek kişi arasında herhangi bir kan bağı bulunması, aynı soya mensup olunması zorunlu değildir. El alacak kişinin aile dışından

⁴⁹⁴ “...anda yıkıldukda boz atlu Hızır oğlana hazır oldı, üç katla yarasını eliyle sığadı, sana bu yaradan korkma oğlan ölüm yokdur tağ çiçeği anan südiyle senün yarana melhemdür didi, gayıb oldı.” Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı I Giriş- Metin, Faksimile**, 5. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004, s. 88.

⁴⁹⁵ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 228.

⁴⁹⁶ Münire Baysan, “Kütahya ve Çevresinde Sağaltma Ocakları ve Yapılan Tedaviler”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kütahya Özel Sayısı, Kasım, 2014, s. 78.

⁴⁹⁷ Duvarcı, **a.g.m.**, s. 35.

yetenekli ve istekli biri olup ocaklı olmaya uygun görülmesi de el alıp ocaklı olması için yeterlidir. Ocaklı olmak için özel bir eğitime tabi tutulan kişi, bu süre sonunda el alıp şifa verme gücünü elde eder. Bu kişiye “İzinli” denir.⁴⁹⁸ Aile dışında el verme söz konusu olduğunda erkek ocaklının erkeğe, kadın ocaklının kadına el verdiği görülür. El verilecek kişinin belirli vasıflarının bulunmasına özellikle dikkat edilir. Tedavi etme konusunda yetenekli olması, hiçbir hastayı geri çevirmeyerek kendisine gece gündüz müracaat edilecek kişi olması istenir. Bazı ocaklılar sınırlı sayıda insana el verebildiklerini söylerler. Ayrıca ocaklılar, nasıl el aldıklarını ve hastalık sağaltımı sırasında okudukları duaları kimseye söylemez, gizli tutarlar.⁴⁹⁹ Her ocağın el verme vakti ve şekli farklıdır. Bazı ocaklılar ömürlerinin sonlarına doğru el verirler ve el verdikten sonra kendileri sağaltma işlemi yapmazlar. Bazı ocaklılar ise sağken el verdiği kişiler de kendisi de sağaltma yapabilir.⁵⁰⁰

Sağaltım ocaklarında görülen başlıca el alma/ el verme yöntemleri şunlardır:

Ocaklı ve el vereceği kimse abdest alır, İhlâs ve Fatiha dualarını okurlar. Ocaklı, “*Rızası Allah’tan elimi sana veriyorum, helâl olsun. Bundan sonra Allah rızası için genç, ihtiyar, kadın, erkek, zengin, fakir hiç ayırmadan benim değil, anamın-atamın eli olsun diyerek benim okuduğum hastalığa sen de oku. Dilemesi bizden şifası Allah’tan*” deyip elini öptürür.⁵⁰¹

Kutsal kabul edilen şahsiyetlerin elleri ile temas ettikleri yerlerin, kişilerin, nesnelerin de kutsallığa sahip oldukları ile ilgili inanış doğrultusunda ocaklıların da ellerini temas ettirdikleri şeyler kutsal kabul edilmiştir.

Ocaklının elinden su içilir veya elinden un, tuz, evin ocağından kül yalanır.⁵⁰²

El verecek kişinin elini yüzünü yıkadığı su ile el alacak kişi üç gün süreyle elini yüzünü yıkar. El veren ocaklı, el alacak ocaklıyı öperek “*Sana elimi verdim*” der ve el verir.⁵⁰³

⁴⁹⁸ Orhan Acıpayamlı, “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri,” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, S. 1-2, Ankara, 1968, s. 5.

⁴⁹⁹ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 226-227.

⁵⁰⁰ Baysan, **a.g.m.**, s. 78.

⁵⁰¹ Duvarcı, **a.g.m.**, s. 36.

⁵⁰² Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 224.

⁵⁰³ Halil Çalışır, “Kırşehir’de Halk Hekimliğinin Bugünkü Yeri”, **I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II, 22-23 Aralık 1994**, Ankara, Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları, 1996, s. 158-159.

Balıkesir Balya İlçesi’nde bezeleme ocağında el veren kişi “*Ben ocaktan sana verdim ellerimi*” diyerek el alacak kişiye bezeleme esnasında okuduğu duaları anlatır.⁵⁰⁴

Ocaklı kişinin elini el alacak kişiye dokundurması da el alma yöntemidir. Örneğin Yozgat’ın Kadılı Köyü’nde bir ocaklı ile el alacak kişi ellerini birbirlerinin arasına alıp sürmesi ve Ocaklı’nın “*El benden, sebep Allah’tan*” demesiyle ocaklı el vermiş olur.⁵⁰⁵

Konya’da alazlama⁵⁰⁶ yapabilmek için ocaklı, sağ elini kendinden el alacak kimsenin sol eli üstüne koyarak üç defa sıkarak, böylece el verir.⁵⁰⁷

Balıkesir Balya’da görüldüğü üzere el verecek kişi olan ocaklıya büyük miktarda değil de bozuk para şeklinde para vermek de bir el alma yöntemidir.⁵⁰⁸

Aksaray’a bağlı Çimeliyeniköy’de el veren kişi, “*Gel parmağımı sana vereyim, satayım*” diyerek parmağını el alan kişiye satar. Parayla satın alınan ocaklılığın daha makbul olduğu düşünülmektedir.⁵⁰⁹

El alma- el verme merasimi sırasında ocaklının tükürüğünü veya tükürdüğü bir şeyi (şeker, ekmek) yalayarak da el alındığı görülür. Pertev Naili Boratav’ın dinleyip aktarmış olduğu bilgiye göre ocaklının sahip olduğu şifa gücünü aktarmak isteyip uygun bulduğu kimse ocaklının önünde diz çöker, elini öper. Ocaklı el verdiğini bildirdiği sözleri söyler ve o kişinin ağzına tükürür veya tükürür gibi yapar.⁵¹⁰

Ocaklı el vereceği kişiyi karşısına oturtur ve dualar okuyarak onun vücudunu sıvazlar.⁵¹¹

Birkaç tanık veya seyirci karşısında yapılan el verme merasiminde yaşlı olan Şef (Tedaviyi yapan kişi - Şap), elini üç defa : “*El alacak kişiye*” diyerek verir. El’i alan da her seferinde “*Aldım kabul ettim*” der. Bundan sonra yaşlı olan kişi üç kere

⁵⁰⁴ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 225.

⁵⁰⁵ **A.e.**

⁵⁰⁶ Alazlama: Vücutta kızılık veya kızıl lekeler belirmesi durumu. **Türkçe Sözlük**, 11. bs., s. 84.

⁵⁰⁷ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 225; Mehmet Aydın, Galip Atasagun vd., **Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi**, Konya, Din Bilimleri Yayınları, 2006, s. 101-102.

⁵⁰⁸ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 225.

⁵⁰⁹ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 225.

⁵¹⁰ Boratav, **a.g.e.**, s. 114.

⁵¹¹ Baysan, **a.g.e.**, s. 78.

el alanın üzerine tükürür ve ayrıca arkasını sıvazlar. El alan kişi artık aynı işleri yapma yetkisini kazanmış olur.”⁵¹²

Ölen kişinin hayatta iken el vermiş olduğunu belirtmek için Mardin- Cizre mezarlığında olduğu gibi bir sopanın ucuna tenekeden kesilmiş bir el asıp yerel bir adet olarak bunu o kişinin mezarına diktikleri görülmüştür. ⁵¹³

Bu yöntemlerle tedavi etme yetkisi kazanan ve ellerinin şifalı, bereketli ve uğurlu olduğuna inanılan ocaklı kimselerin temasa geçtikleri eve de uğur ve bereket getireceklerine inanılmaktadır.⁵¹⁴

En eski dönemlerden itibaren uygulanan el ile şifa verme yöntemi günümüz alternatif tıbbında da başvurulana bir yöntemdir. Bioenerji, refleksoloji gibi alternatif sağaltım yöntemleri, ellerin enerjisinden yararlanarak dokunma, sıvazlama ile tedavi sağlayan başlıca yöntemlerdir. Öte yandan 1930’lu yıllarda Semyon Davidich Kirlian adındaki bir Rus bilimcisi, beden etrafındaki enerji alanını (aura) görüntülemek amacıyla yeni bir fotoğraf yöntemi üzerine çalışmalar yürütmüştür. Kirlian tekniği denilen bu yöntem şifacıların ellerine uygulandığında yani şifacıların ellerinin fotoğrafı çekildiğinde enerji aktarımı sırasında ellerden yayılan enerjinin görüntüsünün değiştiği ve parmaklardaki enerji konturunun, enerji aktarımı sırasında uzun bir ışık huzmesine dönüştüğü tespit edilmiştir.⁵¹⁵

Modern tıbbın ortaya çıkmasından önce veya modern tıbbın bulunmadığı yerleşimlerde sağaltma faaliyetlerinin kendisinde birtakım iyileştirici güç bulunduğuna inanılan kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Halk hekimliğine bağlı sağaltma ocaklarında “ocaklı” olarak adlandırılan bu kişilerin elleri aracılığıyla hastaları sıvazlaması, onlara dokunması ile hastalıkları yok edeceğine, onlara şifa vereceğine inanılmıştır. Öte yandan ellerinde hastalıkları def etme, şifa verme gücü bulunan peygamber, aziz, ermiş gibi dinî şahsiyetlerden veya diğer ocaklı kişilerden el alarak tedavi etme yeteneği ve yetkisi kazanıldığı da görülmektedir. Bunların yanı sıra sağaltım işlemlerinde yer alan el ile ilgili daha pek çok inanış ve uygulama

⁵¹² Rıfat Araz, **Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995, s. 158.

⁵¹³ Ayşen Aldoğan, **a.g.m.**, s. 84.

⁵¹⁴ Boratav, **a.g.e.**, s. 96.

⁵¹⁵ Ric Weinman, **Ellerinizin İyileştirici Gücü**, Çev. Nil Gün, İstanbul, Ötesi Yayıncılık, 1998, s. 13.

tarikh boyunca dünyanın her yerinde ellerin sağaltım ve şifa verme ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

3.2.2. Bereketi Arttırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalarda El Sembolü

Tarih öncesi çağlardan itibaren, kaynakların kısıtlı ve iklim şartlarının zorlu olduğu coğrafyalarda bereket ve bolluk olması istemiyle pek çok inanış ve uygulamaya başvurulmuştur. Türk kültüründe avcılık, tarım, hayvancılık, ev, ticaret bağlamında ortaya çıkan bereketi arttırmaya yönelik inanış ve uygulamalarda ellerin de sembolik olarak yer aldığı görülür. Bu amaçla tez çalışmasında evin, tarımsal ürünlerin, avın, hayvanların, iş yerinin bolluk ve bereketine yönelik çeşitli inanış ve uygulamalar incelenmiş ve bu bölümde bereket, bollukla ilgili inanış ve uygulamalarda elin sembolik anlam ve işlevleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hayatın geçiş dönemlerinden biri olan evlenmenin aşamaları olan düğün öncesi, düğün sırası ve düğün sonrasında yeni evin bereketi ve bolluğu istemiyle Anadolu’da gerçekleştirilen pek çok uygulama bulunmaktadır. Örneğin, Anadolu’da düğün sırasında üzerinde beyaz el işaretlerinin bulunduğu çeşitli renklerdeki bayraklar bereket, uğur istemiyle gezdirilir.⁵¹⁶

Yeni evin bereketi ve bolluğu için gerçekleştirilen uygulamaların merkezinde yeni gelinin elleri özellikle sağ eli yer almaktadır. Yeni gelinin ellerinin kutsal kabul edilmesine bağlı olarak elleriyle temas ettiği şeylerin de bereketli ve kutlu olacağına inanılmaktadır. Bu sebeple yeni evin bolluk ve bereketi için kiler, gıda ambarı, erzak deposu gibi yerlere götürülüp yeni gelinin ellerini burada bulunan un, yağ gibi bereketli olması istenen ürünlere sürmesi istenir. Kutsal kabul edilen ve bereketle, uğurla ve uzun ömürlülükle ilişkilendirilen evin ocağının olduğu yere de aynı amaçla götürülür.⁵¹⁷

Anadolu’da görülen bir uygulamaya göre yaşlı bir kadın tarafından buğday unu ve suyun olduğu mutfağa götürülen gelin, sağ eliyle yoğurduğu hamuru ocağın

⁵¹⁶ Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, s. 61.

⁵¹⁷ Hatice Aycan Aydoğan, “Türk Kültüründe Bereketi Arttırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalar”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2012, s. 125.

duvarına bastırır ve bu şekilde yeni evin bereketinin artacağına inanılır.⁵¹⁸ Balıkesir’de bakır bir kap içerisindeki şeker şerbetine gelinin küçük parmağı batırılır ve bu şerbet gelinin koltuğunun altına konulmuş olan ekmekle birlikte düğünde bulunanlara dağıtılır.⁵¹⁹ Gelinin elleri ve ayakları yıkanır ve bu su eşiklere, mutfığa ve tandır başına serpilir. Gelin, ellerini un çuvalına sokar ve ellerini bir tas içerisinde yıkar. Bu su, evin her tarafına bereket ve bolluk olması amacıyla serpilir.⁵²⁰ Diyarbakır’da düğün sonrasında yeni evine getirilen gelinin sağ eli, un küpüne batırılır.⁵²¹ Düğün esnasında buğday gelinin eline verilir ve gelin oynadıkça ellerinden dökülen buğday, ambarlara bereket olması amacıyla konulur. Gelinin elinden çıkan şeylerin bereketli olduğuna inanılır.⁵²² Alacahöyük’te gelin güvey evine getirildiğinde eve girmeden önce suya sağ elinin küçük parmağını sokar ve gençler bu suyu kismetlerinin açılması amacıyla içerler.⁵²³ Ağrı’da gelin eve girerken elini sağ eşiğin üstüne sürer ve böylece yeni evin geline ve gelinin de yeni evine bolluk, bereket ve hayır vereceğine inanılır.⁵²⁴ Kutsal kabul edilen şahsiyetler ile ilgili inanış ve uygulamalarda da görüldüğü üzere gelinin eli ile birlikte, ellerini temas ettirdiği unsurlar da kutsal kabul edilmekte ve ellerinin değdiği ürünlerin bereketli olacağına inanılmaktadır.

Tarıma dayalı ekonomiye bağlı hayat sürdüren Anadolu insanı için un, hamur, ekmek, helva gibi yiyecekler; bu gıdaların saklandığı kiler, ambar, erzak deposu gibi mekânlar ve evin ocağı, tandır, sofra gibi kutsallığa sahip yerler bolluk ve bereketle ilgili inanış ve uygulamaların merkezi olmuştur. Özellikle yeni gelinin kutsal ve uğurlu eliyle temasa geçmeleri ile evin dirliğinin, bereketinin, mutluluğunun da artacağına inanılmıştır.

⁵¹⁸ Metin Karadağ, “Mahallî Türk Evlerindeki Halk Geleneklerinin Anlam ve Fonksiyonları”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 373, 1994, s. 292.

⁵¹⁹ Zümrüt (Erk) Nahya, “Anadolu’da Gelinin Oğlan Evine Getirildiği Andan İtibaren Yapılan Gelenekler ve Pratikler”, **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, S: III, 1976, s.81.

⁵²⁰ Nahya, **a.g.m.**, s. 81.

⁵²¹ Aysu Aksu, “Diyarbakır Düğünleri”, **Milli Folklor**, C.5, S. 34, 1997,Yaz, s. 76.

⁵²² Berna Olgunsoy, “Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2007, s. 68.

⁵²³ Hamit Zübeyr Koşay, **Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme**, Ankara, Maarif Matbaası, 1944, s. 199.

⁵²⁴ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 3. bs., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999, s. 114.

Sofraya bağılı inanış ve uygulamalar incelendiğinde bunların bazılarının evin bereketine ve bolluğuna yönelik olduğu bazılarının da bereketin kaçmasını önlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Örneğin sofranın ve dolayısıyla evin bereketinin kaçmaması adına sofraya oturmadan önce ve sofradan kalktıktan sonra elleri yıkamaya özen gösterilmelidir. Ekmeğe kirli elle dokunmak, tek elle ekmeği kesmek, sofraya elle vurmak bereketi ve bolluğu kaçırان diğer davranışlardır. Ekmeği sağ elle bölmek ve yemek yerken sağ eli kullanmak gerektiğine inanılır.

Türk el sanatlarından halı ve kilimcilik sanatında evin bereketi, uğuru istemiyle belirli doğurganlık ve bereket sembollerinin kullanıldığı görülür. Eli belinde, tarak gibi motiflerle birlikte bulunan el ve parmak motifleri kadının kutsallığına, doğurganlığına ve yaşam enerjisine atfedilen semboller arasındadır.

Tarımın ortaya çıktığı ilk coğrafyalardan biri olan Anadolu’da, toprağın ve tarımsal ürünlerin bereketi istemiyle tarla başında da pek çok inanış ve uygulamaya başvurulmuştur. Örneğin çiftçiler, ürünlerinin bol ve bereketli olması için tarlaya ilk kez tohum atmadan önce meslek pirleri olarak gördükleri Hz. Âdem’e atfen “*El benim elim değil, Âdem atamızın eli*” derler.⁵²⁵ Balıkesir’de tarlaya buğday saçılmadan önce “*Benim elim değil, Fatma anamızın eli*” denilir ve buğday atılır.⁵²⁶

Anadolu’da imece usulünün görüldüğü tüm işlerde uğur ve bereketine inanılan kişilerin de başlanan işin içinde olması, en azından bereketli ellerinin işe değmesi istenir.⁵²⁷ Öte yandan elini değdirdiği şeylerin bereketlendiğine, uğurlu olduğuna inanılan kişi için “eli bereketli” denilir. Kayseri’de eli bereketli olarak bilinen bir değirmenciye unlarını öğütmeye götüren kişiler bu sayede unlarının, evlerinin bereketleneceğine inanmışlardır.⁵²⁸

Nevruz ve Hıdırellez gibi baharı karşılamak amacıyla yapılan bayramlarda da evin, toprağın, yeryüzünün bereketli olması istemiyle farklı inanış ve uygulamalara başvurulduğu görülür. Nevruz ayının son çarşambası evin büyüğünün

⁵²⁵ Aydoğan, **a.g.e.**, s. 151.

⁵²⁶ Olgunsoy, **a.g.e.**, s. 74.

⁵²⁷ Kalafat, **a.g.e.**, s. 68.

⁵²⁸ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)**. İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1984, s. 96.

erkenden kalkması, hiç kimse ile konuşmadan ellerini una bulayarak bereket ve bolluk istemiyle evin duvarlarına vurması bu uygulamalar arasındadır.⁵²⁹

Tarih öncesi çağlardan itibaren insanoğlu ekonomik getiri yöntem ve şekilleri değişse de, her devirde elinde bulunan kaynakların bereketli olmasını amaç edinmiştir. Tarım toplumları da ticaretle geçim sağlayanlar da bereket ve bolluk için elin işlevsel faydalarına ihtiyaç duymuşlar ve el ile ilgili uygulama ve sembollerden vaz geçmemişlerdir.

Belirli araştırmacılar tarafından öne sürüldüğü üzere, tarih öncesi çağlarda mağara duvarlarında ve kaya üzerlerinde görülen el izleri, avın bolluk ve bereketi amacıyla yapılmıştır ve el izlerinin yanında bulunan av hayvanları resimlerinin varlığı da avın bolluğu amacıyla yapılmış oldukları tezini desteklemektedir. Diğer yandan ticarete bağlı ekonomik hayatta da iş yerinin bereketi ve bolluğu istemine yönelik inanış ve uygulamalar yaygın bir şekilde görülmektedir. İş yeri sahibinin iş yerine girerken adımını sağ ayağıyla atması yanı sıra sağ eliyle ve besmeleyle dükkânını açması bu inanışlara örnek olarak gösterilebilir.

El; yapma, icra etme, yaratma, tutma gibi insan hayatı için önemli hareketleri yerine getiriyor olması dolayısıyla farklı sosyal ve ekonomik şartlar içerisinde kutsallığını sürdürerek çeşitli inanış ve uygulamaların merkezinde yer almaktadır.

3.2.3. Dua ve Beddualarda El

Dünya üzerindeki farklı din ve inanç sistemlerinde eller veya sadece belirli parmaklar farklı pozisyonlara sokularak dua edilir.

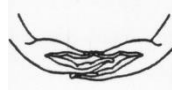
Parmakların farklı pozisyonlara sokulmasıyla oluşturulan el hareketleri özellikle Hindu ve Budist inanç sisteminde yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu el hareketleri “mudra” olarak tanımlanır. Sanskritçe bir kelime olan mudra, “işaret, jest” anlamlarına gelmektedir. Hinduizm ve Budizm’de görülen mudralar,

⁵²⁹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları: Dedem Korkut Aşağı Eller**, 2. bs., Ankara, Berikan Yayınevi, 2008, s. 383.

ritüellerde, ikonografide, danslarda, dramada, Hindu ve Budist bölgelerindeki öğretilerde yoğun olarak kullanılmaktadır.⁵³⁰

Japonya, Hindistan, Çin gibi Uzakdoğu ülkelerinde yaygın olarak kullanılan mudralardan biri, Dhyana Mudra'dır. Her iki elin yatay olarak birbirlerinin üzerine yerleştirilmesiyle oluşturulan bu mudra, zihinsel yoğunlaşma ve meditasyon duruşudur. Bu mudra parmakların farklı biçimlere sokulmasıyla da oluşturulur. Çin'de Endonezya'da ve Japonya'da Amitabha Budha'nın tipik oturuş biçimlerinde bu mudra yer almaktadır.⁵³¹

Görsel 46: Dhyana Mudra

Kaynak: <http://www.chinabuddhismencyclopedia.com/en/images/2/27/DhyanaMudra.JPG>

İslâmiyet'te görülen en yaygın dua etme şekli ise ellerin avuç içleri gökyüzüne bakacak şekilde ileriye doğru uzatılmasıdır.

Anadolu'da ellerin farklı pozisyonlara sokularak dua edildiği geleneksel uygulamalar da bulunmaktadır. Örneğin kuraklıktan kurtulma ve yağmur yağdırma amaçlı gerçekleştirilen törenlerde parmakların yere dönük biçimde uzatıldığı görülür. Bu törenlerde elbiseler ters giyilerek yağmur duası yapılacak mekâna toplu hâlde gidilir ve yağmur duası sırasında avuç içi ve parmaklar yere dönük olarak, eller aşağı yukarı hareket ettirilir.⁵³² Samsun'da bir âdete göre ise Yağmur Dede türbesine gidilir. Bir hoca nezaretinde topluca dua edilir. Dua edilirken ellerin ters çevrilip parmaklar aşağı doğru tutulur.⁵³³ Ellerin ters çevrilip parmakların aşağı doğru uzatılmasıyla yağmur yağışı taklit edilmiş olunur. Kuraklıktan kurtulmak ve

⁵³⁰ Frederick M. Denny, "Posture and Gesture", **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., C. 11, New York, Thomson Gale, 2005, s. 7343; Budist öğretileri sembolize eden mudralar, nihai arınmayı elde etmek, ölüm ızdırabından kurtulmak ve Buddhalık yoluna ulaşmak amacıyla inanç sisteminde yer alırlar ve her bir mudra aydınlanmayı temsil ederek Buddha'nın, Buddha adaylarının ve diğer Tanrıların güçlerini ifade eder. Uğur Uzunkaya, Mehmet Ölmez, "Eski Uygurcada Mudralar", **Türkiyat Mecmuası**, C. 26/2, 2016, s. 296.

⁵³¹ Yaşar Çoruhlu, **Erken Devir Türk Sanatı: İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 291.

⁵³² Aydoğan, **a.g.e.**, s. 165.

⁵³³ Elif Şebnem Kobyay, "Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmur İlgili İnanışlar", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2014, s. 77.

yağmurun yağmasını sağlamak için ellerin ters çevrilerek dua edilmesi uygulamasının kökeni ilkel toplumlara kadar gitmektedir. Bazı yağmur yağdırma ritüellerinde görülen bu uygulamaya zamanla dinî işlevler yüklenmiştir.⁵³⁴ Yapılan antropolojik çalışmalar da bu uygulamanın temelinde “Benzerlik” yasasının yer aldığını ortaya koymaktadır. Buna göre, “Benzer benzeri yaratır”, “benzer benzeri etkiler” ve özellikle de “benzeri iyileştirme gücüne sahiptir” ilkeleri uygulamanın esasını oluşturur.⁵³⁵

Dua sırasında ellerin göğse doğru açılmasının tersine beddua sırasında ellerin yere doğru çevrilmesi âdeti de mevcuttur.

3.2.4. Nazardan Korunmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalarda El Sembolü

Elin gerek bedensel bir uzuv olarak gerek maddî bir sembol olarak bereket, uğur getirme, şifa verme gibi işlevleriyle kullanıldığı pek çok inanış ve uygulama bulunmaktadır. Dünya üzerinde pek çok dinde ve kültürde farklı adlar altında kullanılan el sembolünün diğer bir işlevi de kötü güçlerden korumak, nazarı yok etmektir.

Aslen Arapça bir kelime olan nazar, “*Bakma, göz atma, düşünme, göz değme, yan bakış*” anlamlarına gelmektedir.⁵³⁶ İslâm ülkelerinde yaygın olan nazar olgusuna Araplar “ayn”, “isabetü’l-ayn”; İranlılar “bed nazar” derler.⁵³⁷ Batı’da ise nazar; Yunanlılar tarafından “matisma”, Fransızlar tarafından “mauvais oeil”, Almanlar tarafından “Böser Blick” ve İngilizler tarafından “Evil eye” olarak adlandırılır.⁵³⁸ Türk Dil Kurumu’na ait Türkçe Sözlük’te nazarın tanımı ise “Belli kimselerde bulunduğu inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiğine inanılan uğursuzluk, göz” olarak yapılmış olup “Nazar değmek”, “Nazara gelmek”, “Nazarı

⁵³⁴ Kobyas, a.g.e., s. 288.

⁵³⁵ Marcel Mauss, **Sosyoloji ve Antropoloji**, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005, s. 118.

⁵³⁶ Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 811.

⁵³⁷ Örnek, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, s. 74.

⁵³⁸ Hançerlioğlu, **Dünya İnançları Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, s. 359.

değmek” göz değmesi anlamında kullanılan ifadeler arasında gösterilmiştir.⁵³⁹

Nazar inancının kaynağında bazı insanların bakışlarında zarar verici bir güç olduğuna dair inanış yer almaktadır. İnanışa göre bu kişiler baktıkları kişi, hayvan veya çeşitli eşyalar üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, kırılma gibi kötü olayların meydana gelmesine sebep olurlar. Öte yandan nazarın kıskançlık gibi olumsuz duyguların yanı sıra kişinin yakınlarının fazla hayranlık ve beğenileri sonucu da oluştuğuna inanılmaktadır. Bu durumda, özellikle savunmasız ve korunmasız olduğuna inanılan çocuklara nazarın daha fazla değeceğine inanılır.⁵⁴⁰

Tarih öncesi çağlardan günümüze farklı kültür ve toplumlar tarafından nazardan korunmak ve nazarın zararlı etkisini gidermek amacıyla pek çok inanış ve uygulamaya başvurulmuştur. Eve kaplumbağa kabuğu, tarlaya ve bahçeye at, it, eşek kafası asmak, tarlanın bereketinin kaçmaması için etrafında davar gezdirip sonra onu kurban edip etini dağıtmak, tarlada, bahçede tezek yakmak tarıma dayalı nazardan korunma pratikleri arasında yer almaktadır. Nazar boncuğu ve at nalı asmak ise Anadolu’da karşılaşılan en yaygın uygulamalar arasındadır. “Ocaklı” veya “izinli” kişilerin kurşun dökmesi, nazara gelen kişinin başı üzerinde dua ile çevrilen tuzun ateşe atılarak patlatılması, üzerlik otunun yakılarak dumanıyla tütsülemek de nazarı gidermeye yönelik başvuru uygulamaları arasında gösterilebilir.⁵⁴¹

Bedensel bir uzuv olarak elin nazardan korunmak veya kötü güçleri def etmek amacıyla kullanıldığı örnek uygulamalardan biri, nazarı değdiği düşünülen kişiye karşı sağ el parmaklarının açık tutularak uzatılması ve “*beş gözünün içine*” veya “*beş gözünün üstüne*” denmesidir. Sağ elle yapılan bu hareket sol el ile de tekrar edilir ve bu defa “*beş ve küçük beş*” veya beş yerine “*beşler*” denilir.⁵⁴² Boratav, zarar verecek kimse karşıda duruyormuş gibi “*beş parmağım gözüne*” denilerek elin ileriye doğru uzatılmasının nazarı değdirecek kimse ile nazara uğrayacak kişinin bakışı arasında bir engel oluşturma olduğunu ifade eder.⁵⁴³

⁵³⁹ **Türkçe Sözlük**, 2011, s. 1755.

⁵⁴⁰ Boratav, **a.g.e.**, s. 104.

⁵⁴¹ Ertem, “Dokuma ve Takılarda Görülen Nazar Motifleri”, s. 24.

⁵⁴² Edward Westermarck, **Nazar Değmesi İnancı**, Çev. Ş. N. Çoşkunlar, Ankara, Yeni Matbaa, 1961, s. 12-13.

⁵⁴³ Boratav, **a.g.e.**, s. 122.

Beş sayısı, elin parmaklarının beş adet olması dolayısıyla nazardan korunmaya yönelik uygulamalarda sıkça görülen bir unsurdur.⁵⁴⁴ Kuzey Afrika’da elin beş parmağını ifade eden “hamse” (beş) sözü veya “*beş gözünün içine, beş gözünün üstüne*” deyimleri beş sayısının kötü güçlerden korunma ile ilişkisini ortaya koymaktadır.⁵⁴⁵

Dünya üzerinde hemen hemen her din ve inanç sisteminde kötü güçleri def etmek ve kötülüklerden korunmak amacıyla gerçekleştirilen uygulamalardan biri de kötü gözlerden, tehlikelerden korunmak veya onları uzaklaştırmak amacıyla beden üzerinde, evde, iş yerinde nazarlık bulundurmaktır.⁵⁴⁶ Nazarlıkların sadece insanı veya ev ahalisini değil aynı zamanda evi, hayvanları, kutsal mekânları da koruduğuna inanılır.

Türk kültüründe nazarlık olarak kullanılagelen iki yaygın sembol göz ve el sembolüdür. Nazarlık kelimesi yerine Fransızca karşılığı olan “amulet” kelimesini kullanan Sedat Veyis Örnek, İslâm ülkelerinde yaygın bir şekilde kullanılan el ve göz amuletlerinin tarihinin Eski Mısır’a kadar uzandığına dikkat çekmiştir.⁵⁴⁷ Dünya dinlerinde ve inanç sistemlerinde gözün tek başına bir sembol olarak kötü güçleri, nazarı uzaklaştırma işlevi ile kullanılmasının yanı sıra el sembolü ile birlikte veya el sembolünün içerisinde kullanıldığı da görülür. Buna göre, kötü güçlerden korunmak, hastalıkları, tehlikeleri uzaklaştırmak ve şifa bulmak amacıyla kullanılan el sembolünün içerisinde yer alan göz sembolü ile elin nazarı def etme ve

⁵⁴⁴ Beş sayısının nazardan ve tehlikelerden korunma amacıyla kullanılmasına örnek oluşturan inanış ve uygulamalardan biri “Yevmülhamis”, Pencşenbe yani Perşembe haftanın beşinci günü olduğu için insanı koruyan bir kudrete sahip olduğu inancıdır. Bu sebeple birisinin uğursuz bakışlarından korunmak için “Beş ve Perşembe” denilir ve bu şekilde belalardan korunulacağına inanılır. Bk. Westermarck, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁴⁵ Sedat Veyis Örnek, **Budunbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973, s. 49.

⁵⁴⁶ Kökeni tarih öncesi çağlara kadar giden nazarlıklar tarih öncesi çağlardan itibaren kullanılagelmektedir. Mısır’da, Malta’da, Iber Yardımadası’nda kuş şeklinde boncuklar; Girit’te, Aşağı Mısır’da, Malta’da, Fransa’nın güneyinde, Britanya’da Bronz Çağı’ndan kalma balta şeklinde amuletler; kökeni Geç Neolitik Dönem’e kadar uzanan İran, Suriye, Girit, Anadolu’da yaygın olarak kullanılan düğme şeklinde üzeri çizgili boncuklar bu örnekler arasındadır. Hamir Zübeyr Koşay, “Etnoğrafya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer”, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, S. 1, Ankara, Maarif Basımevi, 1956, s. 86; Ayrıca at nalı, sarımsak, yumurta kabuğu, kuru diken, çocuk pabucu, Maşallah ve Yâ Hâfız gibi yazılar, akik, kurt dişi, tosağa gözeği, deniz kabukları, mercan, çörekotu, çakıl taşları, hurma çekirdeği vb. nesneler kötülüklerden koruyan başlıca nazarlıklar arasında yer alır. Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s. 360.

⁵⁴⁷ Örnek, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, s. 48.

kötü güçlerden koruma işlevi pekişmiş olmaktadır. Öte yandan elin beş parmağının açık şekilde yukarıya doğru tutulması ile “Dur!” işaretinin yapılması ve elin karşısında duran kişi veya nesnenin durdurulmasının amaçlanması elin görsel bir unsur olarak nazarla ilişkisini ortaya koymaktadır.⁵⁴⁸

Elin kötü güçlerden korunmak amacıyla nazarlık olarak kullanılmasına farklı din ve inanç sistemlerinden pek çok örnek gösterilebilir. Örneğin, Fas’ta kadınlar gümüş “el”leri şakaklarına takmaktadır. Berberî bir kabiledaki oğlan çocukları da kulağına “el” halkaları takar. Fas Marakeş’te de ev ve dükkân duvarlarında, kapılarında gerek nokta, gerek parmaklar uzatılmış şekilde nazara karşı yapılmış el resimleri bulunmaktadır.⁵⁴⁹ Yahudiler yukarıya doğru bakan bu el simgesini evlerini dış tehlikelerden korumak amacıyla dış duvarlara, kapılarının üzerine asarlar.

İlk çağlardan itibaren bir korunma yöntemi olarak muska veya nazarlık beden takısı olarak kullanılmaktadır. Bu korunma yöntemi, modern insanın moral ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap veriyor olmasına bağlı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir.⁵⁵⁰ Günümüzde elin küpe, yüzük, kolye ucu şeklinde bir beden takısı olarak ve dövme sembolü olarak kullanılmasının arka planında da bu ihtiyaç yer almaktadır.

3.2.5. Kına ve Dövme Geleneğinde El

Doğum, evlilik, ölüm gibi hayatın geçiş aşamaları yanı sıra askerlikle ilgili dinlik-büyülük uygulamalarda, koç katımı, Nevruz, Hıdırellez gibi bayramlarda, Halk hekimliği tedavi uygulamalarında yaygın bir şekilde görülen kına yakma geleneği genellikle el üzerinde gerçekleştirilir. Kınanın yer aldığı inanış ve

⁵⁴⁸ Elin insanı kötü güçlerden koruduğu inanışını Rusya’da yaşayan Losva Vogulları bir efsane ile açıklamaktadır. Bu efsaneye göre Tanrı insanları soğuğa dayanabilmeleri için nasıra benzer kalın bir deri ile donatmıştır. Tanrı insanlara hayat nefesi bulmak için gökyüzüne çıktığında ise şeytan gelerek insan bedenini değiştirmiş ve koruyucu kalın tabaka sadece el ve ayak tırnaklarında kalmıştır Bk. Uno Harva, **Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar**, Çev. Ömer Suveren, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015, s. 93.

⁵⁴⁹ Westermarck, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁵⁵⁰ Kadir Canatan, “Beden Takısı Olarak Muska ya da ‘Muskanın Sosyolojisi’”, **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, İstanbul, Açılımkitap, 2011, s. 283.

uygulamaların incelenmesi sonucunda, kına yakmanın insanlar tarafından şans, bereket getirdiğine, uzun ömür verdiğine, nazardan ve tehlikelerden koruduğuna inanıldığı tespit edilmiştir.

Kına kelimesi, Arapça'da "hınna" kelimesinden Türkçe'ye geçmiş olmakla birlikte iki çeneklilerden kına ağacı denilen bir bitkinin kurutulmuş yapraklarının tozuna verilen addır. Kına, en çok Afrika, Mısır, İran ve Hindistan ülkelerinde Türkiye'de ise İçel, Adana, Antalya yöresinde yetiştirilmektedir.⁵⁵¹

Tarih boyunca kına, din ve inanç sistemlerinde farklı amaçlarla kullanılmıştır. Örneğin, kınanın M.Ö.4000-3500 yıllarında Mısır ve Mezopotamya'da yaygın olarak kullanıldığı ve daha çok kadınlar tarafından el, tırnak ve ayaklara sürüldüğü bilinmektedir.⁵⁵² Kına, Antik Mısır'da boya olarak kullanılmasının yanı sıra tıbbî bir ilaç olarak da kullanılmıştır. Ayrıca geleneksel olarak mumyaların tırnaklarına kına sürüldüğü tespit edilmiştir.⁵⁵³ Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da kadınlar tarafından gerçekleştirilen ritüellerde eller, tırnaklar ve ayaklara kınayla farklı desenler yapılmakta ve kına bir süs aracı olarak kullanılmaktadır. Öte yandan Hint kültürüne ait düğünlerde geleneksel el ve ayak boyama uygulamasında bereket ve doğurganlık istemiyle kına kullanılmaktadır.⁵⁵⁴

Türk kültüründe kına ile ilgili başlıca inanış ve uygulamalar şunlardır:

Türk kültüründe, düğünden bir önceki gün yapılan eğlenceye kına gecesi denilir ve pek çok inanış ve uygulama barındıran kına gecesi ritüelinde gelin ve damadın ellerine veya parmaklarına kına sürülür. Bu gecede damadın bir parmağına gelinin de bütün parmaklarına ve avuç içirisine kına sürülür. Bu kınadan kına gecesine gelenlere dağıtılır. Evlilikte bereket, uğur, mutluluk, sağlık ve uzun ömür dilenir. Kına yakılarak eşlerin birbirlerine adanması dilenir.

Kına yakma sırasında gerçekleştirilen uygulamalardan biri de gelinin eline kına yakılırken, kaynananın gelinin sağ avucu içirisine bolluk ve bereket istemiyle

⁵⁵¹ Mehmet Yardımcı, "Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Kına", (Çevrimiçi), http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_geleneksel_kultur_asiklar_kina.pdf, 30.07.2017.

⁵⁵² Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, s. 735.

⁵⁵³ Yardımcı, **a.g.m.**, s. 6.

⁵⁵⁴ Elif Gizem Karaca, Sevgi Şar, "Geçmişten Günümüze Kına", **Lokman Hekim Dergisi**, C. 6, S. 2, 2016, s. 32.

altın koymasıdır.⁵⁵⁵ Kıbrıs'ta kına gecesi erkekler için ayrı kadınlar için ayrı yapılır. Bu gecede sağdıçlar, kınayı güveyinin sağ elinin başparmağına veya serçe parmağına yakarlar ve kınalanan parmağı kırmızı bir mendille sararlar.⁵⁵⁶ Kimi yerlerde kına güveyinin avuç içine, kimi yerlerde serçe parmağına, kimi yerlerde sağ elinin tamamına yakılır. Kına yakılırken güveyinin avucunun içine arılık olsun diye arkadaşları tarafından para koymak adettir.⁵⁵⁷ Bitlis'te kına, damadın serçe parmağına, gelinin ayak ve el parmaklarına yakılır. Erzincan'da ise genç kızların başlarına ve ellerine kına yakılır.⁵⁵⁸

Balıkesir'de "altı ay kınası" geleneğine göre altı ayını doldurmuş kız çocuğunun iki elinin avucuna ve parmaklarına kına yakılır. Bu kınayı bebeğe evlenmemiş genç kızlar yakarlar.⁵⁵⁹

Kına, hayatın geçiş aşamaları arasında yer alan doğum ve evlilik yanı sıra ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalarda da yer alan bir unsurdur. Halk içinde ölen kadının sağ elinde kına bulunması gerektiği yönünde bir inanış mevcuttur. Taşeli yöresinde hâlen yaşayan bir adet gereği, ölmeden önce yaşlı hastaların el ve ayaklarına kına yakılır.⁵⁶⁰

Bedenle ilgili geleneksel uygulamaların başında yer alan dövme geleneği, antik toplumlarda mistik ve büyüsel bir mahiyete sahipken günümüzde farklı amaçlara yönelik yapılmakta ve geçmiş dönemlerin aksine kişisel ve bireysel bir uygulama olarak kültürlerde varlığını sürdürmektedir.⁵⁶¹

*"Vücut derisi üzerine iğne vb. gibi sivri bir araçla çizilmek ve içine renk veren maddeler konulmak yoluyla yapılan yazı veya resim"*⁵⁶² olarak tanımlanan dövmenin gerek ilkel toplumlar gerek modern toplumlarda yerine getirdiği pek çok işlev bulunmaktadır. İlkel topluluklara ait dövme geleneğinde dövmenin sahibini

⁵⁵⁵ Erman Artun, **Türk Halk Bilimi**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s.160.

⁵⁵⁶ Erdoğan Saraçoğlu, **Kıbrıs Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru**, Kıbrıs, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1999, s. 34.

⁵⁵⁷ Yardımcı, **a.g.e.**, s. 6.

⁵⁵⁸ Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Aşağı Eller**, s. 285.

⁵⁵⁹ Yasemin Tokmak, "Balıkesir ve Çevresinde Kına Folkloru Üzerine Derlemeler ve İncelemeler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Balıkesir, 2009, s. 39.

⁵⁶⁰ Koca, **a.g.e.**, s. 91

⁵⁶¹ Cihan Ertan, **Dövmeli Bedenler: Bir Beden Sosyolojisi Kitabı**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2017, s. 109

⁵⁶² **Türkçe Sözlük**, 2011, s. 718. .

zararlı büyüsel etkilerden koruma, belirli mitik semboller olarak klanın işaretlerini taşıma, kişinin toplum içindeki yerini gösterme, kadınların cinsel olgunluğa eriştiğini belirtme gibi işlevleri bulunmaktadır. İlkel toplumlarda dövme törenle yaptırılırdı ve dövmeyi yapan ve yaptıran belirli bazı dinsel ve büyüsel kuralları yerine getirmek zorundaydı.⁵⁶³ Öte yandan “bireyin iç ve dış dünyası arasında kurduğu bağlantının ve onun üzerinden inşa ettiği sembolik gerçekliğin imgesel yansıması” olan dövmenin geçiş ritüellerinde ergen erkeğin erkekliğe adım atmasının bir ifadesi olma, manevi bir koruyucu olarak taşınan kutsal sembol ile kişiyi kötülüklerden koruma, bireyin tarikat veya mafya gibi bir gruba aidiyetini ifade etme, sadece bir süs aracı olarak yapılma gibi temel işlevleri⁵⁶⁴ bulunmasına karşın dövme, esasında karmaşık bir işaretler sistemi olarak birden fazla işlevi yerine getirebilmektedir.⁵⁶⁵

Türk kültüründe dövme, genel olarak güzel görünmek, evliliğe hazır olmak, şans ve baht açıklığına sahip olup evlenebilmek, çocuk doğurmak, hastalıklardan ve nazardan korunmak, uzun ömürlü olmak, elinin bereketli olması gibi amaçlarla gerçekleştirilmektedir.⁵⁶⁶ Bu amaçlarla vücudun farklı yerlerine yapılan dövme sembolleri arasında Fatma Ana eli, Meryem Ana eli sembolleri yer aldığı gibi ellerin üzerine de bereket ve uğur istemiyle çeşitli sembollerin resmedildiği görülür. Bu şekilde eller, belirli sembollerin anlamlarını ve kutsallığını üzerinde taşıyan bir mekân durumundadır.

Görsel 47: Dövme geleneğine ait örnekler.

Kaynak: **Kültürümüzde Dövme Geleneği** Yay. Haz. Kürşat Öncül, Kars, Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2012, s. 71.

⁵⁶³ Sedat Veyis Örnek, **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s. 70.

⁵⁶⁴ M. Blanchard, “Post-Bourgeois Tattoo: Reflections on Skin Writing in Late Capitalist Societies”, **Visual Anthropology Review**, Vol. 7, No:2, 1991, s. 11-21’den aktaran Ertan, **a.g.e.**, s. 110.

⁵⁶⁵ Ertan, **a.g.e.**, s. 110.

⁵⁶⁶ Koca, **a.g.e.**, s. 186-188.

3.2.6. El İle İlgili Sembolik Aletler

Dinsel- büyüsel inanış ve uygulamalarda kutsallık boyutu ile yer alan el ve parmakların yanı sıra el ile ilgili belirli unsurların da kutsal bir mahiyete sahip olduğunu belirli inanış ve uygulamalar göstermektedir. Yüzük, asa, kılıç, tahta kılıç gibi aletler en eski zamanlardan itibaren din ve inanç sistemlerinde, kutsal kitaplarda, edebî anlatılarda kutsallık boyutları ile yer almıştır.

3.2.6.1. Asâ, Kılıç, Tahta Kılıç vd.

Elle tutulan kılıç, tahta kılıç, asâ, kalkan, üç dişli mızrak gibi aletler, kutsal kitaplarda ve dinlik- büyüyük inanış ve uygulamalarda, mit, masal, efsane gibi edebî türlerde sembolik anlam ve işlevleriyle rol oynamaktadır. Dionysos'un tirşesi, yılanlı sopa, kalkan, üç dişli mızrak gibi elde tutulan sembolik aletler, el hareketinin bir parçasını oluşturarak ele bir anlam kazandırır.⁵⁶⁷

Elin sembolik işlevini pekiştiren, sembolik bir anlama ve işleve sahip olan aletler arasında öne çıkan unsurlardan biri asâ'dır. Din ve kültürlerde, dinlik- büyüyük bir mahiyete sahip olan asânın en önemli özelliği kudret ve otoriteyi temsil etmesidir. Sopa, değnek olarak da geçen asâ, hayvan otlatırken çobanın, kendisinden destek alarak uzun yol kat ederken yolcunun, büyüyük işlemlerinde büyüyük gücünden yararlanan şamanın, kudret ve otorite sembolü olması dolayısıyla kral ve hükümdarların en önemli araçları olmuştur.⁵⁶⁸

“Hâkimiyetin, eski kavimlerin müşterek telakkilerine göre, ilahi bir menşeden geldiği düşünülecek olursa başlangıçta mabutlara mahsus olan asanın sonradan onun çeşitli kuvvetlerinin ve tecellilerinin temsilcisi (peygamber, hükümdar, kâhin, hâkim, rahip gibi) olanlara intikal edeceği kolaylıkla anlaşılır.”⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Gardin vd., **a.g.e.**, s. 202.

⁵⁶⁸ Ömer Faruk Harman, “Asâ”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 449.

⁵⁶⁹ Harman, **a.g.m.**, s. 450.

Mısır'da firavunların sol ellerinde tuttıkları ucu kavisli ve aşağı doğru kıvrık asa gücü ve sağ elinde tuttuğu aşağı doğru kıvrık, ele benzeyen diğer asa ise adaleti simgelemekteydi.⁵⁷⁰

Kutsal asa sembolü ile ilgili en önemli örnek, Hz. Musa'nın atasıdır. Eski Ahit'te ve Kur'an-ı Kerim'de de belirtildiği üzere Hz. Musa, peygamberlik belirtisi mucizelerini bu asa (değnek) ile gerçekleştirmiştir. Hz. Musa'ya Rabbin görünmediğini iddia eden İsrailoğullarının Hz. Musa'ya inanmaları için gerçekleştirilen bu mucize, Eski Ahit'in Çıkış bölümünün 4. Babında şu şekilde anlatılmaktadır:

“Ve Musa cevap verip dedi: Fakat, işte, bana inanmıyacaktılar, ve sözümü dinlemeyecekler; çünkü: RAB sana görünmedi, diyecekler. Ve RAB ona dedi: Bu senin elindeki nedir? Ve dedi: Değnek. Ve dedi: Onu yere at. Ve onu yere attı, ve yılan oldu; Ve Musa onun önünden kaçtı. Ve RAB Musa'ya dedi: Elini uzat, ve onun kuyruğundan tut (ve elini uzatıp onu tuttu, ve elinde değnek oldu); ta ki, ataların Allahı, İbrahim'in Allahı, İshak'ın Allahı ve Yakup'un Allah'ı RABBİN sana görüldüğüne inansınlar.”⁵⁷¹

Rabbin “Ve alâmetleri onunla yapacağın bu değneği eline alacaksın”⁵⁷² demesi üzerine Hz. Musa'nın değnek ile gerçekleştirdiği bir diğer mucize ise İsrail topluluğunun göçü sırasında susuzluklarını gidermeleri için kayaya değnek ile vurması ve kayadan su çıkarmasıdır. Kayadan Çıkan Su mucizesi Eski Ahit'te şu şekilde anlatılmaktadır:

“Ve İsrail oğullarının bütün cemaati RABBİN emrine göre Sin Çölünden konaktan konağa göç edip Refidimde kondular; ve kavma içecek su yoktu. Ve kavm Musa ile çekişip dediler: Bize su ver de içelim. Ve Musa onlara dedi: Niçin benimle çekişiyorsunuz? Niçin RABBİ deniyorsunuz? Ve kavm orada susadı; ve kavm Musaya karşı söylenip dedi: Bizi, oğullarımızı ve hayvanlarımızı susuzlukla öldürmek için, niye bizi Mısırdan çıkardın? Ve Musa RABBA feryat edip dedi: Bu kavma ne yapayım? Az daha beni taşıyacaklar. Ve RAB Musaya dedi: Kavmin önüne geç, ve İsrail ihtiyarlarından bir kaçını seninle beraber al; ırmağa vurduğun

⁵⁷⁰ Tankut Sözeri, **Mistik/Gizil Simgeler Gelenek ve Kavramlar**, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2014, s. 45.

⁵⁷¹ Çıkış 4: 1-5

⁵⁷² Çıkış 4:17

değneği eline al, ve yürü. İşte ben orada, Horebde, kaya üzerinde, senin önünde duracağım ve kayaya vuracaksın, ve kavm içsin diye ondan sular çıkacak. Ve Musa İsrail ihtiyarlarının gözü önünde böyle yaptı. Ve o yerin adını Massa ve Meriba koydu, çünkü İsrail oğulları çekiştiler, ve çünkü: Acaba RAB aramızda mı yoksa değil mi? Diyerek RABBİ denediler.”⁵⁷³

Hız. Musa’nın Rabbin emriyle gerçekleştirdiğı diğler bir mucize değneğini göğre kaldırınca İsraililerin yaşadığı Goşen bölgesi hariç tüm Mısır’a dolu yağması ve her şeyi mahvetmesidir.

“Ve RAB Musaya dedi: Elini göke doğru uzat, bütün Mısır diyarında insan üzerine ve hayvan üzerine, Mısır diyarında olan kırım bütün otu üzerine dolu yağsın, Ve Musa değneğini göke doğru uzattı; ve RAB gök gürlemeleri ve dolu gönderdi, ve ateş yere indi, ve RAB Mısır diyarı üzerine dolu yağdırdı. Böylece çok ağır dolu vardı, ve doluya ateş karışmıştı, bir millet olduğu vakitten beri bütün Mısır diyarında onun gibisi olmamıştı. Ve dolu bütün Mısır diyarında insandan hayvana kadar bütün kırdaki olan her şeyi vurdu, ve kırdaki olan her ağacı kırdı. Ancak İsrail oğullarının bulunduğu Goşen diyarında dolu olmadı.”⁵⁷⁴

Hız. Musa’nın değneğı kaldırmasıyla İsrailoğulları ile birlikte geçtiğı denizin suları ikiye yarılr ve İsrailoğulları ile birlikte Hız. Musa buradan yürüyerek geçerler.

“Ve sen kendi değneğini kaldır ve elini deniz üzerine uzat ve onu yar; Ve İsrail oğulları denizin ortasına kuru yerden gireceklerdir.”⁵⁷⁵

Eski Ahit’te mucizelerin gerçekleşmesinde rol oynayan kutsal bir araç olan asa, Yahudi geleneğinde aynı zamanda bir hükümdarlık sembolüdür. Yeni Ahit’te (Ahd-i Cedid) asanın dinî-sihri işlevinden bahsedilmezken Kur’ân-ı Kerîm’de on ayette tekil şekliyle Musa’nın asası, iki ayette çoğul şekliyle Firavun’un sihirbazlarının asaları zikredilmektedir.⁵⁷⁶

İslâmî kültürde Hız. Ali’nin Zülfikâr adlı kılıcı sihirli bir özelliğre sahiptir ve Hız. Ali’nin savaşçı karakterinin ve kahramanlığının bir sembolüdür. Bu kılıcın en önemli özelliğı ise, çift ağızlı olmasıdır.

⁵⁷³ Çıkış 17: 1-7.

⁵⁷⁴ Çıkış 9: 22-26.

⁵⁷⁵ Çıkış 14: 16.

⁵⁷⁶ Harman, a.g.e., s. 450.

Dinî anlatılar, mitler ve masallarda kralların ve kahramanların kılıçları da sihirli ve olağanüstü özelliklere sahiptir.

Elle tutulan ve sembolik bir işlevi ve önemi bulunan diğer bir alet ise tahta kılıçtır. Özellikle Türk Tasavvuf anlatılarında Bektaşî velilerinin tahta bir kılıca sahip oldukları ve bununla savaşarak ejderhaları, kâfirleri yendikleri anlatılır. Menâkıbnâmelerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarını anlatan ilk devir vekâyinâmelerde dahi tahta kılıçla savaşmak motifi yer almaktadır. Öte yandan tahta kılıç, ayinlerde şamanların kötü ruhlara karşı savaşırken kullandıkları aletler arasındadır.⁵⁷⁷

3.2.6.2. Yüzük Sembolü

Elin kutsallık boyutu ile ilgili maddî ve sembolik bir unsur olarak yüzük, en eski devirlerden itibaren din ve inanç sistemlerinde kullanılagelmıştır. Gerek kutsal bir nesne olarak dinlik büyüklük inaniş ve uygulamalarda gerek bir süs objesi olarak günlük hayatta kullanılan yüzüklerin pek çok anlamı üzerinde taşıdığına inanılmaktadır. Büyüsel bir özelliğe ve kutsallığa sahip yüzüklerin genel olarak hâkimiyet, iktidar, güç, kötü güçlerden koruma gibi sembolik anlam ve işlevleri üzerinde taşıdığı ile ilgili örnek inaniş, uygulamalar ve anlatılar mevcuttur.

Dinlik- büyüklük bir unsur olarak yüzüklerin en eski devirlerden beri mühür olarak kullanıldığı bilinmektedir. Mühür-yüzüklerin en eski örneklerinden biri ve en bilineni kutsal kitaplarda ve dinî anlatılarda bahsi geçen; Hz. Süleyman'a rüzgâra, kuşlara ve diğer hayvanlara hükmetmek gibi doğaüstü güçler verdiğine inanılan mühür-yüzüktür. Hz. Süleyman'a atfedilen bu mühür-yüzük, Mühr-ü Süleyman yani Süleyman Mührü olarak geçmektedir. Hz. Süleyman'a atfedilen Mühr-ü Süleyman ile ilgili anlatı ise şöyledir:

“Süleyman Peygamber bu yüzüğü yalnızca abdesthaneye giderken çıkarır ve Âsaf adlı vezirine veya hanımına emanet edermiş. Yine bir gün bu yüzüğü hanımına emanet etmiş. Süleyman Peygamber dışardayken bir cin onun kılığına girmiş ve mührü isteyen Süleyman'ı sahtekârlıkla suçlamış, saraydan çıkarmışlar. Yüzüğü alan dev ise onun yerine geçip icraata başlamış. Bu arada Süleyman gidip bir sahil kasabasında çalışmaya

⁵⁷⁷ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, s. 80.

başlamış. Dev ise yüzük Süleyman'ın eline bir kere daha geçmesin diye denize atmış. Günlerden birinde Süleyman bir balıkçının tuttuğu balıkları taşımış. Balıkçı da hizmetine karşılık ona para yerine irice bir balık vermiş. Süleyman akşam, balığı yemek için karnını yarınca kendi yüzüğünü görmüş. Meğer denize düşen yüzüğü Allah'ın izni ile bir balık yutup sahibine geri getirmiş. Halk arasındaki 'Mühür kimdeyse Süleyman odur' atasözü buradan gelir.⁵⁷⁸

Mühr-ü Süleyman, Hz. Süleyman'a atfedilen mucizevî mühür yüzüğü belirttiği gibi ayrıca bu yüzüğün üzerine hakk edilmiş altı köşeli yıldızı⁵⁷⁹ da ifade etmektedir.⁵⁸⁰ Beş köşeli yıldızla sahip yüzükler ise Pisagorcu müridler tarafından ve Doğu'nun her yerinde kötü ruhları uzak tutmak için kullanılmış ve sağlık tılsımı olarak taşıyana şifa vereceğine inanılmıştır.⁵⁸¹

Dinî bir sembol olarak yüzük, İslâmiyet ile ilgili kutsal anlatılarda da yer almaktadır. Anlatıya göre, Hz. Muhammed Miracı sırasında yolunu kesen bir arslanla karşılaşır. Arslanı sakinleştirebilmek için onun ağzına peygamberlik yüzüğünü atar. Bu yüzük, geri dönerken uğradığı Kırklar Meclisi toplantısında Hz. Ali tarafından kendisine geri verilince arslanın gerçek niteliği anlaşılır.⁵⁸² Bu olay, Cem sırasında okunan, Hz. Muhammed'in Mirâç'a çıkışı ile ilgili Miraçlama bölümünde şu şekilde anlatılır:

“Geldi Cebraîl çağırdı, Hak-Muhammet Mustafa
Hak seni Mirac'a ister, davete kadir Hûda
Evvel emanet budur ki piri rehber tutasın
Kadim-i erkâna yatıp, Hak buyurdu vedduha
İmdi senden el tutayım, ahi anda Cebraîl
İki gönül bir ediben yürüdüler dergâha
Vardı dergâh kapusuna, gördü bir arslan yatar
Arslan anda hamle kıldı, başa koptu bir fena
Buyurdu sırr-ı kainat, “Korkma ben habibim” dedi.
Hatemin ağzına verdi ki arslan ister bir nişâne...”⁵⁸³

⁵⁷⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 13. bs., İstanbul, Kapı Yayınları, 2004, s. 411-412.

⁵⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. 3.3.1.Kutsal El Sembolünün Somut ve Görsel Gösterimi Bölümü.

⁵⁸⁰ İskender Pala, “Mühr-i Süleyman,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 524.

⁵⁸¹ Hall, *a.g.e.*, s. 302.

⁵⁸² Irène Mélikoff, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, 5. bs. İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2008, s. 281.

⁵⁸³ Korkmaz, *Anadolu Aleviliği*, s. 310.

Diğer bir anlatıya göre, Kerbela’da Yezid’in ordusu ile savaştığı sırada Ali Ekber başından kılıçla yaralanır. Yaralı ve susuz bir şekilde çadıra döner. Hz. Hüseyin parmağındaki Peygamber’in yüzüğünü oğlu Ali Ekber’in ağzına koyar. Bu şekilde Ali Ekber eski gücünü kazanır ve yeniden savaş alanına döner fakat bu savaşta şehit düşer.⁵⁸⁴

Dinlik- büyüklük işlevinden başka yüzük, iktidar sahipleri tarafından resmî amaçla da kullanılmaktadır. Geçmişten günümüze farklı medeniyetler tarafından bu amaçla kullanılan yüzük şeklindeki mühürler; mülkiyet, onaylama, hâkimiyet, iktidar, güç ve yetkiyi temsil etmektedir.

Arapça’da “Hâtem”, Farsça’da “nigîn” adıyla geçen mühür işlevine sahip yüzüklerin Selçuklu ve Osmanlı sultanları tarafından kullanıldığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. 17.yüzyıla kadar Osmanlı padişahlarının yüzük şeklinde mühür kullandıkları bilinmektedir. Çok değerli taşlara sahip olan bu mühür yüzüklerin üzerlerinde taşıyanın adı, sanı, Kur’ân’dan sözler, bir dize veya bir özdeyiş bulunmaktadır.⁵⁸⁵

Olağanüstü özelliklere sahip yüzüklerin farklı işlevleriyle mitoloji, efsane, masal, halk hikâyesi gibi sözlü anlatılarda yer aldıkları görülmektedir. Bu anlatılarda yüzükler; insanların birbirlerini tanımalarını sağlama, birbirlerinden haber ulaştırma, zor durumlarda yardım çağrısında bulunma, zor bir durumdan kurtarma gibi işlevlere sahiptir. Örneğin, halk hikâyeleri arasında yer alan Köroğlu ile Demircioğlu Hikâyesinde, Köroğlu’na zindandaki Demircioğlu’nu haber veren sihirli bir yüzüktür.⁵⁸⁶ Varaka ile Gülşah Hikâyesi’nde Varaka’nın yüzüğünü göndermesiyle Gülşah onun sarayda olduğunu anlar.⁵⁸⁷ Hurşit ile Mahmiri Hikâyesi’nde ise Nine, Hurşit’in yüzüğünü Mahmiri’ye gösterince birbirlerini

⁵⁸⁴ Metin And, “İslâm Folklorunda Muharrem ve Taziye”, **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı**, S. III, 1976, s. 28.

⁵⁸⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Yüzük”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 44, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 55; Özbilgen, **a.g.e.**, s. 12; İsmet Zeki Eyuboğlu, **Anadolu Uygarlığı**, 2. bs., İstanbul, Der Yayınları, 1991, s. 290.

⁵⁸⁶ Ali Berat Alptekin, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 126-127.

⁵⁸⁷ Alptekin, **a.g.e.**, s. 189.

tanırlar.⁵⁸⁸ Yaralı Mahmut Hikâyesi'nde ise Mehbub Ulu Han tarafından gönderilen Mahmut'un yüzüğünü görünce onun sağ olduğunu anlar.⁵⁸⁹

Masallarda da halk hikâyelerinde olduğu gibi yüzüğün yardımcı bir işlevi bulunmaktadır. Sivas'a ait "Kırk Yorganlı Kız" masalında devlerin her biri parmağına bir yüzük takar. Oğlanın başı sıkıştığında bu yüzükler, devlerin parmağını sıkar. Taşeli yöresine ait "Fes Padişahı" masalında sihirli yüzük, parmağa takıldığında yüzüğü takan kişiyi Fes Padişahı'nın yanına götürür. Taşeli Yöresi'ne ait "Kedi, Köpek ve Yılanın Mükâfatı" masalında Keloğlan, padişahın isteklerini yılan padişahının verdiği yüzükle yerine getirir. Afyon'a ait "Gülü Koparan Dev" masalında kız, oğlana bir yüzük verir. Kuyunun dibinde kalan oğlan bu yüzüğü taktığında iki koç ortaya çıkar. Ak koç yeryüzüne, kara koç yeraltına gitmektedir.⁵⁹⁰

Anadolu'da dinsel niteliğe sahip pek çok uygulamada yüzüğün sembolik işleviyle kullanıldığı görülür. Örneğin Bulgaristan'daki Demir Baba Tekkesinde gerçekleştirilen bir uygulamada dilek taşının içinden yüzük geçirilir. Taştan içeri atılan yüzük içeride kalmayıp yere düşerse tutulan dileğin gerçekleşeceğine inanılır.⁵⁹¹

Yüzük aynı zamanda en eski devirlerden itibaren bir bağlılık ve aşk sembolü olarak kullanılmıştır. Buna bağlı olarak yüzükler, söz, nişan, düğün gibi evliliğin belirli aşamalarında farklı şekillerde kullanılan bir unsur olmuştur. Örneğin, evliliğin ilk aşaması olan söz kesiminde kızın yüzüğünü erkek tarafı, erkeğin yüzüğünü de kız tarafı alır. Söz yüzüğü ve nişan yüzüğü sağ elin yüzük parmağına takılırken nikâhtan sonra sol elin yüzük parmağına takılır. Öte yandan yüzüğün takıldığı parmağın da yüzük parmağı olarak adlandırılması yüzüğün bir bağlılık ve aşk sembolü olarak insan hayatında oynadığı rolü göstermektedir.⁵⁹² Kusursuzluk ve ölümsüzlüğün sembolü olmasını halka şeklinde olması ve bir başı ve sonu

⁵⁸⁸ A.e., s. 193.

⁵⁸⁹ A.e., s. 199.

⁵⁹⁰ Bilge Esirgen, "Anadolu Türk Halk Anlatılarında Büyünün İşlevi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Kocaeli, 2014, s. 218.

⁵⁹¹ Fatma Ahsen Turan, "Bulgaristan'da Demir Baba Tekkesi'ndeki İnanç Sembollerinin ve Ritüellerinin Çözümlemesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 43, Güz, 2007, s. 103.

⁵⁹² Koca, a.g.e., s. 312.

olmamasına bağlayan Manly P. Hall'a göre evlilik yüzüğü, eskiden onu takan kişinin doğasında dengeye ve tamlığa ulaşıldığını göstermekteydi.⁵⁹³ Buna göre kırmızı kuşak, gelinlik, duvak gibi yüzük de hayatın geçiş dönemlerinden biri olan, evliliğe ait inanış ve uygulamalar arasında yer alan, sembolik anlam ve işleve sahip bir unsurdur.

Kutsal bir mahiyete sahip olmasının yanı sıra yüzüğün bir süs eşyası olarak da kullanıldığı görülür. Bu amaçla kullanılan yüzükler, altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılmaktadır.

Dinlik- büyüklük inanış ve uygulamalarda sembolik anlam ve işlevleriyle merkezde yer alan el, aynı zamanda kutsallığa sahip unsurların taşınmasında kültürel bir mekân olarak görev yapmaktadır. Bu şekilde, asa, kılıç, tahta kılıç vd. sembolik aletler gibi yüzük de elin kutsallık boyutunu pekiştiren unsurlar arasında yer alır. Yüzük, iktidar, güç, hâkimiyet yanı sıra aşk, bağlılık, sadakat sembolü olarak eski zamanlardan beri kullanılmaktadır.

3.2.7. Parmakla İlgili İnanış ve Uygulamalar

İnsanın yaşamı boyunca yerine getirdiği tüm davranışlarda etkin olarak kullandığı parmaklar⁵⁹⁴ sembolik olarak farklı bilimlerin de temelinde yer almaktadır. Örneğin, I, II, III, IIII gibi eski Romen rakamları parmakların temsilleridir.⁵⁹⁵ İlkel zamanlardan beri başvurulmuş parmakları kullanarak hesaplama yapma yöntemi, Parmak Hesabı olarak geçmektedir.⁵⁹⁶

Elin sembolik anlam ve işlevleri ile ilgili inanış ve uygulamalar içerisinde sadece bir parmağın veya belirli parmakların merkezde olduğu örnekler de mevcuttur.

Farklı din ve kültürlerde yaygın görülen bir uygulama, parmaktan akan kanın içilmesidir. Belirli farmason tarikatlarında görülen bu uygulamaya göre yeni gelenin başparmağından kan alınır ve içinde bu kademeye ulaşanların kanlarının bulunduğu bir şişeye akıtılır. Bu şişeden alınan kan, şarap ile karıştırılır ve orada

⁵⁹³ Hall, **a.g.e.**, s. 302.

⁵⁹⁴ Parmakların anatomik yapısı ve işlevleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız 1.2. El Bölümü.

⁵⁹⁵ Alpenfels, **a.g.m.**, s. 7.

⁵⁹⁶ Korkmaz, **Şamanizm Esrik Yolculuk**, s. 112.

bulunan herkes bunu içerek kan kardeş olur.⁵⁹⁷ Türk kültüründe de yaygın bir şekilde görülen bu uygulamaya göre birbirlerinin parmaklarından akan kanı emmeleri veya parmakları birbirlerine temas ettirmeleri ile kişiler birbirlerinin kan kardeşi olurlar.

Parmaklarla ilgili inanışlar edebî anlatılarda da yer almaktadır. Örneğin, Hz. Muhammed'in parmaklarından çeşme gibi suların akması mucizesine Türk edebiyatında sık sık telmihte bulunmaktadır. Kaynaklardan aktarıldığı üzere, Ashabı ile Hudeybiyye denilen yere gelen Hz. Muhammed, orada su bulunmadığı için namaz vakti yanında bulunan sudan abdest alır ve parmaklarını öne doğru uzatınca her parmağından çeşme gibi sular akmaya başlar ve bütün sahabe o sudan içer.⁵⁹⁸

Parmaklardan akan kanla gözleri görmeyen insanların gözlerinin açılması anlatılarda yer alan önemli bir motiftir. Örneğin Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Bamsı Beyrek yurduna döndüğünde babası Pay Püre Beg'in "Oğlum idüğün andan bileyim, sırca parmağını kanatsun, kanını destmala dürtsün, gözüme süreyin, açılacak olurise oğlum Beyrekdür didi"⁵⁹⁹ sözleri parmaktan akan kan ile gözlerin açılması inancının varlığına örnektir.

Parmaklar sadece kutsal bir görevi yerine getirmekte rol oynamaz. Ayrıca belirli durumlarda günahı, bereketsizliği, uğursuzluğu çekeceği düşüncesiyle parmakların kullanılmasından kaçınılır. Örneğin Türk kültüründe bir şeyi parmakla göstermek ayıp ve günah kabul edilir. Kars'ta mezar, türbe gibi mekânları parmakla gösteren çocukların parmaklarını ısırmaları istenir.⁶⁰⁰

Her bir parmağın ayrı ayrı sembolik anlamı ve işlevi bulunduğu ile ilgili inanışlar mevcuttur. Örneğin, her bir parmağın belirli bir gezegeni sembolize ettiğine inanılmaktadır. Bu inanışa göre, Medius veya majör parmak olarak adlandırılan orta parmak Satürn gezegeni ile ilişkilendirilir ve bu parmağın dalak ve pankreasla bir bağı olduğuna inanılır. Safra parmağı olarak da geçmektedir. Evlilik

⁵⁹⁷ Korkmaz, **a.g.e.** s. 112.

⁵⁹⁸ Ağâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4. bs., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984, s. 135.

⁵⁹⁹ Ergin, **a.g.e.**, s. 151.

⁶⁰⁰ Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, s. 71.

alyansının takıldığı parmak olan yüzük parmağının antik çağlarda güneş tanrısının parmağı olduğuna ve bu parmağı kalbe bağlayan “Veina Amoris” denilen çok ince bir damarın bulunduğuna inanılmıştır. Küçük parmak ise tanrıların mesajcısı Mercurius’a (Yunan mitoljisinde Hermes), işaret parmağı ise en büyük tanrı Jüpiter’e atfedilmiştir.⁶⁰¹

Serçe parmak olarak adlandırılan küçük parmak, fallik bir sembol olarak addedilir ve hikâyelerde üstün bir zekâ ve yeteneğe sahip küçük bir çocukla özdeşleştirilir. Elin tüm parmakları içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan ve insanoğlunun uygarlık yaratmasının temelini oluşturan başparmak, yaratıcı gücün kaynağı fallik (erkeklik organı) bir unsur olarak iktidar ile özdeşleştirilir. Ayrıca başparmağın makrokozmosu, serçe parmağın ise mikrokozmosu simgelediğine inanılmaktadır.⁶⁰² Başparmak ile ilgili inanışlar, Güney Sibirya halklarına ait geleneklerde ve destanlarda da yaygın bir şekilde yer almaktadır. Bu inanışların temelinde insan biyolojisi ile ilgili bilimsel gerçekler yer almaktadır. İnsan ırkının ayırt edici özelliği olarak başparmak, destanlarda insan dünyasına ait olmanın en önemli göstergesi olmakla birlikte destan kahramanının hayatını ve ruhunu içeren kutsal bir unsurdur. Başparmağın veya diğer parmakların olmayışı Türk-Moğol Mitolojisi’nde kahramanın insan dışı doğasının göstergesidir.⁶⁰³

Sağ elde, küçük serçe parmağı ile orta parmak arasında yer alan yüzük parmağı, geçmiş çağlarda “hekimin parmağı” olarak adlandırılmış ve bu parmağın sağaltıcı işlevi olduğuna inanılarak tıbbî uygulamalarda kullanılmıştır. Buna göre, hazırlanan tıbbî iksirler bu parmakla karıştırılır, onunla merhemler cilde sürülür ve bu şekilde yaraların çabucak iyileşeceğine inanılırdı.⁶⁰⁴

3.2.8. Tırnak ile İlgili İnanış ve Uygulamalar

El ile ilgili bir unsur olarak tırnakların da en eski zamanlardan beri kutsal bir güce sahip olduğuna inanılmıştır. Elin sembolik önemini arttıran başlıca

⁶⁰¹ Gardin, vd., **a.g.e.**, s. 485.

⁶⁰² Ersoy, **Semboller ve Yorumları**, s. 359-360.

⁶⁰³ Lvova, E.L. vd., **a.g.e.**, s. 69-71.

⁶⁰⁴ “Mudras&Hand Symbolism- The Power of Mudras Part 3: Hand Symbolism& Beliefs”, (Çevrimiçi) <http://www.indotalisman.com/handsymb.html>, 30.03.2018.

unsurlardan biri olan tırnaklar pek çok dinlik-büyülük inanış ve uygulamada rol oynamıştır.

Tırnakla ilgili inanış ve uygulamaların kökeni ilkel toplumlara kadar gitmektedir. Eski toplumlar, saçta olduğu gibi tırnakta da bir güç olduğuna ve tırnakların başına gelecek herhangi bir kötülüğün sahibinin de başına geleceğine inanmışlardır. Bu sebeple, dünya üzerinde birçok toplum tırnağın kesilmesinden sonra sahiplerinin zarar görmemeleri adına belirli uygulamalara başvurmuştur. Kötü güçlerden korunmak adına kesilen tırnakların özenle saklanması bu uygulamalar arasındadır.

Maldiv yerlileri arasındaki bir uygulamaya göre, kesilen saçlar ve tırnaklar dikkatlice saklanır, biraz suyla birlikte mezarlıklara gömülürdü. Çünkü inanışlarına göre bu unsurlar da vücudun parçası olup vücut gibi gömülmeyi beklerdi. Sahibinin bedeninin yeniden dirilmesi durumunda tırnaklarını tekrar kullanacağı yönündeki inanış da kesilen tırnakların saklanma nedenlerinden biri olmuştur. Alaska Yukon Bölgesi Kızılderilileri, kesilmiş tırnaklara hayvanların dokunmaları ve bu şekilde tırnakların sahiplerine hastalık getirecek olmaları ihtimaline karşı bir yerde gizlemişlerdir. Orta Afrika Madi ya da Moru kabilesi üyeleri tırnak kesiklerini toprağa gömmüşler ve Estonya’da yaşayanlar tırnak kesiklerini kıyamet gününde kendilerinden istendiğinde bulunsun diye göğüslerinde taşımışlardır.⁶⁰⁵

Saç, ifrazat vd. bedensel unsurlar gibi tırnak da ilkel toplumlar tarafından bir büyü aracı olarak kullanılmıştır. Büyünün “sempati ilkesi” ile açıklanan bu uygulamalarda insana ait bu tür unsurlar üzerinde yapılacak herhangi bir işlemin büyüye maruz kalacak insanı da olumlu veya olumsuz yönde etkileyeceğine inanılmıştır.⁶⁰⁶

Türk kültüründe de tırnak ile ilgili pek çok inanış ve uygulama yer almaktadır. Özellikle çocuğun ilk tırnak kesiminde bu inanış ve uygulamaları görmek mümkündür. Örneğin, ilk tırnak kesiminden sonra çocuğun eli, içinde altın paralar bulunan bir keseye sokturulur. Kese içerisinden alınan paralar, erkekse büyüdüğü zaman işinin sermayesi olarak, kızsı çeyizine ilk “maya” olarak

⁶⁰⁵ James G. Frazer, **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri I**, Çev. Mehmet H. Doğan, 2. bs., İstanbul, Payel Yayınları, 2004, s. 195-200.

⁶⁰⁶ Esirgen, **a.g.e.**, s. 120.

saklanır.⁶⁰⁷ Başka bir uygulamada ilk kez tırnağı kesilecek çocuğun parmaklarının un çuvalına sokularak hırsız olmasının önlenmesi amaçlanır.⁶⁰⁸ Muğla’da kız çocuğunun eline kına yakıldıktan sonra eli un çuvalına sokturulup bir miktar un avuçlatıldıktan veya yağ tenekesine sokturulduktan sonra ilk tırnağı kesilir. Böylece kız çocuğunun bereketli ve elinin bol olacağına inanılmaktadır.⁶⁰⁹ Balıkesir’de çocuğun ilk tırnakları kesilip bir bezin içine konulur. Eve bereket getirsin diye üç gün çocuğun babasının cebinde gezdirilir. Sonra evin bir köşesine asılır.⁶¹⁰

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da tırnakları saçmak sakıncalı bulunur, bir şeye sarılıp duvar kovuğu gibi bir yere sokulmasının hayırlı olacağına, aksi takdirde öbür dünyada tırnak sahibinin zor durumda kalacağına inanılmaktadır.⁶¹¹

Mehmet Halit Bayrı, **Halk Adet ve İnanmaları** adlı eserinin “İstanbul’a Ait Birkaç Not” kısmında tırnakla ilgili inanışlara yer vermiştir:

Belirli günlerde tırnak kesmenin makbul görülüp sevap sayılacağına, bazı günlerde ise günah olduğuna, kötülük getireceğine inanılır. Pazar günü tırnak kesilirse hediye gelir. Pazartesi günü tırnak kesen kabir azabı görmez. Perşembe günü tırnak kesen kimse zengin olur. Cumartesi günü tırnak kesmeyi itiyat edinen kimse Kâbe’ye gider. Salı günü tırnak kesmeyi itiyat edinen kimsenin çocuğu öleceğine, çarşamba günü tırnak kesenin kara haber alacağına, gece tırnak kesen kimsenin ömrünün kısılacağına inanılır. Tırnağında beyaz leke olan kimsenin yeni elbise giyeceğine, kesilen tırnak parçaları dağınık bir hâlde herhangi bir yere atılırsa, bunların üzerine basan kimsenin o kişiye düşman olacağına inanılır.⁶¹²

Kadim anatomi bilginlerinin eserlerinden derlediği bilgilerle Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetnâme adlı eserinde tırnakların anatomik yapısı ve işlevleri hakkında şu bilgileri verir:

⁶⁰⁷ Boratav, **a.g.e.**, s. 155.

⁶⁰⁸ Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, s. 96.

⁶⁰⁹ Aslı Büyükokutan, “Muğla Yöresi Kadın Merkezli Geleneksel Uygulamalarla Bu Uygulamalara Bağlı Sözlü Ürünlerin İşlevleri Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, 2011, s. 275.

⁶¹⁰ Halide Yaşar, “Balıkesir ve Yöresinde Çocuk Folkloru Ürünleri Üzerine Derlemeler ve İncelemeler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, 2008, s. 113.

⁶¹¹ Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları: Dedem Korkut Aşağı Eller**, s. 219.

⁶¹² Mehmet Halit Bayrı, **Halk Adet ve İnanmaları**, İstanbul, Burhanettin Basımevi, 1939, s. 162.

“...Parmakların ucunda tırnaklar vardır. Bunlar zamanında silah ve başka işleri yapmaktadır. Parmakların uçları daha etlidir. Birbirine bitiştiklerinde, iyice yapışırlar. Orta parmağın mafsalları daha uzun olup, yüzük parmağının sonra işaret, sonra küçük parmağın mafsalları daha kısa olmuştur. Tutma işi, bu şekilde daha kolay, parmakların bu hâlde bir araya gelmesi daha uygun olmaktadır. Tırnaklar dört fayda için yaratılmıştır: 1. Bir şeyi bağlamak, iliklemek isteyince, parmağa dayanak olmak, 2. Onlarla ufak şeyleri toplamak ve kaldırmak, 3. Onlarla kaşımak, kazımak ve temizlemek, 4. Bazen, işi oraya düşünce, silah gibi kullanıp, onlarla düşmanından intikam almak...”⁶¹³

3.2.9. Kollarla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Eller gibi kollar da belirli sembolik anlam ve işlevlere sahip olarak inanış ve uygulamalarda yer almıştır. Güç, iktidar, lütfetme, yardım isteme kolların sembolik anlamları arasında yer almaktadır.

Kolların ileriye doğru uzatılması veya yukarı doğru kaldırılmasının belirli sembolik anlamlara sahip olduğu dinlik- büyüklük inanış ve uygulamaların kökeni antik zamanlara kadar gitmektedir. Kolları yukarı doğru kaldırmak bir güneş tapınımı jestidir. Antik Mısır, Sümerler, Babiller, Etrüskler kollarını uzatarak dua etmişlerdir.⁶¹⁴ İleri uzatılmış kollar; dua edilirken ileriye doğru uzatılan, avuç içleri göğe bakan eller gibi pasiflik, alıcılık ve isteyicilikle ilgiliyken yukarı kaldırılan kollar teslimiyeti ifade eder. İnsanın on birinci ve on ikinci parmakları sayılan kollar, Mısır hierogliflerinde aktif bir güç göstergesidir. Hint tanrısı Brahma'nın dört yüzü ve dört kolu vardır. Bambarlar ise ileri uzatılmış kollara ruhun uzantısı demektedirler.⁶¹⁵

3.2.10. Rüyada El Sembolü

İnsanın sembolize etme yeteneği konusunda rüyalar, yaygın ve devamlı bir kaynaktır ve bir bireyin kişiliğinin bütününün psişik süreçlerini öğrenmek ve anlamak için rüyadaki sembolik imajlar önemli rol oynamaktadır.⁶¹⁶

⁶¹³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **a.g.e.**, s. 333.

⁶¹⁴ Frederick M. Denny, “Posture and Gesture”, s. 7343.

⁶¹⁵ Ersoy, **a.g.e.**, s. 355-356.

⁶¹⁶ Jung, **İnsan ve Sembolleri**, s. 21-25.

Rüyalarda yer alan her unsur gibi elin de sembolik bir anlamı ve işlevi olduğuna inanılmakta ve rüyada elin durumuna ve hareketlerine göre sembolik anlamı deşifre edilerek rüya yorumlanmaya çalışılmaktadır. Nablusî, İbn-i Sîrîn ve Seyyid Süleyman'dan derlenen İslami Rüya Tabirleri Ansiklopedisi'nden alınan el ile ilgili başlıca rüya yorumları şunlardır:

Rüyada el görmek kuvvet ve ihsana yorulurken özellikle sağ elin görülmesi kuvvet, geçim, kazanç, mal ve nimete yorulur ve hayırlı bir rüya olarak görülür.

Rüyada elinin uzadığını ve kuvvet bulduğunu görmek, düşmana galip gelmeye, sözünün dinlenmesine, sanatında mahir, akıllı ve zeki olmasına delalet eder. Bir kimsenin rüyada kendi eline başka bir el değdiğini görmesi, malik olduğu şeyin bir misli artmasına, güç ve kuvvete alamettir.

Bir adamın rüyada iki elinin de açık olduğunu görmesi, cömertliğe ve malını Allah yolunda infak etmeye işarettir.

Rüyada sağ elinin altın dolduğunu görmek, kazanç, devlet ve şiddetinin gitmesine delalet eder.

Emîr veya makamına kaim olanlar için rüyada elin uzun olduğunu görmek, uzun ömre, hizmetine bakanların kudret ve kuvvetine, memlekette tasarrufa, çok mala ve kârının artmasına delalet eder.

Bir talebenin rüyada elini koltuğunun altına sokup çıkardığını ve elinin de nurlu olduğunu görmesi, ilim yolunda ilerlemeye ve muradına nail olmaya delalet eder. Aynı rüyayı devlet reisi görse, makamı daha da artar ve kuvveti ziyadeleşir. Rüyayı tüccarın görmesi hâlinde, ilerlemeye, şöhretin artmasına ve doğruluğa işarettir.

Rüyada elinden su çıktığını görmek, mal ve nimet ile tabir olunur. İki el rütbeye, makama, iki erkek çocuğa ve devlete alamettir.

Rüyada elleriyle bir şey alıp verdiğini görmek de, güzel ve sâlih amele delâlet eder.

Sağ el erkek çocuğa ve babaya ve dosta ya da arkadaşlık yaptığı kimselere işarettir. Sol el, zevceye, anaya, kız kardeşe, kıza ve hizmetçiye delalet eder.

Bir kişi rüyada iki elinden birisini kaybettiğini görse, kaybettiği elinin delalet ettiği kimsesini kaybetmesine alâmettir.

Bir kimsenin rüyada elinin tamamını veya yarısını yediğini görmesi, pişman olacağı bir işe işaretir.

“O gün (her) zâlim (nedâmetle) iki elini ısırıp...” (Furkan, 27) meâlindeki âyet-i kerimenin işaretince, o kişi zalimlerden olur.

Rüyada elinin bir peygamber eli olduğunu görmek, Allahü Teâlâ’nın onunla bir kavme hidayet bahşetmesine delâlet eder. Ve o kişi hayır ve berekete nail olur. Bunun aksine, rüyada elinin bir zalimin eline düştüğünü görmek, rüya sahibinin elinden çıkacak fenalığa veya büyük bir zulme delâlet eder.

Bir kimsenin rüyada sağ elinin sol elinden daha uzun olduğunu görmesi, yardım ve ihsan sever olmakla tâbir edilir.⁶¹⁷

Elin rüyada sembolik olarak yer alması anlatılarda da görülen bir durumdur. Örneğin, Dede Korkut Hikâyeleri arasında yer alan Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’da Salur Kazan rüyasında bileğinden on parmağını kanda görür. Bu, olumsuz bir olayın yaşanacağı ile ilgili bir alamettir.⁶¹⁸

3.3. Hızır Eli

Bolluk, bereket verme, hastaları iyileştirme, güç durumlarda insanlara yardım etme işlevleriyle gerek inanış ve uygulamalarda gerek edebî anlatılarda sık sık kendisinden bahsedilen kutsal şahsiyetlerden biri de Hızır’dır. Diğer kutsal kabul edilen şahsiyetlerde de görüldüğü gibi bereket ve şifa verme, şans getirme, yardım etme işlevlerini yerine getirmede en önemli unsurlardan biri Hızır’ın kutsallığa sahip elleridir.

3.3.1. Hızır’ın Kutsal Şahsiyeti

Tarih boyunca farklı kültür ve inançlara ait inanış ve uygulamalarda yaygın bir şekilde yer alan Hızır, ab-ı hayat içerek ölmezliğe ulaştığına, yılın belirli zamanlarında özellikle bahar başlangıcında yeryüzünde dolaşmasıyla insanlara ve diğer tüm canlılara bereket, bolluk dağıttığına, hastalara şifa dağıttığına ve zor

⁶¹⁷ “El”, Nablusî İbn-i Sîrîn ve Seyyid Süleyman’dan Derlenen İslami Rüya Tabirleri Ansiklopedisi, C. 1, Haz. Mustafa Necati Bursalı, İstanbul, Milli Gazete, 1998, s. 264-268.

⁶¹⁸ Ergin, a.g.e., s. 99.

zamanlarında ihtiyaç durumundaki insanların yardımına koştuğuna, kismet ve şans dağıttığına inanılan nebi, peygamber konumunda kutsal bir şahsiyettir.

Türk-İslâm kültüründe bir kült olarak yer alan Hızır'ın adı Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Ancak, Kehf sûresinde Allah tarafından kendisine “rahmet ve ilim” verilmiş adam olarak betimlenen şahsiyetin Hızır olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Hızır konusu hadis kitaplarının çeşitli bölümlerinde de yer almaktadır. Bu kaynaklarda, Kehf sûresindeki bilgiler tekrar edilmiş olmakla birlikte bu kutsal şahsiyetle ilgili başka bilgiler de yer almaktadır.⁶¹⁹

Özellikle halk inanışlarında Hızır'ın kutsallığını sembolize eden pek çok unsur bulunmaktadır. Kaynaklarda geçtiği şekliyle boz atlı, yeşil mızraklı, yeşil peçeli, yeşil elbiseli olarak tasvir edilmesi Hızır'ın bereket ve şifa verme, yardım etme işlevlerinin sembolleridir.

3.3.2. Hızır'ın Kutsal Eli

Bereket, zürriyet, uğur ve şifa sembolü olarak Hızır'ın elleri, özellikle sağ eli, inanış ve uygulamalarda rol oynayan önemli bir unsurdur.

Hızır'ın bereket, bolluk getiren, şifa veren kutsal elinin belirli özellikleri bulunmaktadır. Örneğin Hızır'ın yeşil benli bir eli olduğuna inanılır. Hızır kelimesinin Arapça “*yeşil, yeşil dal ve yeşilliği çok olan yer*” anlamında “El-Ahdar” kelimesiyle ilgili olması, Hızır'ın yeşil bir kıyafetle dolaştığına, geçtiği yerleri yeşillendirdiğine inanılması gibi Hızır'ın elinin üstünde yeşil bir ben bulunduğuna inanılması da Hızır'ın bereket ve uğur sembolü olan yeşil renkle ilişkisini ortaya koymaktadır.⁶²⁰ Öte yandan Türk-İslâm kültüründe elin yeşil renk veya yeşil bir iz ile olan ilişkisini ortaya koyan pek çok inanış bulunmaktadır. Örneğin, Hz. Ali'nin

⁶¹⁹ Kehf 18: 60-82; İlyas Çelebi, “Hızır”, **TDVİA**, C. 17, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 406. Hızır'ın kutsal kitaplarda yer alan dinî vasfı, Türk halk anlatılarındaki işlevi ve Türk kültüründeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Yaşar Ocak, **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007.

⁶²⁰ Ocak, **a.g.e.**, s. 59. Hızır'ın yeşil elinden Türk şiirinde de bahsedilmektedir. XVII. yüzyıl Bektaşî şairlerinden Teslim Abdal'a ait bir kıta: “Bülbüller gülşende efgana durdu/ Hüseyin Hakk'î için serini verdi/ Doldurdu doldurdu bir dolu verdi/ Ol Hızır'ın yeşil eli sabakdan” Şair Nureddin Seyfi ise Hızır'ın elinden aşk badesini nasıl içtiğini şiirinde şu şekilde dile getirir: “... Ey Nureddin Seyfi vardır da elin/ Kimse bilmez senin esrârın hâlin/ Hızır verdi yeşil eliyle dolum/ Ekşi üzüme de hâcet kalmadı.” Ocak, **a.g.e.**, s. 193-194.

sağ eli içerisinde uğur ve kutluluk simgesi olarak yeşil bir ben bulunduğuna inanılır.⁶²¹ Ayrıca Anadolu’da insanlar birbirlerine bolluk ve bereket istemiyle “*Elin yeşil olsun!*” diyerek dua ederler.⁶²² Hızır’ın şifa, feyz ve bereket bahşeden eliyle ilgili diğer bir inanış ise şahadet parmağı ile orta parmağının aynı uzunlukta ve başparmağının kemiksiz olduğudur.⁶²³ Hızır’ın elinin veya parmaklarının bereket, bolluk getirdiği inancı Alevi- Bektaşî geleneğinde büyük bir kutsallığa sahip sofrada yapılan dualarda da kendisini gösterir. Yapılan bir sofrada “*Biz yedik Allah artırsın, Hızır parmağını batırsın*” denilerek Hızır’ın uğurlu eliyle yemeğin çoğalıp bereketlenmesi istenmektedir.⁶²⁴

Hızır’ın eliyle ilgili inanış ve uygulamaların yoğun olarak görüldüğü zaman 6 Mayıs günü baharı karşılamak amacıyla kutlanan bolluk ve bereket bayramı Hıdırellez’dir. Türkiye dışında Dobruca, Makedonya ve Yugoslavya gibi Türklerin yaşadığı yerlerde de kutlanan Hıdırellez gününde Hızır’ın yeryüzüne ayak basmasıyla tabiatın yaşamış olduğu geçici ölüm sonunda tekrar canlandığına, bolluk ve bereketin bütün yeryüzüne yayıldığına inanılır.

Yörelere özgü farklı inanış ve uygulamalar dışında genel olarak Anadolu’nun her yerinde benzer şekilde kutlanan Hıdırellez’de Hızır’ın elini değdirdiği yiyeceklere bereket getirmesi ile ilgili pek çok inanış bulunmaktadır. Örneğin Muğla’da “*Çuvallarını açık bırak, Hızır gelecek*” derler ve un eleyip balkona, bahçeye koyduklarında unun üzerinde iz varsa, Hızır’ın oradan geçip una değdiğine ve o evde o sene bolluk ve bereket olacağına inanırlar.⁶²⁵ Kütahya’da Hıdırellez zamanı bütün yiyecek torbalarının ağzı açılarak her bir yiyecekten bir torbaya konur ve bu torba bir ağacın dalına asılır. Hızır’ın bu yiyeceklere değmesi ve bu şekilde haneye bolluk ve bereketin çekilmesi istenir.⁶²⁶ Öte yandan, halk

⁶²¹ Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, s. 1299.

⁶²² Kerim Yund, “Türkiye’de Hıdırellez”, **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 130, 1960, s. 2140.

⁶²³ Kemal Güngör, “Anadolu’da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme”, **Türk Etnografya Dergisi**, S.1, 1956, s.64.

⁶²⁴ Hamiye Duran, “Sözlü Gelenekteki Yemek Dualarına Dair”, **Milli Folklor**, C. 8, S. 57, 2003, s.100.

⁶²⁵ Mücella Kahveci, “Muğla’da Hıdırellez”, **Türk Halk Kültüründe Derlemeler: Hıdırellez Özel Sayısı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 81.

⁶²⁶ Filiz Meydan, “Kütahya’da Hıdırellez Geleneği”, **Türk Halk Kültüründe Derlemeler: Hıdırellez Özel Sayısı**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 118.

arasında “*Hızır uğramış,*” “*Hızır’ın eli değmiş*” sözleri tarlaya, yiyeceğe veya haneye bereketin gelmiş olduğunu ifade eden sözlerdir.⁶²⁷

Hızır günü arifesinden itibaren mal, mülk, para artımı için ambarların, para keselerinin ve cüzdanların da ağızları açık bırakılır.⁶²⁸ 5 Mayıs’ı 6 Mayıs’a bağlayan gece gül dalına asılan veya dibine bırakılan kâğıtlarda yer alan dilekler gerçekleşirse bunlara Hızır’ın elinin değdiğine inanılır.

Kutsal bilinen bazı ağaçların zamanında Hızır eliyle dikildiğine dair örnek bir inanışı Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde aktarmaktadır. Evliya Çelebi, Kafkasya seyahati sırasında Nogaylar arasında tespit ettiği inanışa göre etrafında çeşitli inanış ve uygulamalar gelişen kutsal bir ağacın Hızır’ın eliyle dikildiğine inanılmaktadır.⁶²⁹

Hızır’ın elinin bereket ve bolluk sağlama işlevi yanında şifa verme işlevi de bulunmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri arasında yer alan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nda Hızır, eli ile Boğaç Han’ın yarasını sağaltır. Boz Atlı Hızır, Boğaç Han’ın yarasını eliyle sıgar, dağ çiçeği ile anasının sütünün yarasına merhem olacağını bildirip gaib olur.⁶³⁰

Türk tasavvufunda mutasavvıfların mürşit el aldıkları diğer bir şahsiyet de Hızır’dır. Mutasavvıflar tarafından veliler zümresinde kabul edilen Hızır’ın kıyamete kadar hayatta olduğuna ve Hızır’ın bazı kişilere görünerek onlarla konuştuğuna inanılmaktadır.⁶³¹ Bir yol mürşidi olarak mutasavvıfların yollarına çıkan ve onları irşâd eden Hızır, sûfilere yardım eder, tehlikelere karşı uyarır, bazı özel durumlarda onlara “hırka giydirir” yani el verir.⁶³²

Âşıklık geleneği içerisinde bazı âşıkların Hızır elinden dolu içerek şiir söylemeye başladıklarına inanılır. Ahmet Yaşar Ocak, Tasavvuf’ta Hızır’ın bir mürşid işleviyle sûfilere el verip onlara yardım ettiği inanışını göz önünde

⁶²⁷ Ocak, **a.g.e.**, s. 115.

⁶²⁸ Güngör, **a.g.e.**, s. 63.

⁶²⁹ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 5. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 65.

⁶³⁰ “anda yıkıldukda boz atlu Hızır oğlana hazır oldı, üç katla yarasin eliyle sıgadı, sana bu yaradan korkma oğlan ölüm yokdur tağ çiçeği anan südiyle senün yarana melhemdür didi, gayıb oldı.” Ergin, **a.g.e.**, s. 88.

⁶³¹ Ocak, **a.g.e.**, s.86-87.

⁶³² Korkmaz, **a.g.e.**, s. 562.

bulundurarak âşıklık geleneği içerisindeki Hızır'ın elinden dolu içme olgusunu âşıklık geleneği ile Tasavvuf geleneği arasındaki etkileşime bağlamaktadır.⁶³³

Dünya üzerinde farklı din ve inanç sistemlerinde peygamberler, azizler, evliyalar, şeyhler, pirlar gibi kutsal şahsiyetlerin kutsal ellerinin bir örneği de Hızır'ın elidir. Bereket, bolluk ve şifa ile ilgili inanış ve uygulamaların merkezinde yer alan Hızır'ın eli, daha çok sağ el olarak belirtilmekle birlikte kutsallığının bir göstergesi olarak belirli özelliklere sahiptir. dHızır'ın eli dinlik-büyülük inanış ve uygulamalar yanı sıra kutsal kitaplarda, tasavvufi inanışlarda ve Hızır kültüne sahip din ve inanç sistemlerinde de yer alan sembolik bir unsurdur.

3.4. Fatma Ana Eli Sembolü

Bereket, bolluk sağlama, doğurganlık ve şifa verme, kötü güçlerden koruma gibi işlevleriyle dünya üzerinde din ve inanç sistemlerinde yer alan el sembolünün Türk- İslâm kültüründe en yaygın görülen örneği Fatma Ana elidir. Hz. Muhammed'in ilk eşi Hz. Hatice'den olan dört kızının en küçüğü, Hz. Ali'nin eşi ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesi olan Hz. Fatma⁶³⁴ kaynaklarda faziletli, ahlaklı, örnek, İslâmî bir kadın şahsiyet olarak gösterilmektedir. Babası Hz. Muhammed'in "*cennetlik kadınların en faziletliyelerinden biri*"⁶³⁵ olarak övdüğü Hz. Fatma'nın Türk kültürüne ait bereket, doğurganlık, şifa ve uğur ile ilgili inanış ve uygulamaların merkezinde yer almasının arka planında bu üstün vasıfları bulunmaktadır.

⁶³³ Ocak, **a.g.e.**, s. 194.

⁶³⁴ Künyesi "Ümmü'l-Haseneyn Fâtıma bint Muhammed ez- Zehrâ" olarak belirtilen Hz. Fatma'nın ölüm tarihinin M.S. 632 olduğu düşünülmektedir. Hz. Fatma'nın künyesinde bulunan Zehra ismi, "beyaz, parlak ve aydınlık yüzlü kadın" anlamına gelmekle birlikte diğer ismi olan Betül, "iffetli ve namuslu kadın" anlamıyla kullanılmaktadır. Hz. Fatma'nın örnek kişiliğini yansıtan bu isimlerin yanı sıra babası Hz. Muhammed tarafından Ümmü Ebiha (Babasının Annesi) olarak çağrıldığı da kaynaklarda geçmektedir. M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 12, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 219; Bu isimlerin yanı sıra Hz. Fatma'nın "Hurre (özgür kadın), Azrâ (kız oğlan kız), Mübareke (kutsal kadın), Tahire (Temiz kadın), Seyyide, Zekiye, Râziye, Sıdika-i Kübrâ, Meryem-i Kübrâ, Seyyidet-ün Nisa, Ümm-ül Hasan, Ümm-ül Hüseyin" gibi isimlerle çağrıldığı bilinmektedir. Müjgân Üçer, "Anadolu Folklorunda 'Fadime Ana'", **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı**, 1975, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976, s. 147.

⁶³⁵ Kandemir, **a.g.m.**, s. 220.

3.4.1. Türk Kültüründe Hz. Fatma

Tarihî bir kişi olarak kaynaklarda yer almasının yanında tasavvuf geleneğinde ve edebiyatta da kendisinden kutsal bir kişilik olarak bahsedilen Hz. Fatma, özellikle Bektaşilik'te önemli bir konuma sahiptir. Tasavvuf geleneğinde Fatma Ana ile ilgili pek çok sembol bulunmaktadır. Fatma Ana'nın belinde taşıdığına inanılan Fatma Ana kemeri/ kılıcının Hz. Ali'yi, Fatma Ana'nın başında taşıdığına inanılan Fatma Ana tacının Hz. Muhammed'i, Fatma Ana'nın kulaklarında taşıdığına inanılan Fatma Ana küpelerinin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i simgelediğine inanılmaktadır.⁶³⁶ Ayrıca Fatma Ocağı'nın simgesel anlamda ocağı simgelediğine inanılır. Bektaşî törenlerinde meydan odasında mürşidin oturduğu postun sağ tarafında Hz. Fatma'yı temsil eden ocak bulunur ve niyazlar öncelikle mürşide, sonra On iki imama, Hz. Fatma'ya ve diğer makamlara yapılır. Bektaşî evlenme törenlerinde ise gençler mürşid önüne getirilir. Mürşid onlar için “*Bu gençlerin evliliği Fatma Anamızla Hz. Ali'nin evliliği gibi mutlu olsun*” diye dua eder.⁶³⁷

Fatma Ana, aynı zamanda Türk edebiyatında da karşılaşılan dinî bir şahsiyettir.⁶³⁸ Türk edebiyatının klasik metinlerinde, Tekke ve Halk Edebiyatı'na ait manzum ve mensur eserlerde Hz. Fatma'nın adından ve vasıflarından sıklıkla bahsedilir. Bu eserlerde Hz. Fâtma, eşine, evine ve çocuklarına bağlı, onlara hizmet eden, becerikli, sabırlı, güzel ahlaklı örnek bir Müslüman hanım olarak tasvir edilmiştir.⁶³⁹ Masal, hikâye, destan, efsane ve şiir gibi türlerde de Fatma Ana, Fatma Ana'nın eli işlenen başlıca motifler arasındadır. Örneğin ideal kadın tipi,

⁶³⁶ Korkmaz, **Simgeler Sözlüğü**, s. 378.

⁶³⁷ Üçer, **a.g.m.**, s. 154.

⁶³⁸ Hz. Fâtma, Türk edebiyatında şu eserlerde yer alır: Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necât adlı mevlid metninde, vefat bahrinde Hz. Fatma'dan bahsedilir. Mevlidlerin genellikle matbu nüshalarında vefat bahri sonunda “Vefâtü Fâtimate'z- Zehrâ radiyallâhü anhâ” veya “Ahval-i Fâtıma” başlıklı müstakil bir bölüm yer almaktadır. Fuzulî'nin Hadikatü's- Süedâ adlı eserinin dördüncü bölümünde Hz. Fâtma'ya yer verilmiştir. Muharrem ayında dergâhlarda okunan mersiye ve ilâhilerde Hz. Fâtma'nın da adı geçmektedir. Pençe-i âl-i abâ'nın zikredildiği birçok manzumede Hz. Fâtıma'dan söz edilmiştir. Mustafa Uzun, “Fâtıma” (Edebiyat), **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 12, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 223-224. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fuzulî, **Hadikatü's-Sü'eda**, Haz. Şeyma Güngör, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

⁶³⁹ Uzun, **a.g.m.**, s. 223.

Dede Korkut dilinden şu şekilde anlatılır: “...Ol, Âyişe Fâtıma soyıdır hanum. Anun bebekleri yetsün. Ocağına bunçılaysın avrat gelsün...”⁶⁴⁰

Tasavvufî edebiyat içerisinde yer alan Bektaşî nefeslerinde de Fatma Ana’dan sık sık bahsedilir. Ayrıca, Alevî-Bektaşî edebiyatında çeşitli renk ve kokuların Ehl-i Beyt’ten birini sembolize ettiği inanışına göre siyah renk ve nar kokusu Fadime Ana’ya atfedilir.⁶⁴¹

Anadolu kadını için örnek bir karaktere sahip olan Fatma Ana, ev işlerinde, evin refahının ve bereketinin temininde, komşuluk ilişkilerinde, toprağa bağlı tarımsal işlerde, kötü güçlerin etkisine maruz kalınabileceğine inanılan doğum sürecinde belirli işlevlere sahip olarak dinlik büyüklük inanış ve uygulamalarda yer almıştır. Bereket ve uğur verme, şifa verme, kötü güçlerden koruma, doğumu kolaylaştırma bu işlevlerin başında gelmektedir.

Aşağıda Fatma Ana elinin sembolik anlam ve işlevlerini tespit etmek amacıyla sırasıyla bereket, bollukla ilgili inanış ve uygulamalar, doğumla ilgili inanış ve uygulamalar, şifa ile ilgili inanış ve uygulamalardan örneklerle yer verilecek ve son olarak somut veya görsel bir sembol olarak işlevinden bahsedilecektir.

3.4.2. Bereketle İlgili İnanış ve Uygulamalarda Fatma Ana Eli

Türk kültürüne ait bereket ve bollukla ilgili inanış ve uygulamalarda peygamber, veli, derviş, Hızır gibi kutsal şahsiyetlerin ellerinin merkezde olduğu görülür. Fatma Ana’nın kutsal eli, Avcılıkta, hayvancılıkta, tarım, ticaret gibi ekonomik faaliyetlerde, ev içerisindeki bolluk ve bereketin temini adına gerçekleştirilen dinlik- büyüklük inanış ve uygulamalarda yer alan başlıca unsurlar arasındadır.

Hayatın geçiş aşamaları arasında yer alan evliliğe ait düğün öncesi, düğün sırası ve düğün sonrasında yeni evin bolluğu ve bereketi istemiyle gerçekleştirilen inanış ve uygulamalarda Fatma Ana elinin de yer aldığı görülür. Örneğin, Tahtacılar aile geleneksel bir uygulamada gelin yeni evine girmeden önce eşiği

⁶⁴⁰ Ergin, a.g.e., s. 76.

⁶⁴¹ Üçer, a.g.m., s. 154.

öper, “*Niyazım niyaz için, niyazım hak için.*” der. Eşiğin yanında bulunan oklavayı alır ve “*Fadime anamızın parmağı*” deyip, kapının sağ yanına diker ve yeni evine adım atar.⁶⁴² Fatma Ananın bereketli, uğurlu parmağının yeni eve bereket getirmesi istenir.

Anadolu’da evin bereket ve bolluğunun bir sembolü olan ocak etrafında evin bereketi istemiyle pek çok uygulama gerçekleştirilir. Bu uygulamalardan biri de evin bereketi bolluğu amacıyla kutsal sayılan ocak duvarlarına is ile Fatma Ana eline atfen el izi basılmasıdır.⁶⁴³

Kutsal kabul edilen şahsiyetlerin velilik veya bereket ve bolluk getirme özelliklerini yansıtan önemli bir unsur ellerinde bulunan bir izdir. Fadime Ana’nın pişirdiği yemeklerin güzel ve bereketli olması elinde bulunan bene atfedilir. Elinde ben olan kişilerin yaptıkları yemeklerin de bu sebeple lezzetli ve bereketli olacağına inanılmaktadır.⁶⁴⁴

Tarıma bağlı toplumlarda evin ve ailenin bereketinin daha çok tarımsal ürünlerin bereketi ile ilgili olduğu görülür. Tarımsal ürünlerin ve tarımsal ürünlerle oluşturulan yemeklerin bolluğu ve bereketi amacıyla gerçekleştirilen uygulamalarda Fatma Ana’nın ve Fatma Ana’nın elinin de yer aldığı görülür. Örneğin, Anadolu’da aşure yapılırken yemeğin bereketli ve lezzetli olması için “*Benim elim değil, Fatma Anamızın eli,*” denilir. Kandil günlerinde helva yapılırken “*El benim elim değil, Fadime Ana’nın eli*” denilirse helvanın bereketlenip çoğalacağına inanılır.⁶⁴⁵ Türkiye’nin pek çok yöresinde yapılan ve Sivas ve Yozgat köylerinde Uğut adı verilen Fatma Ana Helvası bazı kadınlar tarafından yedi sene üst üste yapılarak dağıtılır. Yedinci sene helvanın hazırlanacağı gün evin kadını oruç tutar ve orucunu helva ile açar. Helva ateşte karıştırılarak pişirilir ve bir taraftan da mevlit okunur, ilahi ile helva kazanı ateşten indirilir, kazanın üzerine iki

⁶⁴² Filiz Kaya, “Türk Kültüründe Eşik”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2010, s. 46.

⁶⁴³ Hikmet Tanyu, “Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile ilgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982, s. 488.

⁶⁴⁴ Müjgân Üçer, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’ (II)”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, S. 1, 1981, s. 115.

⁶⁴⁵ Üçer, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’ (II)”, s. 115.

oklava uzatılarak üstüne bir Kur'ân konulur, bir gece bu şekilde bırakılır. Ertesi günü sabahında helva üzerinde “Fadime Ana’nın eli” izinin görüleceğine inanılır.⁶⁴⁶ Yoğurt yapan kadınlar, mayayı süte katarken, yoğurdun iyi tutması için “*Benim elim değil, Fadime Anamızın eli,*” derler. Turşu yaparken, çiçek veya sebze fidelerken aynı sözleri tekrarlarlar. Sivas ve köylerinde hamur yoğuran kadın hamura elini basar, mayalanması için üzerini kapatırken “*Adım Eşe (Ayşe), hamurum coşa, ben fırına gidiyorum, ardımdan ulaş*” der ve “*Bu el benim elim değil Fadime Anamızın Eli*” diye ilave eder.⁶⁴⁷

Yemek yaparken bereket ve bolluk istemiyle söylenen “*Benim elim değil Fatma Anamız’ın eli*” kalıp cümlesi aynı zamanda tarlaya buğday saçma gibi tarımsal faaliyetlerde de söylenir.⁶⁴⁸

Halk hekimliğine bağlı ocaklarda ocaklı kadınlar, ellerinin şifa verme, iyileştirme özelliklerini Fatma Ana’dan devraldıklarına inanırlar ve gerçekleştirdikleri uygulamalarda Fatma Ana’nın eline sık sık atıfta bulunurlar. Ocaklıların piri kabul edilen Fatma Ana’nın bereket ve bolluk getiren elleri gibi ocaklı kadınların ellerinin de bereketli ve uğurlu olduğuna ve temasa geçtikleri evlerin de bereketinin artacağına inanılır.⁶⁴⁹

Fatma Ana’nın ellerinin şans ve bereket getirmesi inancına bağlı uygulamalar kadınlar yanı sıra erkekler arasında da gerçekleştirilir. Askerlikte, kur’a çekilirken “*Fadime Ana eli olsun*” denilirse daha şanslı olunacağına dair bir inanış bulunmaktadır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁶ Üçer, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’”, s. 152.

⁶⁴⁷ Üçer, **a.g.m.**, s. 149.

⁶⁴⁸ Çiftçilerin piri Hz. Âdem kabul edildiğinden tarlaya tohum atarken “Benim elim değil, Âdem Babamız’ın eli” derler. Başka bir uygulamada da besmele çekilip “Benim elim değil, Âdem Atamız’ın eli. Ya Resulallah ambarına atıyorum. Atması ekmesi benden, bereketi senden” denildiği görülür. Olgunsoy, **a.g.m.**, s. 73-74. Anadolu’daki bir halk inancına göre demircilerin piri Hz. Davut’tur. İşe başlarken “Allah’ım bu el benim elim değil, Davut Peygamber’in elidir, bana yardım ihsan eyle” derler. Aynı şekilde dikiş işçileri de pirleri olduğuna inandıkları İdris Nebi için dua eder, iğneyi dikişe batırmadan önce besmele çeker ve “Allah’ın rızası ile bu el benim elim değil İdris Nebi’nin elidir” derler. Yaşar Kalafat, “Türkmen Dünyası Beslenme Kültüründe Bereket Motifi”, **Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar**, Haz. Kâmil Toygar, Ankara, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1999, s. 174.

⁶⁴⁹ Kumartaşhoğlu, “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü”, s. 23.

⁶⁵⁰ Üçer, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’ (II),” s. 115.

3.4.3. Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalarda Fatma Ana Eli

İnsan yaşamının geçiş evrelerinden biri olan doğum; doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olmak üzere üç ayrı aşamadan oluşmakla birlikte içerisinde pek çok dinlik- büyüklük inanış ve uygulama barındırmaktadır. Bu inanış ve uygulamalar arasında Fatma Ana ve Fatma Ana eli sembolik olarak yer almaktadır.

Bereket ve şifa ile ilgili uygulamalarda görüldüğü gibi doğum öncesinde gerçekleştirilen uygulamalarda da sık sık “*El benim değil, Fadime Ana’nın eli*” kalıp cümlesinin kullanıldığı görülür. Bu şekilde doğumun kolaylaşacağına inanılmaktadır. Örneğin, Sivas’ta zor bir doğum sırasında ebe, doğum yapacak kadının sırtını sıvazlayarak “*El benim değil, Fadime Ana’nın eli*” der ve bu şekilde doğumun Fatma Ana’nın kutsal eliyle gerçekleşeceğine inanılır.⁶⁵¹

Tarihin en eski devirlerinden beri, bedensel ve ruhsal hastalıkların tedavisinde tabiata ve tabiatla yer alan bitkilere başvurulduğu görülür. İnsanlar, kendisine olağüstü bir güç atfettikleri bu bitkileri hastalık sağaltım işlemleri yanı sıra kötülüklerden ve nazardan korunmak amacıyla da kullanmışlardır.⁶⁵² Fatma Ana Eli otu da doğum sırasında doğum zorluklarını bertaraf etmek için kullanılan büyüsel amaçlı bir bitkidir.

Fatma Ana Eli otu, zor doğumlarda doğumu kolaylaştırmak amacıyla kullanılan bir bitkidir. Cruciferae familyasından ve bilimsel adı *Anastatica Hierochuntica* L. olan bu bitki Sina ve Filistin’de kuru ve kumlu yerlerde yetişmektedir. Bitkinin boyu 10-20 cm büyüklüğündedir. Bitkinin beyaz çiçekli kısımları kurutulup kullanılır.

Görsel 48: Fatma Ana Eli Otu.

Kaynak: <https://baharat.com.tr/wp-content/uploads/2018/05/meryem-ana-eli-otu.jpg>

⁶⁵¹ Üçer, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’”, s. 149.

⁶⁵² Abdulkadir Emeksiz, “Türk Halk Kültüründe Üzerlik”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXVIII, 1998, s. 229.

Fatma Ana Eli otuna verilen diğ er isimler Havva Ana Eli, Meryem Ana Eli, Pence-i Meryem, Meryemeli, Buhur-u Meryem, Meryem  i eği, Mercan Ana Eli, Hatice Ana Eli'dir. Doğum sırasında içine konulduğu suda 20-25 dakika bekletilir. Bu süre sonunda açılan bitkinin görüntüsü insan eline benzemektedir, açılan yan dalları ise parmaklara benzer. Doğum sırasında ebe doğum yapacak kadına *“Fadime Ana'nın eli açıldı, senin de hacet kapıların açılsın”* diyerek, bitkinin açıldığı sudan i irir. Bitkinin kurumuş dallarının dışa doğru açılmasıyla doğum yapacak kadının da rahminin a ılacağına, böylece doğum acılarının azalıp bebeğini rahat bir şekilde doğuracağına inanılır.⁶⁵³

Fatma Ana Eli otu, aynı zamanda Meryem Ana eli adıyla da uygulamalarda yer alır. Gaziantep, Osmaniye ve Kilis'te söylenegelen Meryem Ana eli otu ile ilgili bir anlatıya göre Meryem Ana, dağda doğum yapmak zorunda kalmış ve yaşadığı zorluktan sağdan soldan bu otu çekmiş ve bu nedenle bu ota Meryem Ana eli otu denilmiştir.⁶⁵⁴

Doğumu kolaylaştırmak adına başvurulan bu uygulamada “benzer benzeri doğurur” esasına dayalı büyü işleminin varlığı görülmektedir. Bu işleme göre varlığın benzeri üzerinde gerçekleştirilen herhangi bir uygulama varlığın da kendisini etkiler.⁶⁵⁵ Bitkilerin kendilerinde bulunduğuna inanılan büyüsel güçlerden faydalanmayı amaçlayan bu tür uygulamalarda büyünün taklit ve temas ilkelerinin ön plana çıktığı görülür.⁶⁵⁶

3.4.4. şıfa ile İlgili İnanış ve Uygulamalarda Fatma Ana Eli

Nazardan korunma ve bereketle ilgili uygulamalarda olduğu gibi şıfa ile ilgili uygulamalarda da peygamberlerin, azizlerin, evliya ve ermişlerin, kralların iyileştirici ve şıfa verici ellerinin sembolik işlevlere sahip olduğu görülür. Kutsal kitaplardaki ayetler, kutsallığına inanılan kişilerle ilgili anlatılar ve kaynaklardaki

⁶⁵³   er, “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’”, s. 149-151; Deniz Gezgin, **Bitki Mitosları**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2007, s. 65; Boratav, **a.g.e.**, s. 121; **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik L gat**, s. 857.

⁶⁵⁴ Bayat, **Türk Kültüründe Kadın şaman**, s. 167.

⁶⁵⁵ Frazer, **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri I**, s. 9-13.

⁶⁵⁶ Bilge Esirgen, “Anadolu Türk Halk Anlatılarında Büyünün İşlevi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 2014, s. 129.

tarihî bilgiler de bu durumu desteklemektedir. Yeni Ahit'te ve Hristiyan ikonografide görüldüğü üzere Hz. İsa'nın elleriyle ölenleri diriltmesi ve hastaları iyileştirmesi, Hızır'ın elleriyle yaraları sağaltması, Avrupa'da kralların kutsal elleriyle belirli hastalıkları yok etmeleri örnek olarak gösterilebilir. Bu kutsal şahsiyetlerden birisi de Fatma Ana olup elleri aracılığıyla şifa vermesi ile ilgili pek çok inanış ve uygulama bulunmaktadır.

Uhud Savaşı'nda gazilere yiyecek ve su taşıyan Hz. Fatma'nın cephe gerisinde yaralıları tedavi etmesi, Hz. Muhammed'in dişinin kırılması ve yüzünün kanlar içerisinde kalması üzerine Hz. Fatma'nın akan kanı durdurmak amacıyla bir hasır parçasını yakıp küllerini babası Hz. Muhammed'in yüzüne bastırması ve bu şekilde akan kanı durdurmaya başarması Hz. Fatma'nın şifa verme özelliği ile ilgili tarihî kaynaklarda yer alan bilgilerdir.⁶⁵⁷

İnanışa göre, Fatma Ana bütün kadın mesleklerinin ve sanatlarının piri sayılır. Efsanelere göre bakşılık, ocaklı olma ve ebelik Fatma Ana'nın önderliğini yaptığına inanılan başlıca mesleklerdir.⁶⁵⁸ Örneğin bakşı olarak adlandırılan Yeni Uygur Türkleri kamları, bakşılık risalesine göre bakşılık sanatının piri olarak Hz. Fatma'yı görürler ve bakşıları ve bakşılık mesleğini Hz. Fatma'nın koruduğuna inanırlar. bakşılığın Hz. Fatma'dan bakşılara geçmiş olduğuna dair anlatıya göre, bir gün Hz. Fatma'nın gölgesinde oturduğu bir ağacın dalına bir kuş konar ve o dalı hemen kurutur. Kuşun gölgesinin üzerine düşmesiyle Hz. Fatma hastalanır, Tanrı tarafından gönderilen kırk eren gelir ve bu erenler tuğ dikip etrafında dolaşmalarıyla Hz. Fatma iyileşir. Bu şekilde bakşılığın Hz. Fatma'dan bakşılara geçmiş olduğuna inanılır.⁶⁵⁹

Kutsal bir şahsiyet olan Hz. Fatma'nın ellerinde iyileştirici bir güç olduğuna inanılmaktadır. Bu inanış doğrultusunda, Türk kültüründe görülen yaygın bir uygulama olarak hastalık, ağrı hâllerinde ağrıyan yer "*El benim elim değil, Fatma Ana'nın/ Anamızın eli*" diyerek sıvazlanır.⁶⁶⁰

⁶⁵⁷ Kandemir, **a.g.m.**, s. 219.

⁶⁵⁸ Satı Kumartaşlıoğlu, "Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C. 3, S. 6, Ocak, 2015, s. 108.

⁶⁵⁹ İnan, **a.g.e.**, s. 86.

⁶⁶⁰ Tanyu, **a.g.e.**, s. 482.

Halk Hekimliği'ne bağlı ocak sisteminde ocaklı olmanın Fatma Ana ile ilgili olduğuna ve ocaklıların piri kabul edilen Fatma Ana'nın ocaklılara el verdiğine inanılır.⁶⁶¹

Fatma Ana'yı mesleklerinin piri kabul edip ondan el almış olduklarına inanan kadın ocaklılar, hastalığın tedavisi sırasında Fatma Ana'ya ve Fatma Ana'nın şifa ve bereket veren ellerine sık sık atıfta bulunurlar. Bu sebeple ocaklı kadınlar tedavi esnasında “*Benim elim değil, Fatma Anamızın eli*” diyerek hastayı sıvazlarlar. Ayrıca Fatma Ana'yı rüyasında görüp ondan el alarak ocaklı olduğunu belirten ocaklılar da bulunmaktadır. Örneğin Sivas'a bağlı Yıldızeli'nde bir kadın rüyasında Fatma Ana'yı gördüğünü ve bu şekilde ocaklı olduğunu belirtmiştir.⁶⁶² Kadın ocaklılar arasında görülen el alma merasiminde ocaklı kadının el alacak kişinin iki elini avuçları içerisine alarak üç kez “*Bu el, benim elim değil; Fadime Anamızın eli*” demesi de Fatma Ana'nın şifa veren elinin merkezde olduğu diğer bir el verme yöntemidir.

Fatma Ana ile eski Türk inanışında çocukların ve yeni doğum yapmış kadınların koruyucusu olduğuna inanılan Umay Ana⁶⁶³ arasında işlevsel yönden pek çok benzerlik bulunmaktadır. Bereket ve bolluğa kavuşma, doğumun kolay geçmesi, şifa bulma ile ilgili inanış ve uygulamalarda Umay Ana ve Fatma Ana'nın neredeyse aynı role ve işlevlere sahip olduğu görülür. Örneğin, Anadolu'da Ocaklıların tedavi sırasında söylediği “*Benim elim değil, Fatma Anamızın eli*” ne

⁶⁶¹ Ocaklı kadınların Fatma Ana ile olan ilişkisinin bir benzeri, kadın şamanlarla eski Türk inanışında doğumun koruyucusu olduğuna inanılan Umay Ana arasındaki ilişkide de görülmektedir. Öte yandan Özellikle Özbek, Karakalpak, Kazak ve Kırgız kadın şamanlarının Hz. Fatma'yı kendilerine koruyucu seçmeleri sağaltma işlerinden sorumlu ocaklı kadınlarla şifa verme gücüne sahip kadın şamanlar arasındaki güçlü bağlantıyı gözler önüne seren bir durumdur. Ayrıntılı bilgi için bk. Bayat, **Türk Kültüründe Kadın Şaman**, b.a.

⁶⁶² Ahmet Gökbek, “Yıldızeli Yöresinde Yaşayan Aleviler Arasında Ocak ve Nazarla İlgili İnanç ve Uygulamalar”, **2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı: 17-18-19 Ekim 2007**, C. I, Ankara, Türk HAMER Yayınları, 2007, 659-670'den aktaran: Satı Kumartaşhoğlu, “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü”, s. 227.

⁶⁶³ Altay inanışına göre çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi ruh olan Umay'ın adı Türk edebiyatında ilk defa Göktürk yazıtlarında geçer. Kül Tigin âbidesinin doğu yüzünde Bilge Kağan “Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı” der. Mahmut Kâşgarî de Divanü Lûgati't-Türk adlı eserinde Umay'a yer vermiştir. “Umay: Son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna ‘çocuğun ana karnında eşi’ denir” şeklinde tanımını yaptıktan sonra ‘Umayka tapınsa oğul bolur: Birisi buna hizmet ederse çocuk doğar.’ Kadınlar sonu uğur sayarlar.” Besim Atalay, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985, s. 123; Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, 35. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2005, s. 21; Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 36.

benzer şekilde Kırgızlar, çocukların tedavisi sırasında “*Benim elim değil, Umay Ene’nin eli*” demektedir. Ayrıca İslamiyet’in kabulünden sonra gerçekleştirilen tedavilerde Umay Ene yerine Fatma Ana’nın ismini kullanmışlardır.⁶⁶⁴

Hız. Fatma’nın ocaklı kadınların piri olduğuna dair Denizli’de anlatılan bir efsane ise şöyledir: Anlatıya göre esasen ocaklı olmak Hız. Muhammet’ten beri devam etmektedir. Bir gün yaktığı ocağın başında Hız. Muhammed’e bir ses gelmiş: “*Bu kül ile suyla, derdi olanları gez, gör, şifa dağıt.*” Bu ses üzerine Hız. Muhammed, ocaktan aldığı külü hasta bir kişiye sürmüş ve o kişinin iyileşmesini sağlamış. Hız. Muhammed’in kızı Hız. Fatma’ya artık yorgun olduğunu söyleyip şifa dağıtmaya kendisinin devam etmesini söylemesi üzerine Hız. Fatma böylece babasından el almış. Zamanla Hız. Fatma da yorulunca Hız. Muhammed ona “*Komşunun oğlu Lokman’ı yanına al, oda seninle gezsın, dolaşsın, sana yardımcı olsun*” demesi üzerine böylece Lokman’a da izin verilmiş. O günden bugüne ocaklık devam edegelmiş.⁶⁶⁵

Ocaklı kadın tarafından gerçekleştirilen hastaları sağaltma uygulamalarından birinde nazara uğradığına inanılan bir çocuğun başı üzerinde kurşun dökülür. Bu uygulamaya göre çocuğun üstüne peştamal örtülerek başına içinde ekmek parçası, Kur’ân, ters çevrilmiş bir ayna, içi su dolu bir kabın bulunduğu bir kalbur tutulur. Bu sırada tavada eriyen kurşun “*Benim elim değil, Fatma Anamızın eli*” sözleriyle birlikte ve Besmele çekilerek içinde su bulunan tasa dökülür. Bu işlem üç defa tekrar edildikten sonra kurşunun almış olduğu şekle bakılarak çocuğun hastalık durumu hakkında tahminde bulunulur.⁶⁶⁶

3.4.5. Kutsal Bir El Sembolü Olarak Fatma Ana Eli

Somut veya sadece görsel bir sembol⁶⁶⁷ olarak kullanılan Fatma Ana eli, farklı şekillerde bulunmaktadır. Genel olarak görülen şeklinde bir başparmakla

⁶⁶⁴ Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi 2: Kutsal Dişi- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler- İyeler, Demonoloji**, s. 65-66.

⁶⁶⁵ Kumartaşlıoğlu, **a.g.e.**, s. 223.

⁶⁶⁶ Orhan Acıpayamlı, “Anadolu’da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XX, S. 1-2, Ocak- Haziran, 1962, s. 6.

⁶⁶⁷ Hız. Fatma’nın görsel bir unsur olan el ile simgeleştirilmesi İslâmiyet’te kutsal kişilerin resimlerinin yasak olması ile ilgilidir ve Hız. Fatma’nın el ile simgelenmiş olması diğer İslâmî şahsiyetlerde görülmeyen bir durumdur. Malik Aksel’in belirttiği üzere İslâmî şahsiyetler arasında Hız. Fatma’nın diğer bir farkı da kutsal kişilerin resminin yasak olduğu İslâmî sanatta, dinî

birlikte dört parmak bulunurken diğer bir şekilde üç orta parmakla iki yanda birer kısa başparmak bulunur.⁶⁶⁸ Fatma Ana eli sembolünün kötü güçlerden, nazardan koruma, şans, bereket ve uğur getirme gibi farklı işlevleri bulunmaktadır.

Görsel 49: Fatma'nın Eli

Kaynak: Morris, **a.g.e.**, s. 190.

Ortadoğu'da popüler bir sembol olan aşağıya dönük Fatma'nın Eli sembolünün kökeni konusunda şöyle bir anlatı mevcuttur:

“Hz. Muhammed'in kızı Fatma bir gün yemek hazırlarken kocası Hz. Ali beklenmedik bir anda eve gelir. Fatma kocasının yanında genç ve güzel bir odalık görür. Kocasının bu hâline üzülürse de sesini çıkarmaz. Şaşkınlığından ne yaptığının farkında değildir. O sırada bir tencere içinde sıcak helva pişirmektedir ve kocasını yeni sevgilisiyle görünce elini helvaya daldırır, karıştırmaya başlar. Üzüntüsünden hiçbir acı hissetmemiştir, ama kocası durumu görünce dehşete kapılır ve karısını bağırarak uyarır. Kadın ancak o zaman elinin yanmakta olduğunu fark eder, sıcak tencerenin içinden çıkartır.”⁶⁶⁹

Bu anlatı, Hz.Fatma'nın elinin ne şekilde kutsal bir boyut kazandığı; sabır, güç ve dayanıklılık ile nasıl uğur, bereket, şifa, merhamet sembolü hâline geldiği konusunda bilgi vermektedir. İnanişâ göre metanetini, sabrını koruyan ve olumsuzluğa karşı bu şekilde dayanıklı duran Fatma Ana'nın elleri de Fatma Ana'nın eli sembolünü taşıyan kişiye güç, koruma, merhamet, bereket, şifa ve hayır verecektir.

resimlerdeki remizlerin her zaman erkekleri ifade ederken kadın olarak sadece Hz. Fatma'nın remizle belirtilmiş olmasıdır. İslâmî dinî resimlerde Hz. Hatice, Hz. Fatma ve Hz. Ayşe gibi kutsal kadın şahsiyetlerin resimleri bulunmazken sadece Hz. Fatma el işaretiyle eşyalarda belirtilmiştir. Bakınız: Malik Aksel, **Anadolu Halk Resimleri**, s. 152.

⁶⁶⁸ Morris, **a.g.e.**, s. 191.

⁶⁶⁹ Morris, **a.g.e.**, s. 191.

Hız. Fatma, İslâmiyet'te tarihî bir şahsiyet olmasının yanı sıra Türk- İslâm kültüründe gerek edebî ürünlerde gerek tasavvuf ve halkbilim içerisinde yer alan inanış ve uygulamalarda kutsal bir şahsiyet olarak da rol oynamaktadır. Özellikle bereket ve bolluk ile ilgili inanış ve uygulamalarda, doğum ile ilgili inanış ve uygulamalarda, şifa ile ilgili inanış ve uygulamalarda ve kötü güçlerden korunmaya yönelik inanış ve uygulamalarda Fatma Ana'nın kutsal ellerinden bahsedildiği görülmektedir. Özellikle bu inanış ve uygulamalarda geçen “*Benim elim değil, Fatma Anamızın eli*” tabiri şifa, kolay doğum, bereket gibi farklı amaçlara yönelik uygulamalarda kalıp bir cümle olarak kullanılmaktadır. Öte yandan maddî, görsel el sembolüne verilen diğer bir isim olarak Fatma Ana eli, evrensel bir sembol olan el sembolünün tarihî-güncel bir örneğini teşkil etmektedir. Fatma Ana eli sembolüne bağlı anlatılar, sembolün dinî bir unsur olarak kullanıldığı ortamlar, sembol etrafında gelişen inanış ve uygulamalar ve sembolün yerine getirdiği işlevler Fatma Ana elinin sembolik anlamlarının ortaya çıkarılması konusunda ipuçları barındırmaktadır.

3.5. Geleceğe Yönelik Tahminlerde ve Karakter Analizinde El

Elde bulunan çizgiler, ele ait parmakların uzunluk-kısalık durumu, tırnakların şekli gibi elle ilgili unsurlar, kişinin geleceğine yönelik tahminlerde bulunmada ve karakter özelliklerini tespit etmede başvurulan geleneksel el falı uygulamasının temelini oluşturmaktadır.

3.5.1. El Falı

Geleceğe yönelik tahminlerde ve kişinin karakteriyle ilgili çıkarımlarda bulunmada başvurulan evrensel bir inanış ve uygulama olan el falı, Türk kültüründe de geleceğe yönelik tahminlerde ve kişilik özelliklerini belirlemede en çok başvurulan fallar⁶⁷⁰ arasında yer almaktadır.

⁶⁷⁰ Fal, yapılacak bir işin sonucu hakkında bilgi edinmek, kişinin geleceğini tahmin etmek, yapılacak işin uğurlu saatini öğrenmek gibi amaçlarla kuşların uçuşu gibi doğadaki ve kulak çınlaması gibi insandaki farklı durumları ve unsurları yorumlamaya dayanan bir uygulamadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sennur Sezer, **Osmanlı'da Fal ve Falnameler**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998, s. 9. Dünya

Boratav'ın belirttiği üzere vücudun çeşitli parçaları, yönleri, iç ve dış uzuvlarının nitelikleri ile onların beden ve ruh güçleri, yetenekleri arasındaki ilişki eski hekimlik, anatomi, fizyoloji, psikoloji gibi bilim dallarından serpintiler olup zaman içerisinde bu bilgiler kalıplaşarak inanç biçimini almıştır.⁶⁷¹ Bu görüşe göre, el falı ile ilgili inanışların arka planında köklü bir bilgi birikiminin bulunduğu söylenebilir.

“Elin ayasındaki kıvrım ve çizgileri yorumlayarak geleceği haber verme ve kişilik okuma sanatı” olarak tanımlanan el falının Çin’de, Tibet’te, İran’da, Mezopotamya’da ve Mısır’da uygulandığı ve Eski Yunan’da da gelişme gösterdiği bilinmektedir.⁶⁷² Öte yandan en eski fal çeşitlerinden biri olan el falının 3000 yıl önceki Hint kaynaklarında (Veda) geçmesi dolayısıyla kökeni Hindistan’a dayandırılmaktadır.⁶⁷³

El Falı, Fransızca’da Chiromancie ve chiologie; Almanca’da ise Chiromantie, Chirognomie ve Chiologie adlarıyla bilinmektedir. Chiromancie adıyla bilinen el falının kökeni çok eski çağlara kadar gitmektedir. Bu fal, yaygın bilinen anlamıyla ellerdeki çizgilere bakarak kişinin geleceğini ve kaderini haber vermeyi ifade eder ve Doğu’dan Batı’ya Küçük Asya (Anadolu) ile Mısır ve Yunanistan arasındaki ilişkiler aracılığıyla taşınıldığı düşünülmektedir. Chirognomie veya chiologie ise bir kişinin el biçim ve görünüşüne göre karakteri hakkında hüküm verme sanatı olup çok eski çağlara ait chiromancie’ye yakın bir zamanda verilen bir ad olduğu tespit edilmiştir. Chiromancie’nin tersine chirognomie sadece elin, özellikle parmakların biçim ve görünüşleriyle ilgilenir.⁶⁷⁴

üzerinde en eski zamanlardan itibaren uygulanan başlıca fal çeşitleri ise şunlardır: Ağaç falı, at falı, ateş falı, bakla falı, balta falı, bağırsak falı, bina falı, buğday falı, çakıl falı, defne falı, duman falı, el falı, harf falı, hava falı, horoz falı, I Ching falı, İnsan bağırsağı falı, iskambil falı, kafatası falı, kahve falı, kap falı, kaplumbağa falı, karaciğer falı, karga falı, keçi falı, kemik falı, kristal falı, kuş falı, lamba falı, mum falı, ok falı, omuz kemiği falı, rüzgâr falı, saç falı, sayı falı, soğan falı, su falı, tarot falı, tuz falı, un falı, yaprak falı, yüz falı, yüzük falı, zar falı. Ayrıntılı bilgi için bk. Giovanni Scognamillo& Arif Arslan, **Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Fal**, İstanbul, Karizma Yayınları, 2000.

⁶⁷¹ Boratav, **a.g.e.**, s. 25.

⁶⁷² “El Falı”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2004, s. 87-89.

⁶⁷³ Scognamillo&Arslan, **a.g.e.**, s. 31.

⁶⁷⁴ “El Falı”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XIV, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 488-489.

3.5.2. Kıyafetnâmelerde El ve Karakter İlişkisi

İnsanın beden yapısı ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi anlatan eserler en eski devirlerden beri yazıla gelmiştir. İslâmiyet’te bu eserler, “İlm-i Kıyafet” adlı bilim dalının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Agâh Sırrı Levend’in Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar adlı eserinde “*Muhtelif âzanın şeklinden, renginden ve hususiyetinden insanın ahlak ve tabiatını tanımak ilmidir*”⁶⁷⁵ olarak tanımladığı İlm-i Kıyafet, Arap âlim ve edipleri tarafından firâset olarak da adlandırılmıştır.⁶⁷⁶

Türk edebiyatında bir tür olarak karşılaşılan Kıyafetnâmeler ise “*insanın dış görünümünden karakterini tanımayı konu edinen eserlerin genel adı*”⁶⁷⁷ olup ortaya çıkışında inançlar, çok eski zamanlardan gelen tecrübeler ve deneyler bulunmaktadır.⁶⁷⁸ Başlıca kıyafetnâme yazarları arasında İmam Şafii, Kindî, Ebu Bekir Razî, İbni Sina, Fahreddin Razî, Talib Ensarî Dımışki, Kuşeyrî, Muhyiddin İbn Arabî, Kaşânî, Derviş Abdurrahman Mirek, Hamdullah Hamdi, Uzun Firdevsî, İlyas bin İsa-yı Saruhanî, Abdülmecid b. Şeyh Nasuh, Mustafa bin Evranos, Balizâde ve Erzurumlu İbrahim Hakkı bulunmaktadır.⁶⁷⁹ Hamdullah Hamdi’ye ait manzum “Kıyafetnâme,” mesnevi olup 153 beyitten oluşmaktadır ve bilinen en eski tarihli Türkçe eserdir.

Kıyafetnâmeler içerisinde en meşhuru, 18. yüzyılda yaşamış olan Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya ait Marifetnâme⁶⁸⁰ adlı eserdir. Bu eserde yer alan manzum bir Kıyafetnâme’de bedenın uzuvları ile insan karakteri arasındaki ilişkiyi Erzurumlu İbrahim Hakkı, “ehl-i hikmet” olarak belirttiğı kişilerin görüşlerinden yola çıkarak aktarmıştır.

⁶⁷⁵ Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4. bs., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984, s. 230.

⁶⁷⁶ Mine Mengi, “Kıyafetnâme”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 513.

⁶⁷⁷ Mengi, **a.g.m.**, s. 513.

⁶⁷⁸ Sezer, **a.g.e.**, s. 9.

⁶⁷⁹ Ejder Okumuş, “Marifetnâme’de Beden”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VIII, 2008, S. 1, s. 16. (Çevrimiçi) http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/1940677822_okumus.pdf, 28.11.2018.

⁶⁸⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, eserini yazarken anatomi, fizyonomi, coğrafya, tasavvuf gibi alanların uzmanlarının eserlerinden yararlanmıştır. Bu kişilere de eserin her bölümünde “ehl-i hikmet”, “ilm-i teşrih,” vb. unvanlarla atıfta bulunmuştur. Marifetnâme; Mukaddime ve üç “Fen” ve bir “Hatime” olmak üzere beş ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler de kendi içlerinde “Bab, Fasil, Nevi” olmak üzere alt başlıklara ayrılır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetnâme adlı eserinde el, parmak, tırnak ve karakter ilişkisine dair verdiği bilgiler “Diğer uzuvlardaki kıyafetin ahkâmı” adlı beşinci nevi’de ⁶⁸¹ yer almaktadır.

“Ey aziz! Hikmet ehli demişlerdir ki:

“...6. Bileği olsa dırâz
Bahşış eder bî niyâz

7. Ger küçük olduysa el
Eşi yok, odur güzel.

8. Parmağı olan uzun
Ehl-i hüner zî fûnûn

9. Parmağı yumuşak olan
Zeki olur bî gümân

10. Tırnak enli olmasa
Sev onu subh ü mesâ

11. Tırnağı yumru, çizik
Olsa o bilmez yazık

12. Tırnağı yassı ve düz
Olsa olur eli uz. ...”

“6. Bileği uzun olursa istenmeden bahşişler dağıtır.

7. El küçük ise eşi olmayacak kadar güzeldir.

8. Parmağı uzun olan hünerli ve bilgili olur.

9. Parmağı yumuşak olan hiç şüphesiz çok zeki olur.

10. Tırnağı enli olmayanı sabah ile akşam (her zaman) sevebilirsin.

11. Tırnağı yumru ve çizik olan kişi yazık nedir bilmez.

12. Tırnağı yassı ve düz olanın eli uz (becerikli) olur.”⁶⁸²

⁶⁸¹ Bu nevi, “Teşrih ilmini beş bâbda bildirir” adlı İkinci Fen bölümünün “Sinirler, damarlar, duygular, uzuvların şekillerini beş fasılda bildirir” adlı dördüncü bâbının “Uzuvların şekilleri, kıyafetlerinin ayrılığı ve ihtiyaçların ahkâmını sekiz nevi ile bildirir” başlıklı beşinci faslı içerisinde yer almaktadır.

⁶⁸² Erzurumlu İbrahim Hakkı, **a.g.e.**, s. 392- 394.

3.5.3. Halk İnanışlarında El ve Karakter İlişkisi

Türk Halkbilimi sahasında da “el falı ve yüz falı” adı altında insanın görünüşü ile kişilik ve karakter özellikleri arasındaki ilişkiye dayalı inanış ve uygulamaları konu alan çalışmalar bulunmaktadır.⁶⁸³ Örneğin, Mehmet Halit Bayrı’ya ait Halk Adet ve İnanmaları adlı eserin “İstanbul’a Ait Birkaç Not” kısmında insan bedeni uzuvlarıyla ilişkili bazı inanmalardan örnekler yer almaktadır. Bu örnekler arasında el ile ilgili inanışların da bulunduğu görülür:

- Eli büyük olan, mesut ve bahtiyar olur.
- Eli uzun olan hırsız olur. Bu sebeple devamlı hırsızlık yapan kişiler için “eli uzun” tabiri kullanılır.
- Eli soğuk olanın kalbi sıcak olur. Böyle kimseler çok ve şiddetli severler, dostlarına sadık ve çok vefalı olurlar.
- Bilek damarları sıkılınca kabaran insan cömert telakki olunur.
- Parmağında ben olan kadın güzel yemek pişirir.
- Parmakları arkaya doğru bükülen kişi, çok beceriklidir.
- Parmaklarının uçları sivri olan hassas olur.⁶⁸⁴

Beden ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan daha yakın bir zamana ait çalışma, Aslı Büyükokutan’a ait “Kadın Bedeni Üzerine Yorumlar Dalaman Muğla Örneği” dir. El ve parmaklarla ilgili çalışmada belirtilen başlıca inanışlar şunlardır:

- Tombul etliler heyecanlıdır
- İnce uzun parmaklılar, işlerinde başarılıdırlar.
- Uzun parmaklılar, tuttuğunu koparır.
- İnce, uzun parmaklılar temiz ve bakımlıdır.
- Elinde tüy olanlar merhametli olurlar.
- İnce uzun parmaklı elleri olanlar, tahsil yapmış ya da kalem tutacak anlamına gelir.

⁶⁸³ Mine Mengi, **a.g.m.**, s. 513.

⁶⁸⁴ Mehmet Halit Bayrı, **Halk Adet ve İnanmaları**, s. 161-162.

- Parmakları sivri olanlar, çok hassas ve hayalperest olurlar.
- Elleri uzun olanlar, her şeye burnunu sokan tiplerdir. Vesveseli olurlar.
- Erkeğin elinde tüy yoksa o erkek kadın tabiatlıdır.
- Elleri vücuduna oranla büyük olanlar, marifetli ve hırslıdır.
- Parmaklarının araları açık olanlar, zeki olurlar.
- Elleri çok tüylü olan erkekler, güçlü, kuvvetlidirler.
- Sivri parmaklı kişiler, her alanda kabiliyetlidirler. Özellikle sanata düşkündürler.
- Parmakları ince ve uzun olanlar, aşırı derecede hassas kişilerdir.
- Parmakları ince ve uzun olanlar, sanata yatkındır. Güzel müzik aleti çalabilirler. Sesleri de etkileyicidir.
- İnce ve uzun parmaklı elleri olanlar, çekici ve marifetli olurlar.
- İnce ve uzun parmaklı ellere sahip olanlar, iyi niyetli ve yardımseverdirler.
- Elleri tombul olanlar umursamaz olur.
- İnce, uzun parmaklılar ileride okur, kalem tutar, mevki sahibi olurlar.
- El parmakları uzun olanlar, hırsızlığa yatkın olur.
- İnce parmaklılar, narin olur.
- Büyük elliler, tuttuğunu koparır.
- Elinin üzerinde tüy olanlar, zengin olur. Merhametsiz olur.
- Uzun parmaklılar tahsil yaparlar.
- El ve parmakları uzun olanlar, iyi ilim yaparlar. Okuyup büyük adam olurlar. ⁶⁸⁵

Mehmet Ali Bulut, Elfabe El ve Yüz Çizgilerinin Anlamı adlı çalışmasında insanın kişiliği ve geleceği hakkında bilgi veren eldeki unsurlardan ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Bu çalışmada verilen bilgilere göre elin uzunluğu, kısalığı; darlığı, genişliği, küçüklüğü ve büyüklüğü; tüylü olup olmaması, nemli veya kuru olması, çukurluğu veya yumuşaklığı, sertliği vb. özellikler el falında dikkate alınan başlıca unsurlardır.

Parmakların boyu, kalınlığı, inceliği; parmak uçlarının sivriliği, parmakların altındaki bombelerin yükseklikleri, parmakların bağlantı noktaları, parmak

⁶⁸⁵ Aslı Büyükokutan, “Kadın Bedeni Üzerine Yorumlar Dalaman (Muğla) Örneği”, s. 25.

altlarındaki tepelerin şişkin olup olmaması; parmakların birbirine göre oranları gibi parmaklara ait özellikler de el falında dikkate alınmaktadır.

Parmakların her biri ayrı ayrı sembolik bir öneme sahiptir ve ayrı adları vardır. Örneğin, insan elinin işlevsel ve geniş bir hareket kabiliyetine sahip oluşunun kendisine bağlı olduğu başparmak, Venüs olarak geçer. Anatomik önemi yanı sıra sembolik önemi de diğer parmaklara oranla daha yüksek olan başparmağın insanın zekâ kapasitesini ve iradesini birebir yansıttığına inanılır. İşaret parmağı, otorite ve yöneticilik parmağı olup Jüpiter'i; orta parmak kişinin maddi durumunun işareti olup Satürn'ü, yüzük parmağı bağlılıkların, aşkın sembolü olup Güneş'i; serçe parmağı meslek, ticaret ve bilim parmağı olup Merkür'ü temsil etmektedir.⁶⁸⁶ Başparmağın ve diğer dört parmağın uzun, kısa, yassı, kalın, ince, sivri oluşu, boğumlarının uzunluğu, kısalığı karakteri ve kişilik özelliklerini tahmin etmede yol gösterir. Parmakların her bir boğumu kişinin ayrı karakter özelliklerini gösterir. Örneğin birinci boğum, kabiliyetleri, zekâ ve beyin gücünü; ikinci boğum, zekâ kabiliyetinin derecesini; üçüncü boğum, tabii zevkleri temsil eder.

Başlı başına bir sağlık göstergesi olması dolayısıyla tırnaklar da yapıları, renkleri ve yoğunlukları dolayısıyla kişinin rahatsızlığının somut göstergeleridir. Ayrıca tırnaklardan yola çıkarak karakter tahlili yapmak da mümkündür.

Avuç içerisinde yer alan çizgilerin de elin tepeleri üzerinde ne şekilde yer aldıklarına, uzunluk veya kısalıklarına göre kişinin karakteriyle ilgili ipuçları verdiklerine inanılmaktadır. Eldeki başlıca çizgiler; hayat çizgisi, akıl çizgisi, kalp çizgisi, kader çizgisi, güneş çizgisi, sıhhat çizgisi, ilham çizgisi, ay çizgisi, evlilik çizgisi, Venüs halkası, halkalar ve nesil çizgileridir.⁶⁸⁷

El içerisinde yer alan haç, yıldız, kare gibi çeşitli çizgi ve şekillerin, nokta veya harflerin özel anlamları bulunmaktadır.⁶⁸⁸

El üzerinde Venüs Tepesi, Jüpiter Tepesi, Satürn Tepesi, Apollon (Güneş) Tepesi, Merkür Tepesi, Mars Tepesi ve Ay Tepesi olmak üzere yedi adet tepe

⁶⁸⁶ Mehmet Ali Bulut, **Elfabe: El ve Yüz Çizgilerinin Anlamı**, 6. bs., Ankara, Hayat Yayınları, 2017, s. 105-154.

⁶⁸⁷ Bulut, **a.g.e.**, s. 209.

⁶⁸⁸ Bulut, **a.g.e.**, s. 155-163.

olduğuna inanılır. Bu tepelerin her birine atfedilen anlam farklı olup mahiyetlerine göre farklı kişilik özelliklerine işaret ederler.⁶⁸⁹

Avuç içi çizgileri, parmakların ve tırnakların özellikleri gibi ele ait anatomik özelliklerden yola çıkarak karakter analizi yapmak ve kişinin kişiliği hakkında yorumda bulunmak ve gelecekte yaşayacakları hakkında bilgi edinmek adına yapıla gelen el falı uygulamasının belirli işlevleri yerine getirdiği ile ilgili tarihî örnekler de mevcuttur. Örneğin saraylarda istihdam edilecek kişilerin seçiminde el falı ile edinilen bilgilere başvurulmuştur.⁶⁹⁰

El falının inançsal boyutunu ortaya koyan çalışmalar yanı sıra elin anatomik özelliklerinden yola çıkarak kişilik özelliklerini ortaya koymak adına gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar da mevcuttur. Batı kültüründe Physiognomy (Fizyognomi), Cardiognosy gibi adlarla belirtilen bilim dalında kişinin fiziksel yapısı, organlarının yapısı, el ve yüz hatları aracılığıyla ruhsal durumu ve karakter özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.⁶⁹¹ Örneğin Fransız Hengi Mangin bu işaretlerden hareket ederek kişinin ruhsal- bedensel (psikosomatik) haritasını çizmeye çalışır.⁶⁹² Batıda bu ilimden yararlananlardan Alman Psikolog Kretschmer, ruhi hastalıkların oluşumunda ve tespitinde bedensel yapının özelliklerini dikkate almış ve bu tespitlerini “Beden Yapısı ve Karakter” adıyla kitaplaştırmıştır.⁶⁹³ El yazısından karakter tahlili yapan Psikoloji Fizyotipoloji bilim dalı yanı sıra el ile ilgili karakter analizleri Hukuk’ta Kriminoloji biliminin doğuşunda da rol oynamıştır.⁶⁹⁴

Türk-İslâm kültüründe en eski zamanlardan beri gerçekleştirilen uygulamalar arasında yer alan el falı, kişinin geleceğine dair haber verme, karakteri ile ilgili tespitte bulunma amacıyla gerçekleştirilir ve kökeni binlerce yıl öncesine kadim medeniyetlere kadar gitmektedir. El falına yönelik bilgiler kişinin dış görünüşünden yola çıkarak ahlakı ve karakteri hakkında bilgi edinmeyi amaçlayan Kıyafetnâme gibi edebî ürünlerde yer almaktadır. Gerek bu çalışmalarda gerek daha

⁶⁸⁹ A.e., s. 164.

⁶⁹⁰ A.e., s. 14.

⁶⁹¹ Süleyman Uludağ, “Fırâset”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 116.

⁶⁹² Scognamillo&Arslan, **a.g.e.**, s. 31.

⁶⁹³ Bulut, **a.g.e.**, s. 335.

⁶⁹⁴ Mengi, **a.g.m.**, s. 514.

yakın zamanda gerçekleştirilen çalışmalarda elin kısalığı, uzunluğu; darlığı, genişliği; büyüklüğü, küçüklüğü, parmakların, tırnakların biçimsel özellikleri, avuç içerisinde bulunan çizgilerin durumu ve el içerisinde yer alan belirli şekillerden yola çıkılarak kişinin karakteri ile ilgili tespitler yer almaktadır.

SONUÇ

Vücudun ifade gücü en yüksek ve en işlevsel organlarından biri olan el, insanın hayatta kalma, yaşamını sürdürme ve neslini devam ettirme adına gerçekleştirdiği eylemlerde önemli bir role sahiptir. Elin gelişmiş bir başparmak sayesinde geniş bir hareket kabiliyetine sahip oluşu insanı diğer canlılardan ayıran önemli farklardan birisidir. Bu sayede insanoğlu ellerini kullanarak teknolojik gelişmeler sağlamakta ve doğaya hükmetme yolunda ilerlemeler kaydetmektedir.

Beyin ile aralarında güçlü ve karşılıklı bir ilişki bulunan ve beynin önemli bir uygulayıcısı olan el, insan hayatında tutma, kavrama, çekme, yakalama gibi hareketlerin gerçekleştirilmesinde rol oynamasının yanı sıra iletişimsel ve sosyolojik işlevleri de yerine getirir. El sıkışma, el öpme, selamlaşma, belirli parmakları kullanarak özel anlamları olan jestler oluşturma, işaret dili oluşturma gibi iletişimsel hareketlerin temelinde yer alan ellerin kullanımı dilin kullanımından daha da önceye gitmektedir. Öte yandan sözlü iletişimde eller ile yapılan jestlerin sözlü iletişimi tamamlayıcı ve pekiştirici rolü de bulunmaktadır.

İnsan bedeninin fiziksel ve biyolojik bir unsur olmanın yanında kutsal bir sembolik yapı olarak din, sanat, mitoloji, folklor, edebiyat gibi alanlarda yer alması gibi el de bedensel bir organ olmanın dışında bir sembol olarak dinsel-büyüsel inanış ve uygulamalarda kutsallık boyutu ile yer almaktadır. Elin bedensel bir uzuv olarak ayrıcalıklı konumu, onun kutsalla ilgili inanış ve uygulamaların da merkezinde yer almasını sağlamıştır.

Elin sembolik anlam ve işlevleri ile yer aldığı başlıca inanış, kökeni tarih öncesi çağlara ait mağaralarda yer alan el izlerine kadar uzanan somut ve/veya görsel el sembolüdür. Gerek dünya üzerindeki farklı din ve inanç sistemlerinde gerek Türk- İslâm kültüründe kullanılan ve başlıca işlevleri arasında kötü güçlerden, tehlikelerden koruma, nazarı def etme, şifa verme, bereket ve şans getirme, doğurganlık sağlama, hükmetme gücü verme yer alan somut/ görsel el sembolü örnekleri ile ilgili farklı görüşler bulunduğu tespit edilmiştir. El izlerinin kutsal kadın imajı/ ilâhe/ ana tanrıça/ yeryüzü ana/ toprak ana/ yaşamın dişil prensibi ile ilişkili olduğunu öne süren görüşe göre tarih öncesi çağlara ait el izleri bereket, doğurganlık, şifa, uğur, kötü güçlerden korunma, yaşam enerjisi ile ilgili

dişil bir unsurdur. El izlerinin sembolik olarak yeryüzünün ana rahmini simgeleyen ve doğum ve doğurganlıkla ilgili ritüellerin gerçekleştirildiği mağaraların daha derin ve karanlık bölgelerindeki yüksek duvarlarda veya tavan kısımlarında yer alması, gerek Paleolitik Dönem’de gerek Neolitik Dönem’de el tasvirlerinin yanında spiral, daire, sarmal, halka, yeni ay, çalı, burgaç, balık, yumurta gibi doğurganlık ve bereketle ilişkili sembollerin bulunması, Üst Paleolitik Dönem’de, Neolitik yerleşim yerlerinde pek çok kadın heykelciğinin keşfedilmesi, Paleolitik Dönem’de var olduğuna inanılan doğurganlık ve bereket tanrıçasının Neolitik Dönem’e ait yerleşim yerlerinde tarıma dayalı dinin bir sembolü olarak toprak anaya dönüştüğü görüşü, tarih öncesine ait el izlerinin hangi amaçla yapılmış olursa olsun büyük oranda kadınların el izleri olduğunun öne sürülmesi; kadim uygarlıklarda İnanna, İştâr, Tanit gibi bereket tanrıçalarına atfedilen el tasvirlerinin bulunması gerek maddî gerek görsel el tasvirlerinin kadın ilâhe ile ilgili olduğu görüşünün temellerini oluşturmaktadır. Tez çalışmasında irdelenen Türk-İslâm kültürüne ait inanış ve uygulamalar da elin kutsallığının kutsal kadın imajı ile iç içe olduğunu göstermektedir. Semavî dinlerde Miriam’ın eli, Meryem Ana eli, Fatma Ana eli adı altında kutsal kadın şahsiyetlerin ellerine bereket, doğurganlık, şifa ile ilgili inanış ve uygulamalarda sık sık atıfta bulunulması yanı sıra dolaylı olarak Fatma Ana’dan el almış olduklarına inanan veya mesleklerinin pirinin Fatma Ana olduğunu kabul eden kadın şamanların, ocaklıların, ebelerin şifa, bereketle ilgili gerçekleştirdikleri uygulamalarda sık sık Fatma Ana eline atıfta bulunmaları elin sembolik anlamlarının kutsal kadın imajı ile birlikte düşünülebileceğini göstermektedir.

Tarih öncesi çağlara ait el izlerinin yapılaş amacı konusunda başka görüşler de mevcuttur. Örneğin, el izlerinin hareket hâlindeki av hayvanları yanında tasvir edilmiş olması dolayısıyla avın bereketini amaçlayan ritüellerin bir kalıntısı olduğu öne sürülmektedir. Bu görüşe göre el izleri büyük oranda erkeklere aittir. Diğer bir görüşe göre ise zorlu iklim koşullarında hayatta kalmaya çalışan insanoğlu, elleri aracılığıyla teknik ilerlemeler sağlayarak doğaya hükmetmesinin ve yaşamını sürdürmede ellerinin önemini kavramasının bir göstergesi olarak mağara duvarlarına el izlerini bırakmıştır. El izlerinin mağaralarda gerçekleştirilen erginleme ritüellerinin kalıntıları olduğu görüşüne göre ise el izleri büyük oranda

ergen yaştaki çocuklara aittir. Öte yandan el izlerinin dinsel- büyüsel bir mahiyeti olmadığı, sanatın ilk örnekleri arasında yer aldığı da öne sürülen görüşler arasındadır.

Tılsımlı gömlek, şifa taşı, halı- kilim dokumacılığı, mezartaşları, kapı tokmakları gibi maddî kültür unsurları üzerinde, dövme olarak beden üzerinde, Anadolu evleri duvarlarında yer alan ayrıca dinsel-büyüsel mahiyete sahip olarak veya tamamen süs amaçlı dekoratif bir obje, resim veya takı olarak takılan el sembolünün biçimi, aşağı doğru mu yukarı doğru mu durduğu, rengi, yapıldığı malzeme, içerisinde yer alan kutsal yazı ve semboller, beş sayısı ile olan ilişkisi el sembolünün anlam ve işlevlerinin tespit edilmesi adına irdelenen hususlar olmuştur. Bu doğrultuda çalışmada somut, görsel el sembolü içerisinde veya yanında yer alan başlıca sembollerin göz, balık, Süleyman Mührü gibi semboller olduğu ve bu sembollerin de kutsal el sembolünün işlevlerini pekiştirici rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu semboller içerisinde beş köşeli/ altı köşeli yıldız şeklindeki Süleyman Mührü sembolü, gerek kutsal el sembolü içerisinde/ yanında kullanılması gerek mühür-yüzük olarak el ile ilişkisinden dolayı el sembolünün sembolik anlam ve işlevlerinin yorumlanmasında göz önünde bulundurulmuş önemli bir unsurdur.

Farklı din ve toplumlarda farklı adlar altında kullanılan el sembolünün Türk-İslâm coğrafyasında yaygın bir şekilde “Pençe-i âl-i abâ” ve “Fatma Ana eli” adlarıyla kullanıldığı belirlenmiştir. Evrensel bir sembolün en önemli özelliğinin kendisi ile sembolize ettiği şey arasında sürekli bir ilişkinin bulunması olduğu göz önünde bulundurulursa el sembolünün de belirli bir dine, kültüre veya topluma özgü olmayan ve tüm insanların ortak kültürel hafızasında yer alan belirli anlamları üzerinde taşıdığı sonucu ortaya çıkar. Buna göre, “Pençe-i âl-i abâ” ve “Fatma Ana eli” sembolleri üzerlerinde tarihî, güncel anlamlar yanı sıra evrensel anlamları da taşımaktadır.

Türk- İslâm kültüründe sancak, bayrak, alem, mezar taşları, hilye, münyatür, tılsımlı gömlek, şifa taşı, mühür/ muska, namaz taşı, istihare taşı gibi maddî kültür unsurları üzerinde yer alan Pençe-i âl-i abâ sembolünün bu maddî kültürel unsurların kullanıldıkları bağlama göre kötü güçlerden koruma, savaşlarda yenilgiden koruma, şifa verme, bereket ve bolluk verme gibi farklı işlevleri yerine getirdiği tespit edilmiştir. Diğer el sembolleri gibi Pençe-i âl-i abâ sembolünün de

gerek evrensel gerek tarihsel-güncel tarafları bulunmaktadır. Buna göre Pençe-i âl-i abâ sembolünün yorumlanmasında İslâmiyet içerisindeki kutsal beşli yapı göz önünde bulundurulmalıdır. Hz. Muhammed ile birlikte aile efradı Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan kutsal beş kişiyi simgelediğine inanılan Pençe-i âl-i abâ sembolü aynı zamanda bu kutsal şahsiyetlere atfedilen anlatıyla da ilişkilidir. Pençe-i âl-i abâ sembolünün parmakları yukarı doğru uzatılmış, avuç içi açık ve karşıya uzatılmış hâlde bulunması, sağ el olarak tasvir edilmesi, içerisinde göz, Mühr-ü Süleyman gibi diğer sembollerin bulunması bu sembolün diğer el sembolleri ile ortak yönlerini ortaya koyarken üzerinde yer alan Arapça Allah yazısı, Kelime-i Tevhid, Besmele, Dört halife adları, belirli ayetler ve sureler, Maşaallah yazısı veya göz sembolü altında “Ya Hâfız” yazısı gibi Arapça kutsal yazı ve semboller Pençe-i âl-i abâ sembolünün tarihsel boyutunu ortaya koymaktadır.

Fatma Ana eli, belirli bir sembolün aynı anlam ve işlevleriyle farklı adlar altında kullanıldığının önemli bir örneğidir. Onun evrensel yanını ortaya koyan bu anlam ve işlevleri arasında dişil prensiple ilgili olması, bereket, şifa, kötü güçlerden koruma gibi işlevleri yerine getirmesi yer almaktadır. Umay Ana eli, Meryem Ana eli, daha eski zamanlarda ana tanrıça Tanit'in eli, İnanna'nın eli ve tarih öncesi çağlarda ana tanrıça/ toprak ana eli Fatma Ana'nın evrensel boyutunu ortaya koymak amacıyla göz önünde bulundurulması gereken örnek inanışlardır. Aynı zamanda Fatma Ana eli sembolünün tarihî, coğrafi şartlara bağlı hususiyetleri de tez çalışmasında belirlenmeye çalışılmıştır. Tarihsel, İslâmî bir kişilik olarak Hz. Fatma ile ilişkili olması, İslâm toplumunun değer yargılarını üzerinde barındırıyor olması, Fatma Ana eli sembolünün kullanıldığı bağlamlar ve bu sembolle ilişkili anlatılar Türk- İslâm kültürünün Fatma Ana eline atfettiği anlamların ortaya konulmasında göz önünde bulundurulması gereken hususlardır. Fatma Ana eli sembolünün üzerinde barındırdığı anlamlar ve yerine getirdiği işlevlerin tespit edilmesi toplumun yapısının ve değerlerinin keşfedilmesi konusunda önemlidir.

Maddî, görsel el sembolünün evrenselliği ve tarihsellik-güncelliği meselesi yanı sıra el sembolünün çok anlamlılığa sahip olması tez çalışmasında tespit edilen diğer bir durumdur. Aynı anlam ve işlevleriyle farklı din ve inanç sistemlerinde yer alan el sembolü, aynı din ve inanç sistemi içerisinde farklı anlam ve işlevleriyle de

yer alabilmektedir. Çok anlamlılığın oluşmasında tarımın keşfedilmesi gibi ekonomik değişiklikler, tarihsel olaylar, coğrafi şartlar veya diğer din ve kültürlerin etkisi etkili olmuştur.

Îlâhî korunma, bereket, şifa, uğur, şans, doğurganlık, hâkimiyet gibi anlamlarla ilişkilendirilen el sembolünün yaygın bir şekilde nazarlık/ muska olarak kullanıldığı ele alınan çalışmada tespit edilen diğer bir durumdur. Beş sayısının nazardan, kötü güçlerden korunma amacıyla kullanıldığı ile ilgili pek çok inanış ve uygulamanın bulunması, elin avuç içi karşıya bakacak şekilde durdurucu bir pozisyonda bulunması veya elin içerisinde göz gibi nazarlık olarak kullanılan diğer sembollerin yer alması somut, görsel el sembolünün nazardan korunmaya yönelik inanış ve uygulamalarda kullanıldığının göstergeleridir.

Semavî dinlere ait kutsal kitaplarda, dinsel inanış ve uygulamalarda elin Tanrı/Rab/Allah'ın eli anlamında sembolik bir ifade olarak yer aldığı kutsal kitapların ve dine bağlı geleneklerin incelenmesi ile tespit edilmiştir. Buna göre, Tanrı'nın eli ifadesi, sembolik olarak Tanrı/Rab/Allah'ın yaratım kudreti, gücü ve hâkimiyeti, koruması, yardımı, lütfu, bereketi, kurtarıcılığı, zalimleri cezalandırması ile ilgili mecburî bir unsur olarak kullanılmıştır. İslâmiyet'te Yedullâh yani Allah'ın eli, Allah'ın gökyüzünü, insanlar ve hayvanlarla birlikte tüm canlıları yaratmasının, bereket ve feyz dağıtmasının, güç ve iktidar sahibi oluşunun ve himayesinin sembolik bir ifadesidir.

Kutsal kitaplar, kutsallıkla ilgili anlatılar ve görsel tasvirler, inanış ve uygulamalar peygamber, şaman, evliya, Hızır, Hz. Fatma, ocaklı, tasavvufi gelenekte mürşid, pir, şeyh gibi kutsal kabul edilen şahsiyetlerin ellerinin de kutsal kabul edildiğini göstermektedir. Buna göre kutsal kabul edilen şahsiyette olağanüstü bir güç, kutsallık bulunduğunun önemli bir göstergesi de ellerinde bulunduğu inanılan olağanüstü güç olmuştur. Bereket verme, sıvazlama, temas etme, dokunma yoluyla hastaları iyileştirme ve insanlara şifa verme, nazardan ve diğer türlü tehlikelerden koruma, kendisinde bulunan gücü, enerjiyi, kutsallığı karşısındaki kişiye nakletme kutsal şahsiyetlerin kutsal olduğuna inanılan ellerinin ve özellikle de sağ ellerinin başlıca işlevleri arasında yer almaktadır.

Tasavvuf geleneği içerisinde yer alan ritüeller kutsallığına inanılan şahsiyetlerin ellerinin özellikle sağ ellerinin ve başparmaklarının da kutsal kabul edildiğini göstermektedir. Öte yandan kutsal kitaplar, dinî- tasavvufî anlatılar ve pek çok inanış ve uygulama kutsal kabul edilen şahsiyetlerin ellerinin uğurlu olma ve bolluk, bereket, şifa verme gibi işlevlerinin bir işareti olarak ellerinde belirli bir iz bulunduğunu göstermektedir. Başparmak veya diğer parmaklarla ilgili özel bir durum, ellerde yer alan yeşil bir iz, tümüyle beyaz bir el kutsal kabul edilen şahsiyetlerin ellerine atfedilen kutsallığın işaretidir.

Kutsal kabul edilen şahsiyetlerin ellerine şamanlık geleneği, Tasavvuf geleneği, âşıklık geleneği, halk hekimliği gibi usta- çırak ilişkisinin görüldüğü alanlarda gerçekleştirilen el alma ve el verme ritüellerinde de atıfta bulunulduğu görülmektedir. Örneğin tasavvufî gelenekte dolaylı olarak el veren kutsal şahsiyetler arasında Hz. Muhammed, Fatma Ana adıyla Hz. Fatma, Hızır, evliyalar, şeyh, müşşid gibi kutsallığına inanılan kişiler yer almaktadır.

Elin sembolik anlam ve işlevleriyle yer aldığı inanış ve uygulamalarda adı sık sık anılan önemli bir şahsiyet, halk arasında Fatma Ana, Fadime Ana vd. olarak anılan Hz. Fatma'dır. Tarihî kişiliğinin yanı sıra başta Bektaşilik olmak üzere tasavvuf geleneğinde, folklorda, edebiyatta kendisinden çok sık bahsedilen Fatma Ana'nın bereket, bolluk, uğur, koruma, şifa verme işlevlerine sahip elleri, dinlik-büyölük inanış ve uygulamaların merkezinde yer almaktadır. Başta doğum, evlilik gibi hayatın geçiş aşamalarına ait inanış ve uygulamalarda yer alan Fatma Ana'nın elleri bereketi arttırmaya yönelik inanış ve uygulamalarda, sağaltım ritüelleri başta olmak üzere halk hekimliğinde de kendisine başvuru olan unsur olmuştur. Özellikle Fatma Ana'nın ellerine atfen "Benim elim değil, Fatma Ana'nın eli" sözünün Türk-İslâm kültürü içerisinde yer alan uygulamalarda yaygın bir şekilde kullanıldığı belirlenmiştir.

Meslek pirlerinin Hz. Fatma olduğunu kabul ederek sağaltım ocaklarında hastaları iyileştirmek ve şifa vermek adına tedavi uygulamalarında bulunan ocaklı kişilerin de ellerinin kutsal olduğuna inanılmaktadır. Ocak sistemine ait el alma- el verme törenlerinde, sağaltım sırasında ocaklıların ellerinde Fatma Ana'nın elleri dolayısıyla şifa verici güç bulunduğu ile ilgili inanış ve uygulamaları görmek mümkündür. Öte yandan bu durum, tarih öncesi çağlardan itibaren hastalıkları

sağaltma ve şifa verme gücünün kadınların ellerinde bulunduğu görüşünü desteklemektedir.

Kutsal kitaplarda, ikonografilerde, menkıbe, efsane gibi kutsalla ilişkili anlatılarda, dinlik-büyülük inanış ve uygulamalarda Tanrı'nın (Rab/ Allah) yaratan, yardım eden, lütfeden, kurtaran, cezalandıran elinin ve Hızır, Fatma Ana gibi kutsal şahsiyetlerin bereket, şifa ile ilgili ellerinin genellikle sağ el olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan tarlaya ürünün bolluğu ve bereketi için sağ elle tohum saçılması, iş yerinin bereketi için sağ elle ve besmele ile iş yeri kapısının açılması, rüyalarda hayırlı işlere yorulan elin sağ el olması, mezar taşlarında, kutsal mabetlerde yer alan el izlerinin genellikle sağ el olması, yemin etmek için kutsal kitabın üzerine sağ elin konulması gibi pek çok çok inanış ve uygulama üstün ve öncelikli durumda olan elin sağ el olduğunu göstermektedir. Sağ elin kullanılması gereken bu ve benzeri uygulamalarda sol elin kullanılmasının günah, uğursuzluk ve bereketsizlik ile sonuçlanacağına dair yaygın bir inanış bulunmaktadır.

Sağ elin vücudun sağ tarafında bulunması, sağ'a ait olması ve sağ tarafın da "kutsal" ve "dindışı" olmak üzere ilkel zihniyetin doğada bulunduğunu düşündüğü temel zıtlığın "kutsal" tarafında yer alması sağ ele atfedilen kutsallığın temelini oluşturmaktadır. Bu şekilde sağ el, doğanın kutsal tarafında yer alan aydınlık, gündüz, tanrısallık, yükseklik, gökyüzü, iyilik, temizlik, aktiflik ve yaşam ile dolaylı olarak ilişkilidir. Sağ elin üstün, seçkin ve makbul sayılmasına karşın sol el; ikincil, ters, alçaltan görevlerde rol oynadığı düşünülerek kutsallığa zıt eylemlerle ilişkili görülmüş ve kirlilik, alçaklık, günahla ilişkilendirilmiştir. Doğada bulunan zıtlığın dindışı tarafına ait olmasına bağlı olarak sol el karanlık, gece, şeytanî yön, alçaklık, yer altı, kötülük, pasiflik, ölümle dolaylı olarak ilgili görülmüştür. Buna bağlı olarak diğer din ve kültürlerde olduğu gibi Türk- İslâm kültüründe de sol elin kullanılması ile ilgili kaçınma ve tabular oluşmuştur. Sağ el ve sol elin anlamları ve işlevleri arasındaki bu farklılığı kutsal kitaplarda, din ve inanç sistemlerinde, folklorda, mitolojide, sosyolojide, dilde görmek mümkündür.

Elin kutsal bir sembol olarak inanış ve uygulamalarda yer aldığı gibi kutsallıkla ilgili bir mekân olarak da işleve sahiptir. Dövme ve kına geleneği, dualarda ellerin ve parmakların aldığı farklı pozisyonlar, tırnak ile ilgili inanış ve uygulamalar, asâ, mızrak, kılıç, yüzük gibi sembolik aletler, elin yapısal özellikleri

ve el üzerindeki farklı çizgiler, şekillere bağlı olarak gerçekleştirilen el falı uygulaması elin aynı zamanda dinsel-büyüsel inanış ve uygulamalar için bir mekân olarak da işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle kutsal kitaplarda, dinlik-büyülük inanış ve uygulamalarda, mit, efsane, destan, menkıbe, halk hikâyesi, masal gibi anlatılarda farklı anlam ve işlevleriyle yer alan asâ, kılıç, tahta kılıç, kalkan, üç dişli mızrak gibi aletler sembolik anlamlara sahip oldukları gibi aynı zamanda elin sembolik anlamını ve işlevini arttıran unsurlardır.

Elin yapısal özellikleri, elin üzerinde bulunan çizgiler, şekiller, parmakların yapısı ve özellikleri, parmakların birbirine oranı, tırnakların durumu en eski zamanlardan beri kişinin geleceğini öğrenmek ve kişinin kimliği, karakteri, ruhsal durumu, yetenekleri ve eğilimleri hakkında bilgi sahibi olmak için dikkate alınmıştır. Farklı kültürlerde yer alan el falı uygulaması, Türk kültüründe de mevcuttur.

Ellerin veya sadece belirli parmakların farklı pozisyonlara sokulmasıyla oluşan farklı dua etme şekilleri dünya üzerindeki farklı din ve inanç sistemlerinde görülmektedir. Elin yanı sıra parmakların üzerinde de belirli sembolik anlamların bulunduğu inanılmaktadır. Özellikle başparmak ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Elin kullanımı ile ilgili din ve inanç sistemleri içerisinde eller kirli hâlde kutsal bir kişiye, nesneye dokunmamak, kutsal bir yere girmemek, çalmamak gibi belirli kurallar bulunmaktadır. Bu kurallara uyulmaması durumunda belirli yaptırımların uygulanması, bereketsizlik, uğursuzluk ve günah durumunun ortaya çıkması ile ilgili pek çok inanış ve uygulama bulunmaktadır.

Tez çalışmasında elin sembolik anlam ve işlevleri ile yer aldığı pek çok inanış ve uygulamada ritüellerle sembollerin iç içe bulunduğu görülmektedir. Buna göre el sembolü, kına gecesi, el alma-el verme ritüelleri veya tarih öncesi çağlarda mağaralarda gerçekleştiğine inanılan inisiyasyon, ana tanrıça, av, bereket ritüelleri, şifa ile ilgili ritüeller, cem ritüelleri gibi daha pek çok ritüelde rol oynayan önemli bir unsur olmuştur.

El sembolü ile ilgili örnek inanış ve uygulamalar, el sembolünün bedene ait unsurların sembolik anlam ve işlevlerinin, bedenin kültürel bir mekân olarak yer aldığı dinsel-büyüsel inanış ve uygulamaların incelendiği Beden Folkloru kapsamı içerisinde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

İnsan bedeni ve bedensel uzuvların sanatsal çalışmalarda, edebiyatta, dinlik-büyülük inanış ve uygulamalarda sahip olduğu sembolik anlamlar ve işlevler konusunda gerçekleştirilen çalışmaların azlığı dikkat çekmiştir. Bu sebeple ve alandaki boşluğu doldurmak amacıyla ele alınan tez çalışmasında bedensel bir uzuv olarak elin Dinler Tarihi, Tasavvuf, Halk Bilimi, İletişim gibi farklı alanlardaki sembolik anlam ve işlevleri betimlenerek analiz edilmeye çalışılmıştır. El sembolünün anlam ve işlevlerinin evrensel bir konu olması nedeniyle daha ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışmanın yapılması veya el sembolünün belirli bir coğrafya veya toplumdaki örnek inanış ve uygulamalarının betimlenmesi önerilmektedir. El sembolünün din, halk bilimi, iletişim, tasavvufi anlatılar, mitoloji gibi belirli bir alandaki örneklerinin incelenmesi de bu bağlamda öneriler arasında yer almaktadır. Ele almış olduğumuz tez çalışmasının kapsamının genişliğine bağlı olarak ileride gerçekleştirilecek olan yeni çalışmalar için önemli bir basamak olması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. Şinasi: **Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri**, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2011.
- Achrati, Ahmed: "Hand and Foot Symbolism: From Rock Art To The Qur'ân", **Arabica**, 50 (4), s. 464-500, 2003. (Çevrimiçi)
<https://tr.scribd.com/document/161223432/Hand-and-Foot-Symbolisms>, 15.02.2017.
- Acıpayamlı, Orhan: "Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XX, S.1-2, Ocak- Haziran, 1962, s.1- 40.
- Acıpayamlı, Orhan: "Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, S. 1-2, Ankara, 1968, s. 1-9.
- Aça, Mehmet: "Güney Sibirya Türklerinde Ava Destancı ve Masalcı Götürme Geleneği", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, XXI, 2017, s. 7-16.

- Aça, Mehmet: “Kültür ve Dayatma: Türk Kültüründe Sol El Tabusu”, **International Conference: The West of The East, The East of The West Proceedings**, Prague/ Czechia, 4-6 July, 2017, ISBN: 978-9944-0637-9-1, ss. 205-212.
- Akarpınar, R. Bahar: “Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, **Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, S. 7, 2004, s. 3-19. (Çevrimiçi)
<http://www.turkbilig.com/pdf/200407-371.pdf>, 02.04.2018.
- Akarsu, Bedia: **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, 6. bs., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, t.y.
- Aksel, Malik: **Anadolu Halk Resimleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1960.
- Aksel, Malik: **Türklerde Dini Resimler: Yazı- Resim**, İstanbul, Elif Yayınları, 1967.
- Aksoy, Osman: “Şifa Tasları,” **Türk Etnoğrafya Dergisi**, S. 15, 1976, s. 35-54.
- Aksu, Aysu: “Diyarbakır Düğünleri”, **Milli Folklor**, C. 5, S. 34, 1997, Yaz, s.72-77.
- Aldoğan, Ayşen: “Anadolu Kültüründe- Sanatlarında Sembolik El Motifi”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. I, S. 2, Nisan, 1988, s. 83-90.

- Alpenfels, Ethel J.: “The Anthropology and Social Significance of the HumanHand”, Artificial Limbs, 1955, C. 2, No:2, s. 4-21.(Çevrimiçi)
http://www.oandplibrary.org/al/1955_02_004.asp,
06.10.2016.
- Alptekin, Ali Berat: **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.
- And, Metin: “İslâm Folklorunda Muharrem ve Taziye”, **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı**, S. III, 1976, s. 1-38.
- Andrews, Ted: **Büyüsel Dans Teknikleri**, Çev. Ayşe Gorbon, İstanbul, New Age Yayınları, 2002.
- Arat, Necla: **Ernst Cassirer ve S.K. Langer’da Sembolik Form Olarak Sanat**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977.
- Araz, Rıfat: **Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.
- Arı, Ali: “Beş Parmaklı Protez Robot El”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Makine Mühendisliği Anabilim Dalı, Trabzon, 2016.
- Arslan, Muhammet: “İğdır- Karakoyunlu’da El Motifli Mezar Taşları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 40, Erzurum, 2009, s. 209- 232.
- Artun, Erman: **Türk Halk Bilimi**, İstanbul, Kitabevi, 2005.

- Atabek, Emine: “Kralların El Değdirme Yöntemi İle Şifa Dağıtımları”, **Tıp Tarihi Araştırmaları Yıllığı**, Haz. Nil Sarı, Hüsrev Hatemi, S. 3, y.y., Emek Gaz. ve Matb. 1989, s. 41-44.
- Atalay, Besim: **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.
- Atasağun, Galip: “Hristiyanlığın Tanıtımı, Yorumu ve Kurumsallaşmasında Sembollerin Yeri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 10, 2000, s. 181-200.
- Atasağun, Galip: **İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da) Dinî Semboller**, Konya, Sebat Ofset Matbaacılık, 2002.
- Ateş, Mehmet: **Mitolojiler ve Semboller: Ana Tanrıça ve Doğurganlık**, 4. bs., İstanbul, Milenyum Yayınları, 2014.
- Aydoğan, Hatice Aycan: “Türk Kültüründe Bereketi Arttırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, 2012.

- Aydın, Mehmet
Galip Atasagun vd.: **Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi**, Konya, Din Bilimleri Yayınları, 2006.
- Aytaç, Bedrettin: **İbranice-Türkçe Sözlük**, Ankara, Kurmay Yayın Dağıtım, 2012.
- Baltaş, Acar-
Zuhal Baltaş: **Bedenin Dili**, 51. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2017.
- Bayat, Fuzuli: **Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi**, 3. bs., Ankara, Ötüken Neşriyat, 2007.
- Bayat, Fuzuli: **Türk Kültüründe Kadın Şaman**, 3. bs. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015.
- Bayat, Fuzuli: **Mitolojiye Giriş**, 5. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.
- Bayat, Fuzuli: **Türk Mitolojik Sistemi 2: Kutsal Dişi- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler- İyeler, Demonoloji**, 3. bs., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.
- Bayrı, Mehmet Halit: **Halk Adet ve İnanmaları**, İstanbul, Burhanettin Basımevi, 1939.
- Baysan, Münire: “Kütahya ve Çevresinde Sağaltma Ocakları ve Yapılan Tedaviler”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal**

Bilimler Dergisi, Kütahya Özel Sayısı, Kasım, 2014, s. 77-83.

Beden Kitabı: Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, Kitabevi, 2009.

Beden Sosyolojisi: Ed. Kadir Canatan, İstanbul, Açılımkitap, 2011.

Bell, Catherine: **Ritual Theory, Ritual Practice**, New York, Oxford University Press, 2009.

Biedermann, Hans: “Hand”, **Dictionary of Symbolism: Cultural Icons and The Meanings Behind Them**, New York, Facts on File Publication, 1992, s. 163-164.

Bingöl, Orhan: “Bedenin Sosyolojisi: Nasıl? Niçin?”, **Mavi Atlas**, C. 5, S. 1, 2017, s. 86-96.

Birdoğan, Nejat: **Anadolu’nun Gizli Kültürü Alevilik**, 5.bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.

Birge J. K: **Bektaşilik Tarihi**, Çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1991.

Blanchard, M.: “Post-Bourgeois Tattoo: Reflections on Skin Writing in Late Capitalist Societies”, **Visual Anthropology Review**, Vol. 7, No: 2, 1991.

Bodylore: Ed. Katherine Young, Knoxville, University of Tennessee, 1993.

Boisselier, Jean: **Buda’nın Bilgeliği**, Çev. N. Feyza Zaim, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

- Bonnefoy, Yves: **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I**, Yay. Haz. Levent Yılmaz, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2000.
- Boratav, Pertev Naili: **100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar. Töre ve Törenler. Oyunlar)**, 2.bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1984.
- Brun, Jean: **La Main**, Paris, Delpire, 1968.
- Bulut, Mehmet Ali: **Elfabe: El ve Yüz Çizgilerinin Anlamı**, 6. bs., Ankara, Hayat Yayınları, 2017.
- Burdick, Lewis Dayton: **The Hand: A Survey of Facts, Legends, and Beliefs Pertaining to Manual Ceremonies, Covenants and Symbols**, USA, Purdue University Press, 2002, Oxford, N.Y., The Irving Company, 1905, (Çevrimiçi)
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.aa0016208845;view=1up;seq=1>, 05.02.2019.
- Büyükokutan, Aslı: “Kadın Bedeni Üzerine Yorumlar Dalaman (Muğla) Örneği”, **Beden Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, Kitabevi, 2009, s.7-28.
- Büyükokutan, Aslı: “Muğla Yöresi Kadın Merkezli Geleneksel Uygulamalarla Bu Uygulamalara Bağlı Sözlü Ürünlerin İşlevleri Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, 2011.

- Campbell, Joseph: **İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri**, Çev. Kudret Emiroğlu, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- Canatan, Kadir: “Beden Takısı Olarak Muska ya da ‘Muskanın Sosyolojisi’”, **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, İstanbul, Açılımkitap, 2011, s. 283-306.
- Cankur, N. Şimşek: “Anatomi Giriş ve Temel Kavramlar”, **Sistemik Anatomi**, Ed. Figen Gövsa Gökmen, İzmir, Güven Kitabevi, 2003, s. 1-16.
- Cassirer, Ernst: **İnsan Üstüne Bir Deneme**, Çev. Necla Arat, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980.
- Cassirer, Ernst: **Sembolik Formlar Felsefesi: Dil**, Çev. Milay Köktürk, C. 1, Ankara, Hece Yayınları, 2005.
- Cassirer, Ernst: **Sembolik Formlar Felsefesi: Mitik Düşünme**, Çev. Milay Köktürk, C. 2, Ankara, Hece Yayınları, 2005.
- Cassirer, Ernst: **Sembolik Formlar Felsefesi: Bilginin Fenomenolojisi**, Çev. Milay Köktürk, C. 3, Ankara, Hece Yayınları, 2005.
- Ceco, Sinan: **İstanbul’un 100 Sembolü**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2012.
- Cevizci, Ahmet: **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2000.

- Chambers's Etymological Dictionary of the English Language:** Ed. James Donal, F.R.G.S., &c., London and Edinburg, W.&R. Chambers, 1874.
- Chevalier, Jean-Alain Gheerbrant: **A Dictionary of Symbols**, (Orj. Dictionnaire Des Symboles), London, Penguin Books, 1996.
- Cirlot, J. E: **A Dictionary of Symbols**, 2nd ed., (Orj. Diccionario De Simbolos Tradicionales) New York, Philosophical Library, 1971.
- Çalışır, Halil: “Kırşehir’de Halk Hekimliğinin Bugünkü Yeri”, **I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri II**, 22-23 Aralık 1994, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları, 1996, s. 158-163.
- Çalışır, Deniz: “Şifa Taslarında Kozmik Sembolizm”, **Sanat Tarihi Defterleri, Filiz Özer’e Armağan**, S. 13-14, İstanbul, Ege Yayınları, 2010, s. 117-128.
- Çankı, Mustafa Namık: **Büyük Felsefe Lügati**, III. Cilt, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1958.
- “Çatalhöyük”: **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, C. 1, Ankara, Görsel Yayınlar, 1982, s. 12-13.
- Çelebi, İlyas: “Hızır”, **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 17, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s. 406- 409.

- Çelebi, İlyas: “Vefk”, **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 42, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, s. 605- 607.
- Çetin, Özer: “Sembolizmin Psikolojisi”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XI, S. 2, s. 87-112.
- Çınar, Aliye: “Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel”, **Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri) 25-26 Aralık 2004**, Bursa, Kurav Yayınları, 2006, s. 325-338.
- Çoruhlu, Yaşar: **Erken Devir Türk Sanatı: İç Asya’da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Çoşkun, Nilgün Çıblak: “Tahtacılarda Meydandan Geçme Cemi ve Bu Cemdeki İslamiyet Öncesi İnanç Motifleri”, **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, S. 2, Kış, 2010, s. 101-118.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin: “Alevilikte Tanım ve Terimler”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, S. 60, 2011, s. 379-394.
- Demirci, Kürşat: “Muska”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.31, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 265-267.
- Denny, Frederick M.: “Posture and Gesture”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., Vol. 11, New York, Thomson Gale, 2005, s. 7341-7344.
- Denny, Frederick M.: “Hands”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., Vol. 6, New York, Thomson Gale, 2005, s. 3769-3771.

- Duran, Hamiye: “Sözlü Gelenekteki Yemek Dualarına Dair”, **Milli Folklor**, C. 8, S. 57, 2003, s. 98-101.
- Durand, Gilbert: **Sembolik İmgelem**, Çev. Ayşe Meral, İstanbul, İnsan Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail: “Harf”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 16, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s.158-163.
- Duvarcı, Ayşe: “Halk Hekimliğinde Ocaklar”, **Mili Folklor**, S. 7, Eylül, 1990, s. 34-38.
- Eke, Metin: “Semahlardaki Bedensel Figürler”, **Beden Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, Kitabevi Yayınları, s. 125- 130.
- Ekrem Hakkı Ayverdi**
1899-1984: Mimarlık
Tarihçisi, Restoratör,
Koleksiyoner:
Ed. M. Baha Tanman, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014.
- “El”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XIV, MEB, Ankara, 1966, s. 485- 486.
- “El”, **Cem Büyük Ansiklopedi**, C. 4, İstanbul, Cem Ansiklopedik Yayınlar A. Ş., 1984, s. 1518.
- “El”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul, Gelişim Yayıncılık, 1986, s. 3595-3599.
- “El”, **Nablusî İbn-i Sîrîn ve Seyyid Süleyman’dan Derlenen İslami Rüya Tabirleri Ansiklopedisi**, C. 1, Haz. Mustafa Necati Bursalı, İstanbul, Milli Gazete, 1998, s. 264-268.

- “El”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2004, s. 87-88.
- “El Falı”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XIV, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966, s. 488-489.
- “El Falı”, **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2004, s. 88-89.
- Eliade, Mircea: **İmgeler Simgeler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınları, 1992.
- Eliade, Mircea: **Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri**, Çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- Eliade, Mircea: **Mitlerin Özellikleri**, Çev. Sema Rifat, 2. bs., İstanbul, Om Yayınevi, 2001.
- Eliade, Mircea: “Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler”, **Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri**, Ed. Mehmet Aydın, Konya, Din Bilimleri Yayınları, 2003, s. 103-126.
- Eliade, Mircea: **Dinler Tarihine Giriş**, Çev. Lâle Aslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2003
- Eliade, Mircea: **Doğuş ve Yeniden Doğuş: İnsan Kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamları**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2015.
- El- Sayed el- Aswad: “Magic Bodily Members: Human Eye and Hand”, **Archetypes and Motifs in Folklore and Literature:**

- A Handbook**, Ed. Jane Garry and Hasan El-Shamy, New York, M. E. Sharpe, 2005, s. 139-146
- Emeksiz, Abdulkadir: “Türk Halk Kültüründe Üzerlik”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XXVIII, 1998, s. 229- 242.
- Erbek, Güran: **Anadolu Motifleri Sergisi: Sergi Kataloğu**, İzmir, İzmir Alman Kültür Merkezi, 1986.
- Ergin, Muharrem: **Dede Korkut Kitabı I: Giriş- Metin- Faksimile**, 5. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Ergin, Muharrem: **Orhun Abideleri**, 35. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2005.
- Ersal, Mehmet: “Alevi İnanç Sistemindeki Ritüelik Özel Terimler: Musahiplik”, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/1, Winter, 2011, s. 1087-1110. (Çevrimiçi)
http://www.turkishstudies.net/makaleler/959328781_ersalmehmet.pdf, 15.05.2018.
- Erseven, İ. C.: **Oyun Kavramı Açısından Semahlar: Alevilerde Semah**, Ankara, Ekin Yayınları, 1990.
- Ersoy, Necmettin: **Semboller ve Yorumları**, 3. bs., İstanbul, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 2007.
- Ertan, Cihan: **Dövmeli Bedenler: Bir Beden Sosyolojisi Kitabı**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2017.

- Ertem, Figen Baykal: “Dokuma ve Takılarda Görülen Nazar Motifleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı, Geleneksel Türk El Sanatları Bilim Dalı, Ankara, 2009.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı: **Marifetnâme (Tam Metin)**, Çev. Faruk Meyan, İstanbul, Bedir Yayınları, 1999. (Çevrimiçi) <https://archive.org/details/IbrahimHakkiMarifetname>, 15.05.2018.
- Esirgen, Bilge: “Anadolu Türk Halk Anlatılarında Büyünün İşlevi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Kocaeli, 2014.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki: **Anadolu Uygarlığı**, 2. bs., İstanbul, Der Yayınları, 1991.
- Ferguson, John: **An Illustrated Encyclopedia of Mysticism and The Mystery Religions**, London, Thames and Hudson, 1976, s. 184.
- Fordham, Frieda: **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, Çev. Aslan Yalçın, 9. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2015.
- Frazer, James G.: **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri I**, Çev. Mehmet H. Doğan, 2. bs., İstanbul, Payel Yayınları, 2004.
- Freud, Sigmund: **Musa ve Tek Tanrıcılık**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1976.

- Freud, Sigmund: **Düşlerin Yorumu II**, Çev. Emre Kapkın, 2. bs., İstanbul, Payel Yayıncılık, 1996, s.81-86.
- Fromm, Erich: **Rüyalar Masallar Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)**, Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, 2. bs., İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1992.
- Frutiger, Adrian- **Signs and Symbols: Their Design and Meaning**, New York, Van Nostrand Reinhold, 1989.
- Funk& Wagnall's Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend:** Ed. Maria Leach, New York, Funk&Wagnall's, 1972.
- Fuzulî: **Hadikatü's-Sü'eda**, Haz. Şeyma Güngör, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Gardin, Nanon- **Larousse Semboller Sözlüğü**, Ed. Ömer Faruk Harman, İsmail Taşpınar, Çev. Beyza Akşit, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.
- Robert Olorenshaw, Jean Gardin, Olivier Klein:
- Gennep, Arnold van: **The Rites of Passage**, London, Routledge and Kegan Paul, 1960.
- Gezgin, Deniz: **Bitki Mitosları**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2007.
- Gezgin, İsmail: **Sanatın Mitolojisi**, 5. bs., İstanbul, Sel yayıncılık, 2017.

- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Yay. Haz. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2012.
- Gimbutas, Marija: **The Language of The Goddess**, New York, Thames&Hudson, 2006.
- Gökbel, Ahmet: “Yıldızeli Yöresinde Yaşayan Aleviler Arasında Ocak ve Nazarla İlgili İnanç ve Uygulamalar”, **2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı: 17-18-19 Ekim 2007**, C. I, Ankara, Türk HAMER Yayınları, 2007, s. 659-670.
- Gökyay, Orhan Şaik: “Tılsımlı Gömlekler”, **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, S. III, 1976, s. 93-112.
- Gölpınarlı, Abdalbaki: **Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınevleri, 1977.
- Günay, Nasuh: “Yahudi, Hristiyan ve İslâm Dinlerinde Bereket”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1996.
- Günay, Umay: **Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Gündüz, Altay: **Mezopotamya ve Eski Mısır: Bilim, Teknoloji, Toplumsal Yapı ve Kültür**, İstanbul, Büke Yayınları, 2002.
- Gündüzöz, Güldane: **Bektaşî Kültüründe Yemek Motifi**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Güngör, Kemal: “Anadolu’da Hızır Geleneği ve Hıdırellez Törenlerine Dair Bir İnceleme”, **Türk Etnografya Dergisi**, S.1, 1956, s. 56-72.
- Güngören, İlhan: “Semboller ve Bilim”, **Mimar Sinan**, S. 13, Yıl:4, s. 93-104.
- Gürçayır, Selcan: “Çağdaş Kentte Beden Folkloru”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007.
- Güvenç, Bozkurt: **İnsan ve Kültür**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.
- Hall, Manly P.: **Tüm Çağların Gizli Öğretileri**, Çev. Murat Sağlam, 4. bs., İstanbul, Mitra Yayınları, 2014.
- Haçerlioğlu, Orhan: **Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar**, C. 5, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1978.
- Haçerlioğlu, Orhan: **Dünya İnançları Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, 2. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- “Hand”, **Chamber’s Encyclopedia**, Vol. 6, London, International Learning Systems Corporation Limited, 1968, s. 723-724.
- Harman, Mürüvet: “İnsan-ı Kamil Yazı Resimlerinin İkonografik ve Sembolik Anlamlarına Dair Bir Çözümleme”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Yaz, 2014, s. 97-119.
- Harman, Ömer Faruk: “Asâ”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 449-450.

- Harva, Uno: **Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar**, Çev. Ömer Suveren, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Hertz, Robert: **Death and The Right Hand**, London, Cohen and West, 1960.
- Hertz, Robert: “The Pre-eminence of The Right Hand: A Studying Religious Polarity”, Trans. by. Rodney and Claudia Needham, **HAU: Journal of Ethnographic Theory**, 3(2), 2013, s. 335-357.
- Hodder, İan: “Çatalhöyük’te Yeni Bir Duvar Resmi Bulundu” Çatalhöyük Araştırma Projesi 2011 Sezonu Kazı Raporu”, (Çevrimiçi)
http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/RAPOR%20Catalhoyuk_2011.pdf, 05.01.2019.
- Honko, Lauri: “Ritüellerin Oluşum Süreci”, Çev. Ruhi Ersoy, **Milli Folklor**, C. 9, Yıl:18, S.69, Bahar, 2006, s.129-140.
- Hooke, Samuel Henry: **Ortadoğu Mitolojisi**, Çev. Alâeddin Şenel, 4. bs., İmge Kitapevi, 2002.
- Hoppal, Mihaly: **Avrasya’da Şamanlar**, Çev. Bülent Bayram- H. Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Hoppal, Mihaly: **Şamanlar ve Semboller**, Çev. Fatih Sel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Hughes, Virginia: “Were the First Artists Mostly Women?”, (Çevrimiçi)

<https://news.nationalgeographic.com/news/2013/10/131008-women-handprints-oldest-neolithic-cave-art/>, 05.05.2017.

Humphry, G.M.-
M. D. F.R.S.:

The Human Foot and Human Hand, London, Macmillan and Co., 1831. (Çevrimiçi)
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015057737390;view=1up;seq=12;size=75>, 03.04.2018.

Işın, Ekrem-
Selahattin Özpabıyıklar:

Hoş Gör Yahu: Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller Nesneler, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

İnan, Abdülkadir:

Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar, 5. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

İncil:

İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1999.

İpekten, Haluk:

Bâki: Hayatı Sanatı Eserleri, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.

Jaquin, Noel:

The Human Hand, The Living Symbol: A Study Of The Hand In Relation To Human Conduct And Living, With An Explanation Of The Processes To Be Employed In Its Interpretation, New York, Robert M. McBride Co., 1959. (Çevrimiçi)
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015002359803;view=1up;seq=1;size=75>, 13.05.2019.

Jong, F. De:

“Bektaşılık’ta İkonografi”, **Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali**, Haz. Ahmet Yaşar

- Ocak, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 251-277.
- Jung, Carl. G.: **Psikoloji ve Din**, Çev. Raziye Karabey, İstanbul, Okyanus Yayıncılık, 1998.
- Jung, Carl. G. **Dört Arketip**, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, 5. bs., İstanbul, Metis Yayıncılık, 2015.
- Jung, Carl. G. **İnsan ve Sembolleri**, Çev. Hatice Mukaddes İlgin, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2016.
- Kahveci, Mücella: “Muğla’da Hıdırellez”, **Türk Halk Kültüründe Derlemeler**, “Hıdırellez Özel Sayısı”, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 77-80.
- Kalafat, Yaşar: **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 3. bs., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Kalafat, Yaşar: “Türkmen Dünyası Beslenme Kültüründe Bereket Motifi”, **Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar**, Haz. Kâmil Toygar, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 135-179.
- Kalafat, Yaşar: **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları: Dedem Korkut Yukarı Eller**, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2008.
- Kalafat, Yaşar: **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları: Dedem Korkut Aşağı Eller**, 2. bs., Ankara, Berikan Yayınevi, 2008.

- Kanar, Mehmet: **Farsça- Türkçe Sözlük**, 3. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2011.
- Kandemir, M. Yaşar: “Fâtıma”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 12, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 219-223.
- Kara, Zülküf: “Beden Sosyolojisinden Ölüm Sosyolojisine: İnterdisipliner Bir Yaklaşım”, **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, İstanbul, Açılımkitap, 2011, s. 23-43.
- Karaca, Elif Gizem Sevgi Şar: “Geçmişten Günümüze Kına”, **Lokman Hekim Dergisi**, , C. 6, S. 2, 2016, s. 30-37.
- Karadağ, Metin: “Mahallî Türk Evlerindeki Halk Geleneklerinin Anlam ve Fonksiyonları”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 373, 1994, s. 288- 296.
- Kardaş, Rıza: “Senbol”, **Türk Ansiklopedisi**, C. XXVII, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1980, s. 417-418.
- Kaya, Filiz: “Türk Kültüründe Eşik”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2010.
- Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil), İstanbul, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2001.
- Kobyay, Elif Şebnem: “Türkiye’de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 2014.

Koca, Selçuk Kürşad: “Türk Kültüründe Sembollerin Dili”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Bilimi Bilim Dalı, Sakarya, 2012.

Koç, Turan: **Din Dili**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

Korkmaz, Esat: **Anadolu Aleviliği**, 2. bs., İstanbul, Berfin Yayınları, 2008.

Korkmaz, Esat: **Simgeler Sözlüğü**, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 2010.

Korkmaz, Esat: **Şamanizm: Esrik Yolculuk**, İstanbul, Berfin Yayınları, 2016.

Koşay, Hamit Zübeyr: **Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme**, Ankara, Maarif Matbaası, 1944.

Koşay, Hamit Zübeyr: “Etnoğrafya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer”, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, S. 1, 1956, s. 86-90.

Koyaş, F. Erdoğan: “Yeniçerilerin Orta ve Bölük İşaretlerin Sembolik Anlamları”, **Tarih ve Edebiyat Mecmuası**, S.11, Kasım 1978, s. 21-28.

Krogman, Wilton M.: “The Anthropology of the Hand”, **Ciba Symposia**, 4(4), 1942.

Kumartaşlıoğlu, Satı: “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, 2012.

Kumartaşlıoğlu, Satı: “Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C. 3, S. 6, Ocak, 2015, s.106-115.

Kumartaşlıoğlu, Satı: **Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü**, Konya, Kömen Yayınları, 2016.

Kur’ân-ı Kerîm Meâli: Haz. Doç. Dr. Halil Altuntaş, Dr. Muzaffer Şahin, 12. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Yüzük”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 44, 2013, s. 55-57.

Langer, Susanne: **Philosophy In A New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite and Art**, 3. bs., Cambridge MA Harvard Uni. Press, 1974.

Levend, Agâh Sırrı: **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4. bs., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984.

Lincoln, Bruce: “Human Body: Myths and Symbolism”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2.nd ed., C. 6, Detroit, Thomson Gale, 2005, s. 4157- 4163.

- Lvova, E. L.
A.M. Sagalayev,
İ.V.Oktyabrskaya
M.S. Usmanova: **Güney Sibirya Türkleri'nin Geleneksel Dünya Görüşleri: İnsan ve Toplum**, Konya, Kömen Yayınları, 2013.
- MacCulloch, J.A.: “Hand”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, Ed. James Hastings, John A. Selbic, Louis H.Gray, Edinburgh, T.T. Clark, C. 6, New York, Charles Scribner's Sons, 1980, s. 492- 499.
- Malinowski, Bronislaw: **Büyü, Bilim ve Din**, Çev. Saadet Özkal, İstanbul, Kabalcı Yayıncılık, 2014.
- Martin Richard C.: “Left and Right”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., C. 8, New York, Thomson Gale, 2005, s. 5393-5394.
- Marshack, A.: **Les Racines de la Civilisation**, Paris, Plon, 1972.
- Mauss, Marcel: **Sosyoloji ve Antropoloji**, Çev. Özcan Doğan, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005.
- Mélikoff, Irène: **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe**, 5. bs. İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2008.
- Mellaart, James: **Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent**, Çev. Gökçe Bike Yazıcıoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Mengi, Mine: “Kıyafetnâme”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 513-514.

- Meydan, Filiz: **“Kütahya’da Hıdırellez Geleneği”, Türk Halk Kültüründe Derlemeler, “Hıdırellez Özel Sayısı,** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 113-121.
- Mollaibrahimoğlu, Çiğdem: **“Anadolu Türk Tasavvuf Geleneğinde İşlevleri Bağlamında Kadın”,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Kocaeli, 2014.
- Morris, Desmond: **Koruyucu Tılsımlar: Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar,** Çev. M. Harmancı, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1999.
- Mutluay, Nazmiye: **Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı,** Ankara, Alter Yayıncılık, 2010.
- Mülayim, Selçuk: **Değişimin Tanıkları: Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi,** İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999.
- Nahya, Zümrüt (Erk): **“Anadolu’da Gelinin Oğlan Evine Getirildiği Andan İtibaren Yapılan Gelenekler ve Pratikler”, Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı,** 1976, S. 3, s. 77-91.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü,** İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri,** 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

- Okumuş, Ejder: “Marifetnâme’de Beden”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 8, S. 1, 2008, s. 9- 43. (Çevrimiçi)
http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/1940677822_okumus.pdf, 28.11.2018.
- Olgunlu, Ali Canip: **Ana Tanrıça’dan Mevlana’ya**, 4. bs., İstanbul, Karakutu Yayınları, 2009.
- Olgunsoy Berna: “Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2007.
- Onurel, Ruhiye: “Osmanlı Kitap Resminde Süleyman Peygamber İkonografisi”, **Sanat Tarihi Defterleri**, S. 16, İstanbul, Ege Yayınları, 2014, s. 105-172.
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat:** Haz. Ferit Devellioğlu, 21.bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 2004.
- Öngel, Gülnur: “Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Denizli, 1997.
- Örnek, Sedat Veyis: **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

- Örnek, Sedat Veyis: **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- Örnek, Sedat Veyis: **Budunbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973.
- Örnek, Sedat Veyis: **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınları, 1988.
- Örs, Ahmet: “Semboller (Masonlukta)”, **Mimar Sinan**, S. 20, İstanbul, 1976, s. 57-61.
- Özbilgen, Erol: “Osmanlı Kültüründe Mühür ve Mühürçülük Sanatı”, **Antika**, S. 31, İstanbul, Kasım, 1987, s. 6-28.
- Özdemir, Çağıl Sezin: “Resim Sanatında El İmgesinin Farklı Anlam ve İfade Biçimleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Eskişehir, 2014.
- Özen, Gürkan: “Bektaşilikte Olmazsa Olmaz Sembollerden Çerağ ve Yola Giren Can’ın Ziynetleri: Arakiye, Teslim Taşı ve Tığbent”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 60, 2011, s. 415-434.
- Özözen, Muna Yüceol: “Sağ ve Sol Kavramlarına İlişkin Bir Araştırma Denemesi”, **Dil Dergisi**, S. 117, 2002, s. 5-24.
- Pala, İskender: **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, 13. bs., İstanbul, Kapı Yayınları, 2004.

- Pala, İskender: “Mühr-i Süleyman,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 524-526.
- Parrinder, Geoffrey: “Touching”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., C.13, New York, Thomson Gale, 2005, s. 9255- 9260.
- Peker, Selçuk: **Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış: Aksaray Örneği**, Konya, Kömen Yayınları, 2015.
- Perk, Haluk-İsmail Günay Paksoy: **Duanın Sudaki Gizemi Şifa Tasları, Haluk Perk Koleksiyonu**, İstanbul, Haluk Perk Müzesi Yayınları, 2011.
- Ponting, Clive: **Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2011.
- Roller, Lynn E.: **Ana Tanrıça’nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü**, Çev. Betül Avunç, İstanbul, Homer Kitabevi, 2004.
- Sadıkoğlu, Perihan: **Antik Mısır Sanatı ve Tarihsel Akıştan Günümüze Etkiler**, İstanbul, Boyut Matbaacılık, 2007.
- Salt, Alparslan: **Ansiklopedi Semboller: Neo-Spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında**, İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları, 2006.
- Sandalcı, Sema: “Eskiçağ’da “Sağ ve Sağ El” Kavramının Taşıdığı Dinsel Anlam”, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Vol. V., Tarih ve Medeniyet Tarihi**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve

Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012, s. 2607-2616.
(Çevrimiçi)
<http://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/SANDALCI-Sema-ESKİ-ÇAĞ'DA-“SAĞ”-VE-“SAĞ-EL”-KAVRAMININ-TAŞIDIĞI-DİNSEL-ANLAM.pdf>, 04.05.2019.

Saraçoğlu, Erdoğan: **Kıbrıs Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru**, Kıbrıs, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1999.

Sazak, Gözde: **Türk Sembolleri: Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Schimmel, Annemarie: “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 3-4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s. 67-73.

Schimmel, Annemarie: “Numbers”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, 2nd ed., C. 10, New York, Thomson Gale, 2005, s. 6745-6751.

Scognamillo, Giovanni-Arif Arslan : **Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Fal**, İstanbul, Karizma Yayınları, 2000.

Sezer, Sennur: **Osmanlı'da Fal ve Falnameler**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998.

**Signs&Symbols An
Illustrated Guide
To Their Origins
and Meanings:**

Ed. Kim Dennis- Bryan, Nicola Hodgson, Neil
Lockley, London, Dorling Kindersley Limited, 2008.

“Simgecilik”:

**Théma Larousse Tematik Ansiklopedi- Sanat ve
Kültür: Dünya**, C. 5, Milliyet Yayıncılık, 1994, s.
106.

Snow, Dean R.:

“Sexual Dimorphism in European Upper Paleolithic
Cave Art”, **American Antiquity**, S. 78 (4), 2013, s.
746-761, (Çevrimiçi)
[https://hyperallergic.com/wpcontent/uploads/2013/10/
Prehistoric-hands-Snow.pdf](https://hyperallergic.com/wpcontent/uploads/2013/10/Prehistoric-hands-Snow.pdf), 18.07.2018.

Sözeri, Tankut:

Mistik/ Gizil Simgeler Gelenek ve Kavramlar,
İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2014.

“Symbolism and
Iconography- Religious”:

Encyclopaedia Britannica, C. 17, Macropedia:
Knowledge in Depth, Chicago, Encyclopaedia
Britannica, 1979, s. 901-909.

Şahin, Bekir:

“Mevlevilik’te Yemek Adabı”, (Çevrimiçi),
<http://www.semazen.net/sp.php?id=39>, 12.05.2018.

Şehsuvaroğlu, Bedi N.:

Eczacılık Tarihi Dersleri, İstanbul, İstanbul
Üniversitesi Yayınları, 1970.

Şehsuvaroğlu, Bedi N.:

Dinlerde ve Tarikatlarda Sembolizm, Remizler,
İstanbul, Muhit Yayınları, 1973.

- Tansuğ, Sezer: **Resim Sanatının Tarihi**, 4. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999.
- Tanyol, Tuğrul: “Mağara Resimlerini Okumak”, **Sanat Dünyamız**, S. 80, Yaz, 2000, s. 129-134.
- Tanyu, Hikmet: “Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile ilgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982, s. 479-495.
- Taş, Necati Fahri, Nebi Bozkurt: “Mühür”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 528-530.
- Taşdelen, Hasan: “Arap Deyim ve Atasözlerinde ‘El’ Motifi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 18, S. 2, 2009, s. 209- 250.
- Temren, Belkıs: **Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Temren, Belkıs: “Bektaşî Giyim Kuşamında Kutsal Simgelere Örnekler”, **Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi**, Malberg, S. 2, 2010, s. 19-34.
- Tez, Zeki: **Tıbbın Gizemli Tarihi: Semboller, Büyüler ve Ritüeller Eşliğinde Şifa**, 2. bs., İstanbul, Hayykitap, 2010.

- Tezcan, Hülya: **Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- The Journal of American Folklore:** Ed. Katherine Young, Barbara Babcock, Vol. 107, No:423, 1994.
Bodylore Özel Sayı,
- Tillich, Paul: **İmanın Dinamikleri**, Çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Tokat, Latif: **Dinde Sembolizm**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Tokmak, Yasemin: “Balıkesir ve Çevresinde Kına Folkloru Üzerine Derlemeler ve İncelemeler”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Balıkesir, 2009.
- Torun, Yıldırım: “Siyaset Felsefesi’nde Beden Metaforu: Organizmacı Devlet Anlayışı”, **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, İstanbul, Açılımkıtap, 2011, s. 99- 116.
- Turan, Fatma Ahsen: “Bulgaristan’da Demir Baba Tekkesi’ndeki İnanç Sembollerinin ve Ritüellerinin Çözümlemesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 43, Güz, 2007, s. 97-106.
- Turner, Victor: **The Ritual Process: Structure and Anti- Structure**, Ithaca, Cornell University, 1987.
- Türel, İdil: **Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız: Mühr-i Süleyman**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2011.

- Türer, Osman: “Biat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 124-125.
- Türk, Hüseyin
Mustafa Çapar: “Alevilikte Yola Giriş Geleneklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 60, 2011, s. 17-42.
- Türkçe Sözlük:** C. II, Haz. İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Türkçe Sözlük:** 11. bs., Haz. Şükrü Halûk Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Uludağ, Süleyman: “Fırâset”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 13, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 116-117.
- Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Uzun, Mustafa: “Elif (Edebiyat)”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 36-37.
- Uzun, Mustafa: “Falnâme”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 12, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 141-145.
- Uzun, Mustafa: “Fâtıma” (Edebiyat), **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.12, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 223-224.

- Uzunkaya, Uğur,
Mehmet Ölmez: “Eski Uyurcada Mudralar”, **Türkiyat Mecmuası**, C.26, S. 2, 2016, s. 293-305.
- Üçer, Müjgân: “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’”, **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı**, 1975, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976, s. 147-156.
- Üçer, Müjgân: “Anadolu Folklorunda ‘Fadime Ana’ (II)”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, S. 1, 1981, s. 113-120.
- Üçer, Müjgân: “Sivas Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnançlar”, **5. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar Seksiyonu Bildirileri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 164-179.
- Üstüner, Kaplan: **Divan Şiirinde Tasavvuf**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2007.
- Watts, Linda S.: “Bodylore”, **Encyclopedia of American Folklore**, New York, Facts on File, 2007.
- Weinman, Ric: **Ellerinizi İyileştirici Gücü**, Çev. Nil Gün, İstanbul, Ötesi Yayıncılık, 1998.
- Westermarck, Edward: **Nazar Değmesi İnancı**, Çev. Ş. N. Çoşkunlar, Ankara, Yeni Matbaa, 1961.
- White, Leslie: **The Science of Culture**, New York, Grove Press Inc., 1949.

- Wilson, Daniel: **The Right Hand: Left-Handedness**, London, Macmillan And Co., 1891.
- Wippler, M.Gonzalez: **The Complete Book of Amulets&Talismsans**, St. Paul, Minnesota, Llewellyn Publications, 1991.
- Yalçınkaya, Işın: “Paleolitik Devirlerde Kadın Figürinleri”, **Antropoloji**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bilimleri Araştırma Enstitüsü Dergisi, Ankara, S. 6, 1973, s. 203-222.
- Yalgın, Ali Rıza: **Anadolu’da Türk Damgaları: Uludağ’dan Toroslar’a**, Bursa, Bursa Halkevi, 1943.
- Yalman, Ali Rıza: **Cenupta Türkmen Oymakları**, C. I, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Yardımcı, Mehmet: “Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Kına”, (Çevrimiçi)
http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_geleneksel_kultur_asiklar_kina.pdf, 30.07.2017.
- Yaşar, Halide: “Balıkesir ve Yöresinde Çocuk Folkloru Ürünleri Üzerine Derlemeler ve İncelemeler”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, 2008.

- Yavuz, Yusuf Şevki: “Yed” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 43, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 375- 376.
- Yazar, Müjde: “Anadolu’da Neolitik Dönem Sanatı ve Merkezleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Bilim Dalı, Ankara, 2008.
- Yeşilyurt, Temel: “Teolojik Söylemde Sembolik Öğelerin Yeri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 4, 1999, s. 43-60.
- Yetkin, Suut Kemal: “Başlangıçta El Vardı”, **Denemeler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1972.
- Yıldırım, Mehmet: **İnsan Anatomisi**, 7. bs., İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2015.
- Yılmaz, Mehmet: **Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)** İstanbul, Enderun Kitabevi, 1992.
- Young, Katherine: “Beden Folkloru”, Çev. Serpil Cengiz, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Haz. Gülin Ö. Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Ankara, Milli Folklor Yayınları, 2003, s. 437-442.
- Young, Katherine: “Whose Body? An Introduction to Bodylore”, **The Journal of American Folklore**, V.107, No: 423, 1994, s.3-8. (Çevrimiçi)
<https://www.jstor.org/stable/541069>, 05.03.2019.

- Young, Katherine: “Bodylore”, **American Folklore An Encyclopedia**, Ed. Jan Harold Brunvard, New York, Garland Publishing, 1996, s. 197-201.
- Yund, Kerim: “Türkiye’de Hıdırellez”, **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 130, 1960, s. 2139-2141.
- Zıllıoğlu, Merih: **İletişim Nedir?** 2. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1996.

İNTERNET KAYNAKLARI

Türk Kültüründe Beden Uluslararası Sempozyumu
04-05 Nisan 2007, İstanbul, Marmara Üniversitesi
Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi.
(Çevrimiçi) <https://www.antropoloji.net/>, 30.04.2019.

“Mudras&Hand Symbolism- The Power of Mudras
Part 3: Hand Symbolism& Beliefs”, (Çevrimiçi)
<http://www.indotalisman.com/handsymb.html>,
30.03.2018.

“Homunculus nedir? Simya ve Sinirbilim
Tanımları?”, (Çevrimiçi)
<https://sabahlatan.com/blog/beyindeki-bir-takim-adamlar-homunculus/>, 20.03.2019.

“el anatomisi”, (Çevrimiçi)

<https://www.sanal-hastane.com/el-anatomisi/>,

07.07.2018.

“Kutsal Kitap” (Çevrimiçi)

<https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap/>,

05.04.2018.

“Paleolitik Çağ”, (Çevrimiçi)

[http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77](http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77778/paleolitik-cag.html)

[778/paleolitik-cag.html](http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77778/paleolitik-cag.html), 28.12.2017.

“Hand Paintings and Symbols in Rock Art Around The World”, (Çevrimiçi)

<http://www.bradshawfoundation.com/hands/index.ph>,

04.03.2019.

“Hamsa Sembolü”, (Çevrimiçi)

[http://www.dinvemitoloji.com/2019/01/hamsa-](http://www.dinvemitoloji.com/2019/01/hamsa-sembolu.html)

[sembolu.html](http://www.dinvemitoloji.com/2019/01/hamsa-sembolu.html), 03.05.2019.

“Mevlana Müzesi- Tekstil Ürünleri”, (Çevrimiçi)

<http://muze.semazen.net/content.php?id=00114>,

14.08.2017.

“İstanbul İli, Sarıyer İlçesi, Demirciköy Mezarlığında Bulunan Mezar Taşı”, (Çevrimiçi)

[www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-129741/istanbul-](http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-129741/istanbul-ilisariyer-icesi-demircikoy-mezarliginda-bulun-.html)

[ilisariyer-icesi-demircikoy-mezarliginda-bulun-.html](http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-129741/istanbul-ilisariyer-icesi-demircikoy-mezarliginda-bulun-.html),

02.01.2019.

“Osmanlılardan Kalma Pençe-i Âli Abâ Sahibi Tarafından Koruma Altına Alınacak”, (Çevrimiçi)

<https://www.haberler.com/osmanlilardan-kalmapencei-ali-aba-sahibi-haberi/>, 30.06.2017.

“Mevlevi Terimleri”, (Çevrimiçi)

<http://semazen.net/sp.php?id=41>, 01.04.2017.